

C.P.B.
7261

శ్రీ

సంస్కృతకవిజీవితము.

ఇది

మహాది సూర్య వాచా యణ శాస్త్రి చే

రచించబడి

ప్రవేశపెట్టిన సంస్థాన ప్రభుత్వము

ది ఆన్ లైన్ సూర్యవాచా

శ్రీ వెలుగోటి రాజగోపాలకృష్ణయ్యచేంద్ర

బహదూర్ కే. సి. వి. ఇ.

వారి సమావేశమున

అమలాపురము

శ్రీ రి వెంకటేశముగార్తవ్యకీయ

ప్రకటనముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రితము

ప్రకటించబడియె.

మొదటి కూర్పు. 1000

దీనివలె రూ. 1-0-0

కాపీరైట్, రిజర్వ్.

1911

విషయ సూచిక .

కవుల నామములు	పుటసంఖ్య	కవుల నామములు
1 శ్రీహనుండు (రాజు)	1	30 భోజమహా రాజు
2 కాళిదాసు	41	31 భనపాలకవి
3 ఆశ్వమేధుడు	80	32 శ్రీమేఘుండు
4 చంద్రకవి	84	33 సోమదేవభట్టు
5 భక్తచోళు	85	34 బిల్వణుండు
6 వారివి	92	35 మమ్మటభట్టు
7 మామిడి	97	36 శంభుకవి
8 దండకవి	101	37 గోవర్ధనాచార్యులు
9 శూద్రక రాజు	103	38 జయదేవుండు
10 దాణభట్టుండు	109	39 జల్లణపండితుండు
11 భూపణభట్టుండు	107	40 కృష్ణమిత్రుండు
12 మయూరకవి	119	41 కల్లణపండితుండు
13 భవభూతి	120	42 శ్రీహర్షకవి
14 భట్టనారాయణకవి	141	43 వేంకటనాథకవి
15 సుబంధుకవి	143	44 విద్యానాథకవి
16 దామోదరగుప్తుండు	149	45 విశ్వనాథకవి రాజు
17 వామన పండితుండు	152	46 నారాయణకవి
నభట్టుండు	154	47 జయదేవుండు
	156	48 రామచంద్రకవి
	158	49 కవికర్ణపూరకవి
	161	50 దండకవి
18 ఆనందవర్ధిష్ఠుండు	163	51 ఆప్సయదీక్షితులు
2 రత్నాకరుడు	164	52 పండితరాజజగన్నాథు
23 విద్యగుప్తుండు	165	53 నీలకంఠదీక్షితులు
24 విశాఖపతుండు	168	54 వెంకటాద్వరి
25 రాజశేఖరుండు	175	55 నారాయణభట్టపాదుడు
26 భట్లకవి	176	56 శ్రీకృష్ణకవి
27 ఆర్యశ్రీమిత్రుండు	181	57 విశ్వేశ్వరపండితుండు
28 జైనసోమదేవుండు	182	58 శివరామ తిపాతి
29 దశంజయుండు		

PREFACE.

I have attempted in this book to give a simple Telugu account of the life and works of many of the well-known Telugu Poets. It need hardly be said that many of the works written in Sanskrit have been regarded to be the most and noblest in the whole domain of literature. The general public cannot be expected to have time or inclination to make a regular study of even the most famous works in Sanskrit. So I have made a selection of the choicest from the works of the authors I have dealt with, as if I had gathered a bouquet from a garden. I have also given dates of their birth and death, so that the reader may understand and follow the ideas. 'A good book is the precious life-master,' and so the brief biographical sketches of the respective authors will be of great value, as also throwing light on the different periods in which they flourished. Great care has been taken to arrange the lives in the proper order and to give, as far as possible, the chronology of the remarkable events. This being the first attempt of the kind, the book will be far from perfect. There existing no regular library in India dealing with the early times, it was no wonder for me to glean information from various sources. There must, I fear, be a few errors, and there may be some omissions. But these, I trust, are not so serious as to detract from the value of the book. I have used the utmost of my ability to make the book easy to read for a wide class of readers.

3. It is hoped that the book will be a bright, happy and inspiring one, as it will introduce the general reader to the beauties of the Sanskrit Literature; and if it meets with a kindly reception and consideration at the hands of the public as anticipated, I shall publish another volume treating of the other authors.

4. Amongst the books I have consulted, I am chiefly indebted "to The Imperial Gazetteer", The Indian Antiquary, "The Hindu Theatre". "The History of the Sanskrit Literature" and to the various Alankara Kavyams.

5. I have to express my grateful acknowledgments to The Honorable Sri Maharajah V. Rajagopala Krishna Yachendra Bahadur, K. C. I. E., Rajah of Venkatagiri, whose patronage has enabled me to write out this and several other works. I also wish to record my special indebtedness to Sir, Rajah Rao, Venkata Kumara Mahapati Surya Rao Bahadur, Rajah of Pittapur, and Rajah Surabhi Venkatalakshma Rao Bahadur, Rajah of Jataprolu, who have rendered valuable assistance in procuring me with a suitable Sanskrit Library.

M. S.

AMALAPURAM

1—11—1911.

శ్రీ:

అమ్మ

నమః పరాత్పరాయే

సంసారతాతకవిజ్ఞ

శ్లో॥ :: ఇదంతవిభవః పరాత్పరభవోః సమోవాసః ప్రశాంతిహే
వందే మహిమతాం వాణీః సుమృతామాత్మనఃకలం ॥ ::

ఎవ్వఁడు సంస్కృతవాఙ్మయంబు సభివృద్ధికిం దెచ్చుకవిశల్లజుల
యదాతయై గీర్వాణవాణినాదరించు విధాతయై సామంతభూకాం
నందసంధాతయై స్వీయబోకంబుననుగ్రహింప శత్రుజేతయై విల
నాయీ శ్రీహర్షుఁడు రత్నానభీ ప్రియదర్శికా నానానందరూపకం
పంగర్తగానుండె. ఈతనిచరిత్ర దానొక్కవిధమునచేకాక పెక్కు
ల చరితములందెలుపుటచేఁగూడ మనకానందదాయకమగును. కాని
గాతనిదేశకాలములంగూర్చియు గవిత్వవిభవములంగూర్చియు ననేక
పర్మకులనేకాభిప్రాయములంగలిగియుండిరి. ఒక్క శతాబ్దియక్రిందటి
తాంతమైనఁ బూర్తిగా నెఱుంగఁజాలని మనము వేలకొలది సంశ
యములక్రిందటియుదంతంబు నెఱుంగనవర్థలముగామనిన నాశ్చర్యము
దు. కావున నీతనింగూర్చియు వారివారికి దొరకిన యాధానంబుల

బట్టి కాలము నిర్ణయించుటలో భిన్నాభిప్రాయాలైయుండును. ఎవరో ?
 క్షామగౌండలుదక్షిణ దశకావ్యంబులలో దేశకాలాదులంగూర్చి
 యువాచారములేని యహంకారశూన్యులగు సంస్కృతమహాకవులక
 నిర్ణయంబు సామాన్యముగా నిరాధారంబశక్యంబుననుట సత్యమేక
 ప్రసిద్ధభూపాలకుండు కవితాపోషకుండునగు నీశ్రీహర్షుని కాలముగూ
 మట్లశక్యముగాక కష్టసాధ్యమగునని చెప్పవచ్చును. కాని పైనిరాజన
 ప్పినను మనశ్రీహర్షుండు వైషధకర్తయగు శ్రీహర్షుడేమోయని కొంద
 కింశయము గలుగవచ్చును గావున ముందుగానితడవడో తెల్పెదను

శ్రీహర్షుడనుపేరు రత్నానలీ ప్రియదర్శికా నాగానందము
 యందును వైషధకావ్యమునందునుగూడఁ గన్పడుచున్నది. కానివైషధీయ
 చరిత్రకర్తయగు శ్రీహర్షుండు తాను మామల్లదేవీ శ్రీహీరులకుఁ బుత్రు
 డనని వ్రాసికొనుటయేకాక తనకావ్యంబు ౨౨ వ సర్గంబుతుదన

* “ తాంబూలద్వయమాసనంచ లభతే యః కాన్యకుఞ్జేశ్వర
 ద్యస్సాత్మాతుగుతే సమాధిషు పరం బ్రహ్మప్రమోదా
 యతాకావ్యం మధువర్షిధర్మితపరాస్తరేషు యస్యోక్తః
 శ్రీ శ్రీహర్షకవేః కృణిః కృతిముదే తస్మాభ్యుదీయాదియ

అని కన్యాకుంజరాజు తన్ను గౌరవించినట్లు చెప్పికొనియ
 డు. రత్నావధ్యాది కర్తయగు మనశ్రీహర్షుడో తనకృతుల ము
 ప్తావనలలోఁగూడ మాత్రధారోక్తిగా—“ అద్యాహం... నానా
 దాగతేన రాజ్ఞ శ్రీహర్ష దేవస్య పాదవద్ద్యోపజీవినా రాజనక
 నోక్తః ” అని వ్రాసికొనుటచే నితడు సకలసామంతమూర్ధన్యుఁ

* కాన్యకుఞ్జేశ్వరునివలన రెండుతాంబూలముల నున్నతాసనం
 సవాడును బ్రహ్మసాత్మాత్మగౌరవంబుగలవాడును మహాతాత్వికుండునగు
 ని వైషధకావ్యము రసజ్ఞులకానందదాయకమగుచుండునట్లు.

జన్మ్యుడని తెలియుచున్నది. కాని ప్రైయావకంబులను శ్రీహర్షుండు వ్రాయలేదనియు నతనియాస్థానమందలి కవియెవఁడో వ్రాసి యారాజుపేరి డెననియుఁ బూర్వవిమర్శకులంపిటు సేకగ్రీనముగాఁ జెప్పియున్నారు. కావున నికనాయావిమర్శకుల యభిప్రాయంబులను గ్రమముగాఁజెల్పుచు తొనిపెవిమర్శనంబునఁ దత్కవిశ్రీహర్షులకాలము నిర్ణయింపఁగడంగుదము.

విల్లునుదొర తనహిండుఁధియేటరను గ్రంథము ౨ వ భాగములో సోమదేవభట్టుని కథాసరిత్సాగరములోను, కల్లణపండితుని రాజతరంగిణియందును గాశ్మీరరాజుగా వర్ణింపఁబడిన హర్షదేవుఁడే రత్నావళీకర్తయగు శ్రీహర్షుడనియు నితఁడు కాశ్మీరమున రాజ్యముచేసినకాలమందనఁగాఁగ్రీస్తుశకము ౧౧౧౩—౧౧౨౫ సంవత్సరములనడుమ రత్నావళిపుట్టియుండుననియు వ్రాసి తాను హూణభాషలోనికి మార్చిన రత్నావళిపీఠికలో శ్రీహర్షరాజు నాశ్రితుండగు ధావకుఁడో మఱియొకఁడో రత్నావళిని రచించి యారాజుపేరు పెట్టియుండుననికూడ వ్రాసెను. కానియీ రాజుపేరనేయున్న ప్రియదర్శికా నాగానందములమాటయే యెత్తలేదు. కానిండు. ఎట్లునను రత్నావళి శ్రీహర్షునికాలమున బయలుదేరినదని యంగీకరించెను గావున దీనిలోనిపద్యములు భోజరాజుపితామహుండును వాక్పతిరాజనామాంతరుండునై ౧౦ వ శతాబ్దము నుత్తరభాగమందున్న ముంజమహీసాలుని యాస్థానంబుననున్న ధనంజయుఁ విరచించిన దశరూపకంబునఁ జెక్కుచోట్ల నుదాహరింపఁబడుటచే నీశ్రీహర్షుండు ౧౦ వ శతాబ్దంబునకుం గడుఁబూర్వుఁడైయుండవలెనుగాని ౧౨ వ శతాబ్దంబులోనివాఁడుమాత్రము కాఁడని ధ్రువమగుచున్నది.

మఱియొందఱు విమర్శకులీ రత్నావళ్యాది రూపకంబులనున్న శ్రీహర్షుండు కాశ్మీరరాజగు హర్షదేవునికంటె మిక్కిలిప్రాచీనుఁడగు మఱి

యొకరాజనియు నీగ్రంథములలోని స్లోకంబులు ౮ వ శతాబ్దము త్తరభాగంబుననున్న వామనుని కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తిలోఁగూడ నుండుటచే నితఁడు ౭ వ శతాబ్దంబు పూర్వభాగమందుండవచ్చుననియునూహించిరి. ౧౮౬౬ లో నున్న శ్రీమహేశచంద్రశర్మ కావ్యప్రకాశవిజ్ఞాపనములో రత్నావళీనాగానందములు ౭ వ శతాబ్దంబునఁబుట్టియుండుననివాసిను డాక్టరుహాళి, కన్యాకుబ్జపరిపాలకుఁడును బాణభట్టునిపోషకుఁడునగుహర్షవర్ధనుని కాలములోనఁగార్చి|| శ|| ౬౦౬—౬౦౫ సంవత్సరములనడుమ రత్నావళీనాగానందములు పుట్టియుండునని తనయభిప్రాయముండెలిపెను. ఈయభిప్రాయంబునే యనుసరించిన కౌలుదొర హాణనాగానందవీరికలో హర్షవర్ధనుని యాశ్రితుండగు ధావకుఁడునకవి రత్నావళీనాగానందములు రచించినట్లువాసిను. సంస్కృతభాషాచరితమువాసి నవీరుదొర మొదటఁబ్రమాదపడినను బిరవఁ దనయాశయంబుమార్పుకొని శ్రీహర్షుఁడు ౭ వ శతాబ్దంబులోనివాఁడనియు రత్నావళీ నాగానందములు ధావకుఁడు రచించినవనియు నిశ్చయించెను. సంస్కృతభాషాచరితములో మేగ్డోనలుదొరకూడఁ జైవారియభిప్రాయంబులనే చాలవఱకవలంబించి రత్నావళీ నాగానందములు ౭ వ శతాబ్దంబు పూర్వభాగమునఁ గన్యాకుబ్జంబునేలిన హర్షవర్ధనుని కాలములోనివనియు, నతని యాస్థానంబుననున్న పార్వతీపరిణయనాటకకర్తయగు బాణుఁడే రత్నావళిని రచించియుండుననియు, బౌద్ధనాయకుఁడుగలిగి బౌద్ధమతద్యోతకముగానున్న నాగానందమును బెక్కండ్రభిప్రాయపడినట్లుగా బాణునివలెనే శ్రీహర్షుని యాస్థానంబుననున్న ధావకుఁడు రచించియుండుననియుఁ దనయభిప్రాయముం బ్రకటించెను. శ్రీరమేశచంద్రదత్త మహాశయుఁడు హాణభాషలోఁద్రాసిన ప్రాచీనహిందూదేశ నాగరికతయనుగ్రంథములో ౭ వ శతాబ్దంబు పూర్వభాగంబునఁ జైనారాయభారినాదరించిన ద్వితీ

యశీలాదిత్యుడను నామాంతరంబు గలిగినయు త్తరహింసాస్థాన గాజు ను విద్వాంసుడునగు శ్రీహర్షదేవుడు రచించినట్లుగానున్న రత్నావళిని బలుపురభిప్రాయపడినట్లుగా బాబుడే రచించినను దానికంటె మిక్కిలి ప్రసిద్ధమగు నాగానందమునుమాత్రమాతని యాస్థానమందున్న వాటి యొకవి చేసియుండునని లిఖించెను.

శ్రీనివాసగోవిందభాసపు నాగానందపీఠికలో, 2 వ శతాబ్దంబున శ్రీహర్షుని రాజ్యకాలములో రత్నావళ్యాదిరూపకములను బాబుడో లేక ధావకుడో రచించియుండువచ్చునని ససంశయముగా వ్రాసెను.

ఈపై నుదాహరించిన యభిప్రాయములన్నియుఁ గొంచెమెచ్చు తక్కువగా శ్రీహర్షుఁ డేడవశతాబ్దంబులోనివాడని తెల్పుచున్నను రత్నావళ్యాది రచనవిషయంబునమాత్రము వేటుతోనలంద్రొక్కుచున్నది. ఈయభిప్రాయంబులంజూడఁగా మనము ముందుగా నీశ్రీహర్షునిపేర నున్న రత్నావళీ ప్రియదర్శికా నాగానందములను రచించినవారెవరు? ఈశ్రీహర్షుఁడేకాలమందున్నవాఁడు? అనువిషయంబుల వివర్ణింపవలసి యున్నది.

నాగానందము నాఁదీశ్లోకము బుద్ధస్తవమునుదెల్పుట భూతదయాళువును విద్యాధరరాజునగు జీమాతవాహనుడు నాయకుఁడగుట యతఁడు వానప్రస్థులగు తల్లిదండ్రులకు సంరక్షకుఁడుగా నుండుట యతఁడు సిద్ధరాజుకూతురగు మలయవతిని బెండ్లియాడుట నాగభక్షకుఁడగు గరుడునకుఁ బాములరక్షించుతలంపున నాహారమగుట మొదలుగా గలవి బౌద్ధమతసారమగు “అహింసా పరమో ధర్మః” అనుదానిననుసరించియుండుటచే బౌద్ధమతసహిష్ణుత గలిగిన మార్గవర్ధనునికాలములో నాగానందము పుట్టియుండునని కొందఱియభిప్రాయము. కాని యిది సమంజసముగాలేదు. ఏమనఁగా?—బౌద్ధమతము నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చిన

యశోకుండు బింబిసారుండు మొదలగు చక్రవర్తుల నేమలుండగా నేవో
 కొన్ని తన్మతధర్మములుగలిగినదన్నంతమాత్రమున నాగానందము హర్ష
 వద్దనుని కాలములోనిదని చెప్పుటకంటె దన్మతాభివృద్ధిగలిగిన క్రీ॥ పూ॥
 ౪ వ శతాబ్దము మొదలు క్రీ॥ శ॥ ౭ వ శతాబ్దములలోపుగా నేరాజుకా
 లములో నైనబుట్టియుండునని యేలచెప్పరాదు? బౌద్ధమత మెన్నడును
 మాతృమతమున హిందూమతమునకు విరుద్ధముగాలేదు. చిరకాలము
 హిందూబౌద్ధమతములు రెండును సమానగౌరవమునొందుచు సరిగా వచ్చి
 నవి. ఈ రెండుగుతుములవారుకూడఁ బరస్పరము విద్యాగురువులుగానుం
 డుటయు, నీ రెండుమతములవారి నప్పటిరాజులు సమానముగా నాదరిం
 చుటయుఁ గన్పడుచున్నది. గుప్తరాజులు శైవులు వైష్ణవులునయ్యు బౌ
 ద్ధమతస్థులకు మతములనిమిత్తము ధనమిచ్చుటయు విక్రమాదిత్యుని సంస్థా
 నమునఁ గాల్చిదాసువలెనే బౌద్ధులకు క్షుపణకామరసింహులు నవకవిర
 త్నములలోనివారగుటయునిందులకు దాహరణములుగానున్నవి. మఱియు
 “అహింసాపరమోధర్మ” యనుసూత్రముననుసరించు ధర్మమొక్క బౌ
 ద్ధమతమునందేలేదు. బహుప్రాచీనములగు వేదవేదాంతములలో “నహిం
 స్యాత్సర్వభూతాని” యనుశ్రుతి యంతకుముందే, ఘోషించుచున్నది.
 నిశ్చయముగా నీమతమునకు ముందే జన్మించిన రామాయణ భారతాది
 గ్రంథములలోఁగూడఁ బరోపకారము, అహింసనము, భూతదయాభుత్వ
 ము మొదలుగాఁగల పరమధర్మములు శిబిదధీచార్యులకథలమూలముగాఁ
 బెక్కుచోట్ల వివరింపఁబడుట మనము కనుమఱియి. మఱియుఁ గథాసరి
 త్సాగరమునందును విక్రమార్కచరిత్రమునందునుగూడ నీధర్మములకుఁ
 బెక్కుదాహరణములుగలవు. విక్రమార్కుండు పరోపకారమునకై యు
 గ్నిలోఁబడినట్లు మనముచదువుచుండలేదా? కావున జీమూతవాహనుని
 యర్థ శిబివిక్రమార్కులవరిత్రకు మించినదిగాదని యాశించవచ్చును.

ఇంక జీమూతవాహనుని బోధిసత్వుడని వర్ణించుటయందుగా? అదియు నేదోయాదృచ్ఛికంబుగా నుపయుక్తంబగు పదముగాని తన్మతప్రశంసకై కాదని యా కథారచనమే తెల్పుచున్నది. బోధిసత్వుడనిపేరు మాత్రమే యున్నదిగాని కథాసందర్భమునుబట్టిచూడఁగా నాగానందమామూలాశ్రమముగాఁ గృష్ణమిశుని ప్రబోధవందోదయమయ్యెనను దెల్పునట్లును వేదాంతదేశికుని సంకల్పసూర్యోదయము విశిష్టాద్వైతమును బోధించునట్లును బౌద్ధమతవృత్తాంతమేమైనఁ దెల్పుచున్నదా? కావున బౌద్ధమతద్యోతకమును నొక-కారణంబుననే నాగానందము హర్షవర్ధనుని నాటిదనుటయు రత్నావళి పీఠియదశ్శిక్షలు రచించినకవికంటె దీనిరచించినవాఁడు వేఱనుటయుఁగూడ యుక్తియుక్తములుగావు.

మఱియు నాగానందములోని కథకూడ నేకముఖముగా నుండక భిన్నమునట్లున్నది. మొదటి మూడంకములలోను నాయికానాయకులవర్సరానురాగపరిణయంబులును, మిగిలిన రెండంకములలోను గరుత్మంతునివలనఁ బాములసంరక్షించుటయు వర్ణింపఁబడినవి. కాని బౌద్ధమతసూచనమేమియులేదు. ఈనాటక పాత్రములు, రంగస్థలంబులు, పాత్రసంభాషణంబులుగూడ నార్యమతసంబంధములుగానే యున్నవి. కథానాయకుండగు విద్యాధరుఁడు “వందనీయాఃఖిలు దేవతా” యనివచించెను. వానితండ్రి రాజ్యమును గుమారునకిచ్చి యార్యమతానుసారియై వాసప్రస్థుడై నిత్యాగ్నిహూతియై యుండెను.

నాయికయగు మలయవతి గౌరీదేవిని బూజించుచుండెను. ఆమె వంశమునకుఁ గౌశికవహర్షి గురువుగానుండె. వారియాశ్రమమున గౌరీదేవతాలయము గలదు. గరుడుఁడు హరిభక్తుఁడు, అనునీవిషయంబులచే నాటకమంతయు నార్యమతానుసారంబుగానే యుండుటచేతను, రత్నావళి నాగానందములను హర్షవర్ధనునికాలమందలి యితరరంగంభముల

ను జక్రగా విమర్శించి చదివినవారికి రచనాశైలింబట్టి యా ద్వితీయ శిలాదిత్యుని యాష్టానమగదలి బాణుడుగాని యింకొకడుగాని పై గూఢకంబులఁజేసియుండరని తోచుచుండుటచేతను, నాగానందముబొద్ధనుతద్యోతకమును నిరాధారంబగు నొకరయభిప్రాయమును ఖండించుటచేసినే కాక నాటకరచనాకవితాశైలులంబట్టియు వక్ష్యమాణంబగు సదాధారంబుననుసరించియు నీరూపకంబులు హర్షవర్ధనునికాలములోనివి కావని స్పష్టముగాఁజెప్పవచ్చును. మఱియు నీమూఁడుగూఢకంబులను గాదంబరిని జూచినయెడల వీనిని బాణుడు రచింపలేదనియుఁ జక్రగా నూహింపవచ్చును. బాణునికాలంబున సంస్కృతభాష, శ్లేషయమక దీర్ఘసమాసాదులచేఁ గాఠిన్యమువహించి యతిప్రాధావస్థంబొందియున్నది. పూర్వగ్రంథంబులలోఁగూడ నక్కడక్కడఁగొంచెమట్టిప కన్నుమిడుచున్నను బాణునికాలమున నదృశ్యతత్పనవర్ణనములు శ్లేషయమకములు దీర్ఘసమాసములు పదాభివృద్ధి ప్రాధాభిప్రాయములు మొదలుగాఁ గవితానైపుణీభర్తములత్యభివృద్ధిలోనికి వచ్చినవని కాదంబరిహర్షచరిత్రలే తెల్పుచున్నవి. కావున నక్కాలంబునఁబాండిత్యప్రాధిమంబెల్లు ప్రబంధంబులే కాని మృదుశైలినుండు నాటకములు పుట్టలేదని తలంపవచ్చును. అపుడు సుప్రసిద్ధములగు నాటకములు రచించినవాడొక్క మహాకవిభవభూతియుండెనుగాని యతఁడు హర్షవర్ధనుని కొకకశతాబ్దము తరువాతివాఁడు. ఆతని నాటకంబులును మృదుశైలినుండక భాషాప్రాగల్భ్యమునే చూపుచున్నవి.

మఱియు బాణుడుప్రాసిన పార్వతీపరిణయనాటక మొకటిగలదు. దానియందుఁ గాళిదాసు కుమారసంభవమునుండి గ్రహింపఁబడిన కథ యుద్ధతీసంభాషణంబున నున్నదిగాని నాటకరీతియేమియుఁ గానరాదు. ఆకథాసన్నివేశముగాని పద్యధోరణిగాని సభారంజకంబులుగామినానా

యకంబు రత్నావళీనాగానందముల నెన్నటికిఁబోలియుండకని యాహిం
వచచ్చును.

ఇతఁడనఁజయుని పితృపంబునను మౌనునుని కావ్యాలంకార
సూత్రవృత్తియందునుగూడ రత్నావళీనాగానందములలోని పద్యములుం
డుబడి నంతకుమున్ను కన్యాకృష్ణంబున కథిపతీయు విక్రమాదిత్యునివలె
రాజ్యతంత్రంబులసాధికసమర్థుఁడును విద్వత్కవులకాశ్రయఁడునగు మార్గ
వర్ధనుని సంస్థానంబుననున్న యార్యబౌద్ధమతకవులినువును గ్రహముగా
రత్నావళీనాగానందముల రచించి యుభయమతసమ్మతుఁడగు నారా
జునకంకితము చేయుటకు బదులుగా నాతనిపేరే పెట్టియుంచురను కొంద
టియశ్శిష్యులందును పిమర్చింతము.

రత్నావళీప్రియవర్ధికానాగానందములకుఁ గన్యాయోగిందా
యిందా?

మూఁడుప్రస్తావనలలోనుగూడ

శ్రీ “ శ్రీహర్షోనిపుణః కవిః పరిషదప్రేమా గుణగ్రాహినీ ।

లోకేహరిత వత్సరాజచరితం (సిద్ధరాజచరితం) నాన్వేష దత్తా

వన్ద్యైకైకమపీహ వాంఛితఫలప్రాప్తే పదంకింపున । [వయం

గృహ్యగోష్ఠపదయాదయం సముదితస్సర్వగుణానాంగణః ॥ ”

అనుపద్యము సమానముగానుండుట, ప్రియవర్ధికమూఁడవయంకిము
లోని తృతీయశ్లోకంబును

“ అంతఃపురాణం విహితవ్యసంఘః పదేపదేఽహంస్థలితాని రక్షక ।

జరాశురస్సంప్రతి దండనీత్యా సర్వసమస్తానుకరోమిష్మత్తం ॥ ”

శ్రీ కవియాత్ర శ్రీహర్షుఁడు. సభాసమూహి రసజ్ఞులు. వత్స (సిద్ధ) రాజచరి
తమా? లోకరంజకము. మనమా? నాట్యమున సమర్థులు. ఇందాకొక్కటియే
చాలును. అన్నియుఁ గూడినఁ జెప్పన దేమి?

అనునిదియే నాగానందము నాల్గవయంకముమొదట నుండుట, మొదలుగా ననేకపద్యపాదాభిప్రాయంబులు మూఁటిలో నొక్కవిధముగానుండుటచేతను శైతీమార్దవాదికవితాధర్మంబు లొక్కపోలికనుండుటచేతను నీరూపకత్రయంబునకుఁ గర్తయొక్కడేకాని యిరువురుగారనిని శ్చయముగా నమ్మవచ్చును.

ఇక నాగానందము బౌద్ధసతవ్యోతకముకాకపోయినను భిన్నమతానుగుణ్యములగు నాందీపద్యములనొక్కకవియెట్లు చెప్పియుండునని సంశయము గలుగనచ్చును. ఔనుగాని, రెండుమతంబులయందును సమానాదరంబుగలిగిన తనరాజుమతంబుననుసరించి పరమతద్వేషములేనియా యిరువురిలో నెవ్వఁడో యొక్కడే యట్లుభ్యానించియుండునని యూహించుట యాశ్చర్యముగాదు. ఇంతివఱకుఁగఁగియొక్కఁడని తేలిన నాకవియెవఁడని విమర్శింపవలసియున్నది.

రత్నావళీ మాలవికాగ్నిమిత్రములకథలను బరిశీలించిచదువఁగాఁ బాత్రనామభేదమేకాని రెండునొక్కవిధముగానున్నవి. వత్సరాజాగ్నిమిత్రులిరువురు పట్టనుహిషిగలిగిన నాయకులే నాయికలగు రత్నావళీమాలవికలిద్దఱుగూడ నాకస్మికముగా దొరకినవారై రాజులకుంటఁబడకుండ రాణులచేఁబెంపఁబడుచువచ్చిరి. రెంటిలోఁగూడ నాయికలచిత్రఫలకములనుజూచియే నాయకులు మోహింతురు. రెంటిలోఁగూడ విదూషకుఁడు నాయికానాయకులకుఁ బరస్పరము ప్రేమగలుపుటయు దాని నెఱింగిన రాణులుకోపించి నాయికలఁజెఱులఁజెట్టించుటయు నేదోయొక్కయుపద్రవమువలన నాయికలుదప్పుటయుఁ జినరకు నాయికలు దమకాశ్మీయలగుట చేవేరులెఱింగి విచారించుటయుఁ దామంగీకరించి వారినిఁడమభర్తలకుఁ జెండ్లిండ్లుగావించుటయు ననుకథాభాగమంతయు నొక్కవిధముగానున్నది. దీనింబట్టిమాడ నీరెంటిలో నేదోయొక్కట రెండవదానిననుసరించి

వ్రాయఁబడినట్లు గ్రహింపవలసియున్నది. దీనింగూర్చి “కాళిదాసు మా
లవికాగ్నిమిత్రముననుసరించి రత్నావళి వ్రాయఁబడియుండును. దానిలో
లికలు దీరియందుఁజాలగల” ఎనుమేడ్కోనలునభిప్రాయంబును, “కాళి
దాసనాటకములు లోకములో సుప్రసిద్ధములుగానున్నవి వానిలోనికథన
నుకొని రత్నావళి వ్రాయఁబడియుండు” ననుగ్రీధత్తునభిప్రాయంబును,
డాక్టరుహాళయొక్క మతముననుసరించి బాణుడే మూలవికాగ్నిమిత్రము
ననుసరించి రత్నావళిని వ్రాసియుండునని తెల్పుచున్నవి. కాని తనహర్షచ
రితమునందు

† “నిర్దేశాను నవాకస్య కాళిదాసస్య సూక్తిషు ।

ప్రీతిర ధురసాంధ్రాసు మంజరీప్రివ జాయతే ॥”

అనిసకారవంబుగాఁ గాళిదాసునిఁబొగడిన బాణుడు వానిగ్రం
థమునుండి కథాకల్పనంబునవహరించి పుస్తకమవ్రాయుచు దానిలోనా
తనిపేరైననెత్తక పైగాఁడననాటికలో * “అపూర్వవస్తురచనా” అని
యెట్లు చెప్పికొనును?

బాణుడు రత్నావళికిఁగర్తయని నాగానందపీఠికలోవ్రాసి ముం
దుగా లోకమునుభ్రమపెట్టిన హాళయొక్క యాధారములు రత్నావ
ళింగూర్చి కావ్యప్రకాశములోనున్న † “కాళిదాసాదీనామివ యశశ్రీ
హర్షాదేర్ధావకాదీనామివ ధన” మ్మనుచోట “బాణాదీనా” మనియున్న

† మసూహరములగు పూలగుత్తులయందువలెనే కాళిదాసుని సరసవాక్య
ములయందెవనికిఁ బ్రీతిగలుగజు?

* పూర్వమందులెని కథారచనము.

† శ్రీహర్షాదులవలనఁ గాళిదాసాదులకు యశస్సు, ధావకాదులకు ధనము
సంభవించినట్లు.

పుస్తకమును దానుజూచితనియు నొకవ్యాఖ్యాతికూడనట్లే వ్రాసియు
 గొండనునదియొకటియు, రత్నావళిలోనున్న “ ద్వీపాదన్యస్యాదపి ”
 యనుశ్లోకము హర్షచరిత్రలో నయిదవయచ్చాష్టసమున నున్ననునది
 రెండవదియైన యున్నది. మొదటిదానికి హాలుచూచినయొకరవ్రాతప్ర
 తియు బేరులేనియతని వ్యాఖ్యాతయు సాక్షులుగాని యింకేదానిగోను
 నట్లుండకపోవుటచేతను, రత్నావళిలోని శ్లోక మొక్కయగుచుచూచిన
 హర్షచరిత్రపుస్తకములోనేకాని యింకేపుస్తకమునందునుండకపోవుటచే
 తను గారెండాధారంబులవిశ్వసనీయంబులగును. కాని కొన్నితెలుగుసా
 త్రములలోమాత్రము “ భావక ” యనియుండుటకుబహుళముగా “ భావక ”
 యనియున్నది. ఆవ్రాతలోభేదముతెలియని (భా) కుబహులుగాఁబడిన
 (భా) కావచ్చును. సరియే కానిండు “ బాణాదీనా ” మనువారియభిప్ర
 ాయము బాణుండుదీనివ్రాసి ధనాశచే శ్రీహర్షునకు విక్రియించియుండు
 ననికదా? అట్లయిననింతకంటె సుప్రసిద్ధములు మహాప్రబంధములునగు
 కాదంబరీహర్షచరిత్రలమాత్రమేల విశేషధనమునకమ్ముకొనఁడు? హర్షచ
 రిత్రలో బాణుండు స్వవిషయమునగ్నించుకొనుటలో “ నున్నతవంశస్థుఁ
 డు ధనికుండునగు తన్నునగౌరవముగా హర్షవర్ధనుండురప్పించి యాస్థా
 నంబుననుంచుకొనె ” ననియుండగా బాణునకుఁగృతులనమ్మికొనుగతి
 యెట్లుసంభవించును? కావునఁబ్రమాదవశంబున నెచ్చటనోచూచిబాణు
 డనిభ్రమపడుటగాని మహాప్రాధస్థితిలోనుండి పండితైకగ్రాహ్యంబై నారి
 కేశవాకంబుననున్న కాదంబరిరచనకును సరసమార్దవంబై కదళీవాకంబు
 ననున్న రత్నావళిరచనకును నెందైనఁబోలికయుండెనా? కథలోఁగాని
 భాషలోఁగాని యభిప్రాయంబులలోఁగాని యింకిను రత్నావళినలేనే
 ప్రియదర్శికగూడఁగాలిదానునినాటకంబులఁబోలుచు విశేషంబుగా మా
 లవి కాగ్నిమిత్రమునఁకెనయగుచున్నది.

అంగదేశరాజగు దృఢవర్మ తనపుత్రికియగు ప్రియదర్శికను వశ్య
రాజగు నుదయనునకీయఁడలంచయుండునంతలోఁగల్గింగ రాజువచ్చి దృఢ
వర్మను జయించుకొనిపోయి చెఱలొఁబెట్టును. అంతవృత్తియగు వినయ
వసువు ప్రియదర్శికను దృఢవర్మమిత్రుఁడగు వింధ్యకేతువుగృహమునకుఁ
దీసికొనివచ్చును. అంతట నుదయనుని సేవలువచ్చి వింధ్యకేతువును జంపఁ
గా సేనానాయకుఁడగు విజయసేనుఁడు ప్రియదర్శికను బడిలముగాఁగొ
నివచ్చి రాజునకుఁగానుకఁగానీయ నతండు రాణికప్పించును. ఆమెయు
నాబాలికకు గానాదికలల నేర్పించును. ఇంతవఱకు మాలవికాగ్నిమిత్రత
నుబోలియున్నది. దానిలోఁబరివ్రాజికి వలెనే దీనిలో సాంకృత్యాయునిగ
లకు. పుష్పాపచయంబొనరించునాయకను భ్రాహ్మర బాధనుండి నివారించు
నెపంబున నాయకున కనుకూలనసయము లభించుట, పరస్పరానురా
గము, విరూషకపరిహాసము మొదలుగాఁగొంతక ధాధాగముమాత్రము శౌ
కుంతలంబునుబోలియున్నది. మిగిలినకథయంతయుఁగొంచెమించుమించు
గా మాలవికాగ్నిమిత్రమునే పోలియున్నది.

ఇదిగూడ రత్నావళివలెనే చాలవిధముల మాలవికాగ్నిమిత్రము
నుబోలియుండుటచేఁ గొండటియభిప్రాయంబుచొప్పున బాణుండే దీనిని
గూడవ్రాసెననవలసియుండునుగదా? ఆహా! యొరునినాటకంబుననుక
రించి యొక్కరాజునే కథానాయకునిఁగాఁజేసి రెండురూపకంబులుర
చించువెట్టియెందైననుండునా? ఇదెవ్వఁడైన పిశ్వుసించునా? కావున నీ
రెండుకథలు నెద్దానిఛాయననుసరించినవిగావనియు, వీనికాధారంబులగు
మూలగాధలుగలవనియు మనమెఱుంగవలయును.

సకలదేశీయభాషాకావ్యంబులకు మూలాధారంబును వివిధనరన
కథాభూయిష్టంబునునగు బృహతకథయనుకావ్యంబు మైశాచిభాషలో
నున్నట్లును దానిని గుణాధ్యక్ష డనుకవివరుఁడు రచించినట్లును, దానిని

సంస్కృతభాషలోనికిఁ గథాసరిత్సాగరమును పేరుతో మార్చిన సోమ దేవభట్టు తెల్పుచుండెను. ఆబృహత్సాగరలోఁ బ్రథానముగాఁ గౌశాగ్రీ రాజ్యనాథుఁడగు నుదయనునిఁగూర్చి పెక్కుకథలుగలవు. ఈకావ్యము ప్రాయశఃముగాఁ గ్రీస్తుపూర్వము రెండవశతాబ్దముతుదను బుట్టియుండునని పెక్కుఁడ్రు గ్రహించియున్నారు. బృహత్సాగర భాషాతరీక రణముగు కథాసరిత్సాగరము ౨ వ లంబకము ౬ వ తరంగములోఁ దొలుతవాసవదత్తను బెండ్లియాడియున్నయుదయనునకును బంధుమతీకి నినివాహముజరిగినట్లున్నది. ఆబంధుమతీయే ప్రియదర్శిక. మఱియు ౩ వ లంబకము మొదటితరంగములో నుదయనుఁడు వద్దావతినిబెండ్లియాడినట్లున్నది. ఆపద్మావతియే రత్నావళి. కొంచెము చిన్నదిన్నమార్పులతో నారెండుకథలకు నీరెండుకథలు సరివచ్చుచున్నవి. కావున రత్నావళి ప్రియదర్శికలు పూర్వచరిత్రదెల్పునాటిక లేకాని, కల్పితములుగాని, యేదానికిననుకరణములుగాని, కావనిస్పష్టమగుచున్నది. అయిననీనాటికాకర్త ప్రధానంబు నభిరుచితరంబు నగువాసవదత్తాచరితంబును రూపకముగా వ్రాయక యీదిన్నకథలనేగ్రహించెనని శంకించుకొనఁగాఁ దత్సాధా భాగమునంతకుముందే యొకవి రూపకంబుగా వ్రాసియుండుననిమనకు సమాధానమువచ్చుచున్నది. కాళిదాసుషేషుసందేశములో “ప్రాప్త్యా వంతీనుదయనకథా కోవిదగ్రామవృద్ధాః” అనుచోనుదయనవాసవదత్తా కథాప్రసక్తి నతిగౌరవంబుగాఁ జేర్కొనుటయు, బాణుఁడు హర్షచరిత్రలో

“కవీనామగలద్దర్శీ నూనం వాసవదత్తయా |

శక్త్యైవ పాండుపుత్రతాణాం గతయా కర్ణగోచరం ||”

అనియత్కృతమగుగావర్ణించుటయు, వాసవదత్తయనునొక నిరుపమానకావ్యముగలదని తెల్పుచున్నవి. కాని యీవాసవదత్తసుబంధకృత

“కర్ణగోచరంబగు పాండుపుత్రులశక్తిజేతనువలెనే వాసవదత్తచేత గవులగర్వమణిగిపోయినది.

వచనకావ్యముగాదని సుబంధువుడనకావ్యమున . మధ్యైవేందుమతీ మహిష్యప్యజాను రాగినీబధూవ..." . విఫలమేవవష్యంతస్యకృతేదుర్వాససశ్యావహనుబధూవ శకుంతలా" . సదారామాశ్రితైర్వనవీరవర్జితైరివనారికేభీధైః" అనికాళిదాస భవభూతికథాభాగంబులనుస్మరించుటయే నిదర్శనముగుచున్నది. కాని భవభూతి మాలతీమాధవములో . వాసవదత్తాచ పిత్రారాజ్ఞే సంజయాయ దత్తనాత్మాశ్రమముదయనాయ ప్రాయచ్ఛత్" అనిచెప్పటచే సుబంధువాసవదత్తకథనుదాహరించినేమోయని సంశయముగలుగవచ్చును. కాని పైవాక్యంబునర్థంబునకనుగుణంబుగా సుబంధువాసవదత్తలో వాసవదత్తయునయనుని పఠించి కూడఁబోయెననుమాటలేకుండుటయు, మాలతీమాధవపరిస్థరాసు రాగవిషయంబునఁగాళిదాసవిక్రమోర్వశీయశకుంతలనాటకపాత్రలఁబోలి యుదయనవాసవదత్తలనిదర్శించుటచేనదిగూడ నాటకమైయుండవచ్చునని తప్పక గ్రహింపవలసియుండుటయు, సవిమర్శపాఠకులకు భవభూతినాటకములలోని వాక్యములు చిన్నమార్పులతో వచనవాసవదత్తలోఁ గనుపడుటయు, సుబంధువు భవభూతికంటె దరువాతివాఁడని దృఢపటచుచున్నవి. ఇట్లేడాక్టరు పేటర్సను, హేలునుగూడ నభిప్రాయపడియుండిరి. అందుచేదనతరువాత జీవించియున్న భవభూతివాక్యముల నుదాహరించిన సుబంధుని బాంకుడ్లుస్మరించును? కాళిదాసెట్లుతలంచును? కాఁబట్టి కాళిదాస బాణ భవభూతులచేఁబేర్కొనఁబడిన వాసవదత్తనాటకమయినఁ గావలయును. లేదా? * మహాభాష్యకర్త పేర్కొనినట్లుగా నాఖ్యానికయైనఁగావలయుననితోచుచున్నది.

నాగానందకథగూడ సుదయనుని కథలలోఁ గథాసరిత్సాగరము నాల్గవలంబకము రెండవతరంగములోనుండుటచేఁగల్గితకథగాక పూర్వ

* ఈవిషయము సుబంధుజీవితములోనుండును.

చరిత్రమేయనియు, దానియందు వానవదత్తగర్భోత్పత్తివర్ణింపబడుటచే రత్నావళిప్రియదర్శికలకనుబంధముగా నుండుటయే కాక శ్రీహర్షునిపేరనే యుండుటచే దీనింగూడఁదత్తకవియే వ్రాసియుండుననియుఁదేలుచున్నది.

హఠియు సంస్కృతభాషలోఁ గాల్చిదాసకృతులు సుప్రసిద్ధయశస్సుగాంచినను వానిలోనివానికంటెనధికముగా రత్నావళ్యాదులొని వద్యములే తఱచుగా దశరూపాదిలక్షణగ్రంథములలో వ్రాయఁబడుటచే రత్నావళిప్రియదర్శికలు పూర్వము కొందఱనుమానించినట్లు మాలవికాగ్నిమిత్రమునకుఁబ్రతిరూపంబులుగావని నిర్ణయింపబడుటయే కాక ప్రాథమికవితారచనస్వకపోలకల్పనాది ప్రావీణ్యంబుగలిగి వచన రచన యశస్సుగాంచి, సార్వతీపరిణయనాటకంబునఁ దనశాటకరచనాసామర్థ్యముఁదెల్పిననుహాకవికి గ్రంథచార్యవృత్తిగల్గించుటయనర్హముగుటచే తానునకు రత్నావళ్యాదులతో నేనబంధములేదని సులభముగాఁ దెలియుటయు, ముందుచెప్పఁబోవునట్లుగాఁగాల్చిదాసుకింటెఁగూడ నీరూపకంబులేకొంచెము పూర్వంబులని నిశ్చయింపఁబడుటయు లభ్యమయినదని సంతసింపఁచుచు, మాలవికాగ్నిమిత్రము సాటలీపుత్రరాజగు సగ్నిమిత్రుఁడు నాయకుడుగాఁగలుగుటచేఁ బూర్వచరితనాటకమనవలసివచ్చినదిగాని దానికథారచనమంతయు రత్నావళిప్రియదర్శికల హాస్యలోనుంచుకొనియే కాల్చిదాసుదానినినాసెననిభావింపవచ్చును. ఇంతివఱకు శ్రీహర్షునిరత్నావళ్యాదులు మాలవికాగ్నిమిత్రముకంటెనుగూడఁగొంచెము పూర్వములని గ్రహించితిమిగావున దానినిస్థిరపఱచుచు వానిని ధావకుఁడు (భాసుఁడు) రచించెనని నిర్ణయించుటకుఁ దగినయధారంబులకై కడుగుదము.

మాలవికాగ్నిమిత్రప్రస్తావనలోఁ బారిపార్శ్వకుఁడు “ప్రథితయశసాం భానసౌమిల్లకవిపుత్రాశ్రీసేనాం పరిబంధానతిక్రమ్య వర్తమానకవేః కాల్చిదాసస్యోక్తౌ కథం పరిమకో బహుమానః” (అనఁగా) మహాయశ

స్ఫులిగిన భాసాదిపూర్వకపులనాటకంబులుండఁగా వర్తమానకవియగు కాళిదాసుచికావ్యంబున సభ్యులకెట్లుదరంబుగలుగును? అనిసూత్రధారు నడిగెను. ఈప్రశ్నంబునఁ గాళిదాసుకంటెఁబూర్వము సరసవృత్త్యప్రబంధ ముబురచించిర భాసాదికపులుగలరని తెలియుచున్నది. ఈవిషయంబునఁ గొంతయు భాషావేత్తలు కాళిదాసుతనయితరనాటకంబులలో నెక్కడఁ జైవిధంబుగాఁజెప్పక యొక్కమాలవికాగ్నిమిత్రములోనే వాకొనుటచే భాసుఁడు రత్నావళిచించిచిన్నట్లును, దానికంటెఁగూడఁ దననాటకంబు సరసంబుగానుండుననుతలంపును లోకంబునవెల్లడించుటకై ప్రవేశంబునకు సూత్రధారోక్తిగా—

“ పురాణమిష్టేన నసాధుసర్వం నచాపి కావ్యం నవమిత్యవద్యం ।

సంతఃపరీక్ష్యాన్యతరదృఢంతే మూఢఃపరప్రత్యయనేయబుద్ధిః ॥ ”

(అనఁగా) కావ్యము ప్రాఁబిదియగుటచే సరసమునఁజయుఁ గ్రొత్తిదియగుటచే విరిసయుచదియుఁగాదు. రసజ్ఞులు పరీక్షించి సరసమగు దానిని గ్రహింతురు. మూఢులు పరులయభిప్రాయంబునే విశ్వసించు ” రనుసమాధానంబును వ్రాసినట్లును భావించుచున్నారు. ఈభావనలోఁ గాళిదాసునకారోపింపఁబడునాత్మాభిమానమునుదీసివైచి యాలోచింపఁ గా నతనికి భాసకవియందత్యంతగౌరవముగలిగినట్లును, శాకుంతల విక్ర మోర్వశీయప్రస్తావనలలో “ అపూర్వనాటక ” మ్మనియుఁడి మాలవికా గ్నిమిత్రములో నట్లులేకుండుటచేతను రత్నావళి మాలవికాగ్నిమిత్రము లొక్కవిధముగానుండుటచేతను రత్నావళిలోనికిఁగను మేఘసూతఁగఁ బ్రసక్తిగల్గిందీ “ ప్రాప్యవంతీనుదయంక భావోవిదగ్రామవృద్ధా ” పూ ర్వోద్దిష్టామనుసరపురిం శ్రీవిశాలాం విశాలాం । ” అనివర్ణించుటచేతను రత్నావళినిజూచియే కాళిదాసు మాలవికాగ్నిమిత్రమును వ్రాసినట్లును దోఁచుచున్నది.

పైదానిలోనియుదయనక ధాశబ్దమును బృహతగ్రాహమాది ప్రయోగించెననితలంచినను బృహతగ్రాహలో వాసవదత్తతండ్రిపేరు చండమాహాసేనుండనియుండగాఁ గాళిదాసు మేఘసందేశములో నుజ్జయినీవర్ణనంబుననున్న “ప్రద్యోతస్య ప్రియదాహితరం నత్యగజోఽత్రజహ్నో మంతాశ్చిద్రుమవననభూషణి తస్యైవ రాజ్ఞః ।” అనుపద్యములోఁ బ్రద్యోతనామంబునెట్లు సేకరింపఁగలిగెను? బృహతగ్రాహలోగూడ నింకొకచోఁ బ్రద్యోతుండఁడెనుగాని యతఁడు మగధరాజుగావర్ణింపఁబడెను. కాళిదాసీప్రద్యోతునుజ్జయినీరాజుగావర్ణించెను. కావున రత్నావళిప్రియదర్శికాకర్త తనిహూషకంబులలోఁ గ్రమముగా “ప్రద్యోతస్యతా వసంతినయస్త్వంచేత నాన్నాధ్యతం ।” “సపరిజనం ప్రద్యోతం విస్తయముపనీయ వాదయాః కీణాం వాసవదత్తామహరామి ॥” యని వ్రాసిన దానినిజూచియే కాళిదాసు మేఘసందేశములోనట్లువ్రాసెనని యింకొకనమాధానమిచ్చుచు రత్నావళిప్రియదర్శికలనుజూచియే కాళిదాసు మాలవి కాగ్నిమిత్రమునురచించెననుననయభిప్రాయంబును స్థిరపఱచుకొందము. కొందఱు మేఘసందేశములోని “ప్రద్యోతస్య ప్రియదాహితర” మృనుశ్లోకము ప్రక్షిప్తములలోనిదనివ్రాసియున్నారుకాని యదియంతయు క్తముగాలేదు.

రెండవశిలాపిత్యుండగు హర్షవిర్ధనుని సాంస్థానిక మహాకవియగు బాణభట్టుండఁ హర్షచరిత్రంబునందుఁ గ్రమముగాఁ బూర్వకవిస్తవంబొనరించుచు భాసకాళిదాసులనిట్లువర్ణించెను.

* “సూత్రధారకృతారంభైర్నాటకైర్బహుభూమికైః ।

సపతాకైర్వశోలేభే భాసో దేవకులైరవ ॥”

* సూత్రధారునిచే నారంభింపఁబడిన తెలుగునాటకములచే భాసుండఁ కీర్తింపఁబడెను.

“ నిర్వలాను సవాకస్య కాళిదాసస్య సూక్తిమ్ ।

ప్రీతిర్మధురసాం దాగు మంజరీద్వివ జాయతే ॥ ”

ఈ పద్యము బలబట్టి చూడఁగా నాటకకాల భువనశాస్త్రముగాఁబడిన యాచార్యుఁడు భానుఁడనియు సతఁడు కాళిదాసుకంటెఁ బూర్వుఁడనియు బాణునియభిప్రాయమైనట్లు మనకుఁగోచరమగుచున్నది.

రాజశేఖరకవికృతంబగు కవివిమర్శములలో నొకటి ముప్పది నాలుగు శ్లోకముల సకగ్రాడకగ్రాడనుండి సంగ్రహించి కావ్యమాలలో ముద్రితమగు కర్పూరమంజరిపీఠికలో దుక్లాప్రసాదపండితులు నాసియున్నారు. వానిలో భాసకవిని వానిరత్నావళ్యాదిబహుసంపత్తింబులనుగూర్చి ప్రబలనిపి ర్భవముకలుపుచున్నది. కాని యట్టి గ్రంథములొకముఖ్యోద్దేశము కాకుండుటచే దానిఁగూర్చి కొంచెముమందుగాఁ బ్రసంగింపవలసియున్నది. శాస్త్రాధరపద్ధతి, సూక్తిముక్తావళి, సుభాషితహారావళి, సుభాషితావళి మొదలుగాఁగల సంకలనగ్రంథములలోఁ బెక్కుచోట్లఁ బెక్కుకవులయు దంతంబులవర్ణించు శ్లోకంబులనేకంబులుగలవు. ఇవిన్నియు నేదైననొక గ్రంథమునుండియెత్తివ్రాయఁబడినవిగానుండును. కవివిమర్శమనుగ్రంథమేలేనియెడల నింతపండికవులఁగూర్చినపద్యంబులెట్లు వేటువేటుగాసంభవించును? ఈశ్లోకంబులలోవర్ణింపఁబడిన కవులందఱు రాజశేఖరునకుఁ బూర్వులేకాని తరువాతివారుకారు. ఈపద్యంబులైనను సందర్భములేక భిన్నభిన్నాంశంబులం దెలియఁజేయుచున్నవిగాని యొకవిషయమును సాంతముగాఁదెలియఁజేయుటలేదు. పైశ్లోకములలో నొకటియైన రాజశేఖరుని యితరగ్రంథములలోఁగలదేమోచూతమన్న వెకగ్రాడమ గానరాదు. కావున రాజశేఖరకవికృతంబగు కవివిమర్శమనునొక గ్రంథముగలదని నిశ్చయముగా నవస్థువలసియున్నది. పెక్కుగ్రాడు హిందూదేశపండితులుగూడనిట్లేతలంచియున్నారు. ఇదియుగాక, రాజశేఖరకవి బాల

రామాయణనాటకములో “విద్ధిన్స్వత్ప్రబంధా” ననివాసికొనుటచే ని
పుడు సుప్రసిద్ధములగు నాట్యకావ్యములుగాక యింక రెండుగ్రంథము
లుండవలయునని తెలియుచున్నది. వానిలోనొకటి కర్పూరమంజరినలేనే
ప్రాకృతంబగు సవ్యాఖ్యలిఖితసట్టకముడాక్టరు ఆపట్టదొరవారికి దొరకి
నట్లొక కవివాసియందెను. ఇందుచేఁగాడ రాజశేఖరునికృతులలో నా
అవది కవివిమర్శమని మనము నమ్మవచ్చును. ఈవివిమర్శములో రాజ
శేఖరకవి—

* ఆదౌ భాసేనరచితా నాటికా ప్రియదర్శికా ।

నిర్వ్యస్య రసజ్ఞస్య కస్య సప్రియదర్శనా ।

తస్య రత్నావళీనూనం రత్నమాలేప రాజతే ।

దశరూపకకామిన్యా వక్షస్యంతశోభనా ।

నానానందం సమాలోక్య యస్య శ్రీహర్షవిక్రమః ।

అనందానందభరితస్య సభ్యమకరోత్సాహిం ।

ఉదాత్తరాఘవం నూనముదాత్తరసగుభితం ।

యద్విత్త్య భవభూత్యాద్యః ప్రణీన్యర్నాటకానివై ।

శోకపర్యవసానస్య నవాంకాకీర్తనావళీ ।

మాకందసేవ కస్యాత్ర ప్రవదాత సనిర్వృత్తిం ।

భాసనాటకచక్రేపి ఛేక్షః క్షిప్తే పరీక్షితుం ।

స్వప్నవాసవదత్తస్య దాహకౌఽభూన్నపావకః ॥

అని భాసవిని, వానిరత్నావళ్యాదికావ్యంబులనుగూర్చి య
దాత్తముగా వర్ణించెను. ఇందులకుఁ దారాగణముగాఁ గర్ణాకర్ణికగావ

* గీతలపైగ్రంథములను భాసుఁడు రచించెను. ఇతనిభాగవతమునుతూ
చి శ్రీహర్షవిక్రమరాజేతని దశసభలోఁజేర్చెను.

చ్యునొకకథనూడగలదు. అది విశ్వసింపఁదగినదికాదుగాని చమత్కారముగానుండునుగావున నిందునాసెదను.

ఒకనాఁడు శ్రీహర్షవిక్రమఁడు నేటనుండి తిరిగి వచ్చుచుండగా దారిలో నొకచాకలివాఁడొక వ్రాతఁపుస్తకమును చేతఁబట్టుకొని కూర్చుండి యారవైచిన తనబట్టలెగిరిపోవుబయైన నెటుంగక తడేకన్యస్త్రీతో నేదోయాలోచించుచు వ్రాయుచుండెనట. అతినారాజు వానిజూచి యాశ్చర్యపడి దగ్గఱకువెళ్లి వానివృత్తాంతమునడిగి తెలిసికొని యిపుడే మివ్రాయుచుంటివినియడుగఁగా నారిజకుండు నాగానందమురదింఛుమంటినిచెప్పి కొన్నిశ్లోకములు చదివి పినిపించెనట. అంతట భూవరుండు పరమానందపడి వానినిదీసికొనిపోయి యాస్థానకవిగానొనరించి యోధావకా! నీవిష్టటికిరచించిన రూపకంబులను నాపేరఁబ్రకటింపుమని కోరెనట. పిదప జాతినామంబున ధానకుఁడనిపిలువఁబడు నాభాసుఁడు ధనాశచే సూత్రధారునిచేనారంభింపఁబడు ప్రస్తావనను రూపకముఖంబులగల్పించివ్రాసి శ్రీహర్షునిపేరఁ బ్రకటింపెనట. ఇది లోకములో నుత్తమయశస్సుగాంచిన కాళిదాసాచలయెడఁగూడ నిట్టికథలు వినుచున్న యార్యులనునంబులనాకర్షింపదని వేటుగా వ్రాయనక్కఱలేదు. కానిరత్నావళి ప్రియదర్శికా నాగానందములలోని మూఁడుప్రస్తావనలొకకవిధముగానేయుండుటచే భాసునకుఁబూర్వము నాటకంబులలోఁ బ్రస్తావనయును నొకభాగంబులేదనిమాత్రము పూర్వపండితులూహించియున్నారు. ఈయభిప్రాయంబును దెలుపుటకేకాఁబోలు బాణుఁడు “ సూత్రధారకృతారంభైః ” అనుచో సూత్రధారునిచేఁజేయఁబడిన యారంభములుగల నాటకంబులు రచించినవాడని భాసుని సవిశేషముగావర్ణించెను? ఇది ట్లుండఁగాఁ బైనుదాహరించిన కవివిమర్శములోని శ్లోకములవలన భాసుఁడు, ఊతాత్తరాఘవము, కిరణావళి, స్వప్నవాసవదత్తయను రూపకంబు

లను, “ భాసనాటకచక్రేఽపి ” యనుటచే నింకను బెక్కు నాటకముల నురదించినట్లుకూడఁ దెలియుచున్నది. తాను భవభూతియొక్కయవతారికని బాలరామాయణములలో వ్రాసికొనిన రాజశేఖరుఁడు “ భవభూత్యాదులు భాసుని యుదాత్త గాఢువమునుజూచి నాటకములు వ్రాసియుండు ” యని చెప్పబడెను, సంస్కృతంకారికులుకూడ దీనిలోనిశ్లోకంబులైన మృత్యులనుదాహరించియుండుటచేతను, భాసునికృతులలో నుదాత్తరాఘవసూత్యుత్తరమునితోఁచుచున్నది. దీనిప్రస్తావనలో భాసుఁడు తానిరుపదిమూఁడురూపకంబులకుఁ గర్తనని వ్రాసికొనినట్లుకొని వాడుకగలదు. ఇది కింవదంతి గాక—

‡ “ భాషాసు రమ్యా గైర్వాణీ తస్యాం కావ్యే హనోహరం ।

తత్రాపి రూపకం రమ్యం తత్ర భాసకవేః కృతిః ।

ధావకా పరనామాయం భాసో భాసయతే జగత్ ।

అత్వైరివాదిపురుష శ్చతుర్వింశతిరూపకైః ॥

అనునొక సుహాశయని ప్రామాణికశ్లోకములవలననిజమనిస్థిరపడుచు నాయుదాత్తరాఘవముతో నిరుపదినాలుగురూపకంబులగునని ప్రైశ్లోకములకు సరివచ్చుచున్నది.

“ ప్రభావతీముకుటతాడితకాద్యాని భూరితః ।

రూపకాణి విచిత్రాణి భాసేన రచితానివై ॥ ”

అనుశ్లోకంబుననున్న ప్రభావతీ, ముకుటతాడితము మొదలుగాఁగలవికూడభాసనాటకచతుర్వింశతిసంఖ్యనుబూర్తిచేయఁదోడ్పడుచున్నవి.

‡ భాషలలో సంస్కృతము రమ్యమైనది. అందును గావ్యము. అందును నాటకము. అందును భాసునినాటకము. ధావకుఁడను నామాంతరముగలిగిన భాసుఁడు భగవంతుఁడగువదినాలుగు తత్త్వములచేవలెనే తన యిరువదినాలుగు రూపకంబులచేతను జగతియును బ్రకాశింపఁజేయుచుండెను. చూ॥ సాగానందపీఠిక.

మఱియు నీధావకావరనామఁడగు ధానుఁడొక యనుక కావ్యము ను రచించి దానిచివర “ అలంబ్య చాంబుత్పసేతః కిరకోశశేయం భావానురక్తవనితానురతైశ్శపేయం । * జీయేత యేన కవినా యమకైః పరేణ తస్మై వహేయమునకిం ఘటకర్పరేణ ॥ ” అని ప్రతిజ్ఞయొనరింపఁగా తొనింగిన యితరికవులార్యజాలక యతనికి ఘటకర్పరుఁడనిపేరు పెట్టెననియు నందుచే నాయనుక కావ్యమునకు ఘటకర్పర కావ్యమనిపేరు వచ్చినదనియు నది మిక్కిలి సరసంబైనదనియు—

కి “ జీయేత యేన కవినా యమకైః పరేణ ।

తస్మై వహేయమునకిం ఘటకర్పరేణ ।

శ్రుత్యైతి భాసకవిలోక్త హవృష్యమాణాః ।

ప్రాహుస్తమస్యకినయో ఘటకర్పరాశ్చిత్ ॥ ”

† “ ధావకేన కృతం రిష్యాం యుగకావ్యైరలంకృతం ।

ఘటకర్పరకావ్యంహి సంతోషాయ నకస్యచిత్ ॥ ”

అను ప్రామాణికశ్లోకిములుగూడ దృష్టాంతములగుచున్నవి.

ఈఘటకర్పరకావ్యముమిగులబెద్దదియనితోచుచున్నదిగాని యిపుడొక సర్గముమాత్రమే ముద్రితమైయున్నది. మైగాజశేఖరకివివిహర్షాది సాత్యమువలన నెంచులకింతిప్రయాసపడుచుంటిమో యట్టి రత్నావళ్యాది కర్తయగు భానుఁడే ధావకుఁడనియు నతఁడే ఘటకర్పరుఁడనియు నతఁడే—

* యమకములొనర్చు జయించినవానికి నేను గుండెపెంతుతో నీళ్ళుమోసెదను.

† ఈ ప్రతిజ్ఞను విని పులీతనికి ఘటకర్పరుఁడని పేరు పెట్టిరి.

† ధావకుడు రచించిన యమకాదిభాషితముగల కావ్యభాషనికానందము

3 “ ధన్వంతరి క్షుణ్ణకామః సింహశంకు ।

వేతాల భట్ట ఘటకర్పర కాళిదాసాః ।

ఖ్యాతో వరాహమిహిరో నృపతే సృభాయాం ।

రత్నానివై వరరుచిర్నవవిక్రమస్య ॥ ”

అను శ్రీహర్షవిక్రముని యాష్టానంబులోనున్న నవకవులలో నొకఁడనియు సులభంబుగఁదెలియుటకంటె మనోవ్రయోజనం బింకేమిగలదు? వీనికొక్కనికీమూఁడుపేర్లున్నట్టి కేంద్రిప్రామాణిక శ్లోకముగూడనాధారమగుచున్నది.

“ సజయతి కవిమలతలకో భాసకవిద్భావకాన్యనామాయం ।

సహృదయహృదయాష్టదీ ఘటకర్పరనామతిః ఖ్యాతేః ॥ ”

ఈఘటకర్పరికి రచించినట్లే నీతిసారమను మఱియొక కావ్యము కనుపడుచున్నది. ఏకవి స్వభావమైనను వానిగ్రంథములవలనఁగనుఁగొనవచ్చుననుట నిశ్చయముగదా? నీతిసారంబునకు మొదటనున్న యీక్రిందిమూఁడుశ్లోకంబులవలనను ఘటకర్పరుఁడు తన్న సమకాలికకవులసహనంబున నెల్లిదంబుగఁజూచుచుండినట్లును గుణగ్రాహులకట్టి నీచాశయముండమగావున నట్టి కొందఱితోఁ దనకున్నేహముగలిగినట్లును దార్పిద్ర్యకష్టమునుభవింపలేక కవితాగౌరవంబున కాశపడక ధనాశఙ్కేదనకృతులు శ్రీహర్షునిపేరఁబ్రకటించినట్లును స్వానుభవమును సూచించెను.

* “ గిరౌ కలాపీ గగనే పయోదా ।

లతాంతరేఽగ్రశ్చ జలేషు పద్మాః ।

ఇందర్బిలక్షం కుముదస్య బంధుః ।

యో యస్య నిత్రం నహి తస్య దూరం ॥ ”

శ్రీ ఇందలి తొమ్మండ్రుకపులు విక్రముని సభలోనున్నవారని జ్యోతిర్విదారణరణము చెప్పచున్నది.

* శైమలికి మేఘమును, పద్మములకు సూర్యుఁడును, కలువకుఁ జంద్రుఁడునెంతదూరమందెరికి? మిత్రుఁకు దూరమన్నమాట లేదుగదా?

స “ మాతా నిన్దతి నాభినందతి పితా భ్రాతా నసంభాషతే ।
భృత్యః కుప్యతి నానుగచ్ఛతి సుతః కాంతాచ నాలింగతే ।
అర్థప్రాప్తినశంకయా నకురుతేఽప్యాలాపమాత్రం సుహృత్ ।
తప్తాదర్థముపార్జయస్వచ సఖే! హ్యర్థస్య సత్వే విశేః ॥ ”

+ “ ధనైర్నిఘ్నంఘ్రీనాః కులీనా భవంతి ।
ధనైరాపదం మానవా నిస్తరంతి ।
ధనేభ్యః హో బాంధవో నాస్తి లోకే ।
ధనాన్యార్జయధ్వం ధనాన్యార్జయధ్వం ॥ ”

ఈక్రిందిప్రామాణికశ్లోకంబుగూడఁ బైమాచనంబును స్థిరీకరించుచున్నది.

“ శ్రీహర్షవిక్రమార్కస్య సధాయాం శుశుభేచ సః ।
నవరత్నేష్వస్యతమో ఘటకర్పరనామతః ॥ ”

భాసకాళిదాసులనుగూర్చిన యింకొక్కకథ తెలిపి యింకనీచర్చవిడిచెదము. దర్శించుడు రాజానుగ్రహంబున ధనవంతుఁడును సరసనాటకకర్తయునగు తనయెడఁ గాళిదాసున కసహనముగలదని భావించియేకాఁబోలు భాసుఁడు తననీతిసారములోఁ గాళిదాసుని కుమారసంభవములోఁ మూఁడవదియగు “ అనంతరత్నప్రభవస్య యస్య హిమం నసౌభాగ్యవిలోపిజాతం । ఏకోహి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాంకః ॥ ” అనుశ్లోకంబులోని యర్థాంతరన్యాసము లోకానుభవముగలిగి చెప్పినదికాదని యధిక్షేపించునట్లుగా దానియుత్తరార్థమునే సరిగా

సీ తల్లిదండ్రులు, సోదరులు, భాద్యపుత్రులు, మిత్రులుగూడ ధనములేనివారినాదరించరు. ధనమందలేనివశవలచును. కావున ధనమాస్తింపుఁడు.

† ధనమువలనఁ గులపీనులు సత్కులీనులగుదురు. దానివలనఁ గన్యములదాంతువచ్చును దీనికంటె బంధువులేఁడు. కావున ధనమాస్తింపుఁడు.

నెత్తికొని “ ఏకోహి దోషో గుణసన్నిహితే నివృజ్జీవోరితి యోబభూ-
 షే । నూనం నద్వద్వం కవినాపి తేన దార్శిన్యదోషో గుణరాశినాశీ ॥ ”
 అని వ్రాసినట్లు కనుపడుచున్నది. గుణరాశిలోనొక్కదోషమణిగిపోవునని
 కాళిదాసు సత్యానుభవమేకలవాడయ్యేనేని యొక్క నిర్గుణుడను దోష
 ముగాక మిగిలిన సద్గుణంబులకు గనియగు భాసునియెడ స్నేహభావమే
 లచూపఁడు? కాళిదాసు తన్నుఁ బ్రేమిగఁచువాడనియుఁ గుమారసంభవ
 ములోఁ జెప్పినట్లు లోకానుభవముగలవాడేయనియు నెఱింగినయెడల
 ఘటకర్పరుఁడు నీతిపారములో నతనినాక్షేపించుట యెట్లునంభవించు
 ను? కావుననిది సత్యమైయుండనోవు. ఎట్లయిననిది భాసకాళిదాసులు స
 మకాలికులని తెలుపుటచే మనచదువరులకు రుదంపకపోదు.

పైవిమర్శనంబువలన నింతవఱకు నిజముగా రత్నావభ్యాసులను
 రచించినవాఁడు భాసుఁడనియు నతఁడే ధావకుఁడనియు నతఁడే ఘటక
 ర్పరనామంబున విక్రమార్కచిరుదాంకితుఁడగు శ్రీహర్షుని యాస్థానం
 బున పవకవిరత్నములలోనొకఁడై చతుర్వింశతిరూపకంబులను మఱికొ
 న్నికావ్యంబులను రచించిన మహాకవియనియుఁ గాళిదాసుకంటె బెద్ద
 వాఁడై ముందుగాఁ గవియశస్సుగాంచినవాడయ్యుఁ గాళిదాసునకు స
 మకాలికుఁడనియు మాలవికాగ్నిమిత్రములో “ భాససౌమిల్లాదులగ్రంథ
 ములుండగా వర్తమానకవి కావ్యము నెడ సభకెట్లాచరముగల్గును? అని
 యుండుటచేఁ గాళిదాసు మాలవికాగ్నిమిత్రము వ్రాయునప్పటికి బహు
 నాటకకర్తయగు భాసుఁడు గతించియుండుననియు నక్కారణంబుననే
 నిజముగా భాసునియెడ కౌరవంబుగలిగిన కాళిదాసు తనయేయితరనా
 టకంబులోలేనికవిస్మరణమిందొనరించుచుండెననియునిశ్చయింపఁబడినది.

ఇక నెవ్వని యాస్థానంబున భాసుఁడుండెనని నిర్ణయించితిమో
 యాశ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యునికాలమునుగూర్చి విమర్శింపవలసియున్నది.

కాశ్మీరంబున గొన్నివత్సరంబులు ప్రభువుగానున్న హర్షుని యా శ్రీతకవియగు మాతృగుప్తుఁడే కాళిదాసుఁడని భ్రమపడి యాతని కాలము లో సరిపుచ్చుటకై యధికప్రయాసపడి యీ శ్రీహర్షవిక్రమునిఁ గ్రీస్తుపూర్వమాఱవశతాబ్దంబునఁజేర్చిన యొక ఘనవిమర్శకుని విమర్శనసారంబిందు ఘనదుగాఁజూపుచున్నాఁడను.

రాజతరంగిణి మూఁడవతరంగంబు మొదటిభాగంబుననున్న “ కాశ్మీరంబున ముప్పదిసంవత్సరముల రెండుమాసములు రాజ్యముజేసినంతటిలేనివాఁడై హిరణ్యరాజు, కాలధర్మమునొందినపిదప దన్ద్రుతుల ప్రాధ్దనచే నరాజకంబగు కాశ్మీరరాజ్యమునకు, సకాలంబున నుజ్జ్వలనిలోఁ జక్రవర్తిగానుండి శ్రీదేవి తన్నునరించినట్లు శ్రీవీరుదంబును నిరుపమానపరాక్రమంబున శకావ శత్రువులజయించినవాఁడుట విక్రమార్కవీరుదంబును జేందిన హర్షుఁడు తనయాశ్రీతకవియగు మాతృగుప్తుని రాజుగానొనరించె ” ననుకథాభాగంబు నాధారంబుగాఁజేసికొని యీమాతృగుప్తుఁడే జగద్గురుశంకరాచార్యులవారిశిష్యుండును హయగ్రీవవధకావ్యకర్తయునగు భర్తృమేంతునాదరించెననియుఁ బైనఁజెప్పిన హర్షుఁడే యీకాలంబుననఁగాఁ గలియుగము ౨౫౫౦ అయినపిదపనఁగాఁగ్రీస్తుపూర్వము ౫౫౨ లో శకులనుజయించి శకకాలమునిలిపెననియు నితఁడే రత్నావళాభిరూపకములలోనున్న శ్రీహర్షుఁడనియు నితఁడే ధన్వంతర్యాదికవీరత్నములకాశ్రయుఁడనియు నేదోయొకవిధముగా లెక్కించిప్రాసి

* మాతృగుప్తునికాళిదాసుగాఁజేయుటయేకాక, నవకవులను శంకరాచార్యులను వారిశిష్యులను విక్రమార్కుని వీరినందఱిని గ్రీస్తుపూర్వము ౬ వ శతాబ్దంబులోని సమకాలికులగుగాఁజేసెను. కాని, రాజతరంగిణిలోఁ గల్గియుండు, మాతృగుప్తుని కాశ్మీరరాజుగాఁజేసిన హర్షుఁడు నవకవీరత్న

ములకాశ్రయుడగు హర్షవిక్రమునికంటె నన్యుడైనట్లు వర్ణించియుండుటచేతను, మాతృగుప్తునికే సవ్యానింపబడిన భర్తృమేంతునకును, వాని సహపాతియగు రామిలునకును, గురుపామలగు జగద్గురుశంకరాచార్యులవారికిని, ధన్వంతర్యాది కవులకును, హర్షవిక్రమునకును సమకాలికత్వమును స్థిరపఱచునే యితరప్రబలగ్రంథాద్యాధారంబులు కనుపడకకాదుటచేతను, గ్రీ॥ పూ॥ ౧౪౮ లోఁ బాటలీపుత్రమునరాజుగానున్న పుష్పమిత్రునికుమారుడగు నగ్నిమిత్రుడే విక్రమాదిత్యాశ్రీతుడగు కాళిదాసుని మాంబికాగ్నిమిత్రమునకు నాయకుడగుటచేతను, గ్రీ॥ పూ॥ రెండు మూడు శతాబ్దంబులలోఁబుట్టిన బృహతకాళిని యుదయనోదంతమే భానకృతంబులగు రత్నావళీ ప్రియదర్శికలకు మూలాధారమైయుండుటచేతను, హర్షనామంబులును పిత్రమాదిత్యులరునామంబులును గలరాజులనేకుండుటచే ఘటకర్పరకాళిదాసాదులకాశ్రయుడగు హర్షవిక్రముని కాలము నిర్ణయింపవిఘ్నములు భ్రమపడుచుండిరనుట తెల్లమగుటచేతను రత్నావళ్యాదులలానున్న శ్రీహర్షుడు మాతృగుప్తుని గాశ్రీరరాజుగాఁ జేసినవాఁడును గ్రీ॥ పూ॥ ౬ వ శతాబ్దంబులోనివాఁడును గాఁడని నిశ్చయించి పైవిమర్శనమంతవిశ్వసనీయముగాదని యూహింపవలసియున్నది.

ఇదిట్లుండఁగాఁ గొందఱువిద్వాంసు లీశ్రీహర్షవిక్రము నేడవశతాబ్దము మొదటఁజేర్చియుండిరిని యిదివఱకే చదివియుఁగఱిమిగదా? మఱి కొందఱు క్రీ॥ శ॥ ౫౨౫ లో శకులరుజయించిన యశోవర్మయే యాశ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యుడనియు నితఁడే నవకవిత్వములకుఁ బోషకుడనియు భాసించున్నారు. మఱి కొందఱు ౩౬౫ లో శకయవనాది శత్రువులతోఁ గింది విక్రమాదిత్యులరుదమునొందిన రెండవశతాబ్దపుఁడే యితఁడని భావించియున్నారు. శ్రీవిలియమ్సు కాళిదాసవిక్రమార్కులు ౩ వ శతాబ్దంబు ప్రారంభములోనివారని తెలిపియుండె శ్రీభేషమ్సు విలివి రెండవశతా

బ్రహ్మనడుమఁజేసియుండెను. విల్పను తనపూర్వాభిప్రాయముమార్చి
ని శ్రీహర్షవిక్రమకాళిదాసాదులు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లో నుండిరని వాటియొ
కచోట వ్రాసియుండెను. ఇవన్నియుఁజూడఁగా మనకుఁ గ్రీస్తుపూర్వమా
ఱవశతాబ్దంబు మొదలుగాఁ గ్రీస్తుశక మేడవశతాబ్దంబులోపుగానున్న భా
సకాళిదాసాది కవిరత్నశ్రీహర్షవిక్రములకాలనిర్ణయంబును క్షీరసాగరం
బునడుమ నోలలాడుటసంభవించినట్లుతోచుచున్నది. ఔనుమన మెట్లయి
నను పీరియభిప్రాయంబులకు మధ్యస్థులమే. ఇటునటు నెఱ్ఱరియెడను
నపరాధంబొనర్చక మధ్యవర్తిగానుండుటమంచిదిగదా? కావున నాద్యం
తవిమర్శకులవ్యధికాలమును నిష్పక్షపాతబుద్ధితో నాలోచించి మనమా
ద్యమును నిర్వహించుకొని యాకాలనిర్ణయసాగరమును దరించితిమే
ని నిందాపాత్రులుముగాము.

శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యుఁడెప్పుటివాఁడు? క్రీ॥ పూ॥ ప్రథమశతాబ్ద
మునకుఁ బైవాఁడుకాఁడని యిదివఱకే తేలియున్నది. శ్రీ హి దూమైథా
లజీలో నువాహరింపఁబడిన పూర్వోక్తవిమర్శకుల భిన్నాభిప్రాయంబులే
క్రీ॥ శ॥ ప్రథమశతాబ్దమునకుందరు వాటివాఁడుకాఁడని నిదర్శనములగుచు
న్నవి. ఇకనీవిక్రమార్గవిరుదాంకితుఁడగురాజు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లోను
న్నవాఁడేకాని యింకెవ్వఁడును గానరాదు. కావున వతఁడే నవకవిర
త్నములకాశ్రయఁడను శ్రీహర్షవిక్రముఁడని శ్రీవిల్పను మతమూఁతగాఁగ
ల మనయభిప్రాయంబునకీక్రింది శ్రీనారాయణశాస్త్రిగారి శకకాలనిర్ణ
యంబుగూడ నాధారముకాఁగలదు.

“ మనయాలోచనకుఁ బూర్వచరిత్రకర్తలవారలు సరివడకపో
యినపుడు వానినిఁ దప్పులనిత్రోసివేయుటకంటె మనమే ప్రమాదపడితి
మేమోయనిభావించి తొంటివారలయందు గౌరవముంచితిమేని యేవి

షయమందయినను నిజము దొరకకపోదు. పూర్వకపులు చరిత్రకాలనిర్ణయవసరంబునఁ దమశక్తికొలఁది యాధాన్యము నెఱింగియే వ్రాసియుండురని నమ్మవలసియున్నది. తనకుముందు డే మేంఠాద్యనేకకపులు రాజవరిత్రలు వ్రాసిరినియు వానియందుఁబ్రమాదంబులఁగనుఁగొని శాసనాదులఁబరిశీలించి నవరించి రాజతరంగిణి వ్రాయుచుంటిననియుఁ బ్రతిజ్ఞ చేసిన కల్పణునికంటె మనమెక్కువశక్త్యమెఱుంగఁగలమా? కావున శ్రీహర్షవిక్రమునికాలనిర్ణయంబునకుఁగూడ, రాజతరంగిణిలోని శకకాలనిర్ణయమే సరియైనమాధ్యముఁ జూపఁగలము.

(1) క్రీస్తుపూర్వము కలియుగాబ్దములు—	300—1
(2) కలియుగములో ౨౪ సంవత్సరములు గఠించినవెనుకఁ గాశ్మీరముఁబ్రారంభింపఁబడిన లోకీకాబ్దములు—	302౮
(3) కలియుగములో ౪౬౮ సం॥ అయినపిదప నారంభింపఁబడిన యుద్ధిష్ఠిరకాలాబ్దములు—	
(4) కలియుగములో ౨౫౫౦ సం॥ జరిగినపిదప గాశ్మీరమునవెడలిన శకకాలాబ్దములు—	౫౫—౨
(5) కలియుగములో 3౦౪౬ సం॥ అయినపిదప విక్రమాదిత్యునిచేనారంభింపఁబడిన (సంవత్సర) మాలవశకాబ్దములు—	౫౬

మైనఁజెప్పినవానిలో నాల్గవదియగు శకకాలము, కాశ్మీరమున హర్షుఁడనురాజు శకులను జయించినపుడేర్పటుపఁబడినది. ఇంతకుఁబూర్వము కాలనిర్ణయంబున శకపదమేలేదు ” అని శకకాలనిర్ణయ మొనరించిరి.

ఇది శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యాదికాలనిర్ణయంబునకు సరిగానుండకపోయినను గ్రీ॥ పూ॥ వెడలిన శకకాలమునుగూర్చి యుపయోగకరముగా నేయున్నది.

ఈశక కాలములో “నవాధికపంచశతసంఖ్యే శాకే వరాహమి
హిరో దివంగతః” ఛి అనుబ్రహ్మగుప్తుని ఛండఖాన్ద్యమునందలి యాను
రాజురచించిన న్యాఖ్యానముననున్న వాక్యమువలన ౫౦౯ వ సంవత్సర
మున వరాహమిహిరుఁడు కాలధర్మమునొందినట్లు తెలియుచున్నది. అనఁ
గా నీతనిసృతికాలము క్రీ. పూ॥ ౪౩ వ సంవత్సరమునగుచున్నది. ఈవరా
హమిహిరుఁడు శ్రీహర్షవిక్రముని యాస్థానమునందలి నవకవిరత్నములలోని
వాఁడని పెకలండంగీకరించినవిషయమే. విక్రమార్క (మాలవ) శకప్రా
రంభానంతరముగూడ వరాహమిహిరుఁడు ౧౩ సంవత్సరములు జీవించి
యున్నట్లు పైవాక్యమువలన ధ్రువపడుచున్నది. అట్టియొక వరాహమిహి
రునకాశ్రయుఁడగు మనశ్రీహర్షవిక్రముఁడు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లో మాలవశ
కమేర్పటచెనన నాక్షేపణమేమిగులదు?

మఱియు నిందులకుఁదా ర్కాణముగా, విల్పనునభిప్రాయంబున
కుఁదోడుగాఁ శ్రీకేలుపండితులుగూడఁ గాళిదాసకవిని, మందసారశాస
నాధికముననుసరించి పఠశీలించి క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లోఁ జేర్చినట్లు తెలియుచు
న్నది. ఈమహాకవి కాళిదాసునకాశ్రయుఁడగు మనశ్రీహర్షవిక్రముఁడుగూ
డ శ్రీకేలుగారియభిప్రాయంబునఁ గ్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లోనివాఁడనుట నిస్సం
శయంబుగ నిశ్చితంబగునుగాదా?

మఱియుఁగావ్యప్రకాశములోని † “కాళిదాసాదీనామివ యశశ్రీ
హర్షాదేర్ధావకాదీనామివ ధన” మ్మనువాక్యము నర్థమువివరించిన బహు
చ్యాఖ్యితలయభిప్రాయంబున దేహాళీదీపన్యాయంబుగాఁ గాళిదాస ధా
వకులకు శ్రీహర్షుఁడాశ్రయదాతయైనట్లు ధ్రువమగుచున్నది. దీనింబట్టిగూడ

† “కాళిదాసజీవితమునది వివరింపఁబడినది.

† ఇదిగూడ భాస (ధావక) కాళిదాసుల సమకాలికత్వమును స్థిరపఱుప
నాధారంబుకాఁగలదు.

సర్వసమ్యతముగాఁ గాల్చిదాసునిపోషకుడైన విక్రమాదిత్యుడు శ్రీహర్ష
విక్రమాదిత్యుడనియు నతఁడు ధావక కాల్చిదాసాదికవిరత్నములకుఁ బో
షకుడనియుఁ దెలియుచున్నది.

కావునఁ బైసర్వవిమర్శనంబునకినుగుణంబుగాఁ గ్రీ॥ పూ॥ ౧౮౮
లోఁ బాటలీపుత్రమున రాజుగానున్న యగ్నిమిత్రుఁడు గథానాయకుఁడు
గాఁగల మాలవికాగ్నిమిత్రమునురచించినవాఁడును, శ్రీస్తుశకము ప్రథమ
శతాబ్దము సంతంబుననున్న తనకితాఞాయననుసరించిన యశ్వ ఘోషు
నకుఁగడుఁబూర్వుఁడునగు కాల్చిదాసునకాశ్రయుఁడుగుటచేఁ గ్రీస్తుపూర్వ
శతాబ్దంబునకుఁ బూర్వుఁడును, గ్రీస్తుశకముపూర్వభాగంబునకుఁబరుఁడు
నుగాక, క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ మొదలుగాఁ గ్రీ॥ శ॥ మొదటిశతాబ్దంబులోపల
నింకొక విక్రమాదిత్యుఁడుగలఁడని యెవ్వరియభిప్రాయంబును గాకుండు
టచే నప్పటివాఁడేయై క్రీ॥ పూ॥ ౮౩ వ వత్సరంబువఱకును జీవించియు
న్న బృహస్పతిహితాకర్తయగు వరాహమిహిరకవిరత్నమునకుఁ బోషకుఁ
డగుటచేఁడప్పకయితఁడే మాలవశకకర్తయని నిర్ధారితుఁడై శ్రీవిల్వనుకే
లుపండితులయభిప్రాయంబులఁ గాల్చిదాసాదికవిరత్నముల కాశ్రయుఁడ
గు విక్రమార్కుఁడే మాలవశకకర్తయని పరిష్కృతుఁడగు మనశ్రీహర్షవి
క్రమఁడు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లో నుజ్జయినీరాజ్యసింహాసనంబునధిష్ఠించినవ
కివిరత్నములతోనానందించియుండునని నాయభిప్రాయము.

శ్రీహర్షుడు—ఇతఁడు శకజయంబున విక్రమాదిత్యునిరుదాంకి
తుఁడై విక్రమార్కనామంబున జగన్ప్రసిద్ధుఁగాంచిన యుజ్జయినీచక్రవర్తి.
ఇతఁడు తానువిద్వాంసుఁడగుటయేకాక భాసకాల్చిదాసాది సమకవిరత్నం
బులనుబోషించి సాసగ్రాతభాషాతాంగిని బరిపాలించిన మహానుభా

ఈకాలనిర్ణయంబునుగూర్చి యింకను మిగిలయున్న ప్రబలాధారముల నితని
సమకాలికుఁడగు మహాకవికాల్చిదాసునిజీవితమునకా విచిత్రములను.

పుడు. భానుడు (భావకుడు) లేక ఘనకర్మకుడుకదించి యీతనిపేరి
 డినను రత్నానభీప్రియపిచ్చికానాగానందము లకితఁడే కర్తయనిచెప్పఁదగు
 ను. మృదులైతికిని, సరసాభిప్రాయంబులకును, సౌభ్యకవఃరచనకును, ర
 సౌభ్యస్యంబునకును, బ్రహ్మనీయతకును నీతినివిష్టుష్టుంబులగురూపకములు
 మిక్కిలితగియున్నవి. అందును నాగానందహమందానందసందాయకము
 ననందియములేదు. మొదటిరెంటిలోఁ గథాసరితాగళంబునను, విష్ణుపు
 రాణంబునను వర్ణింపఁబడినట్లుగాఁ బాఠపులకు సప్తమపుగుఘండును ధీ
 రోదాత్తుఁడను గౌళాంబీనాథుఁడను దక్షిణనాయకుఁడు నగును"యనుం
 డు కథానాయకుఁడు. సుహృదా జపుప్రితిలును సహజశాంధ్యసౌఖ్యాది
 సుగుణపేటికలునగు రత్నానభీప్రియపిచ్చికలు కథానాయకలు. తక్కినపా
 త్రులును నీచములుగాక యుత్తములు. ఇంద్రునిభాననము శృంగారము
 మూడవదానిఁగో భూతవయాళువును, బహుకాపరాయణుఁడు
 ను, సర్వసముఁడును, స్వరాధ్యంబుమంత్రులయందడి చానప్రస్తులగుజననీ
 జనకులకు సేవసేయును తనలక్షణలక్షితుఁడును, విద్యాధరచక్రవర్తియు
 ననుకూలనాయకుఁడు నగుజీమూతనాహనుఁడు కథానాయకుఁడు. సప్త
 లప్రసూతయు సకలసన్ధిగవతియు నగుమలయివలి కథానాయక. ఇందు
 శృంగార కిరుణములు ప్రధానరసములు ఈరూపకప్రియంబున వృత్తి
 యా? కైశికి. పాకమా? కదళీపాకము. వీనియందలివర్ణనంబులా? అప్రీ
 యత్నసిద్ధంబులైతత్కాలోపస్థితసులభపడిఘటితంబులై సదలంకారాలం
 కృతంబులై యలరారుచున్నవి. ఈలక్షణంబులకుదాహరణముగాఁ గువ
 లయానందకర్తయనుభయతాద్రూప్యరూపకాలంకారమునకుఁ దైకొనిన
 యీక్రిందిరిత్నానభీపద్యము చాలును.

* “కింపద్యస్య రుచిం నహన్తి నయనానదం విభత్యేన కిం ।

వృద్ధింవా ఝషకేతనస్య కురుతే నాటకమాత్రేణ కిం ।

వక్త్రేంకౌ తవ సత్యయం యః పుశ్యేతాంశురుజ్జ్వంభతే ।

దర్శస్సాన్వదమృతేనచేదిహ తవాప్యస్త్యేవ బింబాధరే ॥”

మఱియు ముద్గాంగనాహృదయావస్థం దెలుపు నీక్రిందిపద్యమేంత
మధురముగా స్వభావసిద్ధముగానున్నది?

† “ప్రియా సర్వస్యాగ్రే నయతి విదితాస్మితి వచనం ।

ద్వయోర్బలప్రాపం కలయతి కథామాతృవిషయాం ।

సఖీసు స్నేహసు ప్రకటయతి నైలత్వమధికం ।

ప్రియాప్రాయేణాస్తే హృదయనిహితాశంకవిధురా ॥”

విషముత్రాగి బాధపడుతనసోదరియగు ప్రియపిత్రికను రక్షింపుమ
ని వాసనదత్తవేడుకొనఁగా రాజుఁడొంచుచుఁజెప్పిఁగొనిక్రిందిపద్యము
దయారసమొలికించుచు విషయనిగరణంబున నద్ధాంతరన్యాసంబున నా
యకుని ధీరోదాత్తలక్షణంబుదెలుపుచు నెంతసీతదాయకముగానున్నది?

‡ “సంజాతసాంధ్రమకరందంబుసాం క్రమేణ ।

పాతుం గతశ్చ కలికాం కమలస్య భృంగః ।

* మ॥ హరియంపంగనులేదె తన్నిసిరి? నేత్రానందముంగూర్చుదే? ।

స్మరతాపంబును నెంతదే మిగులవీణామాత్ర? నీమోముదం ।

దురుఁడుండకొ మఱిచంద్రుండెటికి దివిందోచుండొ? విధుండాసుధా ।

కరతకొ గర్వమునెంద నద్దికలుగుంగానీడు తెమ్మావీలోకొ ॥

† ॥ అక్కట! యందఱుండెలిసిరంచు శిరంబునువంచు సిగ్గుచే ।

నెక్కడ నిద్దతేమనిన నెంచుకొనుండనమాటగాఁగనా ।

చకిగని నెచ్చెలుల న్నితముసలివన నివ్వెణగొందుబేలయై । [క॥ప॥

యక్క-మలాయతాక్షి హృదయంబునఁగల్గుభయంబునెంపునకొ ॥

‡ తుమ్మెద మకరందపానముచేయఁ దామరపువ్వునుజేరి నుంచుతగిలిపడిపో
యినది. దైవము ప్రతిహేలముగానుండఁగాఁ గోరికలు ఖలింపవుగదా?

దగ్ధా నివర్త్య సహస్రైవ హి మేన వైశా ।

వామే ఓకౌ నహి ఫలం త్యభివాంఛితాని ॥ ”

నాగాంధములొని యీక్రిందినవోధాసమాగమవర్ణనంబు శృంగారరసవిషయంబున నీరసభావనిష్క్రమింపక మృదువైనది విశదభావంబునను రసమాధుర్యంబునను స్వభావోక్తికిది పెట్టినది పెరన్నట్లుగానున్నది.

శ్రీ “ నృప్తా నృప్తమథో విభాతీ కరుతే నాలాపనాధామితా ।

శయ్యాయాం పరివృన్య తిష్ఠతి బలాదానిగితా వేషతే ।

నిర్యాతిషు సఖీషు నాసభవనాన్నిర్వృతు మేవేహతే ।

జాతావానుత్తయేవ మేఽశ్వసుతరాం ప్రీత్యైవవోధాప్రియా ॥ ”

ఈక్రిందిశ్లోకము జీమూతవాహనుని చైర్యసాహసాదార్యంబులందెల్లయు శౌంతిసూర్జితమును గురిపించుచు తాత్పర్యం గలిగించునట్లున్నది.

“ శిరాముఖై స్స్వ్యంకతిపన రక్తగుద్యాని దేహీమమమాంసమస్తి ।

తృప్తినపశ్యేమిచ తేనహోత్తా కింభక్షణాత్త్వంవిరతోగరుత్తా ”

ఓపక్షిరాజా! నానరములనుండి నెత్తురు ప్రవహించుచునేయున్నది. ఇంకను నాదేహమునమాంసముగలదు. నీకడుపునునిండినట్లు కనుపడదు. ఏమిచుహోత్యా! మాంసభక్షణము మానితిమి?

దీనినే ధనంజయకవి ధీరోదాత్తలక్షణంబునకు నాదార్యంబునకుఁగూడ నుదాహరించెను.

శ్రీ నాయకుఁడు నాయకనుగూర్చి తనలోననుకొనును. నేనుజూచినపుడు తానుగ్రందికొఱుచును. వలకరించిన మాటగూడదు. శయ్యమీద వెనుకదిరిగి పండుకొనును. బూతాగ్రముగాఁ గొంగిలించిన వణకును. చెలులు పడకయిల్లువిడువఁగాఁ దానును వెళ్ళుఁగోరును. నాశిది ప్రతికూలురాలుగానున్నను ప్రీతి నే కలిగించుచున్నది.

రసాచిత్తంబునకు డే మేండుండొచిత్తవిచారచర్చలో నుదాహరించిన యీక్రిందిపద్యమొక్కటియచాలును.

“ ఉద్దామోత్కలికాం విపాండురరుచిం ప్రారబ్ధజృంభాంక్షణా !

దాయానశ్వసనోద్గమై రవిరల్లై రాతన్వతీ మాతృనః ।

అద్యోగ్యానలతామిహాం సమదనాం నారీమివాన్యాం ధ్రువం ।

పశ్యత్ కోపవిసాటలద్యుతి ముఖం దేవ్యాః కరిష్యామ్యహం ॥ ”

ఇందుఁ గోమలాంగీసమానధర్మములు గలనవమాలికాలతకు విరహానన్ధ నారోపించుటచే వానవన త్రయందుఁగనుపడు నీర్వావిప్రలంభశృంగా రరసమునకు సౌచిత్వచమత్కారకారిణియగు దీప్తికల్పింపఁబడినది. మఱియు నితరులనాటకములందువలెఁగాక యీతినిరూపకములందన్నిరిసములు సహజముగా వర్ణింపఁబడినవి.

రత్నావళినుండి డే మేండుండు భయానకరసంబునకుదాహరించిన యీపద్యమెంతచక్కగానున్నది!

“ నన్తం పర్వవర్తైర్మనుష్యగణనాధావా దకృత్వాత్రపా ।

మంతకించుకికంచుకస్యవిశతి త్రాసాదయం నామనః ।

పర్యంతాశ్రయిభిర్నిజస్య సదృశం నాన్నుః కిరాతైఃకృతం ।

కుబ్జా నీచలియైవ యాంతి శనకైరాత్మేక్షణా శంకినః ॥ ”

రత్నావళీనాగానందములలోని యీక్రిందిరెండుశ్లోకములు శృంగారరసౌచిత్వమును, అవయవసహజసౌందర్యశోభావిశేషంబును, దెల్పు

“ బంగరుగొలుసీడ్చుకొనుచు గుల్లపుసాలనుండి రాజగృహంబుచొచ్చు మదించిన కోతినిజూచి పురుషులలోలెక్కలేని కొఱ్ఱావాండ్రు సిగ్గులేక తొలఁగిపోయిరి. పొట్టివాండ్రు కంచుకికంచుకములో దూలుచుండెను. చక్కలనున్న కిరాతులు తమపేరునకుఁదగినట్లు పొలిమేరఁజూచిరి. కోతి తమ్ముఁజూచుననుశంకచే మఱుగుజ్జివాండ్రు మిక్కిలివంగి మెల్ల గాఁబోవుచుండిరి.

చు హద్దుమీటక, కవికింగలస్వభావపరిత్యజక్తిని, స్వచ్ఛసానుత్త్యమును విశదీకరించుచున్నవి.

§ “ కృచ్ఛానూరుయుగం వ్యతీత్య సువిరం బ్రాంత్యా చితంబస్థలే ।
మధ్యేఽస్యాస్త్రిస్త్రినళి తిరంగవిషమే నిష్పందతామాగతా ।
వాష్టవస్త్రిస్త్రీతేవ సంప్రత్యవై రాదుర్యా తుంగా స్తనా ।
సాకాక్షం ముహూర్తే బలవస్త్రిస్త్రీదినిలాచకే ॥ ”

† “ భేదాయ స్తరధారపవ కిముతే మధ్యస్య హోఽపర ।
స్తామ్యతూరుయుగం నితంబభరతిః కాంచ్యానయా కింపునః ।
శక్తిఃపాదయుగస్య నోరుయుగళం వోధుం కుతో నూపుకా ।
స్వాంతైరేవ విభూషితాసి వహసి క్షేకాయ కింనుండనం ॥ ”

ఈక్రిందిపద్యములు జీమూతవాహనుని సుగుణసంపదఁబెల్పుచుఁ గరుణసంబున నచేతనంబులకుఁగూడ నేడ్వపుట్టించుచున్నవి.

† “ నిరాధారం ధైర్యం కమివ శరణం యాతు వినయః ।
క్షుణః క్షాంతిం వోధుం కభిమా విరితా దానపరతా ।
హతం సత్యం సత్యం వ్రజతుచ కృపా క్వాక్యకృపణా ।
జగజ్జాతం శూన్యం త్వయి తనయ! లోకాంతరగతే ॥ ”

§ నామాపు మిక్కిలికష్టమునకుఁ దొడలుచాఁకి కటివ్రదేశమునందరిగి వళి త్రయమున నెచ్చుతిగ్గుగానన్న మధ్యభాగమున నాగిదిష్టికవడి మెల్లగా నెత్తయన స్తనములెక్కి నీటిబిందువులుగ్రవించునేత్రములను గోరికతోఁ జూచుచున్నది.

† ఓకాంతా! నీనడుమునకు స్తనభారమేచాలును. హఠములబరువేలి? నితం బభారమే తొడలకుఁ జాలును. మొలనూలేల? పాదములు తొడలనే మోయలేకున్నవి. అందెలేల? నీయవయవములే నీకువస్తువులుగానున్నవి. ఇంకను నగలేల?

† జీమూతవాహనుని మరణమునకువీచారించు తండ్రిమాటలు. ఓకుమారా! నీవులోకాంతరమేగఁగా ధైర్యము, వినయము, దానవరత్వము, సత్యము, దయ, యివియన్నియు నిరాధారములైనవి. జగమా! శూన్యమైనది.

శీ “ చూడామణిం చరణయోర్ధ్వమ పాతయతా త్వయా ।

లోకాంతరగతేనాపి నోష్టుశో విచయక్రమః ॥ ”

ఈతని భాషాస్వాతంత్ర్యమునకును, గవితానైపుణ్యమునకును బాచిత్యమునకు నీక్రింది రెండుపద్యములుదాహరణముగాఁగలవు.

‡ “ అక్లిప్తబింబశోభాధుస్య నయనోత్పవస్య శశినశ్చవ ।

దయతాముఖస్య కేఖా సుఖయతినః ప్రథమదృష్టేయం ॥ ”

¶ “ కుసుమకుకుమారమూర్తిర్దధతీ నియమేన తనుతరం మధ్యం ।

అభాతి మకరకేతోః పార్శ్వస్థా చాపయప్తిరివ ॥ ”

అహం ఈకవికిఁగల చిత్రకళాపరిజ్ఞానమును, ఉపమాప్రయోగసామర్థ్యమును, పదార్థశతత్యవ్జ్ఞానమును, సమయోచితపదస్ఫూర్తిని, నేయేల? సర్వవితాధగ్మములను దెల్పుటకింతకంటె నితరంబేమియుదాహరింపవలెను? ఒకముక్కుగాని, పెదవికాని, చెవిగాని చక్కగానుండి మిగినవియట్లుండకపోవుటకాక, సర్వానియవములు చెప్పినట్లునవస్థిలోనుం

శీ నాపాదములపై కిరోమాణికవ్యమునువిడిచిననీవు లోకాంతరమేగియు వినయము విడువకుంటివి.

‡ చిత్రకారనైపుణిగలిగిన జీమూతవాహనుడై దురంగులునేకరించి చంద్రకాంతశిలపైఁదనప్రియురాలిరూపము వ్రాయఁబోవుచు ముందుగా ముఖవాహ్యరేఖను జిత్రించిమంచి యిట్లానందించుచున్నాఁడు. మండూకారశోభగలిగి కనువడు ప్రతివచ్చంద్రరేఖవలె దొండవండుఁబోలు క్రిందెదవిశోభగలిగి, కన్నులవండుపుగా నుండు సుందరిముఖరేఖ నన్నానందపెట్టుచున్నది.

† పుషపగుకుమారమైనట్టి మూర్తిదాల్చి ।

తనుతరంబగుమధ్యంబు తనదుమండం ।

గమ్మవిల్చినిపార్శ్వభాగముననున్న ।

కుసుమచాపమువలె దేవి కొమరుమీటె ॥

దుట యెట్లు సందర్శననబడునో యట్లే యొక్క మార్గవముగాని, పద
గుంఫనముగాని, యలంకారముగాని యధికముగానుండి తక్కుంగలవ
ట్లుండకపోవుటకాక, యెట్లుకావ్యధర్మములు యథోక్తముగా నుచితస్థితిలో
నుండుట కవితాసాందర్శననబడును. అట్టియేతాదృశసంస్కృతమహాక
వుల కవితాసారస్యమనుభవైకవేద్యముగాని నాత్మాత్రగోచరముగాదు.
అయిననీమహాకవి కవిత్వనైపుణికి ద్విక్రవర్చనముగాఁగొన్ని పద్యములు
దాహరించితిని. ఇంతమాత్రముచేఁగూడ స్థాలీపులకన్యాయంబుగ సార
స్యముగ్రహించుసరసుల కీకవిప్రతిభావిశేషంబు గోచరముగాకపోదు.

మఱియు నమకాలికంబులగు నీతినినాటకంబులందును మహాకవి
కాళిదాసనాటకములందును సమానాశ్రితాయంబులుగల పద్యంబులనేకం
బులుగలవు రుచియాపుట కీక్రింది వారిరెండుశ్లోకంబుల నుదాహరించుచు
న్నాఁడను.

“ సఖిలు సఖిలు ముద్ధగే సాహసం కార్యమీదృక్ ।

వ్యపనయ కరమేతం పల్లవాభం లతాయాః ।

కుసుమామపి విచేతుం యోనమన్యే సమర్థః ।

కలయతి సకథం తే పాశముద్భంధనాయ ॥ రత్నా ”

“ నఖిలు నఖిలు బాణస్సన్నిపాత్యోఽయమస్మిక్ ।

హృదుని మృగశరీరే పుష్పరాశవివాగ్నిః ।

క్వబత హరిణకానాం జీవితం చాతిలోలం ।

క్వచ నిశితనిపాతా వజ్రసారాశ్శరాస్తే ॥ శాకుం ”

పైరెంటిలోను గొంచెము విషయము భేషముగాని వృత్తంబును
బదంబులును, అభిప్రాయంబును, హృదయావస్థయు సమానముగానున్నవి

జగత్ప్రసిద్ధులగు కాలిదాస నాటకములతిమహోరంజకంబులగుట సర్వవిదితమేకాని యీశ్రీహర్ష నాటకంబులును వానికెల్లవిషయంబులఁదీసిపోవుపరిగదా! ధాషాసౌభ్యంబునఁగూడ దృశ్యప్రబంధములలో నెల్లనివియే మొనఁటివని తెల్లచుగచున్నది. ఈనాటకంబులకాలమున నింగ్రజాల ప్యకుఁ బ్రాచుర్యచుఁగియు గానున్నట్లు కనుపఱచున్నది. శ్రీహర్షుఁడు భయమతనస్కృతుఁడు వికేతీయు నగుచక్రవర్తియని స్వాభావరిత్యాగము సురీపకారము ప్రధానముగాఁగల నాగానందమే బోధించుచు జగంబునకు నీతిదాయకముగానున్నది. ఈనాటకంబులనుపయోగింపఁబడినసౌరసేనియను ప్రాకృతిభాషకూడ మిక్కిలివృద్ధులై సంస్కృతంబును జక్ష్మాగాఁబోలియున్నది. ఇట్టిప్రాకృతిభాషయోగముకెప్పురి నాటకంబులలోను లేదని విల్పినుకూడ దృఢాభిప్రాయపడియున్నాఁడు. ఇదికూడ ఓనిప్రాచీనస్థితికి నొక కారణంబగును. ఇందలి కవిత్వము మహాసాగరము సామంతులంకారా శబ్దాఢ్యా కావ్యము మృదు కావ్యలక్షణమునకు సరిపడి నిర్దుష్టమై పాణినీయసమ్మతమై యన్వయకావ్యములేక సర్వజనాదరణీయముగా నున్నది. వేయేల? పర్యగర్భితములప్రేమగుట రత్నావళి రత్నావళియనియు, దర్శనరమణీయులగుటఁ బ్రియదర్శిక ప్రియదర్శికయనియు, నచేతనంబులకుఁగూడ నీతికరుణాదార్యములనుబోధించి సంతోషదాయకంబగుట నాగానందము నాగానందమనియుఁ జెప్పవచ్చును.

శుభమస్తు.

శ్రీకాళిదాసమహాకవి.

అం॥అం॥

మ॥ ధరణీచక్రవివేకిమానసగుహాంతర్యామి వాణీస్వయం ।
వరవాల్మీకిమునిప్రణీతకవితాబ్రహ్మాండపూర్ణంబుని ।
త్యరసాత్కాత్మమహత్త్వబోధకృతి వేదాంతైకవేద్యంబున ।
త్పరమానందము కాళిదాసకవిరాడ్భహ్మంబుభావించెదన్ ॥

[ఈమహాకవి, శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యనిసభకలంగకారభూతుండగు న
వకవిరత్నశిరోరత్నమై క్రీస్తుపూర్వమేఋషియాలులోనున్నవాడగు న
నవిమర్శకులననుసరించిన నాయభిప్రాయంబిదివఱకే విదితమైయున్ననీతని
కాలమునుగూర్చి యనేకులనేకవిధములుగా వ్రాసియుండుటచేఁ బరస్పర
విరుద్ధములగు వారి యభిప్రాయంబులను సంగ్రహంబుగా నవిమర్శముగాఁ
జూపుచు జగద్విఖ్యాతిఁగొంచిన యీకవితల్లజుని జీవితము విపులముగా
వ్రాయఁబూనితిని].

ఎల్లవిదేశీయభాషలలోనయను విశేషముగా హూణభాషలో
నీమహావి నీతనికావ్యములనుగూర్చిన యుపన్యాసములుపెక్కుగలవని వినిక
ని యుంటిమిగాని మనదేశభాషలలోనయను నాంధ్రభాషలో నీతనికవి
త్వచరిత్రతత్త్వముండెల్పునుపన్యాస మొండైనఁగలదని కని విని యెఱుం
గము.

ఎవ్వనినామంబు భగవన్నామంబువలె సర్వభూవలయంబునకు
ధ్యానగోచరంబగునో యెవ్వనియావఃబద్ధశృంఖలయ్యుఁ గీర్తిరూపంబున
భరతఖండంబువతురాశాకుండ్యంబులఁ జీత్రితంబగునో యెవ్వనికృతులు

సకలదేశభాషాధునీలునిలయంబుల గృహదైవంబులఁబోలి యారాధనీ
యంబులగునో యెవ్వనికావ్యాచృతరస మనుభూతపూర్వంబయ్యె నెల్ల
నాగరికులకెప్పటికపుడు శ్రోత పేయమై యయసాగ్రంతశకలమూఁడిగ్ర
హృదయాకర్షకంబగునో యెవ్వనిశ్రావ్యకావ్యపద్యపాదంబొకండైననోటి
కిరానిచదువరి హిమాలయంబు మొదలుగాఁ గన్యాకుమార్యగ్రముఁజీఱు
ను గలయెల్లజానపదులలో లేఁడో యానుహానుభావునిచరితము వ్రాయఁ
బూనునాసాహసంబును దెల్పికొని క్షుచింప వివేకిలోకంబును బ్రాధ్నింపక
మున్నె యంతటిసర్వజ్ఞుండె యహంకారనిరాసార్థంబు రఘువంశంబున
వ్రాసిన—

* “ మందః కవియశఃప్రాగ్గీ గమిష్యామ్యపహాన్యతాం ।

ప్రాంశులభ్యే ఘలే లోభాదుద్బాహురివ వాసునః ॥ ”

అనుగ్లోకంబునుదలందిననాకు హృదయవేపథంబు వొడముచున్న
ది. అయిన నీతనికావ్యరసముగ్రహించిర యాబాలవృద్ధమెల్లరకునీమహా
నుభావుఁడెవఁడు? ఎప్పటివాఁడు? ఎక్కడివాఁడు? అనువిషయంబులనొ
క్కసారియునునాలోచింపమనస్సు తొందరపడకపోదనుట యెల్లరు నె
ఱింగినదేశకావున నాశక్తికొలఁదిఁబెద్దలఁబురస్కరించుకొని యీశవిచరిత
లేఖనంబునకుఁ గడంగెదను.

ఈనుహాకవికాల్పిదాసుని జననంబున వన్నెకెక్కిన సుదినమేది? తమపరిపూర్ణపుణ్యఫలంబుగా నీకీర్తికుమారునిఁ గడుపారఁగన్నమన్నన
గొనుజననీజనకులెవరు? ఈపావనుని చరణతలంబులఁబవిత్రంబగు ప్రదేశ
మేది? ఈవిద్వాంసుని విద్యాగురు వెవఁడు? ఈపురుషపుంగవుని జీవచరిత్ర
యెట్టిది? ఈసుక్ష్మత్తిని జీవలోకమునుండి యెడఁబావిన దుమాలమేది?

* ఎత్తయిన చోటనున్న భలమునుగోరి చేతులెత్తినపాటివానివలెఁ గవియ
శఁసుని గోరులేను బరిహాసపాత్రుఁడనగుచును.

యనునతికనూహలంబున వెల్పుడు సీతశ్చంబులకు యుక్తియుక్తంబగు ప్రతివచనమీతనికావ్యంబులలో మృగ్యంబై వానివ్యాఖ్యానంబులలో శశ విషాణప్రాయంబై యేతదర్వాచీనగ్రంథంబులలో గగనకుసుమోపమంబై రాజవరిత్రలలో మనుమరీచికారితనమంబై శాసనాచలంబై జింజ్యంబై యింకనన్నివిధములశూన్యంబై శోచనీయంబై .. ఏమో ' యనివచ్చుటచే నివియన్నియు నిస్ప్రయోజనంబులగు దరిమిది నుచోగ్రంథంబులమాడిక బొంగి వెంటనే క్రుంగవలసినవగుచున్నవి. ఇంతకును గారణంబు మనదే శంబునఁ బూర్వము దేశచరిత్రలు న్రాయునాచారము లేకుండుటగదా? ఈతనికావ్యంబులకు లేక లేనియన్నివ్యాఖ్యానములు వ్రాసినవారిలో నొకఁడైన సీతనికాలముఁదెల్పెనా? ఈతనిగ్రంథంబులఁబెక్కుదేశభాషల లోనికి మార్చినకవులలో నొకఁడైననితనియుదంతంబు వ్రాయఁగడంగె నా? అనేకులాలంకారికు లీతనివ్యరత్నంబులఁ దమపుస్తకంబులనుగా హరించిరిగాని యొకఁడైనసీతనికథాప్రసంగమెత్తెనా? ఇన్నహాత్మునికృతి రత్నంబులిపుడెట్లు దివ్యప్రభల విలసిల్లుచుండెనో తమజననకాలంబునఁ గూడనశ్లేషకాశించినట్లు పూర్వపూర్వకపుల ప్రస్తావనలే లేల్పుచున్నవి.

ఈపుంభారతీశ్రివాహనంబులగు కావ్యరాజహంసంబు లీభరత ఖండమెల్లఁదెట్లు సంచారమొనరించుచున్నవో మొదటినుండియు నితర ఖండంబులఁగూడ విహరించుచునేయున్నట్లు కనుపడుచున్నది. అయిన సీ తనివృత్తాంతంబుఁదెల్పు దృఢాధారమంతయైనఁగనుపట్టదు. కాని యీ తనింగూర్చి జననంబాదిగా మరణమువఱకునుగల సర్వదినచర్యను దెల్పు నన్నిపుకిరిచిపురాణగాథలు లోకంబునఁ జిరకాలమునుండి కన్దవరంప రాయత్తములై వచ్చుచున్నవి. అవియన్నియు నిజమని నమ్మునుమా? అ సత్యమని త్రోసివేయుచుమా? అందుఁగొన్నియనూనుషదర్శలఁజెప్పనవి యగుటచే నమ్మరానివై మఱికొన్నిసీతదాయకములగుటచే విశ్వసనీయ

మునై నత్యాసత్యరూపములైన యాకథలు “ అట్టిమానవుడు లోకము నజన్మించియుండునా ” యనియు “ అహో మహానుభావుడు కాళిదాసు భగవదవతారమే ” యనియు రెండు తెఱంగులఁ బండితపామరలోకము ను భ్రమపెట్టుచున్నది. ఇదిట్లుండఁగా “ నిరువురుమువ్వురుకాళిదాసులు న్నట్లు తెలియుచున్నది. వారిలో నెవఁడీతఁ ” డను నొక్కగొప్పప్రశ్నయము మఱియు భ్రాంతినిగలిగించుచున్నది. దీనికిందోడు “ కాళిదాసనుపేరుగలకవియే లేడు. ఇదియొకవిరుదనామముకావచ్చు ” ననునూతనమార్గము మిక్కిలిదిగ్రభాంతిని గావించుచున్నది. ఇవన్నియుఁజూడఁగా మన కాళిదాసచరిత్రమార్గము మైకిబాగుగాఁగన్నుచున్నను నడచినకొలఁదిని దొంగయూబిలోదింపునట్లుగానున్నది. అయిన నేబుధవరుఁడు విమర్శకయోగుల హృదయఁజూలొంతరంబులనూగుచుండె నేలోకజ్ఞుఁడు రసజ్ఞుల వదనంబు నదనంబుగావించుకొనియుండె నేనుశ్లోకుఁడు కోవిదులకర్ణంబులకు విందొనర్చుచుండె నేప్రతిభావంతుఁడు కాళిదాసనామవాచ్యుల కాద్యుండయ్యె నేపూజ్యపాదునినామమే తరువాతివారివిరుదనామమునకు నిదానమయ్యె నారఘునంశ శకుంతలాది కావ్యనాటకకర్తయగుకవి సార్వభౌముఁడే మనకాళిదాసని నిర్ణయించి యొకదారిత్రికైదము.

ఈమహాకవికాళిదాసుఁడెవఁడు? ఎప్పటివాఁడు?

ఆంధ్రమహాకవియగు తెనాలిరామకృష్ణునికావోపింపఁబడు పరిహాసకథలఁబోలినకథలకాశ్రయముడై ధారానగరాధిపతియైన భోజ్యమహారాజునకాశ్రితుఁడై సంస్కృతభాషలోని సంకలనగ్రంథముగు భోజ్యప్రబంధమునందలి కవిపాత్రలలోనొకఁడై మనయాంధ్రభాషలోనుద్రితములగు కాళిదాసచరిత్రలకునాయకుఁడగు విటసార్వభౌముఁడుకాడు.

౧౧ వ శతాబ్దంబులోని శ్రీభోజనరేంద్రుని పితామహుండును ౧౨ వ శతాబ్దంబు చివరిభాగంబుననున్నవాఁడు నగుమంజునాథుని

ని యాశ్రీతుడగు ధనంజయుని దశరూపంబునఁ బేర్పొనఁబడినవాడను
2 వ శతాబ్దంబుమొదట నుజ్జయినీకన్యాకృష్ణంబుల నేలిన హర్షనర్థమని
యాస్థానమందలికి వియగు బాణభట్టునిచే మిగులనుతించఁబడినవాడనగు
కాళిదాసు భోజరాజుకాలమునాఁటివాడనుట యెంతయుఁ సంగతము.

“హర్షచరిత్రలోఁ గవిస్తుతిచేయుచు బాణభట్టుఁడు, సూత్రధార
కృతారంభములగు బహురూపకంబులచే భానుఁడు కీర్తిబొందెనని భా
సకివిని, మధురసాంద్రములైన కాళిదాసోక్తులయందెవనికాదనముగలుగ
దని కాళిదాసునివర్ణించుటలో భాసుని రత్నావళ్యాసరూపకంబులకంటె
మిక్కిలిమనోహరములై మహాయశస్సుగాంచిన కాళిదాసుని శత్రుంత
లాదినాటకంబులఁ బ్రశంసించకపోవుటచూడఁగా బాణుఁడు హర్షచరిత్ర
వ్రాయునప్పటికిఁ గాళిదాసు నాటకములైనను వ్రాయకయుండవలెను
లేదా? వ్రాసినను వానికాకాలమున నుంచిప్రజ్ఞలేకుండవలెననితోచు
చున్నదిగావునఁ గాళిదాసు బాణునకు సమకాలికుఁడుగాని యొక్కతర
ము పూర్వుఁడుగానియైయుండవలె” నని మొదటఁగాదంబరీషీతికలోవ్రా
సిన డాక్టరుపేటర్సను “నేనుగాదంబరిలోఁజూపినయభిప్రాయము ప్రా
మాదికము కాళిదాసు క్రీస్తుశకమునకుఁగొంచెము పూర్వమునుండివచ్చు
చున్న విక్రమశకము మొదటివాఁడైయుండు” ననితనపూర్వాభిప్రాయం
బును దరువాతహార్పుకొనెననిచెప్పచుఁ గొందఱువినుర్భకులూపూర్వా
భిప్రాయంబునుగూడఁ గాళిదాసునాటవశతాబ్దములోఁ జేర్చుటకొకయూ
ధారముగాగ్రహించియు నారేయదిమగ్బలప్రమాణమని తలఁచియుండుట
చే దానినిమనము పరిగణింపనక్కరలేదు. ఇదిట్లుండఁగా—

“రఘువంశకావ్యముతుదనున్న “తం భావాయప్రసవసమయా
కాంక్షిణీనాం వ్రజానా । మంత్రర్హాడం క్షీతిరివ నభో వీజముప్తిందధా

“ప్రసవసమయమునుగోరు శ్రవణయభీష్టంబుకొను నిండుమూలాలయన
అక్షిప్తివర్ణపత్ని సింహాసనమెక్కి రాజ్యమునరించెను.

నా । మాత్రైస్సార్థం స్థవిరసచివైర్దేమసింహాసనస్థా । రాజ్ఞీ రాజ్యం విధి
వ దశిష దృష్టరవ్యాసతాజ్ఞా ॥”

యనుశ్లోకంబునవర్ణింపఁబడిన యగ్నివర్ణపత్నీగర్భస్థుండగురాజకు
మారునితోఁ గావ్యముపమాప్తిచేయుటవలన సూర్యవంశరాజులపరిపాల
నకాలంబునుబట్టిమాడఁగాఁ గ్రీ॥ పూర్వమెనిమిదవ శతాబ్దంబులోనున్న
యాగాజబాలునకుఁ గాళిదాసు సమకాలికుఁడాశ్రితుఁడునై యుండవలె”
నని ఫౌచిదొరవారభిప్రాయపడిరిగాని యాబాలుని జననంబును నాకుం
బునైనఁదెల్పక యతఁడు గర్భస్థుండైయుండఁగాఁ దల్లిదేశపరిపాలనచేయు
చుండెనని చెప్పి యాకథాభాగమును విడుచుటచేఁ దనకావ్యనిర్మాణము
నాఁటికి జన్మమైననై త్తనివానితోఁ గాళిదాసునకు సమకాలికత్వముఁహిం
చుట యసంభవమనియు నొక వేళయతఁడు పుట్టినవెనుకనే కాళిదాసతని
నాశ్రయించియుండవచ్చునని యూహించినను దనయాశ్రయదాతవృత్త
మును బిదపనైన దానిఁనుబంధముగా వర్ణింపకపోవుటచూడఁగా నట్టి
యాహకవకాశ మేలేదనియు, రఘువంశముయొక్క సమాప్తియు నైజ
ముగా దరిద్రేలినట్లుగానుండక మధ్యభాగమున విడువఁబడినట్లుండుటచే
తను, వాయుపురాణము మొదలుగాఁగలకొన్నిగ్రంథములనుబట్టి గర్భస్థ
బాలుఁడు మొదలుగా ననేక రాజులు రాజ్యముచేసినట్లు కనుపడుచుండిన
ను వారివృత్తాంతము వర్ణనీయముకాకపోవుటచేతనో కావ్యవిస్తరభీతిచే
తనో యంతటితో సమాప్తి నొందితియుండునని యూహింపఁదగినదగు
టచేతను గాళిదాసు క్రీ॥ పూ॥ ౮ వ శతాబ్దములోనివాఁడు కాఁడనియు
సహజసిద్ధంబగు కాళిదాసనాటకశైలికిని శృంగారలూచులవలెఁ బ్రసిద్ధిఁ
గాంచిన భవభూతినాటకంబులవలనయన్నసిద్ధంబగు శైలికిని నడుమనాతో
డుశతాబ్దంబులకంటె నధికకాలముండియుండదని గ్రహింపఁదగినదగుట
చేఁ గాళిదాసు క్రీస్తుశకప్రారంభమునకు దగ్గటివాఁడైయుండుననియు వి

శ్వసింపవచ్చు” ననిభాచిదోరవారియభిప్రాయంబునుఁగొని చిన ధ్యాయస్థి. పండితులయాశయంబును డాక్టరుభాదాజీగారి కాళిదాసోపన్యాసము తెల్పుచున్నది. మఱియు జ్యోతిషగ్రంథప్రమాణమువలనఁ జెలియఁబడుచున్న (సంవత్సర) మాలవశకమును గ్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లో స్థాపించిన విక్రమాదిత్యుని యాస్థానమంశుని సెవకవిత్వములలోఁ గాళిదాసోకడని జ్యోతిర్విదాభరణమందలికవిరన్నపద్యము చెప్పుచున్నది గావునఁగాళిదాసు క్రీస్తుపూర్వము ప్రభువశతాబ్దముననుఁగియుండు” నని సర్వవిలియమ్ జోన్సునిశ్చయించినట్లుకూడఁ జెలుపుచున్నది.

కాని క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లో నుజ్జయినీరాజుగానున్న విక్రమాదిత్యుఁడే లేడనియుఁ గ్రీ॥ శ॥ ౫౪౪ లో జరిగిన కోరూపుయుద్ధములో నుజ్జయినీప్రభువగు విక్రమహర్షుఁడు కడిపటిసారి మేఘులను జయించెననియు నావిక్రమార్క జయంబున కిభిజ్ఞానంబుగనిబడఁబడిన శకము ౬౦౦ సంవత్సరములు వెనుకకుజరిపి ప్రారంభింపఁబడుటచేఁ గ్రీ॥ పూ॥ ౫౬ నుండి వచ్చుచున్నదనియు నందుచే విక్రమార్కుఁడప్పటివాడని తెలంపఁగూడదనియు నతఁడు క్రీ॥ శ॥ ౬ వ శతాబ్దములోనివాడనియు విక్రమార్క శకనిర్ణయమునుగూర్చి మొదటసాహసంబుగాఁజెప్పిన శైలూసానుయొక్కయభిప్రాయంబునే తిరువాతకొందఱువిమర్శకులుగ్రహించి కవితాపిత్రయుగంబునవిక్రమాదిత్యుఁడాటవశతాబ్దములోనివాడని నాసియుండిరి. ఈయభిప్రాయముంగనిన మేఘులుల్లరువడితుండు మొదలుగా మఱి కొందఱు “క్రీ॥ శ॥ ౬ వ శతాబ్దములో నారంభింపఁబడిన విక్రమశక మెందుచే నాటువందలవత్సరములు వెనుకకుజరుపఁబడినదో యెవరును సయ్యక్తికంటగు కారణమునుజెప్పరైరి” యరిచిననాక్షేపించినట్లుగా శ్రీ సందర్శికారులుచెప్పుచు రాజతిరంగిణ్యాచలంబట్టి యిద్దఱు ముగ్గురు విక్ర

† మా. క్రీశనందర్శి కారుల రఘువంశపీఠిక.

మారులు కనుపడుటచే మాలవశకకర్తయొకడో నిర్ణయించుట కష్టసాధ్యమేయని సంశయించుచుదుదకుఁ గాఢాసాశ్రయఁడగు విక్రమాదిత్యుఁడు ౬ వ శతాబ్దములోనివాఁడేయని కోరూరుసింధాంతము నవలంబించినట్లు కనుపడుచున్నది.

శైల్యాసానుయోగక మతముననుసరించిన పైవిమర్శకుల యభిప్రాయమాలోచింపఁగాఁ గ్రీ॥ ౫౪౪ లో నున్న విక్రమార్కుఁడుగాక క్రీ॥ ౫౬ లోఁ దనపేరవిక్రమార్కు (మాలవ) శకమును నిలిపినరాజే లేఁడనియు, శకవ్యాప్తికై యాటువందలయేండ్లు వెనుకనుండిప్రారంభింపఁబడినదనితలంచుటచే గ్రీ॥ పూ॥ ౫౬ మొదలుగాఁ గ్రీ॥ ౫౪౪ వ సంవత్సరములోపుగా మాలవవిక్రమార్కునామంబులతో నొకశకమేవ్యవహరింపఁబడియుండుటకవ కాశములేదనియు స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. కాని, యీక్రిందనుదాహరింపఁబడు శాసనములు పైవాదంబునకవవాదంబుగల్పించుచు నట్టిశక మొకటిగలదని ద్రువపఱచుచున్నవి.

శ్రీ జయభటునికవి శాసనములో “ విక్రమసంవత్సర ౪౩౦ ” అనియేదోయొకసందర్భమును దెల్పుచున్నట్లు తెలియుటచేతను డాక్టరుప్రీటు కనుపఱచిన మందసారశాసనములోని—

“ మాలవానాం గణపిత్యా యాతే శతచతుష్టయే ।
తినవత్యసకేఽబ్దానా మృతౌ సేవ్యమనన్వసే ।
సహస్య మాసశుక్లస్య ప్రశస్తేఽహ్నిః శ్రయోదశే ।
మంగలాచారవిధినా ప్రాసాదోఽయం నివేశితః ॥ ”

అను శ్లోకమువలన “ మాలవశకము ౪౩౩ ” అనియొక్కట్లుకనుపడుటచేతను గ్రీ॥ ౫౪౪ లో ఖరిగిన కోరూరుయుద్ధములోని విక్రమాది

త్యుచి జయమునకుఁ బూర్వమే విక్రమార్క-మాలవనామములతో నొక శకమున్నట్లును గ్రీ॥ పూ॥ ౫౬ నుండి వచ్చుచున్న సర్వసమృతమైనశకమిదియే యెనట్లును స్పష్టమగుచున్నది.

మఱియుఁ గాళిదాసునుగూర్చి వాసిన డాక్టరు కేరణ అనువిమర్శకుఁడు “ వైనాదేశస్థుఁడగు ఘాహియాను ౪౦౪ లో హిందూదేశయాత్ర చేయవచ్చినపుడు గయలో నమరదేవనిర్మితమని యొక శిలాశాసనముచెప్పుచున్నగుడి లేదనియుఁ బదవ ౬౪౨ లో హుయన్ త్సాంగువచ్చినపుడట్టిదేవాలయముగనుపడినదనియు వ్రాయఁబడియుండుటచే నీమధ్యకాలంబుననున్న యమరదేవునకు సమకాలికుఁడగు కాళిదాసు ౬ వ శతాబ్దంబుకడపటివాఁడైయుండు ” ననియొకనూతనమార్గమున ద్రొక్కెను. దీనిపై మఱి కొందఱు విమర్శకులు “ ఘాహియాను గయలోని యమరదేవుఁడుకట్టించినగుడిని జూడకపోవచ్చును. చూచినను దానినిగూర్చి వ్రాయకపోవచ్చును. లేదా? అతనియాత్రకుఁదరువాతనే యాగుడినిర్మింపఁబడినదనితలంచినను నాయమరదేవుఁడు నవకవిరత్నములలోనియమరసింహుని కంటె నన్యఁడుకావచ్చును. కాని యంతమాత్రముచేతనే నామలింగానుశాసనకర్తయగు నమరసింహుఁడే యాయమరదేవుఁడనియు నాతనికి సమకాలికుఁడగు కాళిదాసాటవశతాబ్దములోనివాఁడనియుఁ జెప్పుటయుక్తముగా ” దని దృఢాభిప్రాయముండెల్పిరి.

మఱి కొందఱు గ్రీ “ బ్రహ్మగుప్తుని ఖండఖాన్ద్యగంధముయొక్క న్యాఖ్యానముననున్న “ నవాధికపంచశతసంఖ్యశాకే వరాహమిహిరాచార్యో దివంగతః ” అనువాక్యమువందలి శాకపదమునకు శాలివాహన శకమనిర్వర్ణముచేసి శకకాలము ౫౦౯ అనఁగాఁ గ్రీ॥ ౫౮౭ లో వృత్తి

నొందిన వరాహమిహిరుఁడు సవరత్నములలోనివాఁడగుటచే నతనికిసమ
కాలికుఁడగు కాలిదాసు ౬ వ శతాబ్దము రెండవభాగములోనివాఁడై
యుండు" ననివ్రాసిరి. సరియేకానిండు. వరాహమిహిరుని మరణకాల
ముననుసరించి విక్రమాదిత్యాశ్రితుఁడగు కాలిదాసును గ్రీ|| ౫౮౭ ప్రాం
తమునఁజేర్చిన కోరూరుసిద్ధాంతమునవలంబిగిదిన్నపైవారు, మాలవశకో
ద్ధారకుఁడగు విక్రమార్కుఁడు ౫౪౪ లో శకులనుజయించి ౫౫౦ లో
మృత్తిబొందెనని వ్రాయుచుండినను నదాశ్రితుఁడగు వరాహమిహిరుఁ
డికి 32 సంవత్సరములు జీవించియుండెనని తెలుచుట యాశ్చర్యముగా
దుగావున నతనికి సమకాలికుఁడగుకాలిదాసు నాటవశతాబ్దంబులోఁజే
ర్చుటకై వరాహమిహిరమరణకాలబోధకంబగు శాకపదమునకు శాలివా
హనశకమర్థముచేసిరిగాని యంతకుఁబూర్వయే 32 సంవత్సరములక్రింద
ట మాలవశకమునునిలిపిన యతనిపోషకుఁడగు విక్రమార్కునిశకమనియే
లయర్థముచేసిరికానో తెలియకున్నది. ఒకవేళ పైవాక్యమువ్రాసినవాఁ
డామరాజుగదా? యతనియభిప్రాయము శాలివాహనశక మేయైయుం
డునదితలంతురేని యతఁడయినను గ్రీ|| ౬౨౮ లో నున్నవాఁడని వారే
తెలుపుచుండుటచే వరాహమిహిరమరణకాలంబునకు ౪౧ ఏండ్లుమాత్ర
మే తరువాతివాఁడై యుజ్జయినీరాజ్యంబుననున్నయతఁడా మాలవశకము
ను సంపూర్ణముగా వ్యవహరించుకొనుచుండి యావరాహమిహిరునకు మి
త్రుఁడో శిష్యుఁడోయైయుండి కొంచెమించుమించుగా విక్రమాదిత్యునిఁ
గూడ నతిబాల్యమునఁజూచినవాఁడేయైయుండి విక్రమార్కుశకమనునర్థ
మునందే శాకపదమును బ్రయోగించియుండుననిమాత్రముతలంచి యా
శాకపదమునకు మాలవశకమనియర్థమేలచెప్పరాదు? అట్లుచెప్పినయెడల
౫౧౯ లో గతించిన వరాహమిహిరునకును, నతనిపోషకసమకాలికులగు
విక్రమాదిత్యకాలిదాసులకును నడుమ ౯౧ సంవత్సరములు వారితలంపు

సకుభంజకంబగు వ్యవధానముండెనని వారెటుంగరా? కావునఁ జైశా
కపదమునకీరెండుశకములు నర్థముగాక శ్రీహర్షజీవితములో వ్రాసినట్లు
గాఁగ్గీ॥ పూ॥ ౫౫౨ లోఁబ్రారంభింపఁబడిన శకకాలమే యర్థమనియు,
నిక్కారణంబునఁ గాళిదాసునాటవశతాబ్దములోనివాఁడని నిర్ణయింపఁ
గూడవీనియు నాలోచింపవలసియున్నది.

హఠికొండలు కెగ్గ లో శకాదులనుజయించి విక్రమాదిత్యువీరు
దమొందిన రెండవచంద్రగుప్తునినాటించువాఁడు కాళిదాసునివ్రాసినదాని ని
ఁమిక్రిలి నిరాధారంబని కాళిదాసవిక్రమార్కకాలనిర్ణయకర్తలెల్లరు ని
ర్వచించియున్న నదికూడ విక్రమార్కకాళిదాసాదుల నాటవశతాబ్దము
లోఁజేర్చిన కోరూరుసిద్ధాంతము సంశయాస్పదమనుటకుఁజాలును. అయి
ననేది యితమందిని భ్రమపెట్టుచుండె నట్టికోరూరుయుద్ధమునకొక్క
యాల్పరూనిమాటతక్క వేఱొక్కసాక్ష్యమేదియుఁ గనుపడనంచుననిది
విశ్వసింపఁదగినదికాదని యెల్లనవీనచరిత్రకర్తల యభిప్రాయములేకీభవిం
చుచున్నందుననిక దీనిపైవాదములు విమర్శింపక యితరాభిప్రాయము
లంగనుఁగొనెదము.

తమయాశయంబునకుఁగొందఱినాతల నాధారముగాఁచిసికొని
కాళిదాసు బాగునకు సనుకాలికుఁడో కొంచెముపూర్వుఁడోయెయుండు
నను నభిప్రాయముమనస్సులోనుంచుకొని యతని నాటవశతాబ్దంబుతుది
భాగంబునఁజేర్చి రఘువంశపీఠికలో వ్రాసిన శ్రీనందర్శికారుల ప్రమాణం
బులముందుగా విమర్శింపవలసియున్నది,

క్రీ॥ శ॥ ౬౩౪ లో ద్వితీయపులికేశినివేళితంబగు నైశామాలశా
సములోనున్నదిని, యేనా యోజినవేదశ్రద్ధిరమర్థవిభావివేకినాజినవేశ్మ
సవిజయతాం రవికీర్తిః కవితాశ్రిత కాళిదాసభారవికీర్తిః ॥ ” అనుశ్లోక
మునుదాహరించుటవలన భారవికాళిదాసులు సమకాలికులై చైశాసన

కాలముననుండియుందురని వారియభిప్రాయమైనట్లు కనుపడుచున్నదిగా
ని వారుపైశ్చోకమునకర్థము వివరించియుండకపోవుటచూడఁగా లోకప్రసి
ద్ధుఁడగు మనకాళిదాసునకాపద్యార్థము సంబంధించదని వారికే సంశయ
ముకలిగినట్లు తోచుచున్నది. అహా! యీశ్లోకము యమకప్రధానమై
క్షిప్తార్థంబై యెవనిఁగూర్చివెడలెనో వానివిక్రమాదార్యములందెల్లనిరుప
యోగంబై కాళిదాసువిక్రమాదిత్యునాదరణపాత్రుఁడను నెల్లవిమర్శకచ
రితకర్తలయభిప్రాయంబునకును ధన్వంతర్యాదికవులకు సమకాలికుఁడను
చాలమంది యాశయంబునకును భంజకంబై రవికీర్తికాశ్రితుఁడనియుభా
రవికి సమకాలికుఁడనియు నెవ్వరు నెపుడు నెఱుఁగని మాతనపిశేషముం
దెల్పునట్లొకవిధముగా నర్థమైనదేమోకాని, కాళిదాసభారవికవులకీర్తి
పంటికీర్తిగల రవికీర్తియని కీర్తివిషయమై యుపమానంబుగా యమకము
నకుసరిపడినట్లుగాఁ బ్రాచీనప్రసిద్ధుఁడగు కాళిదాసును నవీనప్రసిద్ధుఁడగు
భారవినికొనినట్లర్థమగునది పులికేశితో నెట్టిసంబంధముగలవాఁడో తె
లియఁబడని రవికీర్తివర్ణనముందెల్లుమఁ గాళిదాసశ్రవణసేమియుఁ జెప్ప
నందునఁ గాళిదాసు భారవిసమకాలికుఁడై యాశానవకాలమున నుండి
యుండుననితలంచుట యాశ్చర్యకరమగును. అల్లయినయెడలఁ గాళిదాసు
వరికుపమానంబుగా నుదాహరింపఁబడిన నతఁడాకాలంబునవారికి సమ
కాలికుఁడై యుండునని చెప్పవలసివచ్చునుగదా? ఇదియుంగాక శాకుంత
లాది శైలికిని భాషాణత్రయమని ప్రసిద్ధికెక్కిన మొదటిసర్వత్రయముగ
లిగిన కిరాతార్జునీయముశైలికిని భాషాకాఽస్థితినిబట్టి యెన్నివందలసంవ
త్సరములయంతరముండవచ్చునో చదువరులే యూహింపనమర్థము. పై
శాసనపద్యము విమర్శింపఁగా నీకవులనిర్దేశి నొకకాలపువారనిచెప్పుభోర
ణియేకనుపదమ. ఒకవేళ వారల్లులేలంచిరేమోయని మనమునుకొనినచం
దలికాళిదాసు, తతాకాలంబున జ్యోతిషవర్షశాస్త్రముల కభివృద్ధిపచ్చిన

క్షుకనువడుటచేత— “ అసీతగ్రశ్యవంశజోఽరగతనయాతీరాధివాసో
ద్విజః । శ్రోతస్మాద్రవిచారసారచతురశ్రీభానుభట్టసుస్థిః । తత్పుత్రో హ
రిభక్తినిర్మలతనుర్జ్యోతిర్విదామగ్రణీ । శ్శాస్త్రం శత్రుపరాభవాఖ్యమక
రోఽస్త్రికాళిదాసఃకింః ॥ ” అనుష్యము పలనఁదెలియఁబడు శత్రుపరాభవ
శాస్త్రీకర్తయుగు మఱియొక కాళిదాసయ్య ఁడవచ్చునుగాని రఘువంశ
దికర్తయు నవాజ్ఞనసగోచరపితృగోత్రనివాసుఁడు నగుమనకాళిదాసు
కాఁడని ధ్రువముగానమృతమవును. మఱియుఁ బైశాసనమును స్థాపించిన
కర్ణాటనుహారాష్ట్రదేశపాలకుఁడగు నారెండవపులికేశి ౬౨౦ లో నుజ్జ
యినీరాజగు హర్షవర్ధనునినోడించెనని చరిత్రలవలనఁదెలియుటచేఁ గ్రీ॥ ౭
వ శతాబ్దంబు మొదటనున్న హర్షవర్ధనుని యాశ్రయయిగు బాణభట్టుఁడీ
వద్యైషమ్యముగాఁ దననాఁటివాఁడు తనశత్రుపక్షమువాఁడు నిరుపమా
నకావ్యకర్తయు నగుకాళిదాసు నెడ నసహనపడుటకుమాటుగా హర్షచరి
త్రలో— “ నిర్గతాసు నవా కస్య కాళిదాసస్య సూక్తిషు । ప్రీతిర్మధుర
సాంద్రాసు మంజరీప్విత జాయతే యనియత్యుదాత్తముగావర్ణించు
టనెన్నటికి సంభవింపదని యెల్లరకుంఁదెలియుచుండుటచేఁ బైశాసనము
లోనివాఁడు మనకాళిదాసేకాకపోవలెను. ‘లేదా? ఘనకీర్తికైప్రాచీనక
వులలో సుప్రసిద్ధుఁడగు నతఁడట్లుపమానంబుగా గ్రహింపఁబడియుండవ
లెనని తెలియుటయేకాక మనకాళిదాసప్పటికి మిక్కిలిప్రాచీనుఁడనికూ
డఁదెలియుచున్నది.

క్రీస్తుపూర్వము ప్రథమదశయనియుఁ గ్రీస్తుశకము మొదలుగా నా
అవశతాబ్దమువఱకు మధ్యమదశయనియు నప్పటినుండి యాన్నతదశయని
యు సంస్కృతభాషకు మూఁడుదశలనుగల్పించి చక్కనికైలిలోఁ గావ్య
ములునాసినకాళిదాసు భాషయొక్కయున్నతస్థితికాలమున విక్రమాది
త్యునితో నుండవచ్చుననివాసిన మేక్కియల్లరు నభిప్రాయంబునుగూడ

శ్రీనందగ్రీకారులు తమకౌసనంబునకనుగుణంబుగా గ్రహించిరిగాని మే
క్కిముల్లరు చెప్పినభాషాస్థితులు స్థూలదృష్టితోఁజూచిచెప్పినవిగాని నూత్న
పరీక్షతోఁ బరిగణించినవిగావనియు భాషకుచ్చనీదస్థితులెడనెడఁగొన్నివే
లయేండ్లపండియే క్రమముగా వచ్చుచున్నవనియు వారుతలచిన భాషా
మధ్యమదశలోఁగూడ గ్రంథంబులు వెడలకుండఁగ లేవనియుఁ బూర్వోక్తక
వితానైలులంబట్టికూడఁ గాఢిదాసకవిత, యామధ్యస్థితిప్రారంభకాలము
నకే తగియుండుననియు డాక్టరుపేటస్సె బహుళరుమొదలుగాఁగలవా
రుప్రవాయుటచే దీనితోఁగూడ నై హూలకౌసనప్రమాణముగూడదుర్బల
మగుచున్నది.

మఱియు దిక్షాగాచార్యకాఢిదాసులనుగూర్చి కింవదంతిగాఁ బం
డితపరంపరాయత్తమై వచ్చుచున్నయొకకథకు బౌద్ధతారీకులైన యా
ర్యాసంగవసుబంధులవృత్తాంతమును బొందుపఱచి మనకాఢిదాసాఱవ
శతాబ్దములోనివాఁడనిద్రువపఱచిన యింకొకప్రమాణమునుగూర్చి చర్చిం
పవలసియున్నది.

† శ్రీ॥ పూ॥ 322 లో నైనబుద్ధనిర్వాణమునకుఁ బదప ౯౦౦
సంవత్సరములయినతరువాతననఁగాఁ శ్రీ॥ శ॥ ౫౪౦ లో నార్యాసంగుండు
వసుబంధువుననియిద్దఱుబౌద్ధతారీకులున్నట్లును వారియొద్ద దిక్షాగా
చార్యుండు ప్రమాణాదిశాస్త్రములఁజదివినట్లును టిబెట్టుదేశస్థుండగురత్న
ధర్మరాజు భగవచ్చుద్ధజీవితములో వాసినవాక్యమును, మేఘసందేశము
పదునాల్గవశ్లోకంబుననున్న “ ఫానావస్మా త్వరసనిమత్తా దుత్పతోదత్తు
ఖి ఖం దిక్షాగానాం పథిపరిహరక స్థూలహస్తావలేపాః । ” అనుదా
ని వ్యాఖ్యానమున ధ్వన్యర్థముగాఁ గాఢిదాసునకు నిచుఘండను నొకమి

† బుద్ధనిర్వాణము శ్రీ॥ పూ॥ ౪౭౭ లో జరిగిన టిబెత్వలివారు కౌసనాదులవల
నఁ గనుఁగొనియున్నాఁడు.

త్రుడును దిక్షాగుండనునొకశత్రువునుగలిగియుండురని మల్లినాథసూరి వ్రాసినవాక్యమునుగలిపి యార్యాసంగవసుబంధులకు శిష్యుడగు నాదిక్షాగాచార్యుడే మేఘయాతలో నుపాలంభింపఁబడిన యాదిక్షాగుండనియుఁ గావుననాతనికి సమకాలికుడైన కాళిదాసాఽవశతాబ్దంబు పరభాగంబుననుండుననియు నిర్ణయించిరి. కాని యిట్లులోకమును భ్రమపెట్టిన మల్లినాథసూరిప్రమాదంబునకు నిదానంబగు దిక్షాగకాళిదాసుల వివాదంబునిజస్థితి యీక్రిందివిధముగాఁ దెలియనగును.

ఆర్యాసంగవసుబంధులకు శిష్యుడగు దిక్షాగాచార్యుడు బౌద్ధుఁడు తారీకుఁడు నైపేరించినకాలమున వెనుకనుదాహరింపఁబడిన భానుభట్టునిపుత్రుఁడును జ్యోతిషుఁడు నార్యమణిఁడునగు కాళిదాసను నొకకవిగఁడు. జ్యోతిషాస్త్రమున విశ్వాసములేని యాదిక్షాగునకు నీకాళిదాసునకును మతభేదముచేతనేకాక శాస్త్రప్రమాణభేదముచేఁగూడ గొప్పశత్రుత్వము సంభవించియుండును. కావుననే గణకుడైన యీకాళిదాసకవి— “ నత్వా సురాసురశిరోఽణిరత్నరశ్మి । చిత్రకృతాంఘ్రియుగళం హరిమాదిదేవం । శ్రీకాళిదాసగణకస్వరశాస్త్రపారిం వత్సైవ్యహం ప్రబలశత్రుపరాభవాఖ్యం ॥ ” అనుశ్లోకమువలన శత్రుపరాభవమునుపేరుగల స్వరశాస్త్రగంధమును రచించినట్లుకనుపడుచున్నది ఇదినిజస్థితియైయుండఁగాఁ గాలక్రముమునఁ గర్ణపరంపరాయ త్తమైవచ్చుచున్న ప్రైవృత్తాంతమును విన్నమూఁడునాల్గుశతాబ్దములక్రిందటి మల్లినాథసూరి “ దిక్షాగానాం పథిపరిపారా స్థూలహస్తావలేపాః । ” అనుచో దిక్షాగవదమును జూచినంతనే దిక్షాగకాళిదాసులవివాదకథను స్మృతికిఁదెచ్చుకొని యర్థసందర్భమునుబట్టి దిక్షాగాచార్యునధిక్షేపించుటకుఁ దగినట్లుగా భవ్యవర్ధమునరిపఁకుటచే శత్రుపరాభవశాస్త్రంబు నెఱుంగక కాళిదాసవామసామ్యంబునఁ బ్రమాదపడి మనమహాకవికాళిదాసునకు

దిక్షాగాచార్యుడనునొకశత్రుడుగలడని మొదటవ్రాసెను. పిదపనిపుడు రత్నధర్మరాజువాఁడనుగనుఁగొనిన కొందఱువిమర్శకులు కాళిదాసు నాటవశతాబ్దములోజేర్చుతమయభిప్రాయంబునకనుగుణంబుగా మల్లి నాథసూరివాఁతనాధారంబుగాఁజేసికొనిరి. కాని యీదిక్షాగాచార్యునకాటువంసలయేండ్లు వెనుకనున్న మనకాళిదాసు సమకాలికుఁడనియూహించుట యసంగతమనియు, మేఘమాతలోనున్న దిక్షాగపదము వర్ణసామ్యంబున ధ్వన్యర్థకమై దిక్షాగాచార్యపరమగుటకనుకూలముగానుండుటచే నట్లువ్రాసినమల్లి నాథసూరి యాలోచనంబు ప్రామాదికంబనియు ౬ వ శతాబ్దములోని దిక్షాగాచార్యునకు శత్రువగువాఁడు గణకుఁడైన కాళిదాసనియు నిరాక్షేపముగా విశ్వసింపవచ్చును. దీనినే మిక్కిలి పరిశీలించివ్రాసిన ప్రొఫెసరుఆప్టి మొదలగువారియభిప్రాయముగూడ ధ్రువపఱచుచున్నది.

మూలగ్రంథమగు రామాయణములో నెక్కడను వర్ణింపఁబడని హాణరాజులను రఘువంశములోవర్ణించుటచూడఁగాఁ గాళిదాసు పంజాబు కాశ్మీరరాజ్యములలో హాణులుండుటయుఁ గ్రీ॥ ౫౩౨ ప్రాంతమున హాణరాజగు మిహిరకులుని యశోధర్మబలాదిత్యులొడించుటయునెఱిగియుండుననినొంచుచున్నది. కావున నతఁడు క్రీ॥ ౬ వ శతాబ్దములో మండుననివ్రాసిన కె. బి. పాథకులయభిప్రాయము, “మహాభారతములోని హాణరాజవర్ణనముచూచికాని క్రీ॥ పూ॥ ౩ వ శతాబ్దము మొదలుగాఁ గ్రీ॥ మొదటిశతాబ్దముకడవటివఱకుఁ బూర్వహిందూదేశమునకు మిక్కిలి దగ్గఱగానున్న బాక్త్రీయాలోహాణులురాజ్యముచేయుట నెఱింగికాని కాళిదాసురఘువంశమున హాణులవర్ణించియుండు” ననుప్రాఫెసరుఆప్టిగారియభిప్రాయంబునఖండింపఁబడుటచేఁగూడఁ గాళిదాసాటవశతాబ్దములోనివాఁడుకాఁడని తేలుటయేకాక పూర్వోక్తవిధముగానితఁడు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లోనివాఁడని స్పష్టపడుచున్నది.

మఱియు మహాకవిమూర్ధన్యుఁ డగుకాళిదాసు పరకవితాఛాయ ననుసరించెననుట విశ్వసార్థముకాకుండుటచేతను, గవియశస్సుగోరని సుజ్ఞానియై పూజ్యుఁడగుబుద్ధునియందలిభక్తిచే నతనిచరితముమాత్రము వ్రాసిన యశ్వఘోషుండు కాళిదాసకవితాఛాయననుకరించెననుట నింద్యముకాకుండుటచేతను, సవిమర్శముగా బుద్ధచరితముచదివినవారికెల్ల నందందు రఘువంశాదికావ్యంబులలోని వర్ణనాభిప్రాయంబులయనుకరణము సరి గాఁగనుపడుటచేతను గ్రీ||౭౮|| ప్రాంతంబున నున్నయశ్వఘోషుని కంటెఁ గాళిదాసుప్రాచీనుఁడైనట్లుకనుపడుచున్నది. డాక్టరు పేటర్సుకూ డనిట్లేయభిప్రాయపడి కాళిదాసు క్రిస్తుశకమునకుదగ్గటివాఁడై యుండు ననినానెను.

డాక్టరుభౌదాజీపండితులు తమకాళిదాసోపన్యాసమున నుదాహరించిన జైనపండితుఁ డగుమేరుతుంగాచార్యునిపాఠాచలిలోని యీక్రింది వాక్యములుగూడ నితనికాలనిర్ణయమునకాధారములగుచున్నవి.

“నభోవాహనునితరువాత గర్దభిల్లుండుజ్ఞయినిని ౧౩ సంవత్సరములేలెను. అతఁడు కాళికాచార్యునిచెల్లెలగు సరిస్వతినవమానపటిచినం మన నాయాచార్యుండు కినిసి శకులనురావించి గర్దభిల్లునోడింపఁజేసియూ ఘానమునవారినినిలిపెను. అశకులు ౪ వత్సరములుజ్ఞయిని నేలిరి. పిదప గర్దభిల్లునికొడుకు విక్రమాదిత్యుఁడాశకులనుజయించి రాజ్యముసంపాదించి తనపేరవిక్రమ (సంవతు) శకమునుస్థాపించెను. ఈశకస్థాపనము వీరనిర్వాణానంతరము ౪౭౦ సం॥లకు జరిగినట్లుగానున్నది. అవిక్రమాదిత్యుండు నిరుపమానపరాక్రమశాలియై భూదేవేంద్రుఁడన ౬౦ వత్సరములు రాజ్యముచేసెను. తరువాతనాతనిపుత్రుఁడగు వీరచరితుండు లేక ధర్మాదిత్యుండు.

రం ఏండ్లు విభుత్వ మొనరించెను. అతనికిఁబడవ బైల్లుండు, నైల్లుండు, నా
హడుండు ననుమువ్వురుక్రమముగా ౧౧, ౧౨, ౧౩ వర్షములుజ్జయిననేలిరి
అటుతరువాత శాలినాహనశకమువచ్చినది ” అనిపారావళిలోనున్నవా
క్యములనుబట్టిచూడఁగాఁ గ్రీ॥ ౭౮ లోవెడలిన శాలినాహనశకమునకుఁ
బూర్వము ౧౩౫ సంవత్సరములక్రిందటననఁగాఁ గ్రీ॥ పూ॥ ౫౭ లో విక్ర
మాదిత్యుండుజ్జయిననేలిసట్లు నతఁడు తనపేరశకమునిలిపినట్లును దెల్లను
గుచున్నది. ఈశకకాలమునే పెక్కు-౦ండు ౫౬ అనివ్యవహరించుచుండిరి
దీనిచేఁగూడఁ గ్రీ॥ ౫౪౪ లోని కోరూరుయుద్ధమునకుఁబూర్వము విక్రమ
శకవ్యవహారము లేదను వారివాదముతోమిగిలిన చిన్నవాదములన్నియునడు
గంటుటయేకాక విక్రమ (నూలవ) శకకర్తయు ననన్యసామాన్యపరాక్ర
ముండు కవితాపోషకుఁడునగు విక్రమాదిత్యుండు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లోనుం
డెనను వారివాదములెల్ల నిరంకుశముగాఁ దలలెత్తుచున్నవి. కావునఁగాళి
దాసుని జ్యోతిర్విదాభరణములోని నవరత్నపద్యమందలికవితత్వములచే
నలంకృతుఁడగు ధరావరశిరోరత్ననూవిక్రమాదిత్యుఁడేయనియు నాతని
కిఁబ్రాణమిత్రుఁడై మహాకవికాళిదాసుఁడాకాలముననుండెననియు నిస్సం
శయముగా విశ్వసించవచ్చును. ఈవిషయంబున జ్యోతిర్విదాభరణము
కాళిదాసుచేసినదికాదని కొందఱుతలంచుచుండిరిగాని, “ రూపదేశప్ర
భువునుజయించినవాఁడును, శంక్వాదిపండితులను, ఘటకర్షరాదికవులను
వరాహమిహిరాదికాలతంత్రకవులను, బోషించువాఁడు నుజ్జయినీచక్రవ
ర్తియు నగువిక్రమాదిత్యునిసభలోనివాఁడు విక్రమార్కునిస్నేహితుఁడు
ను రఘువంశాదికావ్యకర్తయునగు కాళిదాసుఁడు కలియుగము కింఁట
(అనఁగాఁగ్రీస్తుపూర్వము ౩౪) వ సంవత్సరమున నీజ్యోతిర్విదాభరణమును
రచించె ” నని దాని ౨౨ వయధ్యాయములోఁ గాళిదాసువ్రాసికొనిన

స్థున్న స్త్రీకోములవలనఁదప్పక మనకాళిదాసే క్రీ॥ పూ॥ ౩౪ లో సీగ్రం
థమును రచించియుండునని ప్రబలాధారమాగ్రంథమువలననే కనుపడుచు
న్నది. మరియు “మత్స్వా వరాహమిహిరాదినుతైరనేకైః” త్రిభేందు
భిః (౧౦౩) విక్రమభూపతేర్నితే శాకేన్వితీహ త్తయమానకోభవేత్ ॥
అనియు, ౧-౪ అధ్యాయములలో నున్నవచనములబట్టి విక్రమశకము
౧౩ లో వరాహమిహిరఁడుపోయినవెనుకనే యీగ్రంథముపుట్టియుం
డుననియు, ఈవిక్రమశకమున ౧౦౩ వ సంవత్సరముననొకత్తయమానము
రాగలదనియుండుటచే నంతకంటెఁదప్పక పూర్వమేయుండవలసినయీ
గ్రంథముననుసరించి యీకాళిదాసవిక్రమాదిత్యులు క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లో
నివారనుట నిశ్చయమనియుఁ జేలుచున్నది. ఒకవేళ “ఇదికాళిదాసుచే
సినదిగాదు. ఎవఁడోరచించి యీతనిపేరుపెట్టియుండును” అనికొంద
ఱుతలంచిననునిదికాళిదాసవిక్రమాదిత్యులకాలమునెఱింగినయొకకవిర
చించిన జ్యోతిషగ్రంథముగాని చాటుపద్యసంగ్రహముగాదని యీగ్రంథ

స్థి యోరూమకేశాధిపతిం శకేశ్వరం జిత్యా గృహీత్వాజ్ఞయినీం మహాహవే ।
ఆనీయ సంభ్రామ్య మమోద తంత్రపౌ ధ్రీవిక్రమార్కస్సమశ్చవిక్రమః ॥
శంక్వాదిపండితవరాః కవయ స్త్వనేకే జ్యోతిర్విదస్సమభవంశ్చవరాహపూర్వాః ।
ధ్రీవిక్రమార్కస్సపసంసది మానస్యబద్ధిరైరప్యహం స్సపసఖాకిల కాళిదాసః ॥

కావ్యత్రయం సుమతికృద్రఘవంశపూర్వం ।

పూర్వంతత స్త్వస్థితిహితం శ్రుతికర్తృవాదం ।

జ్యోతిర్విదాభరణకాలవిధానశాస్త్రం ।

ధ్రీకాళిదాసకవితో హితతోబభూవ ॥

వహ్నేస్సింధురదర్శనాంబరగుణైః (౩౦౬౮) యతే కలౌ సమ్మితే ।

మాసే మాధవసంజ్ఞికేవ విహితో గ్రంథక్రియావక్రమః ॥

ధన్వంతరిక్షవణకామధనింహశంకు వేతాలభట్టఘటకర్పరకాళిదాసాః ।

భ్యాతోవరాహమిహిరోస్సపతేస్సఖాయాం రత్నాన్నివై వరరుచిర్నవవిక్రమశస్త్రి ॥

ముగనినయెల్లవారికిఁ దెలియుచుండుటచే నందలికవిరత్నపద్యము నేమియు నాశారము లేకుండఁగా నూరక కట్టుకథయని పుక్కిటిపురాణమనిఁజ్రోసి వేయువారిమాటలఁబాటింపక నవకవిరత్నభూషితుఁడగుపితృమారుఁడి తఁడేయనియు నమ్మఁదగియున్నది.

మఱియుఁ గాళిదాసును గ్రీ॥ పూ॥ ౫౬ లోఁజేర్చిన డాక్టరుశౌ దాజీమొదలుగా నొకరిద్దఱుకొన్నియెండ్లు కాశ్మీరరాజుగానున్న మాతృ గుప్తుఁడే యీ కాళిదాసని భ్రమపడిరిగాని రాజతరంగిణిబట్టి యతఁడు వేటొకకవియనితెలియఁబడుటచేత నేకాకి, తే॥ మేంఁద్రుఁడుతనయాచిత్య విచారచర్చలో మాతృగుప్తునిదనియుఁ గాళిదాసునిదనియు నాయాసం దర్భముల వేటువేటుగా శ్లోకంబులనుదాహరించుటచేఁగూడఁ గాళిదా సు మాతృగుప్తునికంటెనన్యుఁడని భ్రవమగుచున్నది.

మఱియుఁ బైకాలమును స్థిరపఱువ శాకుంతలనాటకమునుండి యొక్కయుదాహరణమునుజూపి యింతటితోనితని కాలనిర్ణయంబునుము గించుచున్నాఁడను. శాకుంతలమాటవయంకములో రత్నాంగుళీయకము తోఁబట్టుకడిన ధీవరునిప్రసక్తిలోఁ జోరునకుమరిణదండనము వైధమగున ట్లు చెప్పఁబడినది. అనవత్సృడై మృతినొందిన ధనమిత్రునకు భార్యయు న్నను నతనియర్థంబునకు రాజేక ర్తయైనట్లు వచింపఁబడినది. చోరదండన వితంతుకర్తృత్వంబులయెడదారుణముగానున్న యీరెండాచారములు ను గాళిదాసకాలంబున మన్వాప్తస్తంభవస్థిష్ఠృజులు మిక్కిలి వ్యవహారములోనున్నట్లు చెప్పుచున్నది. ఈపైధర్మసూత్రములు బృహస్పతిశంఖ యాజ్ఞవల్కల్యది స్మృతులలోఁ గడుమార్పును జేంచుటఁజూడఁగాఁ గ్రీస్తు మొదటిశతాబ్దంబులోని బృహస్పతిస్మృతికంటె శాకుంతలనాటకమేఁప్రా చీనమైనట్లు తేలుచున్నది.

† ఈయభిప్రాయంబునే ప్రాఫెసరులపైగారు మిక్కిలి నొక్కివకాగొనించిరి. కావున సర్వవిధములఁ బైయెల్లఁ మర్మకులయభిప్రాయముఁ బట్టికాళిదాసు విక్రమాదిత్యునియాస్థానమందలివిద్వంసులరత్నమై (ధావక) ఘటకర్పరాదులకు నమకాలికుడై క్రీ॥ పూ॥ ౫౬ మొదలుగాఁగ్రీస్తుశకప్రారంభమువఱకునున్న హఠ్యకాలంబున జీవించియుండునని నాయభిప్రాయము.

మహాకవికాళిదాసప్రశంస.

హిందూదేశకవితారహంబునకు నాయకమణియగు నీమహాకవినిజచరిత్ర మనకేమియుండెలియదు. ఈతఁడు మొదట విద్యాహీనుడై భార్యయుపదేశమునఁ గాళికాలయమునఁబ్రవేశించి యాదేవినిఁగొలిచి యామెచేదననాలుకపై వ్రాయఁబడిన బీజాక్షరంబులమహిమచే గవి తానై పుణిఁబడసెననునది మొదలుగా ననేకకథలీతనిచర్యలం దెల్పుచున్నవిగాని లోకములోమిక్కిలిగొప్పవానినిఁగూర్చి యట్టియద్భుతకథలు వెడలుట స్వాభావికముగావున నవి పామరాదరణీయము లగునుగాని పండిత గ్రాహ్యములుకాఁజాలవు. ఇతఁడు స్మార్తుడగుసారస్వతబ్రాహ్మణుడని యొకరిద్దఱువానిరి. రఘువంశశాకుంతలాదికృతులు మంగళాచరణశ్లోకములంబట్టి యితఁడు శివభక్తుఁడు నదైవతమణిస్థుఁడు నైనట్లుగోచరమగుచున్నది. శిప్రానదిని, మహాకాలదేవుని, ఉజ్జయినీపురంబును, బక్కగావణ్ణించుటచే నితఁడుజ్జయినీపురనివాసుఁడనియు, రాజ్యంబును, రాజలక్షణంబులను, రాజసభలను, సానుభవముగా వర్ణించుటచేనితఁడు విక్రమాదిత్యపూజితుఁడనియు, హిమాలయాదిపర్వతంబులను, రఘుమహారాజుదిగ్విజయయాత్రను, గంగాదిమహానదులను, గాఢీరైకస్థితజీవతులంశుమ

† క్రీ. రామచంద్రకాళి శాకుంతలపీఠిక.

పుష్పంబును సవిశుద్ధముగా వర్ణించుటచూడఁగా నీతికజ్ఞుఁడుస్వయముగాఁగ్రాహచీనోత్తరహిందూస్థానమంతయుఁజూచినవాఁడనియు ధ్రువమగుచున్నది.

ఇతఁడు సంస్కృతవాఙ్మయంబున సర్వజ్ఞుఁడనుటకంటె శ్రుతిస్త్రుతిశాస్త్రపురాణాదులను జదివినవాఁడనుట స్వభావోక్తిగాదు. కైయెల్లవిషయంబులకుఁ గ్రమముగా నుపాహరిణములఁజూడఁగలము. ఈతనికావ్యములంబట్టివిశేషవిశ్రవంతుఁడనికాని గర్భనర్త్రుఁడనిగాని మనమేమియు గ్రహింపఁజాలముకాని, సహదాశ్రయుఁడగుటచేనితఁడు దారహృదయుఁడై నిర్విచారముగాజీవించినట్లుమాత్రముతోచకమానము. ఈతనిప్రవర్తనముమిక్కిలిపరిశుద్ధమై యప్పటికిప్పుటికినిగూడ నెల్లరకు ననుకరింపఁదగినదనుటకు శాకుంతలపంచమాంకములోని “అనిర్వర్ణనీయం పరకళత్రం” పరభార్య చూడఁదగినదిగాదను నొక్కవాక్యముచాలును. ఈవిద్వత్కవి పుంగవుని కవిత్వపాండిత్యనుహితశయంబుపారంబుగానక యనేకులీక్రిందివిధముగాఁబొగడియుండనికవానిలోతుగనుంగొన నేరికిశక్యము? ఈతనికావ్యంబులకుఁ గల్పాంతస్థాయినయగు సంజీవినీవ్యాఖ్యవ్రాసిన మహామహిమపాథ్యాయమల్లినాథసూరి— “కాళిదాసగిరాం సారం కాళిదాసస్సరస్వతీః । చతుర్ముఖోఽథవా సాక్షాద్విదుర్నా న్యేతుమాదృశః ॥” అనియు, మీమాంసాశాస్త్రకర్తయగు భట్టపాదుఁడు— “కవయః కాళిదాసాద్యాః కవయో వయమప్యమీ । పర్వతే పరమాశౌచ పదార్థత్వం వ్యవస్థితం ॥” అనియు, కొండొకప్రాచీనాలంకారికుఁడు— “తస్మాదాలోచితాశేషలోకశాస్త్రీణ ధీమతా । కర్తవ్యం కాళిదాసాదేః కావ్యానాం పరిశీలనం ॥” అనియు, నొకానొకసరజ్ఞుఁడు— “కాళిదాసకవితా నవం వయో । మాహిషం దధినశరగ్రం పయః । విణమాంసమబలాదకోమలా । సంభవంతు మమ జన్మజన్మని ॥” అనియు, గోవర్ధనాచా

ర్యుడు—“ సామూతమధురకోమలవిలాసిని కంతకూజిశ్రవ్యే । శిక్షా
సమయేఽపి ముదే రతిలీలా కాళిదాసోక్తిః ॥ ” అనియు, నింకొకయథా
ర్థవాది—“ పురాకవీనాం గణనాప్రచంగే కనిష్ఠికాధిష్ఠితకాళిదాసా ।
అద్యాపి తత్తుల్యకవేరభావా దనామికా సాధకనామధేయా ॥ ” అని
యు నింకనుబలుపురు పలుతెఱుగులనీతనిని గొనియాడిరని విని కనియుం
టిమి. ఈలోకోపకారిరచించినవని లోకిమునఁబెక్కుగ్రంథములు కనుప
డుచున్నవిగాని వానిరచనాక్రిమముమాత్రము సరిగాఁజెలియకున్నది. అ
యినను నైలినిబట్టి యొకదానితోనొకటిసరిచూడఁగా ఋతుసంహారము
కుమారసంభవము, మాల్వికాగ్నిమిత్రము, పిత్రమోక్షిణీయము, మేఘ
మాత, శృంగుంతలము, రఘువంశము, ననుకృతిలీతఁడు క్రమముగారచిం
చియుండునని యెల్లవిమర్శకులంగీకరించియున్నారు. శ్రుతబోధ, శృంగా
రతిలకము, శృంగారరసాస్తకము, సేతుబంధము, జ్యోతిర్విదాభరణము
ననునైదుకావ్యములకర్తృత్వము కీకాళిదాసునకారోపింపఁబలుపురుసంశ
యించియుండిరి. ఇఁకనీతనిపేరనేయున్న కర్పూరమంజరి, శ్యామలాదం
డకము, పుష్పబాణవిలాసము, ప్రశోత్తరమాల, కుంతేశ్వరదౌత్యము,
రాక్షసకావ్యము, నవరత్నమాల యనునివి మనకాళిదాసువ్రాసినవిగావ
ని కొందఱునిశ్చయించియున్నారు. ఎల్లకవితాలక్షణంబులలోను గొంచె
ముకొంచెముగా ఋతుసంహారములనుసరిపఱుటచే సంశయాస్పదము
గానున్నయైదుకృతులీకాళిదాసుచేసినవేయని యూహింపదగిన నామూ
లాగ్రమొక్కవిధముగా సుబోధకంబై ప్రవాహరూపంబగు హృదుమధుర
వైలికిని గీర్తికిని నించుకయైన రఘువంశాదులఁబోలకుండుటచేనివి యీ
కాళిదాసునవియగునాకావాయని సంశయింపదగినవేయగుటచేతను, నే
విషయంబునను మేఘమాతాదులతోఁ బోలకుండుటచేఁ గర్పూరమంజ
ర్యాదులీతనివిగావని నిశ్చితంబగుటచేతను, మొదటి యేడుకావ్యములే

యీకవిరచించినవని మనమునువిశ్వసితము. వానిలో ఋతుసంహారము కూడ మిగిలినవానితోఁబోల్చినయెడల నీతనిదికాదేమోయనుటకుం దగిన స్లుగానున్నదిగాని యదిబాల్యప్రయత్నమగుననువారిమాటల విశ్వాసముంచి పరిశీలించితిమేని సుకవితాసుందరి, ఋతుసంహారమునబాలయై కుమారసంభవంబున ముగ్ధయై మాలవికాగ్నిమిత్ర విక్రమోర్వశీయంబుఁనుధ్యయై మేఘమాతరఘువంశశౌకుంతలంబులఁ బ్రోథయై యీడై జోడైయ స్పర్థంబగు నిర్జరవాణీసంజ్ఞంబడసి యీకాళిదాసకవిబ్రహ్మ తో బిన్నుట నాటనుండియు విహరించియుండునని యూహించుకొడంగుదుము.

శృంగారరసప్రధానంబై గ్రీష్మాది షడ్మత్యధర్మంబులబోధించుచు నూటనలువదిమూఁడుశ్లోకంబులతో నలరారుచున్న ఋతుసంహారమొక నాయకకు నాయకుఁడుచెప్పినట్లుగానున్నది. ఇందుసార్వత్రికముగా స్త్రీ వర్ణనయును దత్తతాళులానుగుణంబుగాఁ బశుపక్షినిరులతాపుష్పాదివర్ణనంబులుచుగలవు. ఇదినిర్దుష్టంబైనను, విచిత్రకల్పనాలంకారరమ్యంబైన తకులక త్యాదరముగలిగించునదిగాకుండుటచే నీతనిప్రభుత్వమతియనవలసి వచ్చినది. ఇందుండియొకపద్యమునుదాహరించెదను.

† “ స్త్రీణాం విహాయ వదనేషు శశాంకలక్ష్మీం ।

కామంద హంసవచనం మణినూపురేషు ।

బంధూక కాంతిషుధరేషు మనోహరేషు ।

కావ్యపి ప్రయాతి సుభగా శరదాగమత్రీః ॥ ”

కుమారసంభవము హిమవంతునికిఁ బార్వతిజన్మించుటయు నా మేనీశ్వరుండు పరిణయంబగుటయు నతనికిఁ గుమారస్వామిజనించుటయు

† శరతాగ్రలక్ష్మి, చంద్రకాంతినిగాంతలమూములందును, అంచలవలుకులను బడతలయందెలయందును, బంధూకపుష్పశోభను వెలదులక్రీడబెదపులయందును విడిచి యెక్కడకోపోపుచున్నది.

నతఁడు తారకాసురుని సంహరించుటయుననుకథాభాగంబున శివపద్మపురాణములలోనిగాథలనుసరించి యతివిచిత్రకల్పనవర్ణనములతోనున్న పదియేడుసర్గలకావ్యము. ఇందుమొదటి పదియేడుశ్లోకంబులలోనున్న హిమాలయవర్ణనముచూడఁగా దానియాన్నత్యము నందలిగంగానదియుత్పత్తిని, దానిదీపములవలెఁ బ్రకాశించునోపథులను, నందలివృక్షమృగవిశేషంబులను గాల్చిదాసు స్వయంబుగాఁజూచినవాఁడని తెలియుచున్నది. మొదటిసర్గలోని పార్వతీయావనవర్ణనంబును నెనిమిదవసర్గలోని శివసమాగమవర్ణనంబును కూడశృంగారరసమర్యాదనునీతిపథంబునతిక్రమింపక యుక్తపదప్రయోగపూర్వంబునై శ్రోవ్యంబులగుటయే కాక యీతనికి వితాగౌరవమును వేనోళ్లఁజూచుచున్నవి. ఇంచులకు— “ఏతావతానన్వనుమేయశోభికాంచీగుఃశస్తాననునిందితాయాః ।” (అనఁగా) తరువాతదీనినిశ్వరుఁడు తనయంకభాగమున నెక్కించుకొనుననుటచేతనే పవిత్రురాలగు పార్వతినితంబప్రదేశేమూహింపఁదగినశోభగలది యగుచున్నది యనుచో ననిర్వచనీయంబగు తత్సేంద్ర్యాతిశయమును వ్యంగ్యముగాఁదెల్పు “ననుమేయశోభి” పదంబును, “వీక్షితేన పరిగృహ్య పార్వతీమూర్ధకంపనుయము త్తరం దదా ।” సరససల్లాపంబునకై యేదోయడుగునట్టి యీశ్వరునిప్రశ్నంబులను పార్వతి చూపుచేతనే గ్రహించి తలయాపుటచేతనే యుత్తరముచెప్పెననుచో విహృతఁబను లజ్జానుభావము స్ఫురింపఁబడుటయు, “ప్రేత్య బింబమనువింబమాన్మరః కానికాన్యపిచకారఃజ్జయా ।” అద్దములో ముఖమందలి నఖక్షతాదిచిహ్నులుఁజూచుకొనుపార్వతి తనకుఁదెలియకుండఁగ వెనుకఁగూరుచున్న భర్తనీడనుదనప్రతిబింబమునకు వెనుకఁజూచి సిగ్గుపడియేమేమోచేసెననుచో నవయవసంవరణాదిచేష్టలతిమార్దవముగా నిర్వచింపఁబడుటయు మొదలుగా ననేకోదాహరణములుగలవు. మఱియును—

నమస్త్రీమూర్తయే తుభ్యం ప్రాక్ సృష్టైః కేవలాత్మనే !
 గుణత్రయవిభాగాయ వశ్చద్భేదముపేయమే ।
 తిస్సభి స్త్యవవస్థాభి ర్మహిమానముదీరయన్ ।
 ప్రళయస్థితసర్గాణా మేకః కారణతాం గతః ।
 జగద్యోనిరయోని స్త్వం జగదీశో నిరీశ్వరః ।
 జగదాదిరనాది స్త్వం జగదంతో నిరంతకః ।
 ఆత్మానమాత్మనా వేత్తి సృజస్యాత్మానమాత్మనా ।
 ఆత్మనాకృతినాచ త్వమాత్మ న్యేవ ప్రళీయసే ॥
 ద్రవస్సంఘాతకతినస్థూలస్సుక్ష్మో లఘుర్గురుః ।
 వ్యక్తో వ్యక్తేతిరశ్చాసి ప్రకాశ్యంతే విభాతిషు ।
 త్వామామనంతి ప్రకృతిం పురుషార్థప్రదాయినీం ।
 తద్వర్జనముదాసీనం త్వమేవ పురుషం విచుః ।
 యోగినోయం విచిన్వంతి త్వేత్రాభ్యంతరవర్తనం ।
 అనావృత్తిభయం యస్య పదమాహుర్ధనీషిణః ॥

అనిసృష్టిక్రమంబును సగుణనిర్గుణబ్రహ్మలక్షణంబును దెల్పునీళ్లో
 కంబులు మువ్వాది స్తృతులను భగవద్గీతలను స్మరింపఁజేయుచు నాపనిషద
 పురుషజ్ఞానముపదేశించుచు నాహ యీమహాత్ముడు విద్వద్వరిష్ఠుడే
 యని ఘోషించుచున్నవి.

ఆయాసం దర్శకంబులనన్నిరసములు నీకావ్యమునఁగనుపడుచున్నవి
 గాని నాల్గవసర్గలోఁ గరుణరసమును జివరి రెండుసర్గలలో వీరభయానక
 రసములును మిక్కిలి వర్ణింపఁబడినవి. పతివియోగదుఃఖమోర్వజాలకచా
 వఁదలంచిన రతీదేవివాక్యముగానున్న—

† “ శశినాసహ యాతి కాముదీ సహమేఘేన తటిత్రైలియతే ।

ప్రమదాః పతివర్తకాశ్చతి ప్రతిపన్నంహి విచేతనై రపి ॥ ”

† చంద్రసితోఁ జంద్రికయు, మేఘముతో మెలుపును, బోవుచున్నవి. స
 తులు పతులననుగమింతురనుట యచేతనములకుఁగూడఁ దెలిసినదిగదా!

అనుశ్లోకము కాల్పదాసకాలమున సహగమనాచారముగలదని తెలుపుచున్నది.

పార్వతీవివాహవిషయంబుననున్న „ అశోచ్యాహి పితుః కన్యా సత్పిత్రప్రతిపాదితా । సుతాసంబంధవిధినా భవ విశ్వగురోద్గురుః ॥ ” అనునాంగిరసవాక్యమును, శకుంతలచందలి, „ గా శ్వేణ వివాహేన బహ్వ్యారాక్షకన్యకాః । శ్మయంతే పరితాన్తాః పితృభిశ్చభినందితాః ॥ ” „ అస్మాకసాధువివిధిత్య సయశుభనా నుచ్చైకులంచాత్మన స్త్యయ్యస్యాః కథమప్యబాంధవకృతాం స్నేహప్రవృత్తించతాం । ” అనుదుష్కంతకణ్వవాక్యంబులను, రఘుసంశయములోని యిందుమతీస్వయంవరవిధిని, బరిశీలించినయెడల నీకవికాలంబునకే వసువసిష్ఠాదిస్త్రుతులును, నావస్తంభాదినూత్రములును మిక్కిలివ్యవహారంబులో నున్నవనియు ఈ త్రియులలోనున్నట్లుగా బ్రాహ్మణులలో గాంధర్వాదివివాహములులేవనియుఁ బుత్రికుఁడగినవరుని సంపాదించు భారమిప్పటివలెనే యప్పుడు గూడఁ దండ్రుడేయనియు, „ ప్రాయేణ గృహిణీ నేత్రాః కన్యాధేషు కుటించివః । ” అనువాక్యమునఁ గూతురెండ్లివిషయమున భార్యయూ లోచనంబే భర్తకుముఖ్యముగాఁ గావలసియుండునదియనియుఁ దెలియుచున్నది. వఱియుఁ బార్వతీవివాహమెంతయు సరసస్వభావముగావర్ణింపఁబడినది అందుండియుంకొకశ్లోకముదాహరించెదను.

† „ కంపేన మూర్ధ్నశ్శతప్రయోనిం వాచాహరిం వృత్రహణం స్మితేనః ।
ఆలోకమాత్రేణసురానశేషాక సంభానయామాసయథాప్రధానం ”

† అనఁగాఁ దన వెండ్లికి దేవతలందఱురాఁగా నీశ్వరుండు బ్రహ్మదేవునిఁ జూచి సానందముగాఁ దలయాడించియు, విష్ణుమూర్తినిజూచి దయచేసితిరాయని యడిగియు, నింద్రునిఁజూచిచిటునభువనవ్యయము, మిగిలినయమరులనుకొని సాదికన్నులారఁజూచియు, నెవరికెట్లుతగునొయట్లు గౌరవించెనని భావము.

మేఘసందేశము. ఇదియొక యమూల్యకావ్యరత్నము. దీనిసారస్వమును ఋతు తేజంగులవెల్లడించు వ్యాఖ్యానము ముప్పదిమందికంటె సధికముగాఁగలరనుటకంటె దీనిఘనతను వేటగానుశంపనకగ్రహణలేదు. హనుమత్సందేశమును మనస్సులోనుంచుకొని కాళిదాసీమేఘసందేశమును వ్రాసెనని పూర్వవ్యాఖ్యాతలూహించియున్నారు. అదినత్యమే యయినను దానికి దీనికిని సందేశముమాత్రమే తుల్యమగునుగాని మిగిలినయీతనికృతులకాధారములగు నితివృత్తములున్నట్లుగా దీని కేమూలకథయుఁగానరాదు. కేవలకన్పితకవితాకల్పలతకాద్యఫలఁబడగునిది నూటపదియేనుపద్యముల చిన్నకావ్యమైనను భావప్రధానంబై యక్షీణరసభరితంబై సార్వజనీనంబగుచున్నది. ఈకావ్యంబున రసము విప్రలంభశృంగారము. పాకము, ద్రాక్షాపాకము. వృత్తి, కైశికీ. రీతి, నైదర్భి. అలంకారము, స్వభావోక్తి. పెక్కేల? సర్వకావ్యాలంకారములకీడిగని. అనేకపులు దీనిని బెక్కుదేశభాషలలోనికి మార్చిరనుట దీనిరుచిని, సర్వసమర్థుడగు మల్లినాథసూరి మేఘసందేశములోను మాఘకావ్యములోనునావయఃకాలముగడచినదనుట దీనిభావగాంభీర్యమును బ్రకటించుచున్నవి. కుబేరునిశాపముచే భార్యాపియక్తుడై చిత్రకూటపర్వతమునఁ దనశాపకాలమును నొకగ సగస్పృరమునుగడపుచున్న యొకానొకయక్షుండలకాపురంబుననున్న తనప్రియురాలికిఁ దనవార్తనెఱింగింపుమని మేఘునితోఁజెప్పుటయను కాథాభాగముగలదియగుటచే దీనికి మేఘసందేశమనుపేరుపచ్చినదని కావ్యధోరణిని వ్యాఖ్యాతలయభిప్రాయంబునను నిర్వచింపఁబడుచున్నదిగాని యట్టివార్తయిదియని యొకవ్యాఖ్యానమువ్రాసియుండలేదు. దీనిపైమహాకవియగుకాళిదాసు తనయీ కావ్యోద్యమంబునకుఁ బ్రధానప్రయోజనంబగునట్టి సందేశమునుదెల్పకయే కావ్యమునుసమాప్తి నొందినా? లేక దీనిందెల్పబడిరధాగమునశించినా? కాకయట్టిసందేశ

శమించే మర్రిహంబై యిమిడియున్నదా? అనిపలుతెఱంగులవెడలినసం
దియంబులకు త్తరముగా నుత్తరమేఘములాని నలునదిరెండవశ్లోకంబున
ర్థమే యీకావ్యవిగూఢఫలంబగు సందేశమని తెలియుచున్నది. వృదుమ
ధురసరసంబగు నాశ్లోకమునిందుదాహరించెదను.

“త్వామాలిఖ్య ప్రణయకుపితాం ధాతురాగైశ్శీలాయా ।

మాతానం తే చరణపతితం యావదిచ్చామి కిన్తుం ।

అస్మైస్తావన్మహురుపదితై ర్ద్రష్టైరాబువ్యతేమే ।

తూరస్తస్మిన్నపి నసహతే సంగమం నా కృతాంతః ॥”

ఓప్రేయసీ! ప్రణయకులహమునఁ గోపగించినట్లున్న నీయాకార
మును రాగద్రవ్యములతో జ్ఞాతిపలకమీఁదఁ జిత్రించి నీపాదములమీఁదఁ
బడినట్లుగా నాయాశ్మతిని జిత్రింపఁబోవునంతలోఁ బొరలిపొరలివచ్చుక
న్నీళ్లుచే నావృష్టికప్పఁబడిపోయినది. అకటా! పాదపైవము చిత్తరువు
లోఁగూడ మనసమాగమమును సహింపకుండెను. అనితనభార్యనుగూర్చి
యత్నుఁడు పంపఁబోవువార్తయినినట్లు తెల్లనుగుచున్నది.

ఈతఁడీకావ్యమునఁ జిత్రకూటమార్గమధ్యనుంచున్న పర్వతముల
ను నదులను దేవక్షేత్రంబుల నీక్రిందివిధముగా వర్ణించి ప్రాచీనోత్తరహిం
దూదేశస్థిని బ్రకటించెను.

“ఓయు త్తమకులసంభూతుఁడవైన మేఘుఁడా! కుబేరశాపము
వలన వియోగదఃఖమనుభవించుచున్న నావార్త సలకాపురంబుననున్న
నాభార్యకుఁజెప్పుటకై నీవు వెళ్లవలసినమార్గమునుముందుగావిని తరువాతి
(త్వామాలిఖ్యయనుపద్యమందలి) నావార్తనువిందువుగాక. నీవీచిత్రకూ
టశీఘరమునుండి యుత్తరదిక్కుగాబయలు వెడలి మాలవను నెత్తయినక్షే
త్రము నెక్కి యక్కిడనుండియు త్తరముగానాషాఢమాసమునఫలించుమా
మిడిచెట్లుగల యామ్రకూటపర్వతమునకేగి పిదప రేవా (నర్మద) నదిని

జూది క్రమముగా దశార్ణదేశములనుబొంది వానిరాజధానియగు విదిశా పురమునుజేరి యచటవేత్రవతీనదీజలముత్రాగి యచటికిదగ్గఱగానున్న నీ వైరాఖ్యవర్వశమున నలసలుప్పొకొని క్రమముగా వననదీతీరభూములంద డువుచు నిర్వింధ్యానదికిఁ బశ్చిమముగా నుత్తరదిక్కునకుఁబోవునీ కాన దికిఁ దూర్పుగానున్న యుజ్జయినీపురమునకుఁబోవుట చుట్టుదారిఁజొనను దప్పక యానిర్వింధ్య (సింధుచది) మార్గమునుబట్టి యవంతిదేశములను బొంది వానిరాజధానియగు శిశ్రానదీతీరస్థమునగు నుజ్జయినీకొల్లి యాపుర శోభంగని దానిసమీపముననున్న గంధవతీనదీతీరమందలి మహాకాలక్షే త్రమునుజేరి మహాకాలనాథునిసాయంతనపూజ నెఱవేర్చుకొని మరలివచ్చి యుజ్జయినీలో నా రాత్రిగడపి యునయముననేపయనమై గంభీరాన దిమీదుఁగా దేవగిరిఁజేరి యందుఁగుమారస్వామినిసేవింది బయలుదేరి చర్మణ్వతీనదినిదాఁటి బ్రహ్మవర్తదేశమునరసి యందర్జునుని శరవర్షమున కుఁజోతైర కురుక్షేత్రమునుజూచి పిదప నతిరుచ్యమగు సరస్వతీజలము త్రాగి పిదప గనఖిలవర్వశముకగ్గఱ గాఁబ్రవహించు గంగానదినడ్డముగా దాఁటి యంతహిమాలయంబుం జేరి యందలివిశేషంబు లెల్లంగనియందుం డివెడలి క్రౌంచరంద్రమునుండి యుత్తరముగాఁబోయి కైలాసవర్వతము నకతిథివై మానససరస్సుఁగని యాగిరిపైనున్న గంగామకూలయగు నల కానగరినిజూడఁగలవు” అనిపూర్వమేఘమున మార్గమువర్ణించి యుత్తర మేఘమున నలకాపురంబును యత్సునిగృహంబును జక్కగావర్ణించెను. ఇట్లుచిన్నకథాబీజమునంకురింపఁజేసి శృంగారరసముపోసి చక్కగాఁజెం చి యీకావ్యకల్పతరువుగాఁజేసిన యీకవి తాతాత్యుర్యమనుభవైక వేద్యము. ఇతఁడీకావ్యమున రస వర్ణనమున సురయనునర్థమున హాలా యను దేశభాషాపదమును బ్రయోగించెను. దీని సమరసింహుఁడుగూడ “సురాహాలిప్రియాహాలా” యనినుడివెను. మఱియు నితఁడు రఘువం

శము ర వ సర్గ ౩౭ వ శ్లోకమున నితరపూర్వోక్తలెవరును ఎన్నింటని కా శ్రీరదేశములోని సింధుపదీతభూములలోనున్న కుంకుమపువ్వునువర్ణించెను. ఈతనిననుకాలికుండగు నాయమరసింహుండే ,, ఆధకుంకుమం. కా శ్రీరజన్మాగ్నిశిఖం వరం బాష్ణీకపీతనే ” యనివదించెను. పూర్వహిందూ దేశనాగరికతకుందా రాగామై శ్రావ్యమందాక్రాంతావృత్త భాసురంబై సదభిప్రాయమంజులంబై వ యీకావ్యము సంస్కృతాభాషాధూటికింది లకమని నమ్మదగినది.

రఘువంశము ఇదియాబాలనృప్తము జగమెఱిగినకావ్యము. గ తించిన పందొమ్మిదిశతాబ్దములనడుగు నెల్లవిధముల దీనింబోలినకావ్య మింకొకటిలేదనుట యెల్లవచువగులకు ననుభవసిద్ధమగుటచే దీనికిదియే సాటియనవచ్చును. ఆసులభక్తైలి కావనమార్దవమున కారినపుష్టి కాచి త్రకల్పనమున కాస్వభావవర్ణనమున కాభావప్రహణమున కాయాదిశ్రి మున కానైపుణి కాప్రాణిమకుజన్మభూమియగు నిచిలోకజ్ఞానమున కాద ర్శముగానున్నది. దీనిపై నలువదివ్యాఖ్యానములవఱకునుగలవుగాని వా నిలో మల్లినాథసూరిసంజీవివీటిక మక్కిలిప్రాచుర్యమునుజేందియున్నది ఊత్తమకవితాపారంగతుండగు నీకాళిదాసు తనయేతిరకావ్యమునలేని స్వకథనంబును బ్రౌఢకవిలక్షణంబునకునుగుణంబుగా నహంకారనిరాస పూర్వకంబుగా నిందిల్లొనరించెను.

కృష్ణసూర్యప్రభవో వంశః కృష్ణచాల్పవిషయా మతిః ।

తితీర్షుర్దుస్తరం మోహోమమపేనాస్మి సాగరం ॥

పందొమ్మిదిసర్గలుగల యీసుహాకావ్యము భాషాభివృద్ధికై పఠించుట కేకాక పుణ్యపురుషులకథలు వినుటకును సుత్తమనాయకానాయకసత్వా త్రలంగనుటకును రాజచరిత్రలందెలియుటకును జతుర్వర్గసాధనంబెఱుంగు టకును నీతిసారంబుగ్రహించుటకును దేశకాలపాత్రవిశేషాంశంబుల నూ

సం స్కృ త క వి జీ వి త ము .

హించుటకును లోకంబుననుపయోగపడుచున్నది. ఈప్రబంధమున దీలిపుఁ డుమొనలుగా నగ్నివర్ణునిపఱుకును గలసూర్యవంశరాజులగు నయోధ్యా ప్రభువులచరిత్రముఁదెల్పుచుఁ గాల్చిదాసు వాల్మీకి రామాయణకథను జ క్కగా వివరించెను.

దిలీపుఁడు, యువు, అజుఁడు, దశరథుఁడు, రాముఁడు, కుశుఁడు, రాజాతిథి, నిషధుఁడు, నలుఁడు, నభస్సు, పుండరీకుఁడు, తేమధన్వుఁడు దేవానీకుఁడు, అహీనగుఁడు, పారియాత్రుఁడు, శిలుఁడు, ఉన్నాభుఁడు వజ్రనాభుఁడు, శంఖణుఁడు, వ్యతిషాశ్వుఁడు, విశ్వసహుఁడు, హిరణ్య నాభుఁడు, కాసల్యుఁడు. బ్రహ్మిష్టుఁడు, పుత్రుఁడు, శ్రీ పుష్పఁడు, భ్రు వనంధి, సుదర్శినుఁడు, అగ్నివర్ణుఁడు ననునిరువదితొమ్మిండుగురు రఘువం శరాజులయవిచ్చిన్నమై పురుషక్రమయిండుఁ జూపఁబడినది.

రామాయణములో సీతావివాహసందర్భముననున్న “ పత్రివతా మహాభాగా ఛాయేవానుగతానదా ” యనునుపమానంబును గ్రహించి యీకవి దిలీపుఁడు నందినీధేనువుననుసరించునందర్భంబున †“స్థితస్థితా ముచ్చలితః ప్రయాతాం నిషేచుషీ మాసనబంధధీరః! జలాభిలాషీ జల మాదధానాం ఛాయేవ తాం భూపతిరన్వగచ్ఛత్ || ” అనుచోమిక్కిలి సరసముగావివరించినయోగించినట్లు కనుపడుచున్నది. దిలీపుని స్త్రీలింగమగుఛాయతోబోల్చుటదోషముగాదని “ తౌకిమ్యపరకలింగవచనము లతోనిమిత్తములే ” దనువామనునివాక్యముచేనమర్థించి యీయుపమానిరుపమానమని చారిత్రవర్ధనుఁడు తనవ్యాఖ్యానమున వ్రాసెను.

శ్రీ వీరలోక బుత్రిరాజకుమారుఁడగు పుణ్యుఁడు బ్రహ్మవేత్తియగు జైమినిము నికి శిష్యుడై మోక్షప్రాప్తికి యోగవిద్యనభ్యసించెనని వర్ణింపఁబడినది.

† దిలీపుఁడు, నందినీధేనువు నిలిచినపుడు నిలిచి, పడుకొనినపుడు కూచుండి, నీరుత్రాగినపుడు నీరాని, నీడవలెనే దానిననుగమించెను.

నాటియు రఘుమహారాజు దిగ్విజయయాత్ర చేయుసందర్భంబున నాల్గవసర్గలోఁబూర్వహిందూదేశస్థితిచక్కగాఁ దెలుపఁబడినది. చతురంగబలన మేతుఁడగు రఘుచక్రవర్తిముందుగాఁ దూర్పుగా బయలుపెడలి ప్రాచ్యరాజులజయించి సముద్రప్రాంతంబునకువచ్చి సుహృదేశీయులవశపఱచుకొని క్రమముగా వంగదేశీయులనోడించి గంగాద్వీపములలోజయ స్తంభములనాటి పిదపఁ గపితానదినిదాఁటి యుత్కలదేశ రాజులు తనకుమార్గదర్శకులుకాఁగాఁగలింగదేశమునకువచ్చి మహేంద్రాద్రిపైనారాజునుగెలిచిపిదపసముద్రతీరముననే దక్షిణదిక్కుగావచ్చి కావేరినదిగ్గఱగామలయ పర్వతప్రాంతమునఁ గొంతవిశ్రమించి పిదపఁ జాండ్యదేశభూపతులకుఁ బ్రతాపముచూపి తామ్రపల్లినదింగని మలయనర్మరపర్వతముల నెక్కి క్రమముగా సముద్రమునకుదూరమందున్న సవ్యద్రినతిక్రమించి కేరళదేశ రాజులనణచి పిదప నవరాంతదేశప్రభువులనలనఁ బన్నుగహించి త్రికూటాద్రిని జయ స్తంభముగాఁగావించి పిదపఁ బారసీకులజయింప మెట్టదారినివెడలి యశ్వనాథనులగు యవనులఁబెక్కఁగఁజ్ఞఁ దుములయుద్ధమున హింసింది మిగిలిన వారినిరక్షించి పిదపను త్తరదిక్కుగావచ్చి యుత్తరదేశీయులనుద్ధరించుచు సింధునదీతీరంబులసగచరణంబున శ్రమతీర్చుకొనుచుఁ గ్రమముగా హూణరాజులనుదమణచి పిదపఁగాఁభోజులజయించి తరువాత హిమాలయంబునధిరోహించి లౌహిత్యానదినిదాఁటి ప్రాగ్జ్యోతిషజనపదేశ్వరునిగొట్టి కామరూపదేశ నాథునిసేవఁబఱపి దిగ్విజయసంపన్నుఁడై యయోధ్యకువచ్చెను. ఈదేశయాత్రను సవిమర్శముగా నెల్లవిశేషంబులందెల్పుచు పల్లించుటచూడఁగాఁ గాళిదాసీయాత్రయంతయుఁజేసిన వాఁడనితోఁచికపోదు. ఇందలిసర్గలన్నియు రసభరితంబులై మహాహరంబులుగానున్నవిగాని సీతాపరిత్యాగరూపమగు పదునాల్గవసర్గమాత్రము వాని నెల్లమించియున్నది. సీతను విడుచురామునియొక్రింద నాక్రమణగా జగద్గమనకే యాంబులై నైపుణకేమి పెట్టినవిపేరుగానున్నది.

“ అవైమి చై నామనఘేతికింతు లోకాపవాదోబలవాన్మతోమే ।

ఛాయాహి భూమేశ్వశినోమలత్వే నారోపితా శుద్ధిమతఃప్రజాభిః”

అహ! అడవిపాలగుసీత రామునకువర్తమానించిన యీక్రింది
వాక్యములు కరుణరస మొలికించుచుఁ బతివ్రతాలక్షణంబులగు తుమ్మాడై
ర్యములందెల్పుచు నెంతసరసముగానున్నవి?

శ్రీ వాచ్యస్త్యయా మద్వచనాత్సరాజా వహ్నోవిశుద్ధామపియత్సమక్షం ।
మాం లోకవాదప్రణాదహాసేః । శ్రుతస్య కిం తత్సృశం కులస్య ॥

† సాఽహం తపస్సూర్యనివిష్టదృష్టి రూర్ధ్వప్రసూతేశ్చరితుం యతిష్యే ।
భూయోయథా మేజననాంతరేఽపి త్వమేవభర్తా నచ విప్రయోగః ॥

నాటకములు:—భాసుని రత్నావళిశోసరిచూచుచు నీతనిమాలవి
కాగ్నిమిత్రముకథను శ్రీహర్షజీవితములోఁగనియంటిమి. ఊర్వశీపురూర
వస్సులు కథానాయకులుగాఁగలుగుట విక్రమోర్వశీయమనియు, శకుం
తలయుదంతముఁదెలుపుట శకుంతలమనియుఁ బేరుపడసిన రెండునాట
కములును బురాణప్రసిద్ధవృత్తములే. మాలవికాగ్నిమిత్రములోనికథ శ్రీ॥
పూ॥ రెండవశతాబ్దమునడుమ మగధదేశరాజుగానున్న యగ్నిమిత్రునిక
థనుఁదెల్పునదిగానున్నది. వీనిలో విక్రమోర్వశీయము “ సప్తాష్టనవపం
చాంకం దివ్యమానుషసంశ్రయం । త్రోటకంనామ తత్ప్రాహుః ప్రత్యంకం
సవిదూషక ” మ్మను లక్షణంబునకుసరిపడుటచేఁ ద్రోటకమనిపిలువఁబడు
చున్నది. శృంగారరసాశ్రయంబులగు నీమూఁడురూపకంబులలోనేకాక
లోకములోని యితరనాటకములకంటెఁగూడ శకుంతలము త్తమమును చ

శ్రీ † నీదగ్గఱనే యగ్నిశుద్ధియైనను లోకాపవాదముచేసన్ను విడిచితివి. ఇది
నీకులమునకును శాస్త్రమునకును దగియుండునుగదా? సేనా ప్రసవమయినపిదప
జన్మాంతరమందైనను నీవేళర్థభ్రగావలయును వియోగమురాఁగూడదు. అనిసూర్యు
నిఁగూర్చి తపస్సొనరించెదను.

చువరులయభిప్రాయంబును “కావ్యేషు నాటకం రమ్యం నాటకేషు శకుంతలా” అనులోకోక్తిస్థిరపఱచుచున్నది. ఇదియెల్లకవితాలక్షణంబులకును స్వభావాదివర్ణనంబునకును సాత్వికాదిభావములకును సుచితంబగు రసంబునకున్లు గనియై స్వదేశీయులహృదయంబునేకాక పరదేశీయులచిత్తంబునుగూడ రంజింపఁజేసి వన్నెకెక్కినది. గోటియనుజర్మనీదేశపండితుఁడీనాటకమును జదివి యానందముపట్టఁజాలక మైచుటచి నాట్యమొనరించెనని వాడుకగలదు. స్వభావవర్ణనమీతనిసాహస్యని స్రవితావ్యమామూలాగ్రముగా బోధించుచుండ నెన్నియుదాహరణములు చూపుదును? అయిననొకటి. శాకుంతలప్రళమాంకములోని రథవేగవర్ణనము

* యదాలోకేనూత్కం వ్రజతి సహసా తద్విపులతాం ।

యదర్థే విచ్ఛిన్నం భవతి కృతసంధానమివ తత్ ।

ప్రకృత్యా యద్వక్రం తదపి సమరేఖం నయనయో ।

ర్నమే దూరే కించిత్ క్షణమపి నపార్శ్వ రథజవాత్ ॥

అనన్యసామాన్యోపమాలంకారరత్నములకుఁ బేటికయగు నీతనిఁ గూర్చి “ఉపమా కాళిదాసస్య” యనునాన్యోక్తిచాలదుగావున నుపమాలంకారమేయితఁడని చెప్పిన బాగుగానుండును. చూడుఁడు.

* చరణాంకనివేశితాంప్రియాయాస్సరసాం పశ్యవయస్య! రాగలేఖాం ।
ప్రథమామిన వల్లవప్రసూతిం హరదగ్ధస్య మనోభవద్రుమస్య ॥

* దూరమందేది చిన్నదిగాఁగనుపడినదో యదివేగముగాఁబెద్దదియగుచున్నది. ఏది నడుమ నెడముగలిగియున్నదో యదిసరిగాఁ గనుపడుచున్నది. ఈరథవేగమువలననాకు దూరమందుఁ బార్శ్వమందుఁగూడ నేదియు నిమిషమైనను దృష్టిగోచరముగాకున్నది.

* మిత్రుఁడా! శివునిచేఁగాల్పఁబడిన మన్మథవృక్షముయొక్క మొదటి క్రొత్తచిగురువలెనే సరసముగానున్న ప్రియురాలిపాదాంతమునందలి రాగరేఖను జూడుము.

స్య గచ్ఛతి పురశ్శరీరం ధావతి పశ్చాదసంస్తృతం చేతః । [మూలకరిం

చీనాంశుకమివకేతోః ప్రతివాతం నీయమానస్య ॥ శా. ౧

† నాతి శ్రమాపరయనాయ నచ శ్రమాయ ।

రాజ్యం స్వహస్తధృతదండమివాతపక్ష్యం ॥ శా. ౫

‡ భ్రమశ్చ విభాతే కుందగుంతస్తుసారం ।

నచఖిలు పరిభోక్తుం నైవశక్నోమి హతుం ॥ శాకుం. ౫

ఈతని కావ్యామృతసరస్సునుండి లెక్కించియెన్నియుపమానించు
వులంద్రాగి తృప్తినొందగలము? ఎన్నిసారులుచదివినను నెప్పటికప్పుడభి
నవరసోదయముగానుండు నీతనిశాకుంతలమునేమనివిద్ధింతును? సంస్కృ
తాక్షరములువచ్చినవారికెల్ల నోటికివచ్చెడు దీనినాల్గవయంకములోనిస
రసములగు నాలుగుశ్లోకములనునించువ్రాయుట చర్వితచర్వణముగునుగా
వున వానివిడిచి యింకనీతనికవితావిశేషంబులకు దిద్దిరర్చనముగానుదా
హరణంబులంజూపుచున్నాడను. ఈక్రింది స్త్రీహాపవర్ణనముచూచినయెడ
ల ననితరకవిజనానుమేయంబగు కవితాప్రపంచనిర్మాణమున నీతనివ్రతి
ధాసామర్థ్యమెంతవఱకుఁబోయినదో మనమూహింపఁజాలము. వీనిభా
వంబును భాషారసజ్ఞులకనుభవైకవేద్యముగాని వచనైకగోచరముగాకు
న్నది. ఆహా యేమివర్ణనము?

స్య గాలికెదురుగాఁ గొనిపోఁగడు భృజముయొక్క పట్టుగుడ్డవలెనే ముందుశ
రీరము నడచుచున్నది. వెనుక హృదయము పలుకెత్తుచున్నది.

† తనచేతితోఁబట్టుకొనిన గొడుగువలెనే రాజ్యము, అతిశ్రమనుబోఁగొట్టడు
శ్రమనుగలిగింపడు. (అనఁగా) కష్టముతోఁగూడిన సుఖమునిచ్చుననిభావము.

‡ మంచుతోఁగూడిన మల్లెయొగ్గను చుట్టెదవలెనే, యీశకుంతలను విడువఁ
జాలను, ఇరిగఁగింపఁజాలను.

శ్రీ చిత్రే నివేశ్య పరికల్పితనత్వయోగా ।

రూపోచ్ఛయేన విధినా ననసా కృతాను ।

స్త్రీరత్నస్పృగపరా ప్రతిభాతి సా మే ।

ధాతుర్విభుత్వమనుచిన్య వపుశ్చ తస్యాః ॥

† అస్యాస్పృగవిభౌ స్రజాపతరభూచ్ఛందోనుకాంతిపదః ।

శృంగారైకరసిస్వయంను మదనో నాసోనుపుస్సుకరః ।

వేదాభ్యాసజడః కథంనువిషయవ్యావృత్తకామూహలో ।

నిర్మాతుం ప్రభవేన్మనోహరమిదం రూపంపురాణోముచిః ॥

† ఆభరణస్యాభరణం ప్రసాధనవిశేః ప్రసాధనవిశేషః ।

ఉపమానస్యాపి సఖే ప్రత్యుపమానం వపుస్తస్యాః ॥ వి. ౨

ఇవిచూడఁగా మూడవపద్యములోని వర్ణనమువలెనే వీనికివియే సాటియని తోచుచున్నది.

ఈతనికృతులలో నర్ధకఠినములును రసహీనములు నగునైవచిత్రయమకామలులేవనియే చెప్పవచ్చును. అయిననితని విక్రమోర్వశీయము

శ్రీ బ్రహ్మదేవుఁడు చక్కనియొకారమును జీత్తరువులోవ్రాసి ప్రాణముపోసి శకుంతలను నిర్మించెనో? లేక, నేకరించిన కాంతిసమూహముతో మనఃస్ఫురేతనే నిర్మించెనో? విధాత సృష్టిసామర్థ్యమును, దానిశరీరలావణ్యమును జూడఁగా, నీస్త్రీరత్నస్పృగి యంతకంటెను వేఱయినదనియే నాకుఁదోచుచున్నది.

† ఈయూర్వశినిర్మింపఁ గాంతిప్రదుడైన చంద్రుఁడు స్రవ్యగును. లేదా? శృంగారరసనియండగు మన్మథుఁడుగావలయును. కాదా? పుష్పాకరమైనవసంతము గావలయును. కానియెడల, వేదజడుఁడు, విషయఘృణముల నెఱుంగనివాడును ప్రాచీనమునియనగు బ్రహ్మ యిట్టిమనోహరరూపమును నిర్మింపనెట్లుసమర్థుఁడగును?

† దానిదేహము ఆభరణమున కాభరణము; అలంకారమున కలంకారము; ఉపమానమునకు నుపమానముగానున్నది.

నాల్గవయంకములో నతిమధురము నతిసులభము నతినరసమును బ్రశ్నోత్తరరూపంబునగు త్రిగతమును పేరుగలశ్లీష్టచిత్రకవిత్వమునకొక్కయుదాహరణముగలదు. ఎట్లనఁగా—

“ సర్వక్షితిభృతాం నాథ! దృష్టా సర్వాంగసుందరీ ।

రామారమ్యే వనాంతేఽస్మి న్మయా విరహితా త్వయీ ॥ ”

ఓసర్వక్షితిభృత్నాథ! యీవనాంతమున నాచేవిడువఁబడిన సర్వాంగసుందరీ నీచేజూడఁబడినదాయని పర్వతంబునడిగినరాజుప్రశ్నంబునకామాటలచేతనే యోసర్వక్షితిభృత్నాథ! యీవనాంతముననీచే విడువఁబడిన సర్వాంగసుందరీ నాచేజూడఁబడినది యని ప్రశ్నముయొక్క ప్రతిధ్వనియేయు త్తరముగావచ్చును. ఇదిసంస్కృతములోనేకాక తెలుగులోనట్లువచ్చుటకనుకూలపడదు.

సహజసౌందర్యవర్ణనకొక్క యుదాహరణము.

* “ సరసిజనునువిద్ధం శైవలేనాపి రమ్యం ।

మలినమపి హిమాంశోర్లక్ష్మ లక్ష్మీం తనోతి ।

ఇయమధికమనోజ్ఞా వల్కలేనాపి తస్వీ ।

కిమివహి మధురాణాం మండనం నాకృతీనాం ॥ శా. ౧

శాస్త్రీజ్ఞానము. ఇతఁడెఱుంగనిశాస్త్రము లేదనియిదివఱకే చదివితమి. ఈకవి పాణినీయమునేకాక చాంద్రాదివ్యాకరణములనుగూడ నెఱింగినవాఁడని యీతనిపదప్రయోగమే తెల్పుచున్నది. పాణినీయవిరుద్ధములనఁబడుచు మల్లినాథాదులచే సమర్థింపఁబడిన యొకటిరెండుప్రయోగములఁజూపెదను. “ త్రియంబకం సంయమినందదర్శ ” యనుచోఁ

* వద్మము నాఁచుతోఁగూడినను రమ్యముగానేయుండును. నల్ల గానున్నను బిహ్నుము చంద్రునకు శోభనేచేయుచున్నది. ఈశకుంతలయొ నారబట్టకట్టిననుమి క్కిలి చక్కగానేయున్నది. సుందరాకారంబులకేమి యలంకారములుగావు?

వప్పుక రావలసినయశాదేశమునకునూటగా నిమిత్తమాధారమునులేని
 “ఇయజ్ఞా” దేశమువచ్చినది. పాణినీయపిరుద్ధమైనను బద్ధపురాణస్థితం
 బైన యీప్రయోగము హాళివిచెప్పినదగుటచే నట్లంగీకరింపబడినది
 యనియు, “తత్రనిశామహేణో” అనుచో హాస్యము రావలసియుం
 డుగ దీర్ఘముండుట యపాణినీయవేయని కొందఱునిరిగానియిది “వి
 శామోవా” యనుచాంద్రీవాక్రణంబున సాధువనియు, మల్లినాథుం
 డువారీసెను.

మఱియు “ఛాయాహి భూమేశ్వరీనోపలత్సే నారోపితా శుద్ధి
 మతఃప్రజాభిః” అనిగాఁ జందుగినిపైఁ బ్రకీర్ణించినభూమియొక్కనీ
 డనే నలుపని ప్రజలుచెప్పుచున్నారనిభావము. దీనింబట్టి చంద్రునిలోని
 నైల్యమును భూభాయయనువారిభావన నితఁడు ఖగోళజ్ఞానంబునఁజిం
 చినట్లు కనుపడుచున్నది.

మఱియు “అథౌషధీనా మధిపస్య వృద్ధౌ తిథౌచ జామిత్రగుణా
 న్వితాయాం” అనుసీతావివాహముపూర్తంబుచేఁగూడ నితఁడుజ్యోతి
 శ్శాస్త్రభాగంబునెఱింగినవాడనవచ్చును.

“వీర్యవంత్యోషధానీవ వికారో సాన్నిపాతికే । కు, ౧౧.

అమయస్తు రతిరాగసంభవః ॥ ర. ౧౯ స. సంగవస్తు భిషజామ
 నాశ్రీవః । రాజయక్షుపరిహానిరాయయా । వైద్యయత్నపరిభావినంగదం
 మహౌషధిం నక్తమివాత్మభాసః ॥ (కు. ౧) భోగీవ మంత్రోషధిరుద్ధవీర్యః
 (ర. ౧౨.) తేనహి దంశచ్ఛేదః పూర్వకిర్నేతి శూరియతే . ఛేదోదంశ
 స్య దాహూవా త్తతేర్వా రక్తమోక్షణం । ఏతాని దష్టమాత్రాణా
 మాయుషః ప్రతిపత్తయః ॥ (మాల. ౪. అం.) అనియు సనేకవిధములుగా
 నీతనికావ్యములలోనున్న యోషధిరోగచికిత్సావిషయక వాక్యములవలన
 నీకవికాలమున సుశుక్రచర కాచిసంహితలును నోషధితత్వశాస్త్రంబును

నభివృద్ధిలోనున్నవని తెలియుచున్నది. మరియు నీసర్వజ్ఞుడు హస్తా
యుర్వేదజ్ఞానంబును వాత్సాగ్ర్యునాది కామసూత్రజ్ఞానంబును నందం
దుఁబ్రకటించెను.

విశేషాంశము:— “సంతానకాక్షిప్తమహాపథం తచ్చీనాంశుకైః
కల్పితకేతుమూలం” చీనాంశుకమివకేతోః, కథం సముద్రవ్యవహరీ సా
ర్థవాహనా ధనమితోనామ నాన్యసనే విపన్నః, అనేనసాధనం విహ
రాంబురాశేస్తీరేషు తాలీవనమగ్నరేషు । ద్వీపాంతరాసీతలవంగపుష్పై
రపాకృతస్వేదలవామరుద్భిః ॥” అనియునుండటచే గాలిదాసకాలంబు
న హిందూదేశమునకుఁ జీనాదేశమునుండి యిళిరద్వీపములనుండి కొన్ని
సరకులునచ్చుచుండెడివనియు నీదేశస్థులు సముద్రముపై నోడలమూలము
గా సంతాదీవులకును దగ్గటిచిన్నచిన్నదీవులకునుజోవుచు వాణిజ్యము
చేయుచుండెడివారనియుఁ దెలియుచున్నది. ఆహా యీయాంశము సము
ద్రయానము నిషిద్ధముకాని యిప్పటిమనదేశనాగరికతను విద్యాసంపద
గలిగియు దార్శన్యమునుభవించుచున్న యిప్పటిమనదేశదురవస్థను దెలిపి
యొకసారి సంతోషవిచారములు గలిగింపహేతువగుచున్నది. మహామ
హుండగు నీతనికావ్యములు చదివినఁగాని యిట్లుగొన్నియాంశములు చూ
పినంతమాత్రమునఁ దృప్తిరదనియింతటితో నీవిమర్శనముముగించెదను.

అశ్వ ఘోషుండు.

భ్రతఁడు త్రమకవియశస్సుగాంచినవాఁడుకాకపోయినచు సంస్కృ
తభాషలో మంచిపాండిత్యముగలవాఁడై బుద్ధచరితమునొక కావ్యముర
చించినకవి. ఈకవి బౌద్ధసత్యుండని బుద్ధచరితములోని “శ్రీయం పరా
ధ్యాం పిదధద్విధాత్రిజి । త్ర మోనిరస్సన్నభిభూతభానుభృత్ । నుదన్ని
దాఘం జితచారుచక్రదమా । స్సనన్యతేఽర్హన్నిహయస్య నోపమా ॥”
యనుమంగళావరణశ్లోకమే చెప్పుచున్నది.

మొదటనీతఁడు పాటలీపుత్రమున నసించినవాఁడయ్యుం బిదపని పుండు పేషావరనిపలువఁబడు పురుషపురముననసించినవాఁడనియుం గని మ్రానుహారాజునకు నుతగురువనియుం దెలియుచున్నది. ఈయంశముల తోఁగూడ నీతనికాలము, బహువిమర్శకుల భిన్నతంబగు ప్రాశ్నసగుకాలు గారియభిప్రాయంబున నీక్రిందివిధముగా ధ్రువపడుచున్నది.

.. అతిప్రతిష్ఠావంతుఁడగు నొకనుహాకవిశైలి ననుకరించుటకుఁద రువాతికపులు ప్రయత్నింపకుటసహజముగాని వారికా మలనడుటదు ర్లభము సరిగదా మైగాదానిచలనం గొంతపీఠ్యతగూడసంభవించును. ఒ కి వేళి వార్షియపాటునడిచునుకరించినను నెవరికి విత్వము ననుసరించిరో దానినిదెలిసికొనుటసులభము. బుద్ధచరితమునందుఁ బెళ్ళకలెఱంగులం గాళిదాసుకావ్యములనుండి గ్రహించఁబడిన యథేచ్ఛాయములు కల్పనము లు వర్ణనములు వాక్యములు సరిగాఁగప్పడుచున్నవి. బుద్ధచరితమునుండి యే కాళిదాసుష్టుగ్రహించెనేమోయని కొందఱునవచ్చునుగాని పీరియిన్ద తికావ్యములఁజదివిన యేస్వల్పబుద్ధియుం, గివితాజన్మభూమియు స్వతింత్ర కవియుఁగు కాళిదాసునకట్టియపవాదమారోపింపఁడని నామతము. అది గాకకాళిదాసు కావ్యములశైలినహాస్రాంశ లేశమైనను బుద్ధచరితమంత వెదకిచూచినఁ గనుపడదు. రఘువంశ మేడవసర్గలోని పురంధ్రీనర్జనము కు మారసంభవము మూఁడవసర్గలోని కామవర్ణనమును బుద్ధచరితము మూఁ డుపదుమూఁడుసర్గలలోఁ గ్రమముగా సరిగాఁగప్పడుచున్నవి. కావున న శ్వఘోషుఁడు కాళిదాసునికావ్యత్రయమును ముందుంచుకొని తనకా వ్యమునురచించెనని తప్పకయూహింపవచ్చును. బుద్ధునియందలిభక్తిచేఁ బ్రయత్నపూర్వకముగాఁ గావ్యమువ్రాసిన ధర్మతత్వజ్ఞునియగు నశ్వ ఘోషుఁడు కవితల్లజుఁడగు కాళిదాసుననుకరించెననుట యాశ్చర్యకరము

గాదు. కావునఁ గ్రీ॥ ౭౮ దిక్పై నున్న కనిష్ఠ-హ-హ-రాజునకు గురువు గానున్న యశ్వఘోషునికంటెఁ గాల్గిదాసాక-శతాబ్దమైనను బూర్వఁ జైయుండునని యిదివఱకేనిశ్చయింపఁబడినదగుటచే నశ్వఘోషుఁడు క్రీ॥ ౪॥ ప్రథమశతాబ్దముపరభాగములోనివాఁడైయుండు ” నని బుద్ధచరిత్రపీఠికలో వీరియిరువురకవిత్వశైలినిసరిచూచుచు నికనుసమితముగాఁజ్రాసిన శ్రీకౌలుగారియభిప్రాయమునుబట్టిచూడఁగా నితఁడు క్రీ॥ ౭౦—౧౫౦ లోపలనున్నవాఁడని తెలియుచున్నది.

కుశనవంశజుఁడును బౌద్ధుఁడును గాశ్మీరాదిదేశములజయించిన వాఁడును నగురాజకనిష్ఠుఁడు పాబలిపుత్రమందున్న బౌద్ధాచార్యుఁడగు నశ్వఘోషుని దనపురుషపురమునకుఁ దిసికొనిపోయి గురువుగానొనర్చుకొనెనని దేశచరిత్రలవలనను జెలియుచున్నది.

బుద్ధచరితము పదియేడుసర్గలకావ్యము. దీనిలో మొదటిపదునాలుగుసర్గలు నితఁడువ్రాసినవనియుఁ దరువాదిమూడుసర్గలు నేపాలదేశస్థుఁడు బౌద్ధుఁడు నగునమృతానందుఁడు వ్రాసినవనియుఁ గొందఱుఁ హించియున్నారు. ఈయూహకుఁ దగినంతతృప్తికరమగు కారణమేదియుఁగనుపడదు. ఇతఁడురచించినదీకావ్యమేకాక మఱియొకటేదియులేదు. దీనినుండి కొన్నిపద్యములను రఘువంశౌచి కావ్యపద్యములతోఁ బోల్చుచు నిందుదాహరించెదను.

సమానపదప్రయోగంబునకుదాహరణములు.

రఘువంశము.

బుద్ధచరితము.

దిశఃప్రసేదుగ్గురుతోవపుస్సఖాః

దిశఃప్రసేదుః ప్రబభౌ నితాకరః

కుమారసంభవము.

వాతావపుస్సోస్థిః రాః ప్రసేదుః

వాతావపుస్సర్పస్సఖామనోజ్ఞాః

సహనాభి పాయంబునకుదాహరణము.

<p>అర్చిశయాం పరితో విసానితా సహిష్ణు గాత్రప్రభయో జ్వలిస్త్యై । సుజన్మనస్తస్య నిజేన కేజసా । దీప్రభాం ధాన్య-రవన్ము మోష । శీఘ్రపాస్పహసా హతిస్వయో బహు నహికా జాంబూననచారువర్ణో । పురా లేఖ్య సమర్పితా ఇం॥౧.౩౫॥ విశ్వోత్తయానూర దిశశ్చ సర్వాః॥ మేఘసందేశము. ౨ ర ౬ ౧, ౩౨. కన్యైకాంతం సుఖమువనతం నుఃఖ అఖోఽపి నైకాంబుభోఽస్తి కశ్చి మేకాంతతోవా నీచైర్నశ్చ శ్చుపరిద నైకాంతమఃఖిలరుచః పృథివ్యాం దశా చక్ర నేమిక్రమేణ ।</p>	<p>సహిష్ణు గాత్రప్రభయో జ్వలిస్త్యై । దీప్రభాం ధాన్య-రవన్ము మోష । నహికా జాంబూననచారువర్ణో । విశ్వోత్తయానూర దిశశ్చ సర్వాః॥ ౧, ౩౨. అఖోఽపి నైకాంబుభోఽస్తి కశ్చి నైకాంతమఃఖిలరుచః పృథివ్యాం దశా చక్ర నేమిక్రమేణ ।</p>
---	---

ఈ కావ్యము నిర్దుష్టమై బౌద్ధమతధర్మములను నీతిని వస్తుతత్వము ను దెల్పుచు లోకోపకారకముగానున్నది. ఇందులకీ క్రొందివ్యములు దాహరణములుగాఁజూలును.

† నావజానామి విషయాన్ జానే లోకిం తదాత్మకం ।
అనిత్యంతు జగన్మత్వా నాత్ర మే రమతే మనః ॥
జరా వ్యాధిశ్చ మృత్యుశ్చ యది నస్యాదిదం త్రయం ।
మమాపిహి మనోజ్ఞేషు విషయేషు రతిర్భవేత్ ॥
ఏతత్త్వరమం బ్రహ్మ నిర్లింగం ధ్రువమక్షరం ।
యన్మోక్షఇతి త్వజ్ఞాః ప్రవదంతి మనీషిణః ॥

† లోకము విషయాత్మకము ననిత్యముననితెలిసి యంకునామనస్సు ప్రవేశింపకున్నది. వ్యాధిజరామరణములులేనియెడల నాకుఁగూడ మమోహరంబులగు విషయ సుఖంబుల బుద్ధిప్రవేశింపును. తత్త్వజ్ఞులగువారు దేనిని మోక్షమనిచెప్పవరో, అది యంతములేనిదియు, లింగములేనిదియు, నిత్యమైనదియు నగుపరబ్రహ్మము (జ్ఞేయమనిభావము).

చంద్రకకవి.

-:0:-

ఇతఁడు గొప్పకవియనియుఁ గాశ్మీర నివాసుఁడనియుఁ దుంజీన రాజుకాలముననున్నవాఁడనియు గాజతరంగిణి రెండవతరంగములోని “నాట్యం సర్వజనప్రేక్ష్యం యశ్చక్రేననుహాకవిః । ద్వైపాయనముసేరం శస్త్రతాల్లేచంద్రకోఽభవత్ ” ॥ అను శ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఒక్కొక్కనింగుహాముమతమున నూత్రమే యీశుంజీనకుఁడు క్రీ॥ 3౧౮ లో రాజ్యమునకువచ్చినట్లున్నదిగాని మిగిలిన యెల్లరు నీతఁడు క్రీ॥ ౧౦3 లోఁ గాశ్మీరరాజ్యసింహాననమెక్కినట్లు భావించుటచే నీతనికి సమకాలికుండగు మన కవి క్రీ॥ ౧౦3—౧౦౦ నిడుమ నున్నవాఁడని ధాపింపనచ్చును.

ఇతఁడురచించిన నాట్య ప్రబంధము నాకు సంభవింపలేదుగాని యీతని కవితాధోరణితెల్పుటకు తే మేంద్రుఁడొచిత్యవిచారచర్చలో ను దాహరించిన శ్లోకము నిందు వ్రాయుచున్నాఁడను. ఇదిత్రాత్రతేజంబు నుదెల్పుచు మిక్కిలి సరసముగానున్నది.

సృ యుద్ధేషు భాగ్యవపలేషు నమే ప్రతిజ్ఞా ।

దైవం నియచ్ఛతి జయంచ పరాజయంచ ।

ఏషైవ మే రణగతిస్య సదా ప్రతిజ్ఞా ।

పశ్యంతి యన్నరివహో జఘనం హయానాం ॥

సృ (తా) భాగ్యచంచలములగు సంగ్రామంబుల నాకేప్రతిజ్ఞయులేదు. జయ పరాజయములను దైవమేవిధించును. కాని, యుద్ధరంగమున కేగిన నాగుట్టములవెనుకటి భాగమునుమాత్రము శత్రువులుచూడరని నిత్యప్రతిజ్ఞయొనరింతును.

భర్తృహరి.

-:0:-

ఇతఁడు పిత్రమార్కుండను రాజునకు సోఽపరుఁడని చెప్పినొక కథయు. నీతనివైరాగ్యమునుగూర్చి యొక నిర్వృత్తానకథయు వాడుకలోనున్నవి. కాని నిరాశారములైన యాకథలువిశ్వసనీయములుగావు.

పలువురు పలుకెఱుంగుల నీతనిఁగ్రీ. ౪వ శతాబ్దము మొదలుగా ౮వ శతాబ్దంబులోపుగా నాయాకాలములఁ జేర్చిరిగాని యీతని కాలనిర్ణయమునుగూర్చి యీతనిభట్టి కావ్యములోని కడపటి శ్లోకంబును బంచతంత్రమును సరిగాఁజెప్పఁగలవని నావిశ్వాసము.

కాని, భట్టి కావ్యము భర్తృహరిచేసినది యగునా కాదా యని లోకములో నొకసంశయముగలదు. ఇదిపట్టిప్రవాదమే కాక దాని వ్యాఖ్యాతలభిన్నాభిప్రాయంబులఁగూడ స్థిరపడుచున్నది. ఈ కావ్యమునకు జయమంగళుండనువాడు జయమంగలావ్యాఖ్యానంబును భరతసేనుఁడనువాఁడు ముగ్ధబోధినీ వ్యాఖ్యానంబును వ్రాసెను. వీరిలో మొదటివాఁడు వ్యాఖ్యాముఖంబున “శ్రీస్వామిసూనుః కవిర్భట్టినామా రామకథాశ్రయంమహాకావ్యంచకార” యనియు వ్యాఖ్యాంతగద్యంబున “వలభీవాస్తవ్యస్య శ్రీస్వామిసూనోర్భట్టిమహాబ్రాహ్మణస్య మహావైయాకరణస్య” యనియు వ్రాసెను. ఇంక రెండవ వ్యాఖ్యాతటీకాముఖంబున “భర్తృహరి రామకవిశ్రీరామకథాశ్రయంమహాకావ్యంచకార” యనియు వ్యాఖ్యాంతంబున “ముగ్ధబోధిన్యా భట్టిటీకాయాఁ” అనియు వ్రాసెను. ఇతఁడుకావ్యాంతమందలి నాలుగుశ్లోకములకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసినట్లుకనుపడదు. ఆ నాలుగుశ్లోకములు కావ్యప్రశంసను దెల్పుచున్నవిగాని కథకుసంబంధించినవిగావు. అవిప్రక్షిప్తములుగాని యీ కావ్యము

లోనివి కావేమోయనుకొనెదమనిన గడపట్టిశ్లోకము కావ్యకారకనాయకులను దెల్పుచదిగానున్నది. కావున నప్రివక్షిప్తములుగావనియుఁ గేవల కావ్యఫలబోధకంబులగుటచే వానికివ్యాఖ్యానము ముఖ్యముగాదని భరతి సేనుఁడు విడిచియుండవచ్చుననియు మనమునిశ్చయింపవచ్చును. ఈవ్యాఖ్యాతలలో మొదటివానియభిప్రాయంబునుబట్టిచూడగా భట్టియనువాఁడు బ్రహ్మగుండనియు నతఁడు రచించినకావ్యముగావున దీనికిభట్టికావ్యమనిపేరువచ్చినదనియుఁ దెలియుచున్నది. కాని మిక్కిలిసవీనుఁడగు నితఁడు కవినామమే కావ్యమునకువచ్చినదని భ్రమపడి చివరిశ్లోకంబునర్థంబునఁ బ్రమాదపడి యిట్లునాసెనేమోయని సంశయములో నింకొకసంశయమువోడముచున్నది. ఇక రెండవవ్యాఖ్యాత యభిప్రాయంబున భర్తృహరి యీకావ్యమునకుఁగర్తయని తెలియుచున్ననిఁగఁడు కృతికర్తనుగృతినాయకునిఁదెలుపుచివరిశ్లోకంబునకిర్థమువ్రాయకపోవుటచే నిన్నమొన్నటిముద్రణాబులలోనున్న యీచివరినాలుగుశ్లోకంబులనితఁడు నిజముగా నెఱుంగఁడేమోయనియు నెఱిగియుండినఁగఁగనివాసామలంఁదెల్పుతుదిపద్యమునకైన నర్థమువ్రాయఁకుండునాయనియు జనించుశంకలతో నితనికికావ్యకర్త భర్తృహరియని యెట్లు తెలిసెను? ఈకావ్యమునకు భట్టికావ్యమని పేరెట్లువచ్చెను? అని యింక రెండుసందేహములుఁబున్నములగుచున్నవి. అహా! తీగఁగీసనకొలదిని డొంకకదలునన్నట్టిట్లాలోచించినకొలదిని సంశయపరంపరవచ్చుచునేయుండును. కావున నీవ్యాఖ్యాతలలోఁ బ్రమాదమేవనిది? ఈసందేహములనిర్మూలించునమాధానమేది? అను రెండువిషయంబులనుగూర్చి ప్రసంగింపముంచుగా భట్టికావ్యములోని చిట్టచివరిశ్లోకంబునకర్థమువిమర్శింతము. “కావ్యమిదం విహితం మయావలభ్యాం । శ్రీధరసూనున రేంద్రపాలితాయాం । కీర్తిరతోభవతాన్నృపస్య తస్య । క్షేమకరః క్షితిపోయతః ప్రజానాం ॥” దీనికి జయమగభుండు వ్రాసినయర్థ

మేమునగా శ్రీధరుడనువానికమాగుండైన నరేంద్రునిచే బాలింపబడు వలభీపురమునందు నేను (కివిపేరులేదు) ఈకావ్యము వ్రాసితినిగావున నీ కావ్యరచనకీర్తిప్రజాసంరక్షకుండగు నారాజుచకుండగాకయని యాశీర్వాదపరముగా నర్థము వ్రాసెను. కానివ్యాఖ్యాముఖులైన భట్టిపదమునకు విశేషణముగా లేని మహాబ్రాహ్మణపదము వ్యాఖ్యాతగద్యంబున లేక క్రమాదంబుననో ముద్రాపకులప్రసాదంబుననో క్రొత్తగాజేరినదిగాని జయమంగళుండవ్రాసినిదిగాదనికనుము విశ్వసించితిమేని మైవగ్యాస్థము భట్టికావ్యమనిపేరువచ్చుటకును దీనికర్తృత్వముభట్టిభర్తృహరులకీర్ణజీకీ నారోపించుటకును దీనినకారణమును మనకుబోధించును. ఈవిషయంబున నీపద్యములోనిపదములకును వ్యాఖ్యానములోని పదములకును గొన్ని మార్పులుగలవుగాని యట్టిస్వల్పదోషములకుఁబోరాడక దీనిభాషణలోచింతము.

శ్రీధరసూనునరేంద్రపాలితయగు వలభీపురములో నేనీకావ్యము వ్రాసితినిగావున నీకావ్యకర్తృత్వయశస్సుజనపాలకుండగు నారాజునే పొందుఁగాకయనిదీనికివి యీకావ్యకర్తృత్వయశస్సు నారాజునకిచ్చినట్లు తెలియుచున్నది. ఈభాషమునుబట్టి యీకావ్యమారాజుపేరఁబరగుచున్నదనుట నిశ్చయముగావున స్లోకములోని యానరేంద్రుండగు భట్టియనితేలుచున్నది. కావ్యకర్తృత్వకీర్తినిజేడిన యారాజుపేర నీకావ్యముపరగుచున్నదిగావున దీనికివి భట్టి యనివ్రాయుట జయమంగళునిదోషముగాదు. ఈయర్థంబున స్లోకములోని శ్రీధరపదమునకు శ్రీస్వామియర్థముగావచ్చునుగావున భట్టి శ్రీస్వామిసూనుడని సరిపోవుచున్నది. ఇంక నైహికసుఖమారుండ నహంకారశూన్యుండ పరతత్త్విజ్ఞానియునగు భర్తృహరి నిమగ్నముడై లోకహితకరముగాఁ గావ్యములనురచించి తనయేకావ్యములోను స్వనిషయము దెల్పకపోయినను నామహాత్మునికవి

త్వక్వీర్తి వాక్యపదీయభట్టికావ్యసుభాషితనామంబులతో గంటలుగట్టుకొని జగమంతటసంచారమొనరించి దిగంతముల విశ్రమించియున్నదనుట యందఱకును దెలిసినదియే కావున దీనికి వి భర్తృహరియని వ్రాయుట భరతసేనునిదోషమును గాదు. కావున దీనింబట్టి భర్తృహరియే యీ కావ్యము రచించి వల్లభీపురరాజగు భట్టిభూపాలునిపేరఁ బ్రకటించియుండునవి ను నమూహింపవచ్చును. ఇఁక నీనల్లభీపుర రాజేవఁడో యెప్పటివాఁడో తెలిసినమనః వికాలముగూడఁ దెలియఁగలదు.

షాహరాజులయనంతరమున సౌరాష్ట్ర (గుజరాత్) దేశమును జాలింప వల్లభీరాజులువచ్చినట్లును వారిఁగ భట్టారుఁడనురాజు తమ వంశనామంబున వల్లభీపురము రాజధానిగాఁజేసికొని ౫ వ శతాబ్దము పూర్వభాగంబున రాజ్యమొనరించినట్లును దేశచరిత్రలు చెప్పుచున్నవి. ఈపద్వైషమ్యముగానున్న నామసామ్యమునుబట్టి యీభట్టారుఁడేభట్టియని మనమువిశ్వసించితిమేని భర్తృహరి యయిదవశతాబ్దపూర్వభాగంబుననున్నవాఁడనిస్పష్టమగును. మఱియు నెనిమిదవశతాబ్దముపరభాగమందున్న విష్ణుశర్మ పంచతంత్రములో నిలనిసుభాషితములోనిపద్యములుదాహరింపఁబడుటగూడ నితఁడంతకుఁబూర్వమేతెలియుచున్నది. ఈ తనిమూఁడుగ్రంథంబులను నానిలో విశేషంబుగా వైరాగ్యశతకంబును జదివినయెడల నితఁడుచిరకాలము గురుకులవాసముచేసి వేదవేదాంతములయందును సమగ్రమైనశబ్దశాస్త్రమందును సాంఖ్యయోగతర్కశాస్త్రములయందును బరిజ్ఞానముసంపాదించిన బ్రాహ్మణోత్తముఁడనితెలియకపోదు. పతంజలిభాష్యముపై వాక్యపదీయమును వ్యాఖ్యానమువ్రాసిన యీమహావైయాకరణశిరోరత్నము శబ్దశాస్త్రజ్ఞానంబునకై లక్ష్యలక్షణరూపకంబుగా రామకృష్ణ నిరుపదిరెండుసర్గల పద్యవ్రబంధముగా వ్రాసి వల్లభీపురరాజగు భట్టిభూపాలునిపేర భట్టికావ్యముగాఁబ్రకటించినట్లుపై

ప్రమాణమువలనఁ గనుపడుటచే నతిరాజానారాష్ట్రదేశములలో వల్లభీపు
రమున నివసించినవాడనియుఁ గొంతకాలము భట్టిభూపాలునియాస్థాన
మునలంకరించినవాడనియుఁ దేలుచున్నది. ఇట్లుండఁగా—

భర్తృహరి కొంతోకదేశమును బాలించుచు భ్రాహ్మణుండ
చటికిచ్చి యొకయమూఁకైనఫలము నారాజునకిచ్చెననియు నతఁడు
దానిని దనభార్యకిచ్చెననియు నామెతనయుచుభర్తకిచ్చెననియు వాడుత
నభార్యకిచ్చెననియు నది యాచుడుచేతఁగొనిపోవుచుండఁగా రాజుమాది
యావృత్తాంతమునయుఁ గ్రునుము గను గొని సంసారమునుబరిత్యజిం
చి విరాగియై యపుడు సుభాషితిమము రచించెననియే లమునం
చియొకపద్యము కన్గింపరాదు తలపెట్టెననియున్నది.

ఈకథ యంతయు సత్యము కాకపోయినను భర్తృహరికొక
బ్రాహ్మణుండే ఫలమిచ్చుటచూపుచు సత్యమైయు సుభాషితిమమునకు
రామచంద్రపండితుఁడు వ్రాసినవ్యాఖ్యమొదలుచున్న .. సకలవిద్యాపా
రంగతుండై స్త్రీలోకుండై యున్నభర్తృహరికొక బ్రాహ్మణుండొకఫల
మొసంగెను. అతడదానిభక్షించి జ్ఞానముగలిగి విరాగియై సంసారమో
హము విడనాడి సుభాషితిమమువ్రాసె” ననుశ్లోక తాత్పర్యమునఁజెలియు
చున్నది. ఇదియైనను బైకథకు రామచంద్రపండితుఁడు వ్రాసినపాతాంత
రముగానున్నది. నీచులని నిండించుటకుఁగాకపోయిన మహాత్ములనిమతం
చుటకైనను వాల్మీకినిఁ గంఠాలుడనియుఁ గాళిదాసు నెఱుకులవాడని
యుఁజెప్పునట్లుగా నుత్తమప్రతిష్ఠించెడిన కీర్తికాయలయెడ నేదోయొ
కదోపంబునో యచ్చుతకథనో కల్పించుట లోకంబునకు స్వభావసిద్ధంబ
గుటచే నుత్తమవై రాగ్యమునొంది ముచుత్తువైన మనభర్తృహరియెడఁ
గూడ నాతనివై రాగ్యంబునకిది ప్రధాన కారణంబైయుండునని లోకమూ
హించియుండవచ్చునుగాని యట్టికథలు పెండ్లికొనియున్నను నమ్మఁదగినవి

కావు. ఎట్లయిననీతఁడు గొంతకాలము యధేచ్ఛముగా విషయలోలుడై పిదప గొప్పనై రాగ్యమును జేంచెననుటకు సుభాషితమే నిదర్శనముగా గలదు.

ఇతఁడు మొదట వాక్యపదీయమును బిదప దానికి లక్ష్యముగా భట్టికావ్యమును దరువాత నైహికాముష్మికనీతిజ్ఞానఖని యగు సీథాషితత్రిశతిని రచించియుండును. ఇతఁడైవ్యతనవేత్త, జ్ఞానయోగి, శివభక్తుఁడునని యాక్రింది పద్యములు చాటుచున్నవి.

“దిక్కాలావ్యవచ్ఛిన్నానంత చిన్మాత్రమూర్తయే ।

స్వానుభూత్యేకమానాయ సమ శ్శాంతాయ తేజసే ॥

మహేశ్వరేవా జగతామధీశ్వరే జనార్దనేనా జగదంతరాశ్మని ।

నవస్తుభేదప్రతిపత్తిరస్తి మే తథాపి భక్తిస్తరుణేంచ శేఖరే ॥”

ఈశాస్త్రీకర్త వాక్యపదీయమునకు లక్ష్యగ్రంథముగా శ్రీరామవృత్తము నిరుపదిరెండుసర్గలుగాఁ బ్రకీర్ణ, అధికార, ప్రసన్న, తిజ్జన్తకాండములను పేర్లతోఁ బద్యకావ్యముగా రచించెను. ఈకవిత్యము శైలిచేఁగాని మనోహరములగు కల్పనవర్ణనములచేఁగాని యంతగా రుచించునదిగాదు. కాని పాణినీయశబ్దజాలమువలైవేయుటకు మిక్కిలియనుకూలముగాను న్నది. ఇందుండియొక పద్యముదాహరించెదను.

“పపాత రాక్షసో భూమా రరాటచ భయంకరం ।

తుతోద గదయాచారిం తం దుద్రావాద్రీణా కపిః ॥”

లోకవిఖ్యాతింగాంచిన యీతని సుభాషితములోని కాలవహిను వర్ణననుగు— “సా రమ్యా నగరీ హహంత్సన్యపతి స్సానుంతచక్రంచత త్పశ్యే తస్యచ సా విదగ్ధపరిష త్తాశ్చంద్రబింబాననాః । ఉద్వృత్తస్స చరాజపుత్రనివహ స్తేవందినస్తాః కథా । స్వగ్వం యస్య వశాదగాత్మృతి ంథం కాలాయ తస్మై నమః ॥” అనుపద్యము పూర్వోక్తవిధముగానితఁ

డు గొంతకాలము వల్లభీపురరాజుసభలో నధికశౌరవము పొందినవాడ నుటకు నిదర్శనమగుచున్నది. ఈకావ్యము బాలురకుంగూడఁ జెలియునంతటిసులభశైలిలో సర్వవేశా స్పృహరంబుఁ గానగముగానున్నది. ఇంచులో నీతిశతకమైహికజ్ఞానమును, వైరాగ్యశతకమాయుష్టిజ్ఞానంబును బోధించుచు నెట్టిమూఢులహృదయంబునైనను గరిగించునట్లుగానున్నది. మూడవదిపేరుచకు శృంగారశతకమైనను నీతివై కాన్యములరెంటినిబోధించుచు నడుమనాయకమణివలె నలరాగుచున్నది. ఇంతకంటెనీతివై కాగ్యముల నేవియుఁజేసింపఁగలవు. చూడఁడు!

† స్మృతౌ భవతి తాపాయ స్మష్టా సోన్మాదకారినః ।

స్మృష్టౌ భవతి మోహాయ సానాను దయితా కతుః ॥

వేశ్యాసౌ మదనజ్వాలా రూపేంధనవివర్జితా ।

కామిభిర్వ్రత హూయంతే యావనాని ధనానిచ ॥

కశ్చుంబతి కులపురుషో వేశ్యాధరపల్లవం మనోజ్ఞమపి ।

చారభటచోరచేటక విచనటనిష్ఠీవనశరావం ॥”

మఱియు నీక్రిందిశ్లోకమితఁడే తప్పక భట్టికావ్యమొరచించినవాఁడనుటకును వైరాగ్యబోధకునుగూడ నుదాహరణమగును.

“అశీమహి వయం భిక్షా మాశావాసోవసీమహి ।

శయీమహి మహిష్మత్సే కుర్వీమహి కీమీశ్వరైః ॥”

† వేశ్య తలఁచుకొనినఁ దావముచేయును. చూచిన వెట్టిపుట్టించును. తాఁకి న మోహముగలిగించును. అదియెట్లు దయితయగును? కామవంతులెందుజవస్థనము ను భగమును హోమము చేయుదురో యావేశ్య రూపమునుపుల్లలనేవృద్ధిబొందుమద నాగ్నియే. చోరభటచేటవిటనటులుమీయునట్టి మూఁకుఁడు (పీకిదాసు) అయినవే శ్యయధరోస్థము నేకులపురుషుఁడు చుంఁచన ముచేయును?

జగంబున గృహదైవతమువలెనుండు నీకావ్యమునుగూర్చి యింక విస్తరించివ్రాయక యొక్కశ్లోకముదాహరించెదను.

“ వ్యాఘ్రీవ క్షిప్తి జరా పరితర్జయంతీ !
 రోగాశ్చ శత్రవశ్చ ప్రహరంతి డేహం ।
 ఆయుః పరిసవతి భిన్నఘటాదివాంభో ।
 లోక స్తథావ్యహిత మాచరతీతి చిత్రం ॥ ”

సర్వసమర్థుడగునితడే సుభాషితత్రిశతి స్వయముగా వ్రాసియుండుననుమాట నిర్వివాదమేకాని, కాలవశంబున నిందలిపద్యములుగొన్నిలో పించుటయు వానిస్థానంబులఁ గాల్గిదాస శాఖదత్తాదికవులవి శ్లోకంబులు చేరుటయు సంభవించినదని యెఱుంగవలయును.

కాలసరస్వతి, లక్ష్మణకవిహృదఁ దెలిపించిన యీశ్లోకములు శుక్ర సిద్ధములుగావున నర్థమువివరింపలేదు.

భా ర వి

—:0:—

ప్రాచీనమహాకవులలో నొకఁడగు నితఁడేకాలమున నెందువసించెనో యది తెలిసికొనుటకష్ట సాధ్యమేయగును. కాని యీతనికాలమును గూర్చి శార్వణ్యదేశీయుఁడగు యాకోపీపంశితుఁడోరియంటల్ జర్నల్ అనుత్రైమాసికపత్రిక మూడవభాగములో “ ఎల్లయినను మాఘ వియా అవశ తాబ్దము మధ్యభాగమునకుఁ బైవాఁడుకాఁడని స్థిరపడుటచే నీతని కంటేఁ బూర్వుఁడగు భారవి యాఅవశ తాబ్దప్రారంభముననుండుటనిస్సంశయము ” అనివ్రాసినదానింబట్టి యితఁడు క్రీ॥శ॥ ౧౬ వ శతకము మొ

దటనుండియుండునని తేలుచున్నది. మరియు ౬౩౪లో రెండవపులకేళి చేబ్రటిస్థింపబడిన యైహాలశౌసనము లోనున్నట్లుగాఁ దెలియుచున్నది. “యేనా యోజినవేదశ్చ స్థిరమర్థవికృతా వివేకీనా జినవేదశ్చ । సజ్జయతాం రవికీ గ్వి కవితా శ్రీత కాళిదాస భారవికీర్తిః॥” అనుశ్లోకములైన నప్పటికే సుప్రసిద్ధుడై రవికీర్తికుపమానభూతుఁడుగానున్న భారవి తిప్పక యొక శతాబ్దముక్రిందటివాఁడైయుండు నని హాటికొండఱు నాసిరి. కావుననీ హేతువులంబట్టి భారవి క్రీ॥ శ॥ ౫౨౦ ప్రాంతమునఁ గిరాతాద్భుతీయకావ్యమును వ్రాసియుండునని గ్రహింపవచ్చును. ఇతనిదేశమేదో సరిగాఁ దెలియదుగాని కొండఱు దక్షిణహిందూస్థానములోనివాఁడనియభిప్రాయపడియున్నారు. నిజమయినదికాకపోయినను నిశ్చయింపగూర్చి న నదేశమునఁ గింపదంతిగావచ్చునొకకథ మోస్త్యరసముగానుండునుగావున దానినియు వ్రాయుచున్నాను.

భారవి చిన్నతనముననే మంచిసాహిత్యము నేర్చి పాణినియమున నధికనమర్థుడై చక్కనికవిత్వముచెప్పుచున్నకాలమున నపుడపుడు కొండఱు పెద్దమనుష్యులారనితండ్రిదగ్గఱకువచ్చి భారవిని బోగడుచుండనతఁడు “వానికేమి తెలియును జిన్నవాఁడు మీరంతగానుతంపఁదగిన గొప్పన నమేమియులే” దనిప్రత్యుత్తరముచెప్పుచుండెడివాఁడంట. ఆమాటలువినుచున్న భారవి తనపితృసంపదఁజూచి తండ్రియసహనపడుచుండెనని భావించి యావృత్తాంతము తల్లితోఁజెప్పుచుఁ దిండినిజంపినంగాని తనకుఁబ్రతిష్ఠరాదని కృతనిశ్చయుడై యొకనాఁడు తండ్రిభోజనముచేయుచున్నకాలమున నొక పెద్దతరుగలిరాయితీనికొని తిండినెత్తికీ సరిగాఁబై నున్నదూలముపైఁగూరుచుండి యారాయించువపలెనని తలంచునంతలో నాతనితల్లి భర్తనుగూర్చి “ఏనంధి మనపిల్లవాని నెవ్వరైననుతించినపుడు వానికేమి తెలియును వానిముఖమనినిందింపెదరంట. వాడందునకువ్యస

నపడుచుండె” ననిపలుకరించెనట. అంతనావృద్ధుఁ “జోసీ వెట్టిదానా! పిల్లవానిసామర్థ్యము నే నెఱుంగ నా మనపిల్లవానినిచూసము పొగడుకొనుట వానికిశ్రేయస్సుగాదని యట్లుచెప్పుచుంచునగాని వానిమీఁదనాకుఁ గోప ముకొంటివా” యనిబదులుచెప్పెనట. అంతనామాటలువినుచున్నభార వి పాపభీతచేతనుఁగదై వారికిఁదెలియకుండఁగా వేఱుచోటినుండిఁగిదికి దిగివచ్చి నాయనా! పూజ్యులగు పెద్దల కేరికైన హాని చేయనుంకించువాని కి దండన మేమియనియడిగెనట. అంతనతఁడు, కుమారా! యట్టి వారా టు నెలల త్రవారియింటనుండి వఁజాలుననిబదులుచెప్పెనట. అపుడుభారవి తనదుర్వృత్తి తెలిసియే యిట్లు సూక్ష్మదండనమువిధించెనని యనుకొని మాటుమాటాడక నే నేయట్టి వాఁడననిచెప్పి సాష్టాంగదండప్రణామంబు గావించి తనచుష్టప్రయత్న మెఱిగించి క్షమింప వేడుకొని తనభార్యతోఁ గూడ వెంట నేపయవమై వెళ్లియ త్రవారియింటనుండెనట. వారును వి ద్వాంసుఁ డగుజామాతవచ్చెనని యెదాటుదినములనికి గౌరవము చేసియె ప్పటికినాతఁడింటికిఁ బ్రయాణముకాకుండుటచూచి క్రమక్రమముగా నత నియెడ ననాదరణముచూపుచుండెడివారట. అంతనతఁడు పశ్చాత్తప్తుఁ డై “శ్వశురగృహనివాస స్వర్గతుల్యో నరాణాం యది వసతి దినాని త్రోణి పంచాభ సప్తః దధిమధుఘృతభక్త్య క్షీరపాఠప్రవాహ స్తమపరిని వసేచ్ఛేదన్నసారప్రవాహః ॥” యనితలంచుకొనుచు నొకమాసముగడ పెనట. పిదపమామగారు బావమాటలు నతినికి బలువిధములగు పను లునియోగించుచుఁ దుదకుఁ బొలములో జొన్నచేనికాపునియోగించిరట. భారవియుఁ దండ్రివిధించినయీదండనముకంటె మరణ మేమేలనియెం చికొని నిత్యము భార్యయన్నములెచ్చి పెట్టుచుండఁ బొలములోనే కిరా తార్జునీయమువ్రాసికొనుచుఁ జేసుకాయుచునుండెనట. ఇట్లుండ నెప్పటి వతెనే భార్యవచ్చి నేడుప్రతదినము మాయింటనందఱు నోచుకొనుచు

న్నారు నాకుడబ్బలేదేమిచేయుదు ననికన్నీరువిడువ నతడు నీవువిచారిం
పకుమనిచెప్పి స్వానుభవపూర్వకముగాఁ గాఢానందస్థమునకునుకూలము
గా నపుడేవ్రాయుచున్న రెండవస్థలోని—

* “ సహసా విదధీత నక్రియా మవివేకః పరమాపదాం పరం ।

వృణతేహి విమృశ్యకారిణం గుణలుభై స్స్వయమేవ సంపదః॥ ’
అనుశ్లోకము నొకతాటియాకుపైవ్రాసియిచ్చి దీనిని పీక్షించినయె
డల నీకుఁగావలసినసామ్యునచ్చునని చెప్పిసంపదగా నామెయు నింటికేగి
యాపద్యము నొకవర్తకునకువిక్రియింప నతఁడానందించి నూఱువరాలి
చెప్పినట్లు. పదప నతఁడిట్లాఱుచూసముల నుగిడపి మహాపాతకవిముక్తుడై
యింటికివచ్చెనని యొకకథగలదు.

తల్లినండ్రులఁగొట్టియో తిట్టియో యింటనుండి వెడలఁగొట్టియో
యపూర్వయశస్సునొందిన విద్యామరిభిమానులు నహంకారిశూరులుపర
శ్రేయస్సహనమారులు నగుపండితహల్లులప్పుడకా దిప్పటికిని గొందఱుగల
రుకాని లోకంబునకు నీతిగఁజులముహూకావ్యమువ్రాసినభారవి యంతటి
జ్ఞానహీనుఁడగుననుట విశ్వసనీయముగాదు. కావున నీకథగూడఁగాల్చిదా
సాచులకథలవంటిదేయని యూహింపదగును.

ఇతఁడు భారతములోని పాండవులయరణ్యావాసకథను దీసికొని
దుర్యోధనునిరాజ్యపద్ధతిని, రాజనీతిని జక్కగావివరించుచు దుదకుఁగిరా
తవేషధారియగు శివునకు నర్జునునకు జరిగినయుద్ధము కిరీటికి మహేశ్వ
రుఁడు పాశుపతాదికమునొసంగుట యనుకథాభాగంబును బ్రథానము
గాఁజేసికొని కిరాతార్జునీయమనుపేరుతోఁ బదు నెనిమిదిస్థలమహాకా
వ్యమురచించెను. ఇంతకంటెనితఁడు వ్రాసినగ్రంథమేదియంగనుపడదు.

* తొందరపడియెట్టికార్యము చేయరాదు. అవివేక మెల్లయాపదలకు మూల
ము. అలోచించిపనిచేయువానిని గుణాధీనములైన సంపదలు వెలిగిచును.

ఇగాను మొదటిమూడుసర్గలకుఁ బాహణతయమని వ్యవహారముగలను. ఈకవిత్వము నారీకేశపాకమై యర్థగాంభీర్యముగలదని “నారీకేశఫలసమ్మితం వచో భారవే స్సపచి త్స్వభజ్యతే । స్వాదయంతు రసగర్భనిర్మరం సారమస్య రసికా యథేష్పితం ॥” అను మల్లినాథసూరివచనంబును, “ఉపమాకాళిదాసస్య భారవేరర్థశౌరవం ” అనులోకోక్తియుఁబెప్పుచున్నవి. ఈకావ్యమునకు నేకనాథుఁడు, జోసరాజు, నరహరి, మల్లినాథుఁడు మొదలుగా ననేకులువ్యాఖ్యాసములు వ్రాసిరి. కాని వీనిలో మల్లినాథసూరి లిఖించిన ఘంటాపథవ్యాఖ్యయే లోకములోను ప్రసిద్ధముగానున్నది.

భారవి బ్రాహ్మణుఁడు; పాణినీయవ్యాకరణంబునను నీతిశాస్త్రంబునను నధికసమర్థుఁడు; చిత్రయముకిబంధకవిత్వశీయుఁడు. ఇతఁడు పదియేనవసర్గలో నతిక్లిష్టంబుగ బంధకత్వమునుగూర్చెను. ఈతనికివత్సశైలి కఠినమునునదయించు సవిమర్శముగాఁ జూపువారికి మిక్కిలిరుచికరముగానుండును. చిరకాలమునుండి కాళిదాసత్రయమునకుఁ దరువాతఁ బఠనకావ్యముగా వ్యవహరింపఁబడు నీకావ్యమునుగూర్చి రిసజ్ఞులకువేటుగాఁదెలుపవలసివచ్చును. శైలితెలియుటకై దీనినుండి నీతిజ్ఞానంబులకనువగురెండుపద్యములనుదాహరించెదను.

శ్రీ శుచిభూషయతి శ్రుతంవపుః ప్రశమస్తస్య భవత్యలంక్రియా ।

ప్రశమాభరణం పరాక్రమ స్స నయాపాదితసిద్ధిభూషణః ॥

‡ జీయతాం చుర్జయాదేహే రిపవ శ్చక్షురాదయః ।

జితేషు నను లోకోఽయం తేషు కృత్సన్తస్వయా జితః ॥

శ్రీ చక్రినిసీతిశాస్త్రము దేహములంకరించును. దానిని శాంతి యలంకరించును. దానిని బరాక్రమములంకరించును. దానిని సీతిసిద్ధి యలంకరించును.

‡ దేహములోనున్న చక్షురాదిశత్రువులను ముందుగా జయింపవలయును. దానిని జయించినయెడల లోకముతయు గెలువవచ్చును.

మాఘుఁడు.

—:0:—

సంస్కృతభాషలోని యెల్లగొప్పకవులను భోజమహారాజునాటి వార్ధని చెప్పుబల్లాలపండితసంకలితం బనుభోజప్రబంధమువలెనే కొన్ని యంశంబుల మేరుతుం గాచార్యునిప్రబంధచిత్రామణియుఁ బ్రభాచంద్రునిప్రభావకచరితంబును గూడవిశ్వసింపఁదగినవిగావనియుఁ గాలనిష్ఠయావసరంబుల వీనినాథారములుగాఁచిసికొనఁగూడవనియుఁ బ్రాచ్యపాశ్చాత్య విమర్శకులెల్లరు నిర్ణయించుటచే మాఘుఁడు భోజరాజునాశ్రీతుఁడనిచే వృషీమూఁడుగ్రంథంబులు నీతనికాలచిహ్నయంబులకుఁ బ్రమాణంబులుగాఁ జాలవు. అయినను బ్రభావకచరితమువలనఁ దెలియకొన్నికొత్తయంశములనిందువ్రాయుచున్నాను. “గూర్జరదేశమందు మాలమనువురవిరంబుగలదు. అందాదేశమునుజాలించు శ్రీనిధిలాతుఁడనురాజుగలఁడు. అతనికి సుప్రభదేవుఁడను నొకబ్రాహ్మణమంత్రిగలఁడు. అతనికి దత్తకుఁడు, శుభంకరుఁడు ననునిరువురుకుమారులుగలరు. వారిలోఁ బెద్దవానికిఁబుత్రుఁడును భోజరాజునకు బాల్యస్నేహితుఁడు నగుమాఘుకవి శిశుపాలపథకావ్యమునురచించెను. రెండవవానితనయుఁడగు సిద్ధకవి యుపమితభవప్రపంచకథయనుకావ్యమునురచించెను.” అనియున్నది. ఈసిద్ధకవి తనకావ్యముచివర “గ్రంథనిర్మాణసంవత్సరములు ౯౬౨” అనివ్రాసినట్లుకొందఱుచెప్పుచున్నారు. దీనింబట్టి యితఁడు శ్రీ ౧౦౮౦ లో నున్నట్లుతేలుచుండుటచే నీతనిపెత్తండ్రికుమారుఁడగు మాఘుఁడుకూడ నప్పటివాఁడే యైయుండునని జర్మనీదేశస్థుఁడగు డాక్టరుక్లాటు మొదలగుకొందఱిప్రాచీనపండియుండిరి. కాని, మాఘుఁడు పశ్చిమహితుఁడై దారిద్ర్యముచే భోజరాజును యాచింపపచ్చెనని తెల్పుపైరెండ్రగ్రంథంబులకును, మాఘుకవి యాగర్భశ్రీగుంతుఁడగుమంత్రిపుత్రుఁ డని తెల్పుదీనికిని బరస్పరవిరోధము

మెండుగాఁగనుపడుటచేతను, మాఘునకు సిద్ధర్షి, పితృవ్యపుత్రుఁడనితెల్పు నే యితరాధారంబులులేకుండుటచేతను, బ్రభాచంద్రుఁడు తనకాన్యంబుమొదలునేవాసిన “బహుశ్రుతమునీశేభ్యః ప్రాగ్గింభేభ్యశ్చ కాని చిత్ । ఉపశ్రుత్యేతి వృత్తాని వల్లయిప్పే క్షియంత్యపి ॥” యనుశ్లోకమే యిందలికాలనిర్ణయాదులు సంశయాస్పదములనితెలుపుటచేతను బైకథ కింపదంతియని విశ్వసింపఁదగినది. ఊటియుఁ గ్రీస్తుశకమునవమశతాబ్దము త్తరభాగంబుననున్న కాశ్మీరదేశవాసియగు నానందవర్ధనాచార్యుఁడు ధ్వన్యాలోకంబున శిశుపాలవధలోనిశ్లోకింబులనుదాహరించుటచేఁగూడఁ బైకథ యవిశ్వసనీయంబనియు మాఘుఁడంతకంటెఁగూడఁ గడుఁబూర్వుఁడనియుఁదేటపడుచున్నది. ఇదియట్లుఁడఁగా, భారవిజీవితములోవాసినట్లుగా శార్కణ్యదేశీయుఁడగు యాకోచీపఁడితునియభిప్రాయంబుననితఁడుతప్పుక యాజవళతాబ్దము మధ్యభాగములోనివాఁడనితెలియుచున్నది. మఱియుఁ దారానాథతరగ్రవాచిస్తుతివాచస్పత్యకోశంబున మాఘపదంబున కర్థమువ్రాయుచు “తావద్భాభారవేర్భాతి యావన్మాఘవ్య నోదయః” (మాఘుకవిపుట్టునంతవఱకు భారవికీర్తిప్రకాశించుచున్నది) అనియున్నట్లుఁడుచెప్పినట్లువ్రాయుటచేఁగూడ మాఘుఁడు భారవికి వెనువెంటనే బయలుదేరినవాఁడని ద్రువపడుచున్నది. కావున మాఘుకవి ౫౫౦ ప్రాంతమున శిశుపాలవధకావ్యము రచించియుండునని విశ్వసింపవచ్చును.

ఈకవి బ్రాహ్మణుఁడు; ఉత్తమవంశసంభూతుఁడు. కావ్యాంతమునవాసికొనిన స్వవంశవర్ణనవద్యములంబట్టి యితఁడు స్త్రీవర్గలరాజు రాజ్యంబున సర్వాధికారపదమునొందిన సుప్రభదేవునకుఁ బోతుఁడును

స్త్రీ ఈరాజుపేరు కొన్నికొన్నిపుస్తకములలో ధర్మనాథుఁడు, ధర్మహతుఁడు, వర్మనాథుఁడునని నానావిధములుగానున్నది. మల్లి నాథుఁడాచివరిశ్లోకంబులకర్థమువ్రాయలేదు. కావున నవి సత్యముననుసరించుదుమనము.

సన్యసించుచును నుదాగుచు నగునన్తకునకుఁబుత్రుండునని తెలియుచున్నది ఇతఁడు తననివాసస్థానమును జెప్పకపోయినను బెంగుండ్రుతలంచినట్లు గూర్జరదేశస్థుఁడని చెప్పవచ్చును. కపిల్వమునుబట్టి యీతఁడు శబ్దతర్కవేదాంతశాస్త్రములయందు నిశితసాధ్యుఁడనియూహించవచ్చును.

ఇట్లొక ముష్టిశిక్షకుఁడును శ్రీకృష్ణుఁడు శిశు చాలునిఁజంపులయనుభాగవత గాథను సకల గావించించి ప్రాథమికైలింగో చిరుఁ దివ్యలయహాకావ్యమును రచించెను. ఇంతకుఁ పెనితఁడువ్రాసినమఱియుఁ కావ్యమేదియఁగ నుపడదు. కాని, ట్రేమేంద్రుఁడుతనయాచిత్యవిచారచర్చలో మాఘునిదని యుదాహరించిన “ బుభుక్షితైర్వాక్యోరణం సభుజ్యతే పిపాసితైః కావ్య రసో నపీయతే । నవిద్యయా కేనచిరుద్భృతం కులం హిరణ్యమేవార్జయ నిష్ఫలాః కలాః ॥ ” అనుశ్లోకమును, ఎల్లభద్రేంద్రుఁడు సుభాషితావళిలో మాఘునివనివ్రాసిన “ శీలం శైలతటాత్పతిశివభిజనస్సందహృతాంవహ్ని నా । మాశ్రౌషం జగతిశ్రుతస్యవిఫలక్షేతస్య నామాప్యహం । శౌర్యేవైరిణీ వజ్రమాసునిపతత్వర్థోఽస్తు మేసర్వదా । యేనై కేనవి నాగుణాస్తృణుబుస ప్రాయాస్సనుస్తాతమీ ॥ నాగినితుబళుకే ప్రతిబధ్యమానా హంసీవ హే మరశనా మధురం రిరాస । తన్మోచనార్థమివ నూపురరాజహంసా శ్చ త్రంకురార్తముఖరం చరణావలగ్నాః ॥ ” అనుపద్యములును నితఁడురచించినయొకొక గ్రంథమేనయింకలదేమోయను సంశయమును గలిగించుచున్నది. కాని పీనిలోరెండవశ్లోకము భర్తృహరినీతిశతకములోఁగూడఁ గనుపడుటచేతను ట్రేమేంద్రవల్లభదేవులు భర్తృహరిమాఘులకుఁ బెంగు-శతాబ్దములతరువాతివారగుటచేతను వాడుకనుబట్టి పైనితిపద్యములకర్తృత్వ మెవరికెవరిప్రమాదంబుననారోపించఁబడినదో మనమూహింపఁజాలము. ఒకవేళనిజముగాఁ బైమూఁడుపద్యములు మాఘకవిరచించినవేయనియూ హింపదగినయెడల రెండవనీతిపద్యము భర్తృహరినీతిశతకములోఁదరువాత నెవ్వరో యధికముగాఁ జేర్చియుండురని నమ్మవలసియుండును.

ఈతనిశిశుపాలవధకావ్యమునకు వల్లభదేవుడు, రంగరాజు, పకనాథుడు, చారిత్రవర్ధనుడు, మల్లినాథుడు ననుపెక్కండ్రువ్యాఖ్యానములు వ్రాసిరి. కాని మల్లినాథసూరి సర్వంకమావ్యాఖ్య హిందూదేశమంతటను వల్లభదేవుని సందేహవిషేషధవ్యాఖ్య కాశ్మీరదేశంబునను బ్రఖ్యాతిచెందియున్నది. ఈతనికవిత్వము కఠినమైనదైనను సారస్యము నర్థగ్రాంభీర్యమునుగలదియని “ఉపమా కాళిదాసస్య భారవేర్థగౌరవం । దండి నః పదలాలిత్యం మాఘేనంతి త్రయోగుణాః ॥ నవసర్గగతే మాఘే నవశబ్దో నవిద్యతే ।” యనుపండితవచనంబులును, “మాఘే మేఘే గతంవయః” అనుమల్లినాథసూరివచనంబును చెల్పుచున్నవి. లోకంబునఁ బఠనపాఠవ్యవహారంబునఁ బంచకావ్యములలో వన్నెకెక్కినయీకావ్యమును గూర్చి యధిక మేమియువ్రాయనక్కఱలేదు. ఇతఁడు భారవివలెనే చిత్రయహకబంధకవిత్వప్రియుడై భాషలోఁదనకుఁగలయధిక పాండిత్యమును వెల్లడించెను. ఈకావ్యంబున యదునందనుడు నాయకుఁడు. శృంగారాదిరసములతోఁగూడిన పీఠము ప్రధానరసము. మహాకావ్యలక్షణంబులగు నష్టాదశవర్ణనంబులు సిద్ధంబులు. ఇంద్రప్రస్థగమనాచ్యపాయవిషయంబైన శిశుపాలవధ ఫలము. అట్టియికాగ్రవ్యమెవరిహృదయంబు నాకిద్దంపకపోవును? రుచిమాచుటకిందుండిరెండుపద్యముల నుదాహరించెదను.

† అన్యథా భూషణం పుంసాం శమో లజ్జేన యోషితాం ।

పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతేషీవ ॥

† మాజీవకా యః పరావజ్ఞా దుఃఖిద్ధోఽపి జీవతి ।

తస్యా జననిరేవాస్తు జననీక్షేత కాఠిణిః ॥

† సురతవ్యతిరక్తకాలమున స్త్రీలకులజ్జితవలనే పరాభవములేనియెడఁ బురుషులకు శమమే భూషణము. సురతకాలమున స్త్రీలకు ధాహ్యమువలనే పరాభవమునఁ బురుషులకుఁ బరాక్రమముభూషణము.

† పరునివలన నవమానింపఁబడినవాఁడు నింద్యజీవనముచేయుచున్నాఁడు. తల్లికిఁగడ్డముగలిగించినయట్టివాఁడు పుట్టకపోయిననుమేలే.

అచార్యుడండి .

-:0:-

“జాతే జగతి వాక్యేకా కరిత్యభిధానతో ।

కవీభ్యో రతో వ్యాసే కవయస్తస్యైవండిని ॥”

అనులోకోత్తప్రశంకుర బ్రాతుండగు నీమహావికాలముగాని జీవచరిత్రగాని సరిగాఁడెలియఁజేయు నాధారము లేనియు లేవుగాని, మేగ్దోనలు, విలియము మొదలగు పాశ్చాత్యులును, నందర్నికారులు, దుర్గాప్రసాదపండితులు మొదలగు మనదేశీయులునుగూడ నీకివి మాఱవశతాబ్దము నంతంబుననుండియుండుననిభావిచిరి వారయినను సరియయిన ప్రమాణములేవియునుజూపియుండలేదు. కాని ౯వ శతాబ్దము త్తభాగంబుననున్న రాజశేఖరునిదని సుఖాపితహరానల్లిలోనున్న “గ్రయోగ్నయస్త్రీయోవేదాస్త్రీయోదేవాస్త్రీయోగుణాః । గ్రయో దండిప్రబంధాశ్చ త్రిషులోకేషు విశ్రుతాః ॥” అనుశ్లోకంబువలనను, ౮వ శతాబ్దముత్తరభాగంబుననున్న వామనపండితుండు తనకావ్యాలంకారిసూత్రవృత్తిలోనీ తనిమతముద్ఘాటించినట్లుండుటవలనను వారికిఁబ్రాచీనఁడైయితండుఁడైనజెప్పినకాలంబుననేయుండునని విశ్వసింపవలసియున్నది.

ఈకవి రచించినవిమూఁడుగ్రంథములని లోకములోఁబ్రసిద్ధిగలిగియుండఁగా దశకుమారచరితము కావ్యాదర్శము ననురెండుకోశములే యీతనిపేరగనుపఱచుచున్నవి. కాని కావ్యాదర్శముఖంబున “ఛందోవిచిత్యాం సకలస్త్రాభివంచో నిర్మితః” అనియుండుటచే నీతండురచించిన ఛందోవిచిత్రయనుగ్రంథముగలదనికొందఱును వ్యాఖ్యాతలుదీనికిఁ బింగళకృతద్భండస్సని యర్థమువ్రాయుటచేసిది యీతనిదిగాదని మఱికొందఱును, కవిహృదయమును కావ్యమైకటి యీతనిదిగలదని యొకరిద్దఱును,

దాద్యశకావ్యమే లోకమునవిసంబడలేదని కొందఱును, మల్లికార్జునమీతని దని కొందఱును, అది యుద్ధండాపరనాముడగు రంగనాథకవిదని యింకొందఱును, శూద్రకరాజు పేరనున్న మృచ్ఛకటికమీతనిదేయని కొందఱును, వీరిరువురననుకూలకత్వాదులందెల్లు నాధారములులేవనిమఱికొందఱునివ్విధముగా భిన్నాభిప్రాయములయ్యుండిరి. ఎట్లయిన నీతని మూడవ కావ్యమిదియని నిర్వచింప నెవరికినిశక్యముగాకున్నది.

కావ్యానర్థము సర్వకావ్యనర్థములను దెల్పునట్టి లక్షణగ్రంథము. ఈతనికిఁబూర్వమే లోకములోనిట్టి గ్రంథములుగలవని యీతనివ్రతిజ్ఞానూపకముగానున్న “పూర్వశాస్త్రాణి సంఖ్యాన్య ప్రయోగానుపలభ్యతః । యథాసాధ్యమస్మాభిః క్రియతే కావ్యలక్షణం ॥” అనుశ్లోకమేచాటుచున్నది. దండికవి యీ గ్రంథమురచించి యెవరికో రాజపుత్రులకు స్వయముగాఁజెప్పెనని యొకకింపవంతిగలదు. ఇదిమూడవరిచ్ఛదములుగలది. మొదటిదానిలో గద్యచర్యతత్వకావ్యంబుల వృత్తులురీతులుమొదలగునవియు, రెండవదానిలో నర్థాలంకారాదిధర్మంబులును, మూడవదానిలో శబ్దాలంకారాదిలక్షణంబులును నిర్వచింపఁబడినవి.

ఇతఁడు లోకమునకుఁబ్రసాదించిన మహాకావ్యము దశకుమారచరితము. ఇదియెనిమిదియుచ్ఛాస్వసములుగలది. దీనికనుబంధముగా, నైదుదిన్నయుచ్ఛాస్వసములుగల గ్రంథోపక్రమరూపంబగు పూర్వపీఠికయు, నొకకాయుచ్ఛాస్వసముతో నుపసంహారరూపంబగు నుత్తరపీఠికయుగలవు. ఎల్లవచనకావ్యంబులలోనింతమృదుమధురశైలిగలదింకొకటిలేదనుటకు “దండినః పదలాలిష్య” మ్మనులోకోక్తియే ప్రమాణము.

ఇదిపదిమందియుత్తమబాలురచరిత్రనుదెలుపు నొకచక్కని యాఖ్యాయిక. ఇందుమగధదేశమందలి పుష్పపురమురాజధానిగాఁగల రాజహంసుని కుమారుడైన రాజవాహనుడను రాజబాలుఁడు ప్రధాననా

యకుండు. చమత్కృతిజనకబగు నీతిధయంతయుఁ జదువవలయునుగాని
సంగ్రహించివాసినంతమాత్రమున రుచింపదు. ఈవచనంబునడుమరత్న
మువలెనున్న యొకపద్యమిందువాసెనను.

శ్రీ కిం కూరం స్త్రీహృదయం ।

కిం గృహిణః ప్రియహితాయ దారగుణాః ।

కిం కామస్సంకల్పః ।

కిం దుష్కరసాధనం ప్రజ్ఞా ॥

శ్రీ కూరమైనదేది? స్త్రీలమనస్సు. గృహమనకిష్టమైనదేది? భార్యగుణము. కా
మమేది? సంకల్పమే. కష్టమైనవనులసాధించునదేది? బుద్ధి. అనిప్రశ్నోత్తరములు.

శూద్రక రాజు

-:0:-

ఈకవికాలము నెవ్వరు నింతవఱకు స్థిరపఱచియుండలేదు. కాని,
యమ్. పిలియము, విల్సను పండితులరువురునుగూడ నితనిని క్రీ॥ ౨ వ శ
తాబ్దములోఁజేప్పిరి. ఇందులకుఁ గలియుగము కిరిం ల కాలమున శూ
ద్రకుండనునొక రాజు చేశపరిపాలనచేసినట్లు సాగందపురాణములోనున్న
వాక్యమే ప్రమాణముగాఁగనుపడుచున్నది. మేగ్లోనలుపండితుఁడు, మృ
చ్చకటికమును దండిరచించి శూద్రకునిపేరుపెట్టియుండుననియు నీరాజు
క్రీ॥ ౬౦౦ ల ప్రాంతముననుండియుండుననియువాసెను. వీనిలో నెద్దా
నినైనను స్థిరీకరించి మృచ్చకటికకర్తయిఁడనినిష్పదంప నేగంధాద్య
ధారమును వారుచూపియుండలేదు. మఱియుఁ గాదంబరిలో బాణుండు
వర్ణించిన శూద్రక రాజౌకండుకనుపడుచుండెను. ఇతఁడెప్పటివాడోకనుఁ
గొనుటకునునాధారములేదు. కావున మనకవియగుశూద్రకుండేకాలంబు

స నెందుండెనో నిర్ణయింపఁదగినయాధారంబులేవియైనఁ గనుపడువ
అకును గ్రీ|| ౨—౬ శతాబ్దములనడుగువాఁడనితలంపెదము. ఎట్లయిన
ను గ్రీ|| ౮ వ శతాబ్దమును తరభాగంబుననున్న వామనునికావ్యాలంకా
రసూత్రవృత్తిలో నీశ్వాచ్ఛక్తికములలోనిక్లకములుండుటచేఁ దత్కర్తయ
గు శూద్రకుండంతకుఁబూర్వుఁడైయుండుననిమాత్రము తెలియుచున్నది.

ప్రస్తావనలోని “గజగమనుఁడు, చకోరనేత్రుఁడు, పూర్ణచంద్రా
ననుఁడు, సురూపుఁడు, క్షత్రియముఖ్యుఁడు, విశేషసత్త్వఁడు, సమరవ్య
సనుఁడు, తపోధనుఁడు, వేదవేత్త, ప్రమాదరహితుఁడు, ఋగ్వేద సామ
వేద గణిత హస్తశిక్షావిశారదుఁడు నగుశూద్రకరాజు కుమారునకు రా
జ్యమిచ్చి యశ్వమేధయాగ మొనరించి నూఱుసంవత్సరముల పదిదినము
లయాయుర్దాయమువడసి యగ్నిప్రవేశముచేసెను” అనువాక్యముంబట్టి
యీకవి తననాటకము తనయంతరిమభినయింపఁదగినదను భావముతో
జాతకాదిగణనంబునఁ దనజీవనసమయంబునుగూడ నించుఁడెల్పెననియు,
నగ్నిప్రవేశముగూడ శరభంగమునికేఁబోలి సర్వస్వారామకయజ్ఞవిశే
షంబున విధిహితమైయొప్పుననియు నించువలన “గ్రంథకర్తయనంతర
ముగ్రంథమెట్లుజన్మించి” దనునాక్షేపణకాశములేదనియు దీనివ్యా
ఖ్యాతలువ్రాసియుండిరి. కాని, పైవర్ణనధోరణిఁబట్టిచూడఁగాఁ గవిస్వ
యముగాఁ దన్నెట్లుపెన్పించుకొనఁడగయు నీనాటకము రచించి గతించిన
యీకవియనంతరిమీప్రస్తావననుఁజేయుకఁడెవఁడో రచించియుండుననియు
నూహింపనగుచున్నది. పైయంశములంబట్టి యీగిండుక్షత్రియుండనియుఁ
బ్రభువనియుఁ జేలుచున్నతఁడేదేశమును బాలించినవాఁడో తెలియుటకీ
నాటకంబునఁ గంతోక్తంబగు నాధారమేమియుఁగనుపడదు. కాని, యీ
నాటకంబునఁ బ్రధానముగాఁ బ్రసంగింపఁబడిన యవంతీపురవర్ణనము
చూడఁగా నీతఁడజ్ఞయినీప్రాంతరాజ్యము నేతనేమోయని సంశయము
గలుగుచున్నది.

ఈకవి రచించినది హృచ్చకటికముగాక యితరంబేమియులేదు. ఇదిపదియంకములనాటకము (పరిణమము) ఇందు శృంగారము ప్రధానరసము. ధీరశాంతుఁడగు చారుడత్తుఁడు నాయకుఁడు. గుణానురక్తయు వేశ్యయునగువసంతసేనకథానాయిక. ఈనాటకమాటవయంకములో సువర్ణశకటికకై విలపించు చారుడత్తునికుమారుఁడగు రోహసేనునకు దాసియగురదనిక క్రీడాధముగా మృత్తికాశకటికనిర్మించి యిచ్చెననుకథాభాగంబునే ప్రధానముగాఁజేసికొని కవిదీనికి హృచ్చకటికమనుపేరుపెట్టినట్లు కనుపడుచున్నది. కాని కథనూత్రము విశేషముగాదీనికేమియు సంబంధింపక యతివిదితముగానున్నది. కథాకల్పనలో దీనికిఁబోలినది ముద్రారాక్షసముగాక మఱియొకటి లేదనవచ్చును.

ఉజ్జయినిలో నుదారుఁడు సత్యవాదియు యశోరాశీయు సుగుణవంతుఁడు నగుచారుడత్తుఁడును బ్రాహ్మణుఁడు వాణిజ్యంబున ధనముగోల్పోయి పరమదరిద్రుఁడయియున్నయెడ నీతనిసుగుణసంపదవిని యీతనియందనురక్తయైన యప్పురనివాసినియు వారనాగీమణియు నగువసంతసేన, యశిధనమొసంగెదనని నిబ్బంధపెట్టి గుణహీనుఁడు రాజశౌలకుఁడు నగుసంస్థానకునకువశేషడక స్వయముగానీతనియింటికివచ్చి యీతనిపైఁబ్రేమచూపి తనయాభరణంబులదాఁచు నెవంబున నితనిచేతికిచ్చి వెళ్ళును. వసంతసేనచేతిక యిగునుదనినినుసరించిన శర్పిలకుఁడును బ్రాహ్మణచోరుఁడు చారుడత్తునియింటనర్థరాత్రంబునఁ గన్నమువేసి ప్రవేశించి యావస్తువులనపహరించి తెచ్చి వసంతసేనకిచ్చి ముదనికనువిడిపించితీసికొనిపోవును. మఱునాఁడు చారుడత్తుఁడు పరధనమునుపోఁగొట్టితి నేమిగతియనివిచారించు నెడ నాతనిభార్య పతిసత్యభంగముగాకుండఁగాఁ దనమెడలోనిరత్నహారమునుదీసియిచ్చును. దానిసతఁడు వసంతసేనవస్తువులకు బదులుగాఁబంపును. అంతవసంతసేన చారుడత్తునియింటికివచ్చి తనవస్తు

పులవృత్తాంతముచెప్పి రన్నిహాసమును మరలనిచ్చి యాశనివరించి నాఁ
టిరాత్రియందుండి మఱునాఁడుదయమున జీర్ణోద్యానంబునకేగిన చారు
దత్తునిఁగలిసికొనబయలు వెడలి ప్రమాదవశమున వీశిలోసిద్ధముగానున్న
రాజశృంగునిబండియొక్క యాతని సందనంబునకు వెచ్చెను. అంతవాఁడు
దానినిమిక్కిలినిర్గుంధించి ఎశవడమిని దానిమెడపిసిగి పడనైచి చచ్చిన
దనితలంచి “వసంతిసేనను జూరుదత్తుఁడుచంపె” ననులోకప్రవాదము
కల్పించి శీత్రాధికారులకువిన్నవింపనేగెను. అంతఃబూర్వము చారుదత్తుని
సేవకుఁడు నొకసారి ఎసంతిసేనవలనఁగాపాడఁబడినవాఁడు నిపుడుబౌద్ధ
శ్రమణకవేషంబుననున్నవాఁడు నగుసంవాహకుఁడనువాఁడాదారినివచ్చి
యపుడే మూర్ఛిదేహసంసంతసేననుజూచి లేచినెత్తి మెల్లగాఁడసికొనివె
ళ్ళును. పిదప రాజశృంగునిమాటవిని ఎసంతిసేనత్తినిఁ జూరుదత్తునిరా
వించి విచారించి యధికరణికులు నాయకునియెడవోషముమోపి పాలకుఁ
డనుతమరాజునకెఱింగించి యాతనియూనచే నతనికి శూలారోహణశిక్ష
విధించిరి. అంతఁజండాలురతనిని ఎధ్యస్థానమునకుఁడసికొనివచ్చి చంపను
ద్యమించునంతలో శ్రమణకవసంతిసేనలచటికివత్తురు. ఆతనిగురణముత
ప్పును. అంతలో దుర్విసీతుఁడగు పాలకరాజునుజంపి పూర్వమునాయకు
నిచే నుపకృతినొందిన యార్యకుఁడనువాఁడుగాజై చారుదత్తునికిఁ గొంత
రాజ్యభాగమిచ్చును. పిదపఁ జూరుదత్తునిభార్యాపుత్రులు, వసంతిసేన,
నాయకునితోసుఖముగానుందురు. ఇదికథాసారసంగ్రహము. ఇందుదా
రిద్రవ్యము దానివలనికష్టములు; జూదము దానియనర్థములు; చౌర్యము అం
దలినైపుణి; వ్యవహారము దానిదుష్టత్వము; వ్రభుత్వము అందలియవివే
కము; సత్యము దానియుపయోగము; వేశ్య దానిసునీతి; దుర్మార్గులు వా
రిన్వభావములు; అనునివిలోకజ్ఞానదాయకములుగా నభివర్ణింపఁబడినవి.
ఈకవిమహారాజయ్య తయతీతముగా లేమి నెట్లువర్ణించెనని యాశ్చ

ర్యముగలుగును. దీనినిగూర్చి వారుదత్తునివాక్యములఁజేలుచునందువారి
సేవను. “కటికివీడికటిలో దీపవర్ధనమువలె నుజ్జ్వలములలో సుఖముఁ
క్రొంగనేయుండును. కాని, చిరికాలమునుగననుభవించి దరిద్రుఁడగునాఁ
డొ జీనస్వృగుఁడేయనిచును. అల్పశ్రేణిరేవు మరణము. అనంతముఃఖ
కరమీ దార్శ్నిము. ఈరెంటిలోమరణమేయుత్తమము. అన్యచ్ఛనశమున
ధనమువచ్చును. పోవును. అందులకువిచారిములేదుగాని సంపదలోలఁగఁ
గానే మైత్రీనుండివిత్తులుగూడఁదొలంగుమరనునిదియె యుక్తరముగా
నున్నది. లేమివలన సిగ్గును, దానివలనఁజేజోహానియు, దాని చేనవమాన
మును, నద్దానమనోనైకిల్యము, దానిచే బుద్ధిరాహిత్యము, దాన నాశన
ముసంభవించును. అహో! నిర్ధనత్వమెల్లయాపదలకుమూలముగదా? బం
ధువులు మాటాడరు. మిత్రులూదరింపరు. విపత్తులుచుట్టుకొనును. అక
టా! దరిద్రునిగతియేమి? ఇతరులుచేసినసేవనుకుఁగూడఁదానే యాస్ప
దమగును. దరిద్రునితో నెన్నడునుఁజేరిమిచేయఁడు. ధనికులగృహంబు
లకుత్సవంబులఁజేరిన సతని వారుశృణవ్రాహ్మముగాఁజూతురు. వస్త్రాద్య
లంకారములులేనికారణమున గొప్పవారికిగూరముగానుండవలసివచ్చును
వేయేల? లేమి యాటవమహాపాతకమే.”

మఱియు, వేశ్యనూషణసచనంబుల్లైతయు నీశ్రివదములుగా
నున్నవి. “వేశ్యలలో శుచిత్వమునునదియసంభవము. ధనమనెడుఫలము
లుగలసత్పురుషులనెడువృక్షములు వేశ్యలనెడుపత్రులచే భక్షింపఁబడిని
ష్ఠలత్వమునొందుచున్నవి. వారకాంతలు ధనకారణంబున నవ్వుదురు;
ఏడ్చుదురు. నవ్వింతురు. తామునమ్మరు. కావునవారిని శ్మశానపుష్పము
లవలె విడువఁదగును. వెలవెలఁది మనస్సులోనొకనినిఁడలఁచి మఱియొ
కనిఁజూపుచేఁబిలిచి యింకొకనియెడననురాగముచూపి తుదకొక్కనిశరీ
రంబునఁగామించును”. మఱియు నాయుకునిసచ్చరిత్రకొకటిరెండుదాహ

రణములు — మొదట వసంతసేనవచ్చి తనయెడట నిలువబడినపుడు చారుదత్తుడు, “శర శ్రేణుమునఁగప్పబడిన చంద్రలేఖవలెనున్నది ఈ మెయెవతే?” అనుకొని “పరభార్యచూడఁదగినది కాదుగదా” యని హఠలెను. పిదపబోగముదియనితెలిసి “కాపురుషునికోపమువలెనే యేకాంతమూలముగా జనించినకాహము ధనహీనుఁడనగు నాగాత్రములయిందే యుండుచున్నదో యావసంతసేనయా?” యనిమరల ననురాగంబునఁ జూచెను. వసంతసేనవస్తువులు దొంగయవహరించినపిదప మఱియునితఁడు “బిచ్చమెత్తియైనను సంపాదించి దానివస్తువులకుబడులుగా ధనమిచ్చెదనుగాని, నాసచ్చరిత్రకుభంగముగలుగ నత్యమనుషిడువను” అనెను.

మఱియుఁ జారుదత్తునివరించిన వసంతసేనమాటలెంతయు వేశ్యజాతి కేకాక లోకమునకుఁగూడ వుంచినితనిచ్చుచున్నవి. తన్నునిర్బంధించు రాజశౌలకునుగూర్చి నాయక — “ఓమహాచరిత్రా! పవిత్రురాలను సచ్చరిత్రగలదానను నన్నేల ధనముచేనాశపెట్టెదవు? సువాసనయు మకరందమునుగలిగిన పద్మమును మధుపములుపిడిచిపెట్టునా? కులశీలములు గలవాఁడు దరిద్రుఁడైనను బ్రయత్నమునఁబొందఁదగును. తమకుఁదగిన వారినిబడయుటయనునది పణ్యస్త్రీలకుఁ బరమశోభగదా?”

ఈతఁడుపయోగించిన యుపమానంబులు మిక్కిలిలోకానుభవమునుబోధించుచున్నవి. చూడుఁడు.

1 “అసత్పురుషసేవేవ దృష్టిర్విఫలతాం గతా ।”

(అనఁగా) వీరకటిలోదృష్టి కాపురుషునిసేవవలెనే వ్యర్థమగుచున్నది.

2 “అన్యశ్యరూపా చపలాజరేవ యా మనుష్యసత్త్వం పరిభ్రూయ వర్ధతే ।” (అనఁగా) కనుపడనిదై చంచలమై మనలితనమువలెనే నిద్ర మనుష్యునిశక్తి నతిక్రమించి క్రమ్ముచున్నది.

ఈసాటక కాలమున బౌద్ధమతమధివృద్ధిలోనున్నట్లే కనుపడుచున్నది.

* “ వర్షోదకముద్గరతా శ్రవణాంతవిలంబినా కదంబేన ।

ఏక స్తన్వోభిషిక్తో నృపసుతశ్చన యావరాజ్యస్థః ॥ ”

మఱియు లోకానుభవంబునకింకయుదాహరణము.

§ “ ధన్వైర్వియుక్తస్య నరస్య లోకే కిం జీవితేనాదిసపతావత్ ;

యస్య ప్రళోకానిరర్థకత్వాతోఽప్రసాదా విఫలీభవంతి ॥ ”

* వర్షబిందువులవిడుచుచుండ జెవితుదనున్న కదంబపుష్పముచే, యువరాజు గు రాజబాలునివలెనే వసంతసేన స్రవ మొక్కటి యభిషిక్తమైనది.

§ లోకములో ధనము లేనివానిజీవనమేల? అతనికిపంబును, అనుగ్రహంబు నుగూడఁ బ్రతిక్రియాశూన్యంబులై వృథాయగుచుగదా?

బాణ భ ట్టుఁ డు .

-:0:-

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు; ఆపస్తంభసూత్రుఁడు. వాత్సేయన సంశసంభూతుఁడు; శోణానదికిదక్షిణముగానున్న ప్రీతికూటమునుగ్రామ మీతని మొదటినివాసస్థలము; ఈతనితండ్రి చిత్రభానుఁడు. తల్లిరాజదేవి. ఇతనికిఁ జంద్రసేనమాతృషేణు లను పారశవులగు నిరువురుభ్రాతలుగలరు. పారశవుఁడనఁగాఁ బెండ్లియాడినశూద్రస్త్రీయందు బ్రాహ్మణునకుజన్మించినవాఁడనియర్థము. దీనింబట్టి కొన్నివందలసంవత్సరములక్రిందటివఱకును మన్వాదిధర్మశాస్త్రానుసరణముగా బ్రాహ్మణాదులు తమక్రిందిజాతకన్యలనుగూడఁ బెండ్లి చేసికొనుచుండిరని తెలియవచ్చుచున్నది. భాషాకవియగు నీశానుఁడితనికిఁ బరమమిత్రుఁడు. ఇంక నీతనివంశంబును విద్యన్మిత్రపరిచరవర్గంబును వివరముగా వర్ణింపఁబడినది. ఈయెల్లయంశంబులకు నీతనిహర్షచరిత్రయేప్రమాణము. ఇతఁడతిభూధనసంపన్నుఁడయ్యె

బాల్యంబుననే యశితవేదవేదాంగుడై గార్వాస్థ్యసుఖములనుభవించుచు స్వగ్రామంబుచనున్న కాలంబునఁ దనఁ విత్వపాండిత్యాతిశయంబువలన శ్రీహర్షమహాగాజునాజ్ఞచే నతనిసోదరుడగు శ్రీకృష్ణభూపాలుఁడు తనవైకై యొకసందేశహరునిఁబంప నితఁడాతనినూటపత్రికమింపజాలక శ్రీహర్షచక్రవర్తియాస్థానమునకువచ్చినట్లు హర్షచరిత్రలోఁగనుపడుటచే నీబాణుఁడాహర్షునకు సమకాలికుడై యాతనిసంస్థానంబున నున్నవాఁడని స్పష్టపడుచున్నది.

ఈశ్రీహర్షుఁడే హర్షవర్ధనుఁడనియు ద్వితీయశిలాదిత్యుఁడనియువ్యవహరింపఁబడినట్లు దేశచరిత్రలు వాకొనుచున్నవి. తూర్పునఁ గలింగదేశమును దక్షిణమున సర్వదానదిపటకను బల్లిహమున వల్లభీరాజ్యమును నుత్తరమున నేపాళరాజ్యమును స్వాధీనపఱచుకొని యవ్యాహతముగ శత్రురాజులనణచి పీఠాతిఁదీరుఁడనిప్రసిద్ధికెక్కిన యీసార్వభౌముఁడు క్రీ॥ ౬౦౬ మొదలుగా ౬౪౫ వఱకుఁ గన్యాకుబ్జంబు రాజధానిగా నుత్తరహిందూదేశమేలినట్లు కనుపడుచున్నది. బాణుఁడీతనియుదంతమునే వ్రాసినట్లెల్లవిమర్శకుల నిశ్చితాభిప్రాయమగుటచేసీకవి క్రీ॥ ౭ వ శతాబ్దంబుపూర్వభాగంబున శ్రీహర్షచక్రవర్తియాస్థానమలంకరించి కాన్యకుబ్జంబున నివసించియుండెనని ధిశ్వసంపదచ్చును.

ఈకవి ప్రథమయవస్సనఁ జండిశతకపార్వతీపరిణయనాటకంబులను, సకలసామ్రాజ్యలక్షణలక్షితుఁడగు హర్షుఁడు కృతినాయకుఁడుగాఁగలిగి మృచశైలీవిభాసితాబగు హర్షచరిత్రమును మధ్యమవయస్సనను, విద్యజ్ఞనవదననదనంబై సుకవికంతభూషణంబై కుకవిమనశ్శల్యంబై “బాణోచ్ఛిష్టం జగత్సర్వ” మ్మను పండితలోకోక్తికినిదానంబై యుత్తమశైలీనిబద్ధంబగు కాదఁబరీపూర్వభాగంబునంతిమవయస్సనను గ్రమము

గారచించినట్లు తోచుచున్నది. కాని యీయితిగ్రంథములలోవలె
 రసపుష్టియు వర్ణనానైపుణ్యమును దీనియందు లేకపోవుటచేతను, ప్రసిద్ధా
 లంకారగ్రంథములలో దీనిపేరెక్కడ నుదాహరింపబడకపోవుటచేతను
 దీనికథకేవలము శబ్దార్థంబులగుమాత్రంభాష్యమునకునుకరణమైనా
 టకోచితకల్పనంబులేనిదియగుటచేతను, భాష్యపరిణయనాటకచీబాణు
 నిదికాదనియు దీనినిరచించినవాడను వామనభాణుడను నింకొకవిద్వై
 యుండవచ్చుననియు నేతదితరప్రబలాధారశూన్యంబుగ వ్రాసినయొకపం
 డితునియభిప్రాయంబుపై “పార్వతీపరిణయనాటకము సరసముగాలేదు.
 గావుననే తిప్పకభాణభట్టునినినన్బుడగును. ఏమనగా — చండీశతక
 మును హర్షచరితీయపద్యములను జూపియెడల నీతికవ్యకవిత్వమంతరు
 చికరముగాదనియే తేలుచున్నది. ఇదియుగాక దృశ్యశ్రవ్యకావ్యములరీ
 తిభిన్నముగానుండుననుట నిర్వివాదము. ఉల్లపదవాక్యిభూయిష్టంబగును
 హావర్ణనము గద్యకావ్యమునకుంబోలె బద్యకావ్యమునకు సరిపడదుగదా.
 మతియన్వకపోలకల్పితంబు సరసవర్ణనంబునగు శృంగారభూషణమును
 రచించిన వామనభాణున కీసీరిసనాటకకర్తృత్వహాసోపించుట యనుచి
 తంబు. కావున భాణభట్టుడు పార్వతీపరిణయంబురచించెనని చిరకాల
 మునుండివచ్చుచున్న ప్రవాదమునుల్లంఘనీయ” మని వ్రాసిన యొకా
 నొకవిమర్శకునియభిప్రాయంబు మూలచ్ఛేదికాకుండుటచేతను, కాదంబ
 రీతైలికీకభాటువడినకొందఱికిరూపకమీతనిదిగాదను తలంపుగలుగుట సహ
 జమేయగునప్పటికిని, హర్షచరిత్రకాదంబరులలోవలె దీనిప్రస్తావనలోగూ
 డ “అస్తి కివిసార్వభౌమో వాత్సర్యయనవంశసంభవో బాణః” య
 నుకవిస్వకథనంబు సమానార్థకంబుగానుండుటచేతను, వయోవస్తాభే
 దంబున గవితాశైలీభేదంబుగూడ గలుగుననుటసత్యమేయని కాళిదా
 సాదినుహాకవికావ్యపరిశీలకులకనుభవపూర్వసిద్ధంబగుటచేతను, పరిశీలిం

చిహ్నాడంగాఁ గల్పనయందు వర్ణనకుందును వైలియందును బాకమునం
మును రసమునందు నౌచిత్యమునందునుగూడ నపరిపక్వోబగు నీనాటకము
తప్పుక యీతనిబాల్యప్రయోగమైయుండుననుభావంబును హిమవంతుఁడు
మేనకతోఁ దనుపుత్రికయగు పార్వతీకేఁజెండ్లివయస్సువచ్చినదని వర్ణించి
చెప్పిన లోకికజ్ఞానబాహ్యంబగు “ ఆభోగశాలి కుచకుట్మల మాయతా
త్యై । వక్షోఽవకాశమభివాంఛతి సన్నిరోద్ధుఁ । అప్యస్తి నాస్తి వచ
సాం విషయోఽవలగ్నై । తస్మీసముల్లసతి కాచనరోమరేఖా ॥ ” అనుపద్య
మేనునకుబోధించుచుండుటచేతను, కానంబరివంటి ఘనకావ్యమునైనాసిన
మహాకవికి సామాన్యరూపకకర్తృత్వమారోపింపమా, యనునభిమానంబు
ననుమానంబునువిడిచితేమేని తప్పుకబాగుండే బాల్యంబునఁ బార్వతీపరి
ణయంబురచించియుండునని నిశ్చయింపవచ్చును.

ఇదియైదంకములనాటకము దీనివైలికతినమైనది కాకపోయినను గల్పనవ
ర్ణనాదులయందును సదలంకారములయందును, బ్రౌఢముగాక సరసజన
రంజకంబుగాలేదని యుపమానాదులయెడ నసంఖ్యముగాగ్రహింపఁబడిన
చంద్రచంద్రికాచంద్రకలాశబ్దంబులే వాకొనుచున్నవి. అయినదీనినుండి
యొక్కపద్యముదాహరించెదను.

† “ అవలోకనాయ లోలా దృష్టిరియం మృగదృశో నివృత్తిమతీ ।

గత్వా ప్రతిప్రవాహం రాజతి శఫరీ నివర్తమానేవ ॥ ”

హర్షచరిత్రమేనిమిదియుచ్చాస్యముల గద్యకావ్యము. ఇదిబాణభ
ట్టహర్షరాజులయొక్క వంశవర్ణనంబునకును జీవనచరిత్రకును నాదర్శ
ముగానున్నది. మొదటి రెంటిలోనుబాణకవినిహర్షుఁడగురప్పించుట, యతఁ
డు రాజసభకేగుట. రాజతనియెడ మనస్సులోననురాగముగలవాఁడయ్య

† ఇర్లనుజూడవెడలిన పార్వతిదృష్టి నిగ్గుచే మరలినదై ప్రవాహమునకెడు
రేగి మరలిన చేపవలెనే ప్రకాశించుచున్నది.

మొదటఁజైకి ననానరభావముచూపుట పిదపఁగ్రహముగా నశ్వంతమైత్రేఁ
గనఁబఱచుట మొదలుగాఁగల వృత్తాంతమువివరింపఁబడినది. మూడవదా
నిలో—బాణకవియొకనాఁడు బంధుగృహంబునకేగి సకలజ్ఞాతివర్గంబు
తో నాసేనుఁడైయుండ నుదృష్టయనువాఁడు వాయుపురాణంబుచదువు
ట, వీరిది యదివిని యీపురాణము హర్షచరిత్రకంటె భిన్నముగాలేదనిచె
ప్పుట, దానిపై బాణునిపినతండ్రికొడుకు శ్యామలుఁడు “హర్షరాజు
మూలపురుషుఁడు మొదలుగా ధార్మవంశంబునుదెల్పుచు హర్షచరిత్రవ
ర్ణింపు” ననిబాణునివేడుట, యంతనతఁడావంశవర్ణనకుప్రకమించుటయ
నుకథాభాగము వర్ణింపఁబడినది. నాల్గవదానిలో—పుష్పభూపతిపుత్రుఁ
డగు ప్రతాపశీలుఁడునునామాంతరంబుగల ప్రభాకరవర్ధనుఁడు రాజ్యము
చేయుట, యతనికి యశోనిత్యనుధర్మపత్నియందు రాజ్యవర్ధనుఁడు హ
ర్షుఁడునను పుత్రులును రాజ్యలక్ష్మీయనుపుత్రకయజన్మించుట, సగ్రప్రాప్త
యాపనులగు కుమారులకుఁ దండ్రినీతినుపదేశించుట, కుమారికకుఁబెండ్లి
సేయుటయను భాగములువర్ణింపఁబడినవి. అయిదవదానిలో—జనకుని
యానతిచే రాజ్యవర్ధనుఁడు హూణరాజులపైదండైత్తను త్తరదిక్కునకుఁ
బోవుట, యశోవతీప్రభాకరవర్ధనులహరిణము హస్తనివిచారము చెప్పఁబ
డినవి. ఆఱవదానిలోఁ బితృమరణదుఃఖితుఁడగు రాజ్యవర్ధనుఁడువచ్చి
తానురాజ్యమునొల్లనని యస్త్రీసన్న్యాసమొనరించి తమ్మునకు రాజ్యవి
చ్చుట, హర్షుఁడు కడువిచారించి మాలవరాజు తమబావమఱిదినిజంపిత
మచెల్లెనిని గాన్యకుబ్జంబునఁజేఱలోఁజెట్టెనని విన్నవించుట, యదివిని
యతఁడట్టిపతికోపుఁడై మరలఁగృహాణపాణియై మాలవరాజుకులముస్సూ
లింపవెడలి తత్సన్యంబునుసంహరించి యస్త్రీమవిడిచియున్నకాలంబున
మోసంబున నాగౌడాధిపుఁడతనినిజంపుట, యాన్యత్తాంతముపిని హర్షుఁ
డు కాలానలోఁగ్రుండై “కొన్నిదినములలో గౌడవంశమును నిర్మూలింప

కపోయితి నేని యగ్నిలోఁబడిన్మృతినొందును” ననికఠినప్రతిజ్ఞ చేయుటయను నవి విశదీకరింపఁబడినవి. ఇంకసప్తమాప్తమాభాగంబులలో హర్షుఁడు శన ప్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చి కాన్యకుజ్జంబునాక్రమించుట, కారాగారమునుండిగోష్ఠిం చుకొని సపరివారముగా వింధ్యాటవికిఁబోయిన తనసోదరిని వెనకిఁపట్టుకొ నుట, యొకమునివలన నేకావళి యనుమాక్షి కహారమునుబడయుట, స ర్వదిగ్విజయజగీష. యనువిషయంబులభివర్ణింపఁబడినవి. ప్రళోపకరణము లోని సారమాయాభాగముల మొదటనొకటిరెండుపద్యములలోనాయఁ బడినది. స్వాశ్రయభూతుఁడగు సార్వభౌమునిచరితము వర్ణించుటయందు ను, బూర్వకవికావ్యముల సగౌరవముగావర్ణించుటయందును నుత్తమప దవికి నర్హుఁడగునీకవి యీకావ్యముఖంబున వ్యాస, భట్టారపారిచంద్ర సాతవాహనప్రవరసేన భానకాళిదాసాధ్యరాజకవులను, వాసవదత్తాబృ హత్కథలనుగొనియాడెను.

కాదంబరి—ఈపేరుగలస్త్రీ కథానాయికగాఁగలుగుటఁ గవిదీని కీపేరుపెట్టియుండును. కాని, ముఖ్యపాత్రసూచనము గ్రంథాదిమండి యుండుట యాఖ్యామికలకు నావశ్యకమగు రసకారణమైయుండఁగా నిందుఁగథలోఁజాలభాగముగఁగిరించినవెనుక దానితో నేనందఱములేనట్లు గాఁగాదంబరీప్రవేశము మధ్యభాగమునఁ గనుపడుటచేతను, గ్రంథనూ ద్యంతము కథానాయకుఁడగు చంద్రాపీఠునియుదంతముచెప్పుచుండుటచే తను, దీనికే జంద్రాపీఠచరితమునిపేరున్న బాగుగానుండునని తోచుచు న్నది. అయిననీకథ గుణాధ్యునిబృహత్కథలోని కాదంబరికథననుసరించి వ్రాయఁబడినదిగావునఁ గవియీపేరుపెట్టియుండునని మనముసమాధా నముచేసికొనవచ్చును. సంస్కృతభాషలో లెక్కకుమిక్కిలితక్కువగా నున్న పదసప్రబంధములలో దీనికున్నగౌరవము మఱియొద్దానికిని లేదు. బాణభట్టకవిబ్రహ్మ తనయనన్యసామాన్యఁగుఁగిలినశక్తి, కల్పనాచా

తుర్యము, వర్ణనాసౌందర్యము, సాహిత్యసంపద, భాషాస్వాతంత్ర్యము ననునైదురంగులతోఁ జేత్రికలానైపుణ్యంబునఁ గావంబరినిరచించి సార్వజనీనం బగునీతి యనుజీవంబువోసెనో యనఁదగునీకావ్యము సంస్కృతి వాఙ్మయంబున ఘనయశస్సుగాంచినదనుటకు, “ కావంబరీ రిష్యానామా హరోఽపి నరోదతే ” యనుపండితలోకోక్తియేనినగ్గచము. కాని, యతి కిరిచనూతనపదంబుల నుపయోగించుట సమానము లోపద్వయములైకేంద్రములతో దుర్గ్రహంబులుగానుండుట, కొన్నిచోట్లఁ దౌడవయర్థమునిరర్థకముగానుండుట, మఱికొన్నిచోట్లఁ గర్తృపదంబునకు మూఁడునాలుగు పుటలుదాఁటినవెనుకఁగాని క్రియాపదముతోనన్వయము లేకుండుట, విశేష్యంబుల విశేషణంబులును, విశేషణంబుల విశేషణంబులును వానివిశేషణంబులునుగలిసి యన్వయకాఠిన్యమునుగలిగించుట, కథగూడ నమానుషచర్యలందెలుపుచు నైజముగానుండకుండుట మొదలుగాఁ గొన్నియంశంబులు కవిపండిత్యవకర్తమునుదెలుపుటకుమాత్రమే యుపయోగపడుచుఁ గథాసారన్యమునకు భంగముగలిగించుచున్నవని కొన్నియాక్షేపములుచూపుచు సర్వసాధారణంబులగు మనుష్యవస్థలను, బ్రాసాదములను బురంబులను, మున్యాశ్రమంబులను, వనంబులను, హిమాలయంబును, అవోదనరస్సును, మహాశ్వేతాప్రస్తావమును, మిగులనైజముగావర్ణించి దీరియందుఁ గవియసాధారణప్రతిభాచాతుర్యంబుఁజూపెనని వీబరుమొదలుగా నన్యదేశీయవిమర్శకులుగూడ నీకావ్యమునధికముగాఁబ్రశంసించిరి. పరిశీలింపఁగా నీతనికవితాశైలి వక్రముగానున్నదనుటకు రాఘవపాండవీయకర్తయగు కవిరాజుచెప్పిన “ సుబంధుర్భూభట్టశ్చ కవిరాజశ్చిత్రితయః । వక్రోక్తిమార్దనిపుణా శ్చతుర్థో విద్యతేనవా ॥ ” యనుశ్లోకమే ప్రమాణము.

ఈకావ్యంబున శృంగారరసముప్రధానము. కథానాయకులగుకా

దంబరీచంద్రాపీఠుల పరస్పరానురాగము చక్కగా గ్రహక్రమప్రవిష్ట
నముగా నీతిదాయకముగా వివరింపబడినది. తక్కుంగలపాత్రలవర్ణనలు
గూడబ్రావంచినజ్ఞానంబునకుదాహరణముగాజాలును. మనోహరంబగు
కథకాలవాలమై గీర్వాణభాషలోనియెల్లపదములకు నిఘంటువై యుత్త
మశైలీరచనంబై పండితహృదయప్రాసాదములంకరించిన యీ కాండంబరి
నిగూర్చి యింకనిధికముగావ్రాయక తారాపీఠునికుమారుడగు చంద్రా
పీఠునకు యావరాజ్యపట్టాభిషేకసమయమునకుముందుగా మంత్రీయగు
శుకనానుడుపదేశించిన నీతిసారసంగ్రహమిందుఁ జెలుగున లిఖించెదను.

“నాయనా! చంద్రాపీఠ! అఖిలశాస్త్రములనభ్యసించిననీకుపదే
శింపందగినదేదియునులేదు. యావనంబు గాఢాంధకారిము. ధనసంపత్తి
దారుణంబు. ఆగర్భరాజత్వ మభినవయావనత్వ మనమానరూపత్వ ము
మానుషకత్వైత్వ మనునిది గొప్పయనర్థపరంపర. ఎంతచదివినవానికిని జ
వ్వనంబునబుద్ధికాలువ్యమొందకపోదు. చంద్రోపలంబుల శశికిరణంబులు
చారునట్లు ధీరునిచిత్తంబునకు గురూపదేశముచక్కగా నెక్కును. అదియే
యభాగ్యునిచెవులకు సలిలమువలెనే పీడఁగలిగించును. కావున బాలా!
విషయసుఖంబులెఱుంగనినీ కీసమయ ముపదేశయోగ్యము దుస్స్వభా
వంబునకు వంశంబును వినయంబునకుఁ జదువును గారణంబులుగావు.
చందనతరువునఁబుట్టు నిష్పగాల్పదా? శాంతపాపజలమున్నను బడబా
నలముగ్రముగాదా? గురూపదేశముయోగ్యులకు నిర్మలజలస్నానము. ఆ
స్వర్ణకర్ణాభరణము. అహంకారదాహజ్వరపరీతియగుప్రకృతిగలరాజులకిది
ముఖ్యావశ్యోము. కుమారా! లక్ష్మీమిక్కి చంచలురాటు. లభించియు ల
భింపకయుఁగూడ దుఃఖముగలిగించును. కులమునుజూడదు. శీలంబును
గాంచదు. విద్యను వినదు. ధర్మముననుసరింపదు. త్యాగము నాదరింపదు.
జ్ఞానమును విచారించదు. గుణమునుగోరదు. పౌరుషమును బాటించదు.

మానమును వున్నప్పటికిని, ఇట్టిలక్ష్యనిబద్ధిహించి రాజులు సకలదుష్టిన
యంబులకుఁ బాత్రమగుదురు. పట్టాభిషేకసమయంబుననే దాక్షిణ్యము
జరాస్థ్రరణము, పరలోకచింత, సత్యవాదిత్వము వారి నెడఁబాటును.
సప్తవ్యసనంబులను సద్గుణంబులనివారు తలంతురు. అనువర్తలమాలా
దరింతురు. దర్శనమిచ్చుటయే యనుగ్రహమనియూహింతురు. అలోకినం
జె యత్యుపకారిమనుకొందురు. పలుకేబంగారమనిభావింతురు. ఆజ్ఞయే
వరదానమనిస్మరింతురు. దేవతలకు నమస్కరింపరు. బ్రాహ్మణులనిర్హింప
రు. మాన్యులమన్నింపరు. ఎవఁడు రాత్రిందివ మున్నవితేనివి ఓపరిము
గాఁజెప్పఁచుఁ జేతులుగట్టుకొని యనుసరించియుండునో యతనిమాట
యెట్టిదైన నాలకింతురు. ఓకుమారా! అతికష్టచేష్టాదారుణంబగు రాజ్య
తంత్రంబునను మహామోహకారణంబగు జన్మసంబునను సర్వజనసమ్మతం
బుగానంచరింపఁబ్రయత్నింపుము. ఎట్టివిద్వాంసునైన నెట్టిధీరునైన నెట్టి
సత్కులప్రసూతునైన లక్షీదుర్దార్థనిఁగాఁజేయు నన్నమాటమాత్రిము
మఱచిపోకుము”.

-0-

భూషణభట్టుడు.

ఇతఁడు భూషణభట్టునికుమారుఁడు. తండ్రియనంతరమున, ననమా
ప్తంబగు కాదంబరీకావ్యమును దానుసంపూర్తిగావించినట్లుగాఁ గాదం
బర్యుత్తరభాగముఖంబునవాసిన . యాతేదివంపితరి తద్వచనైవసార్థం
విచ్ఛేదమాత భువి యస్తు కథాప్రబంధః । దుఃఖంసతాం తదసమాప్తికృ
తం విలోక్య ప్రారబ్ధవ సమయానకనిర్వదర్పాత్ ” అనుపద్యమునల

నందెలియుటచే నితడు ౭ వ శతాబ్దంబు మధ్యభాగంబున నున్నవాడని నిశ్చయమగుచున్నది.

ఈయన్తరభాగము పూర్వభాగమంత్రప్రథముగాలేదుగాని యితడు దీనినిసరసముగాఁ గ్రమముగా సమాప్తినొందించుటలో నెల్లవిధములఁ దండి నేయనుకరించినట్లు కనుపడుచున్నది.

చంద్రాపీఠుఁడు గంధర్వరాజపుత్రయగు కాదంబరియొద్దనుండి వచ్చినపత్రలేఖవలనఁ బ్రయురాలివృత్తాంతమువినుచుండఁగా బాణుడీకథనుండి విరమించినట్లు కనుపడుచున్నది. భూషణభట్టాతరువాతివృత్తాంతమునందుకొని ప్రియవిరహపీడితయగుకాదంబరివచనములను బ్రతలేఖచంద్రాపీఠునకుఁ నిపించుట యను కథాభాగముతోఁ గాదంబరీకావ్యమును త్తాభాగమారంభించెను. ఈభాగంబునఁ గాదంబరీచంద్రాపీఠులు పెక్కుకష్టములంబడి తుదకుస్వనోతి మరలజీవించుట, కాదంబరీచంద్రాపీఠులపివాహము, వాహశ్వేతాపుండరీకులసమాగమము, వారిహహిమానువర్జనము, చక్రాగావిశడికరింపఁబడినవి. కథ శుభాంతముగాముగిసినది.

ఎంతగొప్పకవియైనను దనంతఁదాను సరసకథలఁగల్గింపఁగలఁడుగాని యొకనియభిప్రాయమనుసరించి పూర్వోత్తరసందర్భవిరోధములేకుండ రసభంగముగాకుండ మధ్యభాగమందుకొని కథనుసమాప్తచేయుఁజాలఁడు. అట్టియెడ నిట్టిదురూహ్యంబగు కథోపరిభాగంబు నీవదైవమ్యములేకుండఁగ నొకఁమనస్సునఁబన్నినట్లుగా సయుక్తికముగాఁబెంచి పూరించుట, తండ్రివచనరచనానైపుణిని గథాశయంబును బ్రత్యక్షముగా నెఱిగినకొడుకునకుఁదగునుగాని యింకెవ్వనికిశక్యమగును? అహం? పండితలోకభూషణుండగు భూషణభట్టునిఁ గన్న బాణభట్టునిభాగ్యమేమనవచ్చును?

మ యూ ర క వి .

—:0:—

సూర్యశతక ర్తయగు మయూరుడు బాణభట్టునకు శ్వశురునియొకడును శ్యాలకుడునియొకడును జెప్పచు నీరెడఁజ్జయినీరాజగి వృద్ధభోజునిసభలోనున్నవాడని మానతుంగాచార్యుడు భక్తామరస్తోత్ర)వ్యాఖ్యలోను, మేరుతుంగాచార్యుడు ప్రబంధచింతామణిలోనువ్రాసిరి. ఇట్టివికాలనిర్ణయంబునకు సరిపడని యిదివఱకే తెలిసియుంటిమి. కాని మొత్తముమీఁద మయూరుడు బాణునకుబంధువని నమ్మవచ్చును.

ఇతఁడు బాణభట్టునకు సహకారికుండై శాన్యకుఁజ్జయిన హర్షవర్ధనుఁ డచుశ్రీహర్షునియాస్థానంబుననున్నట్లుగా శౌజ్ఞకాధరపద్ధతిమొదలగువానిలోఁ బ్రసిద్ధముగానున్న రాజశేఖరుని “ అహోహా ప్రభావో వాద్దేవ్యా యన్మాతంగదివాకరః । శ్రీహర్ష స్యాభవత్సభ్య స్సమో బాణమయూరయోః ॥ ” అనుపద్యమును, నవసాహసాంకచరితము రెండవసర్గలోఁ బరిమళకాళిదాసువ్రాసిన “ సచిత్రవర్ణవిచ్ఛిత్తి శాలినో రవనీపతిః । శ్రీహర్షఇవ సంఘర్షం చక్రే బాణమయూరయోః ॥ ” అనుపద్యమును దృఢాధారములుకాఁజాలును. కావున మయూరకవి హర్షవర్ధన బాణభట్టులతో 2 వ శతాబ్దము పూర్వభాగంబున నున్నట్లు నిశ్చయింపవచ్చును.

ఇతఁడురచించినది సూర్యశతకము దిక్క మఱొక టేదియుఁగానరాదు. మయూరకవిరచించినవని సుఖాపితావశ్యామలలో సూర్యశతకాతిరిక్తము లగుకొన్నిశ్లోకములుకనుపడుచున్నవిగాని యట్టిగ్రంథమేది యులభింపలేదు. రాజశేఖరుఁడీతనిఁ బ్రశంసించినపద్యమొకటి సూక్తిముక్తావళిలో నిట్లున్నది.

“ దర్పం కఃఖుజంగానాం గతా శ్రవణగోచరం ।

విషవిద్యేవ మాయూరీ మాయూరీ వాఙ్మిక్తంతతి ॥ ”

ఈతనిశతకంబునకు వల్లభదేవాచలైదుగురు వ్యాఖ్యానములు వ్రాయుటయే దీనిఘనతనుదెల్పుచున్నది. ఈకవియే తనశతకంబునుగూర్చి కట్టికడ నిట్లు వ్రశంసించెను.

† స్లోకాలోకస్య భూత్యై శతమితరచితా శ్రీమయా రేణ భక్త్యా ।
యుక్తశ్చైతాః పఠేన్య సృకృదపి పురుష స్సర్వపాపైర్విముక్తః ।
ఆరోగ్యం సత్రు-విత్వం మతి మతులబలం కాంతిమాయః ప్రకర్షం ।
విద్యామైశ్వర్యసంధం సుతనుపి లభతే సోఽత్రసూర్యప్రసాదాత్ ॥

ఈతనికవిత్వము మిక్కిలిహృదుమధురమై భక్తజనహృదయరంజకంబుగా నుండును.

† మయూరుండురచించిన యీసూక్ష్మశ్లోకములు సతించిన వారికి సూర్యానుగ్రహంబున నాయురారోగ్యవిద్యాబలైశ్వర్యములు గలుగును.

-:0:-

భ వ భూ తి .

ఈమహాకవియే తననివాసాదులఁగూర్చి తననాటకంబులలోనిట్లు వ్రాసికొనెను. “ దక్షిణాపథంబున విదర్భదేశంబునఁ బద్మాపురమనునగరముగలను. దానవేదవేదాంగవేత్తలు తైత్తిరీయశాఖాధ్యేతలు పంచాంగులు క్రతుకర్మములు సత్కర్మాచరణులు కాశ్యపగోత్రులు నగునౌదుంబరులనిపిలువఁబడు బ్రాహ్మణులుగలరు. వారిలో వాజిపేయయాజ్ఞియగు మహాకవియనువానికి నైదవపురుషుండును, భట్టగోపాలునకుఁబౌత్రుండును, జ్ఞాననిధిమహోదయునకు శిష్యుండును, శ్రీకంఠపదలాంఛనుండును, బదవాక్యప్రమాణజ్ఞుండు నగుభవభూతియనుకవి గలఁడు. ”

వింధ్యపర్వతంబునకు దక్షిణంబుగా నార్యులేలెంచినూర్ణమునకు దక్షిణావళమునిపేరు పెట్టిరి. విదర్భదేశమునగా నిప్పటి Bedar అని గ్రహించవలయు. దీనినే మనపూర్వులు వెలనాడనివ్యవహరించుచువచ్చిరి. కావుననే మనదేశమునలి వెలనాటిబ్రాహ్మణులకు విదర్భజులని నామాంతరము గలదు. వీరచ్చటినుండియే కృష్ణాగోదావరీరేఖలులకు నచ్చియుండురు. ఈయర్థంబును దలంచియే కాకటేలు డాక్టరు ధాండాకు కాను, భవభూతి తెలుఁగుసేనును జన్మించినవాడని వ్రాసియుండెను. ఈ పెయింశములనుబట్టి యీకవి విదర్భజుఁ డగు నైదిక బ్రాహ్మణుడనియుఁ గృష్ణయజుర్మఘీయుండనియుఁ గ్రామలోలుండగు పూర్వాద్యైతియనియుఁ గాశ్యపగోత్రుడనియు స్పష్టమగుచున్నది. ఈకవి తనవంశస్థులయుత్తమత్విమునుగూర్చి— “* తే త్రోక్రియాస్తజ్జ్యోనిశ్చయాయ భూత్రుతం శాశ్వతమాప్రియంతే । ఇప్తాయ పూర్తాయచ కర్మణైర్థాకా । దారావపత్యాయ తపోర్ధమాయుః ॥ ” అనివర్ణించుకొనెను.

కీ శ్రీకంఠవిరుదాంకితుడగునీతనికాలనిర్ణయమునుగూర్చి యెల్లవిమర్శకులై కమత్యము గలిగియుండుటచే విశేషించి వ్రాయనకిరాజలేదు. రాజతరంగిణిలోని “ కవిర్వాక్పతిరాజ శ్రీభవభూత్యాదిసేవితః । జితోయయా యశోవర్షా తస్యణస్తతివందితాం ॥ ” అనుశ్లోకమునుబట్టి లలితాదిత్యవృషాలుఁ డజ్జయినికన్యాశుల్కములకుఁ బ్రభుఁగుయశోవర్షును

---

* వేదజ్ఞులగువారు బ్రహ్మజ్ఞానముకొనుట శాస్త్రములను, యాగాదలకును తటాకాది నిర్మాణములకును భనమును, సంతానముకొనుట భార్యలను, తపస్సుకొనుట నాయుర్దాయమును గోరుచుండురు.

కీ ఇదివలకువిపులముగావ్రాసి ముద్రించిన యీతనిజీవితమునిందుసంగ్రహించితిని. అందుదాహరించిన కవులకాలనిర్ణయములుగూడఁ గొన్ని యీసంస్కృతకవిజీవితములో నందింపబడినవి.

జయించి తదాస్థానకవి యగుభవభూతిని గాశ్మీరమునకుఁ దీసికొనివెళ్ళినట్లు తెలియుచున్నది. రాజతరంగిణివిబిజ్జి లలితాదిత్యనృపాలునికాలముతో సరిమాడఁగా యశోవర్మ క్రీ॥ శ॥ 230 వఱకు నుజ్జయిని నేలినట్లుకనుపడుచున్నది. మఱియు ౮ వ శతాబ్దమునకునున్న వామనుఁడు కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తిలో మహాపీఠచరితాచలను జేర్చి—నుటచేఁగూడఁనీతని కంటే మునుకవిపూర్వుడైనట్లుస్థిరమగుచున్నది. కావున మునుకవి క్రీ॥ శ॥ 230 ప్రాంతమునజివించియుండెనుట నిశ్చయము.

కృతిపిమ్మనము—సంస్కృతివాఙ్మయంబున భవిభూతిమహాకవిపేరు సుప్రసిద్ధమైచియున్నది. శబ్దార్థగౌరవంబగు కిరాతార్జునీయము మొదలుగాఁ గవికర్ణగనాయనంబై కల్పనాచామ్యుపిలసితంబై యుత్తమశైలీనిబద్ధంబగు కావంబునఱకును స్వభావవర్ణనావిభూషితంబులగు రత్నావళీపీయదర్శికులు మొదలుగా నిరుపమానోపమానస్వభావాలంకృతంబై సకలసరసహృదయరంజకంబై పిలసిల్లు కాళిగానకృతిజాతంబువఱకునుగల కావ్యనాటకాదులనిర్మించిన ప్రాచీనకవుల యెల్లకవితాధర్మంబులునుగల కృతిరత్నత్రయంబును నిర్మించినభవభూతినిబోలినవాడరావచ్చినకవులలో నింకొకఁడులేడు. మాలతీమాధవములోని యీక్రిందిపద్యంబు నీతనిలోకోత్తరపాండిత్యమును సర్వతంత్రస్వతంత్రతను వెల్లడించుచున్నది. దీనికి నిదర్శనంబు లాయామర్కసభాగంబుల ముందుగనుఁగొనవచ్చును.

† “ యద్వేదాధ్యయనం తిథోపనిషదాం సాంఖ్యస్య యోగస్యచ ;
జ్ఞానం తత్కథనేన కిం నహి తతః కశ్చిదుతో నాటకే ।

† నాటకంబున సారస్యములేదేని వేదశాస్త్రములం జదివితినని చెప్పనేల? ఇంచేమయిన సర్గగౌరవాదికవితాసారస్యము గలదా? అదియే నాఖ్యాదిత్యనైపుణ్యములశెల్పును.

యత్రైవ్యైర్వముదారితావ వచనాం యచ్చైర్ధ్వ

తచ్చైస్త్రి తతస్తదేవ గమం వాచిశ్చైర్ధ్వయోః ॥

మజ్జియు నీతనివివృత-వికాసారస్యంబు నెఱింగిని నీలకంఠదీక్షితా
దులీతనియం దశ్శృంగైగారపముహూప్యశుక్రీంద్రికముగా వర్ణించుటయు
నింగుల కుదాహరణముగానున్నది.

“ ప్రాచేతసేన యాఽనీతా పాలితా భవభూతినా ।

సర్వతశ్చర్వ్యజే వాణీ నైవాచ్య కవినాగభిః ॥ ”

“ భవభూతేస్సంబంధా య్భూతిభూతేవ భారతభూతి ।

ఏతత్కృతకారుణ్య కినున్యథా రోదతి గ్రావాః

భవభూతిక వేర్వాచ స్స్వపంజే రిసరంజితాః ।

సుహనోభ్యున్నధాస్యంది బంధమాధుర్యబంధురాః ”

“ భభూవవల్క్రికభవః కవిః పురాతతం ప్రపేదే భువి భర్తృమేంతతాం ।

స్థితఃపునర్యో భవభూతిరేఖయా సవర్తతే సంప్రతి రాజశేఖరః ॥ ”

ఈమహాకవి క్రమముగా మాలతీచూడవము, మహావీరచరితము,
ఉత్తరరామచరితమును మూడడునాటకంబులురచించెను. భవభూతివిరచి
తంబులని శౌక్లధరపద్ధతిలో— “ నిరవద్యాని పద్యాని యది నాట్యస్య
కాక్షతిః । భిక్షుక డ్రాపినిక్షిప్తః కిమిక్షుర్నరసో భవేత్ ॥ ” అనియొకప
ద్యమును గదాధరభట్టుని రసికజీవనములో—

† “ కిం చంద్రమాః ప్రత్యుపకారలిప్సయా ।

కరోతి గోభిః కుముదావబోధనం ।

† వాల్మీకిమూలముగావచ్చి భవభూతిచేతచంద్రుడిన వాణినే తక్కువకపు
లందఱుననుసరించుచుండిరి.

† చంద్రుడు ప్రత్యుపకారమునుగోరి కలువలకు వికాసమొసంగుచుండె
నా? లేకు. పరోపకారమునందే తమజీవితమును వినియోగించుటయగునది గోపపా
రికి స్వభావము.

స్యభావ ఏవోన్నతచేతసాం సతాం ।

సరోపకారస్యసంహి జీవితం ॥”

అనియొక పద్యమును గనుపడుటచే నితఁడురచించిన మఱియొక గ్రంథముగలదేమోయని కొందఱనుమానించుచున్నారనిగాని, దానిపేరయిన లోకమందింతఃజగదలియఁబడుకపోవుటచేతను బై పద్యములు చాటుపద్యములవలెనుండుటచేతను నట్టిగ్రంథమొకటిగలదని చెప్పసాహసింపజాలను.

పైమూఁడునాటకంబులలోఁగూడ నొకదానిలోని పద్యములు నచనములు నింకొకదానిలో సమానముగాను గొంచెముమార్పులతోను పేటపేటసందర్భంబుల నన్నియంకములందును సామాన్యముగానుండుటచే నేడిముందురచింపఁబడెనోయని యనుమానము గలుగుచున్నదిగాని యుత్తర రామచరితము మూఁడవదియను నిర్వినాదాంశమునకుఁబోక మహావీరచరితము మొదటిదియనుకొందఱి యభిప్రాయమునకు భిన్నముగా మాలతీమాధవము మొదటిదనివిశ్వసించెను. ఇదిప్రథమప్రయత్నమగుటచేత నేకాఁబోలు సనుకూలిఁగనరంజుంబగునొకాదో యనుసంకోచంబు సూచించునట్లుగా హృజవిసయంబుదోష నీక్రందిపద్యమీనాటకంబుననే వ్రాయుటయు దినిప్రథమశ్వామును స్థిరీకరించుచున్నది.

* “ యేనామ కేచిదిహనః ప్రథయంశ్యవజ్ఞాం ।

జానంతి తే కిమపి తాన్ప్రతి నైషయత్నః ।

ఉత్పత్స్యతే నమతు కొఽపి సమానధర్మా ।

కాలోహ్యాయం నిరవధి ర్విపులాచ వృధ్వి ॥”

* ఎవరునన్న నిరసించురో యట్టి బ్రహ్మజ్ఞానులకొఱకుఁగాదీ ప్రయత్నము. నాకుఁదగినవాఁడు ముందుపుట్టఁగలఁడు. కాలమా? నిరవధిమైనది. భూతలమా? విశాలమయినది.

మాలతీమాధవము పదియంకములనాటకము. దీనినే ప్రకరణమునందురు. ఇందలికథమిక్కిలి మనోరంజకంబుగా శృంగారరసప్రధానంబుగాఁ బ్రదర్శనయోగ్యంబుగా లోకనీతిదాయకంబుగా నవననోన్మేషప్రతిభాచాతుర్యంబునఁ గల్పింపఁబడినది.

విదగ్ధరాజునుంత్రి యగుదేవరాతుండును బద్మావతీరాజునుంత్రి యగు భూరివసువును గామందకియను సన్న్యాసినియు నొకగురువునొద్ద విద్యనేర్పిరి. కథాసందర్భంబును బాశ్రాసంభాషణంబును బట్టిచూడ పీరు మువ్వురు బ్రాహ్మణజాతివారని తెలియుచున్నది. విద్యాభ్యాసకాలంబున నానుండులిరువురు “ నానము పరస్పరమనత్యసంబంధము చేసికొనవలయు ” ననిప్రతిజ్ఞయొనరించుకొనిరి పిదపఁగొంతికాలంబునకు దేవరాతుండు తనపుత్రునాస్వీక్షకీవిద్యనేర్చుకొనుటకుఁ బద్మావతికిఁ బంపెను. ఆసమయంబుననే పద్మావతీరాజు తననర్తనవిధుండగు సందనునకు మాలతీనియవలయునని మంత్రియగు భూరివసువుచుగోరుచుండెను. ఇట్లుండ మాధవుని సౌందర్యాది సుగుణగణంబును మాలతీమాధవుల పరస్పరానురాగంబును రహస్యంబుగ నెఱింగిన భూరివసువు పైకేమియు నెఱుంగనివానివలెనుండి మాలతీమాధవులకుఁ జౌర్యవివాహము జరిగింపవలయునని కామందకిని బ్రోత్సహపఱిచెను.

కామందకి వారిపరస్పరానురాగంబునకుఁ దగినవ్రయత్నములు చేయుచుండెను. మాధవునిరూపంబును మాలతిచిత్రఫలకంబున వ్రాయుట, మదనోద్యానవిహారము, పరస్పరప్రేమగలిగిన పరిచారకులగు మందారికాకలహంసులు వీరికనోన్మేషవార్తలఁదెలుపుట, ప్రియస్నేహితుండగు మకరందుండు మాధవునకునుకూలవర్తియైయుండుట, మాలతీమాధవులవకులమాలాచిత్రఫలకవినిమయము, పరస్పరవిరహతాపమునను నివిచక్కగాఁగల్పింపఁబడెను పిదప నఘోరకంతుండు మాలతినవహరించి దేవత

కుబలియాయ నెంచుట, మహామాంసవిక్రయమున క చటి కేగిన మాధవుఁ
డుదాని నెఱింగి యాకా పాలికునిజంపుట, యంతఃగ పాలకుండలయను నా
తనిశిష్యురాలు మాలతీ నెత్తికొనిపోవుట, మాధవుఁడందులకు పిచారించు
చు నడవులకేగుట, మాలతీదొరకుట, వారిపరిణయము ననుకథాభాగము
తో నీనాటకముశుభాంతముగా సమాప్తమగును.

నాటకపితేషములు—అశ్వహత్యవిషయమై జాతిగుణశీలాదులక
నుగుణంబుగా మహామాంసవిక్రయ మనునవృత్తితో పాయమును నితఁడే
కాక యింకెవ్వరునుగల్పించియుండలేదు. మహామాంసమనఁగా “నిష్క-
పటుమైనదియు శస్త్రప్రభాతముగానిదియుఁ బురుషదేహమునుండితీయఁబడి
నదియు” ననియర్థము. మఱియు మాలతీ కామందకికి వశ్యురాలగుట
నుకూర్చివర్ణించిన—

* “వ్రజతి విరహే వైచిత్త్యం నః ప్రసీదతి సన్నిధౌ ।
రహసి రమతే ప్రీత్యా వాచం దదాశ్యసువర్తతే ।
గమనసమయే కంఠే లగ్నా నిరుధ్య నిరుధ్య మాం ।
సపది శష్టకైః ప్రత్యావృత్తిం ప్రణమ్యచ యాచతే ॥”

అనుశ్లోకింబున దూతికావశీభూతనాయికాలక్షణంబు స్వభావా
నుగుణంబుగా వర్ణింపఁబడినది. మాధవుఁడు గాపాలికునితోఁజెప్పినయీ
క్రిందిపద్యము మాలతీసౌందర్యవర్ణనాగర్భితంబగు కరుణరసంబును దెల్పు
చు నెంతయుశ్రోవ్యముగానున్నది.

* నేను విడిచినపుడు కలఁతపడును. దగ్గఱనున్నయెడ నెమ్మదిగానుండును.
ఏకాన్తమునఁ జక్కగా మాటాడుచున్నది. ప్రేమతోఁ బ్రత్యుత్తరమిచ్చుచున్నది.
అన్నివిధముల సుపచారముచేయుచున్నది. నేను బయలుదేరునపుడు మెడపట్టుకొని
యాపి యెట్లు పెట్టించుకొని ప్రొక్కి— నేనుదిగిజన్మటను గోరుచున్నది.

శ్రీ “ అసారం సంసారం పరిమూలైతరత్నం త్రిభువనం ।

నిరాలోకం లోకం నురణశరణం బాంధవజనం ।

అదర్శం కందర్పం జననయననైర్మాణ వ ఫలం ।

జగజ్జీవారణ్యం కథమసి విధాతుం వ్యవసితః ॥ ”

మఱియు భవభూతికాలంబున నతిమన్దుంబగు కాపాలిక మఠంబు ను నరబలియు నభివృద్ధిలోనున్నవని తెలియుచున్నది. మఱియు మేఘు సందేశకావ్యంబున యత్నుడు మేఘుని బ్రార్థించినట్లుగా మాధవుడు “నూలతినిజించినయెడల నామెకు నాయపస్థనుడెట్లు ” మని మేఘుని బ్రార్థించుసందర్భంబున మందాక్రాంతాభిదోబద్ధంబగు—

† “ దైవాన్మిశ్రేష్టగతి విచరణ మస్త్వయాం మాలతీం చే ।

దాశ్వాస్యాదౌ తవనుకథయే ద్దూతీయామవస్థాం ।

ఆశౌతంతుర్నచ కథయతా న్యంతముచ్చేదనీయః ।

ప్రాణత్రాణం కథమసి కిరోత్యాయతాత్యాయస్సపికః ॥ ”

అనునీపద్యము భవభూతి సగౌరవంబుగాఁ గాళిదాసకవితాచ్ఛాయ ననుసరించినట్లు తెల్పుచున్నది.

పూర్వోత్తరసందర్భవిరోధంబును బాత్రప్రయోగభంగంబును లేకుండ నాటక మొక్కవిధముగా నీతిదాయకముగానున్నది. మాధవునియె

న్మీ ఈసుందరిని హింసించి సంసారంబు ససారంబుగాను, ముజ్జిగంబును రత్నములెనిదిగాను, లోకమును దృష్టిలేనిదిగాను, మన్మథుని గర్వహీనునిగాను, జన సేత్రనిర్మాణమును నిష్ఫలముగాను, జగంబును జీర్ణాటవిగాను నెట్లు చేయఁదలంచితివి?

† ఓమేఘడా! నీవుతిరుగుచు దైవవశమున నాప్రియురాలగు మాలతిని జూచితివేని ముందుగా నామెనూటించి పిదప నాయవస్థనుజెప్పము. కాని నాయాశయనుదారమునుమాత్రము బొత్తిగాఁ ద్రెంపివేయకుము. ఆమెకదిముక్కటియే ప్రాణరక్షణమగుచున్నది.

డ మాలతీకిని మకరంచునియెడ మదయంతికకు ననురాగంబెన్నడువికల
ముకాలేదు. తనప్రయత్నంబునకెన్నియభ్యంతరములువచ్చినను గామం
దకివేనుదీయక తనపట్టునిర్వహించెను. ప్రాజ్ఞులగువారు యుక్తవిషయం
బులఁబట్టువిడుతురనుటకు మొదట విపరీతయుద్విగలిగిన రాజనందనులు చివ
రకాయుద్వాహంబుల నుంచిబుద్ధితోనంగీకరించిరి. ఈనాటకకాలంబునఁ
గూడ రాజులయొద్ద బ్రాహ్మణులే మంత్రులుగా నుండిరనుట నికరము.
ఏమన? భూరివసుదేవరాశులు బ్రాహ్మణజాతికిందగినట్లు గురుకులవాసము
చేసిన శిష్యులై రాజనీతినెఱిగిన మంత్రులై వర్ణింపఁబడుటయు రాజు
లతోనంబంధబాంధవ్యములుగలవారని వర్ణింపఁబడకపోవుటయు శ్రుతియు
చిహ్నవక్తాదపదవాచ్యులు కాకపోవుటయు, నఘోరఘంటుఁడు దేవరా
శునిపుత్రుఁడగు మాధవుని “అరే బ్రాహ్మణడింభ” యనిసంబోధించుట
యు మొదలుగాఁగల వర్ణనంబులెల్లఁ బూర్వోక్తంబును స్థిరపఱచుచును
ననాటకంబున నాయుకానాయకులగు మాలతీమాధవులు బ్రాహ్మణులని
తెలుపుచున్నది. మఱియు నీనాటకమంతయు విమర్శింపఁగా భవభూత
కాలంబున స్త్రీలు విద్యావతులై శిల్పకలాది చిత్రవిద్యలనేర్చుచుండిని
యుఁ బ్రాజ్ఞులగుటచే నత్యుపేమగలవారై తమకనుకూలురగు వరులవ
రించుచుండిరనియు బ్రాహ్మణులలాఁ గూడ రజస్వలాలివాహముగలదని
యుఁడెలియుచున్నది. కన్నెలకుఁ బతివరణంబున ప్వాతంశ్రయముగలదను
గొప్పనీతిని బాల్యవివాహములపాఠై దుఃఖభాజనులుగాక వధూవరులూ
కరిగుణసంపదనొకరెఱుఁగునంతవఱకు వివాహితులుగాకుండిరను నుంచి
యాచారమును మనకీనాటకము బోధించుచుండుటె షాఘానకారమే
మున్నది? ఇట్లుచెప్పుటచే గన్నియలు జనకులనతిక్రమించి స్వయముగాఁ
గావలసిన వరులవరించుచుండిరనికాని, లజ్జ పరిత్యాగముచేసి పరపురుషు
లతో సంభాషించుచు రచ్చకొట్టములకేగుచుండిరనికాని తెలిసికొనరా

దు. ఇప్పటివలెనే స్త్రీలకే కాంతస్థినియు నస్వాగంత్యమునుగలవుగాని యింతమగ్గయముగా బాంధ్యవివాహములుగాని, నిర్బంధవివాహములుగాని లేవని నాయభిప్రాయము మఱియు నాతవయంకమునందు వర్ణింపఁబడినతెల్లపట్టుబట్టలు పైఁటకువయోగించు రంగుబట్టలు పూలనండ్లు మొదలుగాఁగల యీచరాగరసజరకంబగు వైవాహిక నేపథ్యము భవభూతికాలంబున మనదేశము మంచి నాగరికత ననుభవించినట్లు చెప్పుచున్నది.

ఈమహాకవి రెండవకృతి మహావీరచరిత్రము ఇది శ్రీరాముఁడు విశ్వమిత్రయజ్ఞసంరక్షణమునకేగుట మొదలుగా రావణవధానంతరము రామునిపట్టాభిషేకమునంతవఱకును గలరామాయణకథను దెల్పుచున్నది యేడుక మలనాటకము ఇంద్రవీరిసముద్రధానము, మహాపరుషదండగా నతివరాక్రమశాలియును రామచరితము.

ఇంద్రవీరాగ్రంథీపరివేష్టితంబగు చిత్రకూటము, గోదావరీతీరమందలి పంచవటి, కావేరీవలయితంబగు మలయగిరి, పంచసమీపస్థమగు ఋష్యమూకము ననుసీనదీప్థలీభాగంబులవర్ణనంబు సరిగాను తురదిక్కునుండి దక్షిణదిక్కునకుఁబోవు రామునిగమనంబును దెల్పుచు నిప్పటిహిందూదేశపటమునకనుగుణముగానున్నది. ఈమలయగిరియే యిపుడు నీలగిరియని పిలువఁబడుచున్నది. హతీయు రాముని యాగమనమును వ్యోమయానరూపంబుగవర్ణించును భవభూతి కావేరినదికిఁ బుట్టినిల్లును ద్రవిడభాషలోఁ గొడగనిపిలువఁబడుచు మిక్కిలియెత్తమున సహ్యాపర్వతంబును దానినతిక్రమించివచ్చు నార్యవర్తభూమిని వర్ణించి దేశస్థిశిక్షానమును బ్రకటించెను.

ఈకవిశిఖామణికృతులలో నుత్తరరామచరిత్రముకడపటిది. శ్రీరామపట్టాభిషేకానంతరికథను దెల్పుచుదగుటచేతను మహావీరచరిత్రమందరువాత వ్రాసినదగుటచేతను గవి దినికిఁజేరు పెట్టియుండును. అయినను

రామచరితనాటకములలో నెల్లచిది యుత్తమమయినదని యుత్తరశబ్దము నకు శ్రేష్ఠార్థకర్తవ్యమును మనముగల్పించుకొనిన బాగుగానుండును. ఇది కరుణరసప్రధానమయిన యేడంకములనాటకము. భవభూతి వాల్మీకినహర్వికృతమగు నుత్తర కాండములోని ముఖ్యపాత్రలమాత్రము దీసికొని తన ప్రౌఢకవితాచాతుర్యంబును బ్రతిభావైశిష్ట్యంబునుపయోగించి గల్పించి కథాసన్నివేశము నేర్పఱచెను. అత్యుత్తమకథాగ్రధితంబును మృదుమధురపదలలితంబును బ్రతిరంగన భారంజకంబునము మూర్ఖజనహృదయపాషాణంబునైన నవనితంబుగాఁజేయుచు దగ్ధులకుఁదత్తయత్వి. బుగ్గించు నీనాటక గాజంబుఁబోలినది ప్రాచీనరూపకంబులలో వేఱొండులేదని “ఉత్తరే రామచరితే భవభూతిర్నిశ్చితే” యనులోకోక్తి ప్రసిద్ధమై యుండఁగా నేనుచరల వ్రాయనకిగఁజేచు. ఏతాన్యశనిరుపమానరూపకంబు రచించినభవభూతికూడ “ఏగతిరదియించిరేని ననుకాలమువారలు మెచ్చరేకదా” యనిపింగళసూరకవిచెప్పినట్లుగాఁ దనకాలంబున నసహనశీలు రగుటకువులమూలముగాఁ దననాటకంబులకుఁ బ్రసిద్ధిలేమిం గాఁబోలు నటసూత్రధారిసంభాషణరూపకంబుగా సీతాపవాదంబు సూచించునట్లుగా—

* “సర్వధా వ్యవహర్తవ్యం కుతోహ్యవచనీయతా ।

యథా స్త్రీణాం తిథా వాచాం సాధు త్వే దుర్జనోజనక ॥”

అనితనసంకోచంబును నిరంకుశకవితాసాశస్త్ర్యంబును ప్రౌఢముగాఁజెల్పుచెన్ను. కాని యేనాటకశిరోభూషణంబు భవభూతికృతంబు

* పలులెఱంగుల వ్యవహారికపరివలయుండు । దప్పలేకుండుటెట్లుని చెప్పనగును ।

మగువలకుఁబోలె వాక్కులమరిచితము । నండులోకంబు దుర్జనమగునుటాచ్చి ॥

(ఇందుదాహరింపఁబడిన తాత్పర్యసంగ్రహము వ్రాయఁబడిన శ్లోకంబులకు సరియైన నా తెలుగుపద్యములు మోడన గుఱు).

లనుటంజేసి తొలిరెండునాటకంబులఁ జదివింపఁజేయునదియేకాక యెప్పు టికిప్పుడు ననఁవో న్నేమిసారస్వముఁ గురిపించుచు నైహికకాములను మానవుల యాంతరంగిక సుఖదాఃఖివికారంబులఁబ్రబర్చింపఁ దయాముష్ణి కంబు ననుకూర్పుతత్త్వదిర్భవంబగునో యియ్యో యుత్తరరానుచరిత్రం బును జదివిశీఘ్రవలయునుగాని వేనోళ్ళబొగడినం గొనినీఁడు.

ఈనాటకమంతయు సీతనిండుచూరాలగులయొక్కలుగాఁ గుశలపు లు ద్వాదశాబ్దంబులవారై తలదండ్రులఁ గలిసికొనిరినునంశవఱకు నైన పండ్రెండువత్సరంబులలోని విచిత్రకథను దెల్పుచున్నది. ఈకథాభివేశం బు సర్వజనసామాన్యంబుగాదుగావున ముందుగాఁ గథాసంగ్రహంబు నాగిసి పిదప విమర్శనంబునకుఁ గడంగెదను.

శ్రీరామసత్యభిషేకోన్మయమునకుఁ బుడెందిన జనకచక్రివర్తి గురల మిథిలకరుగఁ దండినెడఁబాసినందులకు విచారించుచున్న సీతను రాముఁ డూహించుచుండెను. అసహయంబున నష్టావక్రీనునైనది కౌసల్యాదు లతో ఋష్యశృంగసత్రీయాగమానకేగిన నసిష్ఠమహామునిచెప్పిన యాశీ ర్వుచనంబులను గాజకార్యలోచనంబులనుదెల్పెను. అంతసీతకానంద ముఁగలిగిపఁ జిత్రింపఁజేసిన పూర్వరామాయణకథయొక్క చిత్తరుపు ను జూడరావచ్చునని లక్షణబంధువచ్చి విన్నవించెను. పిదప రామలక్ష్మ ణులు సాభిజ్ఞానంబుగ సీతకుఁజిత్రీవృత్తాంతముఁదెల్పుచుండ సీత మరల భాగీరథిని జూడవలయుననికోరెను. రాముఁడరదమురావంపుమని సౌమి త్రింబంపెను. జానకియు నిండుచూరాలగుటచే నలసియొకగదిలోరాము నిబుజముపై నిద్రించెను. అప్పుడు దుర్ముఖుడను నంతఃపురసంచారివచ్చి నైదేహీవిషయము లోకావవాసంబును గామునకుఁదెల్పు నతండుమి కిరళిఘోకించి సీతావరిత్యాగంబునిశ్చయించుకొని యామెనువిడిచిపోయె ను. తరువాత సౌమిత్రీవచ్చి సీతను రథమెక్కించి తీసికొనిపోయి యర

జ్యంబునవిడిచినట్లును. అంతఃగతోరాంతర్వర్తియగుమైధిలి దిక్కుమా
లివదై ప్రసవవేదననహింపజాలక గంగలోడుగెను. అంతఃగంబావసుంధర
లు సీతను నీటిలోఁగన్నబిడ్డలనుదీసి సీతనుదనయొద్దనుంచుకొని యాశి
శువుల వాల్మీకికినొప్పగించిరి. ఆతండును నారికినకలవిద్యల నేర్పుచుఁ
బెంచుచుండెను. ఇట్లుండ హిరణ్మయసీతనుగూడి యశ్వమేధంబొసరింప
యత్నించు శ్రీరాముండు లక్ష్మణపుత్రుం డగుచంద్రకేతువును సహస్రము
గా గుఱ్ఱముతోఁబి తానునొకబ్రాహ్మణపుత్రుని యధర్మసరణంబునకుఁ
గారణమగు శూద్రునితపస్సువిని దండకాంజ్యంబునకు నిధారాధుండైవ
చ్చి యాశంబూకుని సంహరించెను. అంతఃకూర్వమరణ్యావాసంబున సీ
తకుఁజేలికత్తెయగు వాసంతి రామునిజూచి సీతావియోగంబునకు దుః
ఖించి పూర్వముభార్యతోఁగూడఁ దిరిగినప్రదేశంబులనాతనికిఁ జూపుచుం
డెను. ఈవృత్తాంతమువిని భాగీరథి “సీతావియోగదుఃఖితుండగురాఘ
వునకీవనివిహారముప్రమాదకర” మనియెంచి తమసయనుయోగినితోజూనికి
నిచ్చటకుఁబంపెను. కాని సీతయు నామెసంభాషణంబును రామునకుఁగనఁ
బడదు వినఁబడదు. రాముండు నాతనిసంభాషణంబును సీతకుఁగనఁబడును
వినఁబడును. అంతరఘుపుంగవుఁడాయయి భాగంబులు చూచుచు సీతను
స్మరించుచు మాటిమాటికి మూర్ఛిల్లుచు సీతవచ్చిస్మృతింపలేదుచు సీత
యేతన్ను నిజముగాఁ దాఁకింపనియొప్పొంగును మరల నొడలెటుంగకుం
డును. ఇట్టివర్కసస్పర్కసంబుల సవిచారసంతోషులగు సీతారాములయభి
నయంబెంతసభారంజకంబుగానుండునో చూచియానందింపవలెను. ఇట్లు
వారందఱు గొంతసేపుండి యథాపూర్వంబుగానేగిరి. ఇట్టిట్లుండ జన
కచక్రవర్తి పుత్రికాదుఃఖంబునోర్వజాలక రాజ్యంబు పరిత్యజించి భూప్ర
దక్షిణంబొనరించుచు వాల్మీకియాశ్రమంబునకువచ్చెను. సీతయవస్థను వి
నిన పసిష్ఠుండు నియోధ్యకుఁబోవనిచ్చగింపక యరుంధతీ కాసల్యాకైకే

యీ సుమిత్రలతో నచ్చటకేవచ్చెను. వీరందఱు లవునిజూచి సీతాపుత్రునిగా నెఱింగి చుఁఖించుచుండిరి. ఆసనయంబుననే రామునియజ్ఞాతురగము రాఁగా లవుఁడుదానిని గట్టించెను. చంద్రకేతువువచ్చి శ్వేతానైక లవునితోఁబోరాడును. ఇ దగిఁపిరి. భాషణంబునైకానందకనిఁబైయుండును. అంతదండకారుణ్యమునుండి వెడలిపొచ్చి గావఁడగు కీరయ్యనమును విని యిటకువచ్చి సంగరిమనిచారింపెను. అ కథితలొత్తమంబున నచ్చరలచే రామనాటకమాడి. నేగి కుఁగింపి న గరి విచ్చచ్చిగర్వింపుచుండఁదప్పుడు శ్రీరామచ్చతాంతః నమః జెను. లొపుత్రు లేమోయని పూర్వపక్షసిద్ధాంతములూ గింపఁగి నుభయులకును దిండియనియెఱుంగని కుశలవులకును జరిగిన సభాషణ బు విశేషమలెను. అంత శ్రీరాముఁడాయా యానవాళ్ళ బట్టి వారిని ననపుత్రులుగా నెఱిగి విచారింపుచుండ వసిష్ఠాదులు రామునిజూడవచ్చిరి వత్సేకయా సీతను పడిచినవెనుక జరిగినవృత్తాంతము నాటకరూపముగఁ జెడు సర్వజగమునకు సీతారాములయెడ భక్తిగలిగించెను. అరుఁధులు సీతాపుత్రులతో శ్రీరామునకొప్పగించెను. ఇట్లు శుభాంతముగా నాటకము సమాప్తమగును.

ఇకఁ గృతిపిమర్శనంబునఁ గవితావిశేషంబుల నెఱింగించెదను. ౧ వ యంకము. వసిష్ఠునియాశీర్వచనంబును వినిన శ్రీరాముఁడు సీతతోఁజెప్పినట్లుండిన—

* “ లోకీకానాంహి సాధూనామర్థం వాగమవర్తతే ।

ఋషీణాం పునరాద్యానాం వాచమర్థోఽనుధావతి ॥ ”

* సద్గుణులు లోకమునగు సాధుజనుల ।

సుడుపులర్థంబు వెనువెంటనడచుచుండు ।

స సముగ్రాధ్యులునగు మహామునులువలె ।

పల్కు-వెనువెంట సర్థంబు పరుగులెత్తి ॥

యచువన్యమైహికాముష్మితజ్ఞానులవాక్ ఘడ్ధితారతవ్యమూంఢే
ల్పమ నుత్తమభావగచ్ఛత జై యలరారుచున్నది. వాటియు వసిష్ఠుడు
శ్రీరామునకు వర్తనానించిన—

శ్రీ ॥ జామాత్యయజ్ఞేన వయం నిగుద్ధా ।

స్తవీ బాలపవాసి నవంచ రాజ్యం ।

యుక్తస్రజానా మనురంజనేస్య ।

స్వస్థాశ్చో యస్మరమం ధనం వః ॥ ”

అనుశ్లోకము రాజసీతిసారభూయిష్ఠంబై భవభూతి యశోవర్మా
చులయాస్థానంబుననున్నట్లు చాటిచెప్పుచున్నది.

ఈమహాకవి పూర్వనాటకంబులలో నెంచును నదృష్టచరంబగు
చిత్రప్రదర్శనంబును నూతనమార్గంబు నీనాటకంబునఁదొక్కెను. అయ్య
ది పూర్వరామాయణ కథాసంగ్రహద్యోతకంబై యయ్యయిపల్లశృంగార
వీరకరుణావృత్తినంబుల సభాగంజకంబగుమంగళమనూత్రమై నస్తమాం
కంబునకుమూలమై ప్రతివ్యసనంబై ప్రథమాంకింబు నలంకరించుచు
న్నది. ఈభాగంబుసాంతంబుగాఁ జదివినంగాని స్థాలీపులాకన్యాయంబు
గ విమర్శించింతమాత్రంబున మనోరంజకంబుగాదు. గోదావరీతీరమం
దలి తమరహస్యైర్తనములఁ దలంచుచుంటివాయని సీతను రాముఁడడు
గుసందర్శంబుచేచున్న, † “ కీమపి కీమపి మందం మందమాసక్తియోగా
దవింధితకపోలం జల్పతోరక్రమేణ । అశిథిలపరిరంభవ్యాప్తతైకైకదోష్టే

శ్రీ మేమల్లుని యజ్ఞములొనర్చుము. నీవుచిన్నవాడవు పెద్దలయాచారము
ననుసరించి ప్రజానురాగంబునకుఁ బ్రయత్నింపుము.

† ఓప్రేయసీ! మనము బుజములుకలిపికొని గట్టిగాఁగొఁగిలించుకొని పరుం
డి యత్యనురాగంబున నే సీమో చెప్పకొనుచుండగా రాత్రి తెలియకుండగావెళ్లి
పోయినదిగదా!

రవిదితగతయామా గాతిరేవ వ్యరంసీత్ || " అనుపద్యముంబి స్వభావ
వర్ణితంబగు ననుకూలదాంపత్యానుగాగరనమనుభవైకవేద్యమగాని వర
నైకగోచరముగాదు. తనబుజముపైనిద్రించి పుంఃరించుజానకింగని శ్రీరా
ముడు దాంపత్యమున కవిచ్చిన్నసౌఖ్యముంగోరుచు వర్ణించిన,

† " అద్వైతం సుఖదుఃఖయోరనుగతం సర్వాస్వవస్థానుయః |

ద్విశ్రామో హృదయస్య యత్ర జరసా యస్త్విన్నహార్యోరసః |

కాలేనావరణాత్యయా త్పరిణతే యత్రేషేమసారే స్థితం |

భద్రం తస్య సుమానుషస్య కథమప్యేకంహి తత్త్వార్థతే || "

అనుశ్లోకంబాత్మైకత్వవిజ్ఞానము బోధించుచు భవభూతియొక్క
యద్వైతమతపారంగత్యముంబ్రకటి చుచున్నది. దుర్ముఖునివలన సీతా
వవాదంబునువిని దుఃఖించుగాముని హృదయావస్థనువర్ణింప నాకవిషీరు
నకేఁడెల్లునుగాని మనవిట్టిచని మరలవ్రాయఁజాలము. బ్రహ్మవిద్యవతిం
నాత్రేయివర్ణనముగూడ మాలతీమాధవవిమృశనములోఁజెప్పినట్లుగా నీక
విరాజుకాలమందలి స్త్రీవిద్యాప్రాచుర్యముండెల్పుచున్నది.

శ్రీరామాయణకావ్యగదనకుముందుగా వాల్మీకిమహర్షి యాకస్తి
కప్రతిభావిశేషంబున నుచ్చరించిన " ¹ మానిషాద! ప్రతిష్ఠాం త్వమగమ
శ్శాశ్వతీస్సమాః | యత్రాంచమిధునాచేక మపధీః కామమోహిత || "
న్నను శ్లోకముననువాదించి దానింగూర్చి " ² చిత్రమామ్నాయాదన్యత్ర
నూతనశ్చందసామవతార " యనియు " ³ అథ భగవాన్ ప్రాచేతస్కప్ర

† సకలవశలయంబును సుఖదుఃఖ బులను మోసవితనను నందను నైక్యం
బునను రాగంబుగలియుండు దాంపత్యమునకు భద్రముగలుగుంగాక.

¹ ఓనిషాద! క్రాంచమిధునములలో నెుకదానిని జంపితివిగావున నీవు చిర
కాలము బ్రతుకవు. ² వేదములకుఁదరునాత చందస్సుల నూతనజననము చిత్ర
ముగానున్నది. ³ వాల్మీకిమహర్షి భూతాంకంబున మొదటిదగు రామాయణకావ్య
మురచిం చెను.

ధనుం మనుష్యేషు శబ్దబ్రహ్మణస్తాద్భవం వివర్తమితిహాసం రామాయ
ణం ప్రణినాయ ” యనియువర్ణించుటచే సంస్కృతభాషలో రామాయ
ణమే ఛందోబద్ధంబగు నాదికావ్య మనుమహాకవి భవభూతినమ్మకమే
మనకు మార్గదర్శకముగానున్నది.

ఏవి సభ్యులహృదయంబుల నాకర్షించు నట్టి పూర్వరామాయణక
థాభాగంబులనుగ్నాటించుచు, గోదావరి, పంచవటి, ప్రసవణము మొద
లుగాఁగలవాని మిక్కిలివర్ణించుటచూడ భవభూతి పోలవరము మొదలు
భద్రాచలమువఱకుఁగల గోదావరీతీర కాననప్రదేశంబుల స్వయముగాఁ
జూచి యానందించినవాడని తోచుచున్నది.

శంబూకవధార్థము జనస్థానంబునకేతెంచిన శ్రీరామఁడు పంచ
వటివర్ణింపవచ్చుటయు నాననుయంబుననే సీత తమనతోఁగూడఁ దనకు
మారులకు ద్వాదశవత్సరపూర్తియగుట సూర్యునారాధింప నచ్చటికే వ
చ్చుటయు రామునిఁజూచి యాతనిమాటలుపిని సీతముఁఖించుటయు నా
మెడతీతో స్పృశింపనానందించి యామెకనుపడమికి రాఘవుఁడు వగ
చుటయు ననుకథాభాగంబు మిక్కిలి ప్రాథముగాఁ గల్పింపఁబడినది. ఈ
సందర్భంబునఁ బూర్వము మైథిలిపెంచిన గజమృగమయూరవృక్షాదు
లవర్ణనంబు సహజముగానున్నది. ఇందు సీతారాముల పరిదేవనంబు భవ
భూతి యనుభవసిద్ధంబుగావర్ణించినాఁడాయను నంతస్వాభావికంబుగా
నధివిచారవంతుల హృదయానన్దందెలుప నుదాహరణంబుగా నున్నది.
మఱియు మూడవయోగముచివరనున్న—

* “ ఏకోరసః కరుణపవ నిమిత్తభేదా ।

ద్భిన్నః పృథక్ పృథగివాశ్రయతే వినర్తకా ।

* నీరొక్కటియే సుడి, బుడగ, మొదలుగాఁగల వికారములను బొందినట్లు
గాఁ గరుణరసముకలియే నిమిత్తభేదమువలన వేరువేరురూపములఁజెందును.

ఆవర్త బుద్ధుడ తరంగమయా నివ్వికారా ।

సంభోయథా సలిలమేవహి తత్సహస్రం ॥ ”

అనుశ్లోకము జానకీరాఘవసమాగమ వృత్తాంతమున కనురూపముగానుండుటయేకాక నాటకంబునకు వీరశృంగారములతోనేదైన నొకరసము ప్రధానముగానుండవలయు ననినభరతనాట్యశాస్త్రమునకు విరుద్ధముగా నున్నయినాటకమందలి కరుణరసంబును సాధించుచు “ శృంగారపకపవరస ” యనుశృంగారప్రకాశకారాదిమతంబు ఖండించుచు రాగివిరాగిసాధారణం బగుకరుణరసమే సర్వరసప్రకృతియని నిర్ధారణ చేయుచుఁ గావ్యనాటకలక్షణంబుల భవభూతికిం గలస్వాతంత్ర్యమును ఘోషించుచున్నది.

ఇది నాల్గవయంకము మొదలుగా నాటకాంతమునకుఁగల కథివాల్మీకియాశ్రమమున జరిగినట్లున్నది. విరూపకునకు బదులుగా సౌధాతకి యనువాల్మీకిశిష్యుని ప్రవేశము చతుర్థాంకమునఁగలదు. మఱియునీయంకముత్తమస్త్రీ పురుషపాత్రప్రవేశంబై రాజమర్యాదలను, దశవిద్రాధావంబును, మహారాజకాంతలసుగుణసంపదను, డెల్పుచు సశాంతకరుణరసమొలికించుచు లోకంబునకు నీతిగాయకముగానున్నది. ఇందొక

సల్యాః యకింబుగా : పురంద్రేశాః

హి భవతి ” యనియు నింకొకఁడచో సితావిషయకింబుగా “ గుణాఃపూజాస్థానం గుణిషు నచ లింగం నచ వయః ” అనియు స్త్రీసామాన్యంబుగా నద్ధాంతరన్యాసములు చెప్పబడేను మాలతీమాధవమందలి స్త్రీపాత్రప్రజ్ఞావిశేషవర్ణనంబుచేతనుగూడ భవభూతి కవిసామాన్యలవలె స్త్రీజాతిమాత్రనిందుకుఁడు కాఁడు సరిగదా గుణదోషవిమర్శనంబుగల స్త్రీపక్షపాతియని తోచుచున్నది.

జనకాచులసమీపించునపుడు లవుని సంభాషణంబు రాజలక్షణం

బులకనుగుణంబుగా గంభీరంబుమదారంబును బాల్యవిహ్నమునకనుసూపగంబుగా హృదయాప్లవదకరంబు యక్షియక్తంబునై యశ్వరక్షకుల మాటలు మినునపుడు త్పత్రధర్మంబున కనుసరణంబుగా సత్తైశ్వర్యోన్మయంబునై యాపాత్రమునకెంతయుం దిగియున్నది.

ఒకనిజూచి యొకడు మనంబున నాచందించుచు నొకనినొకడు సొగడుకొనురాసులక్షణకుమారు లగులవచంద్రకేతువుల సంధానంబున హృద్యంబై వీరిరుణరసమిశ్రం బైనయాపంచమాంక మీనాటక కల్పభూజంబునకు ఫలకల్పంబుగానున్నది. లవునిజూచినిచారించు సుగుం మంత్రునిమాటయగు—

* “ మనోంకప్య యద్విజం తదైవేనాదితో హ్యేం ।

లతాయాం పూర్వలూనాయాం ప్రసవస్యోద్భవః కుతః ॥ ”

అనునది సాభిప్రాయమై నిష్కారణసీతాపరిత్యాగసందలి విచారముంబ్రకటించుచు రామాదులు సీతావిషయకవార్త యెఱుంగమిందెల్పుచు నర్థశారవముగానున్నది. వాఱియు రాగుపరిశురాములంగూర్చి లవునియెఱిపాడుపుమాటలగు—

“¹ సిద్ధం హ్యేతద్వాచి వీర్వం ద్విజానాం ।

బాహ్వ్యాదీర్విరియం యత్తు తత్ త్పత్రియాణాం ।

శస్త్రగ్రహప్రాహ్లాదో జానుదగ్న్యః ।

తస్మిన్ దాంతే కాస్తుతిస్తస్య రాజ్ఞః ”

* హృదయమా! నీకోరికకు బీజమగు నీతను దైవము మొడటనేహరించెను. మొదలు తెగిన తీరకు మొగ్గులుపుట్టునా?

¹ విద్రులకు వాక్కున రాజులకు భజములందు వీర్యము సిద్ధము. పరశురాముడు శస్త్రముపట్టిన ప్రాహ్లాదుడు. అతనిజయించినాడని రామునకేమిగొప్ప?

“² నృద్ధాస్త్రేహ్యవిచారణీయచరితా స్తిస్థంతు హుంవన్తతే ।
 సుంద్రస్త్రీధమనేష్యపంథయశసో లోకే మహాన్తోహియే ।
 యాని త్రీణీకుతోముఖాన్యపిపసాన్యాసన్ ఖరాయోధనే ।
 యద్వా కౌశలమింద్రసూనుమథనే తత్రాప్యభిష్టో జనః ॥”

ఆనుశ్లోకములెంతయు సరసంబులై కవిచారణమును వెల్లడిం
 చుచున్నవి. ఇత నాటనయంకము విచారణంబున లుప్తమైనద్రవ్యపులయు
 ధము సరసంబుగ వెల్లిగపఱచినది. మహామహిముండును శ్రీరామచం
 ద్రునిగ గనిన కుశలపులవినయసంతోషములను నాయము గూనవాళ్ళచే
 నాబాలురందనపుత్రులు గాశంకించుకొను రాముని హృదయావస్థను గన్గిం
 పనామహాకవిభవభూతికేజెల్లును. రాముండు కుశలపులు బాచిరినలో—

“¹ భూయిష్ఠం చ రిఘుశులకౌమారమనయోః పశ్యేము.....
 అయే నకేవల మన్యద్వంశసంవాదిన్యాకృతః .....
 నను పునరివ తస్మే గోచరీభూతమన్యైః ।
 రభివశితవ్రతశ్రీగుడాస్యం ప్రియాయాః.....
 శుక్లాచ్ఛనంత వృషిసంవరేయం ।
 సైవౌస్థముద్రా సచ కర్ణసాశః .....

అని సీతనుదలంచుకొని కన్నీరువిడువ లవుండు మహారాజా! యే
 లవిచారించుచుంటిననియడిగెను. అంతఁగుఱుండు లవునితో—

“ వివాసీతాదేన్యా కిమివ సచ దుఃఖం రఘుపతేః ।

² తాటకనుజంపి గొప్పకీర్తిపొందిన యా పెద్దలనుండనిమ్ము. ఖలాగురునిజం
 పునపుడు సూర్యుడుగులు వెనుకకువేయుటయు వాలినిజంపిన నేర్పును జగద్విదితమే.

¹ పెవలము మాపోలికయేకాదు. సీతపోలికహుడ బాగుగాఁగలదు.

² తమ్ముడా! ప్రాణప్రియురాలయిన సీతపోఁగా రామునకు దుఃఖమేలరా
 కుండును? వారిస్నేహమా? యట్టిది. ఈవియోగమా? యిట్టిది. రామాయణము చదు
 వనివానివలె నిట్టదిగదవేమి?

ప్రియానాశే కృత్స్నం కిల జగదరణ్యంహి భవతి ।

సచ స్నేహస్తావా నయమపి వియోగో నిరవధిః ।

కీమేవం త్వంపుచ్చ స్యనధిగతరామాయణభవ ॥ ”

అని చెప్పిన సమాధాన మెంత సధారంజకంబై కిరుణరసపూరితంబు గానున్నదో చదువరులకే తెల్లము. ఇవిధంబుగాఁ దాను తండ్రియనితెలియని కుమారులతో సంభాషించుచు సవిచారానందము బొందుచు రాముఁడు వసిష్ఠాదులఁ జూడనేగె నిట్లాటవయంకము ముగిసినది.

పిదప వాల్మీకిమహర్షియానతిచే లక్ష్మణుండు గంగాతీరంబున సభాసన్నివేశంబుగావింప, సకలపారజానపదులు రామాదులును సభ్యులుగానుండ, సీతాపరిత్యాగంబాదిగా సీత భూవిలయమగునంతవఱకును గల వాల్మీకికృతం బగునాటకంబు నచ్చరలభినయించి సీతాసచ్చరిత్ర మహిమంబును గుశలపులజనననర్ధనంబులను లోకమ సకుఁ బ్రకటించిరి.

ఇట్లునాటకంబులో నంతర్నాటకంబు కిప్పించి సకలకవిజనసంస్తవనీయులైనవారిలో భవభూతియే మొదటివాఁడు. పిఠప నరుంధతి పరమపవిత్రయగు సీతాదేవిని సర్వజనమనోహరులగు కుశలపులను శ్రీరామునకోసంగెను. ఇట్లుశుభోదరగ్రంబుగా నాటకము సమాప్తంబగును.

ఈకవికిఁ బాణినీయశాస్త్రీంబున నపారప్రజ్ఞగలదని యితని నాటకంబులఁజదివినవారెల్ల గ్రహింతురు. మఱియుఁ బద్యాంతంబుల నతిరమ్యంబుగా నొకవిశేష్యంబునకు రెండుక్రియాపదంబుల నర్థభేదంబుగఁ బ్రయోగించునైపుణ్యము పెక్కుచోట్లఁగన్పట్టుచున్నది.

ఒకపద్యంబున నిర్దలుసంభాషించుటయుఁ బద్యమధ్యభాగంబున దానిభావంబునుమార్చి యింకోకవిధముగా ద్రిష్టాటయు మొదలుగాఁగల కవితాచాతుర్య బునకు ముందీకపికావ్యములేమార్గదర్శకములగుచున్నవి మఱియు “ అమృతామాతృనకలా ” మను నాందీభాగమును,

“విద్యాకల్పేన హరుతా మేఘానాం భూయసామపి । బ్రహ్మణీవ విన
ర్తానాం క్వాపి విప్రలయఃకృతః ॥” అను శ్లోకంబును వేదవేదాంతజ్ఞాని
యగు భవభూతి యద్వైతశాస్త్రంబునకుదాహరణంబుగాఁజాలును.

ఈకవి సామాన్యముగా నెల్లవృత్తంబులను వ్యవహరించెనుగాని శి
శిరిణీవృత్తంబును బెక్కుచోట్ల రసవద్భాగంబులవాడుటచే నీఘంసీత
నికీ మిక్కిలి ప్రియంకరమయినట్లు కనుపడుచున్నది.

-:0:-

భ ట్ట నా రాయణ క వి .

వేణీసంహారనాటకకర్త యగునీ బ్రాహ్మణుఁడు శ్రీ ౧౦౭౭ లోఁ
గాన్యకుబ్జంబునుండి వంగదేశమునకువచ్చినట్లు కొందఱువంగదేశీయులభి
ప్రాయపడిరనితెలియుచున్నది. నీ కొందఱుహాణవిమర్శకులీతఁడు ౯వ
శతాబ్దము ప్రథమభాగములోనివాఁడనివ్రాసిరి. కాని, యీతనినాటక
ములోని శ్లోకము లానందవర్ధనునిధ్వన్యాలోకంబునను, వామనునికా
వ్యాలంకార సూత్రవృత్తియందునుగూడఁ గనుపడుటచేనితఁడు వారికిఁ
బూర్వుఁడైనట్లు స్పష్టపడుచున్నది. మఱియునితఁడు తననాటకప్రస్తావన
లో నవనాటకమనివ్రాసికొనుటచేఁగూడ భారతకథానాటకరచనంబునఁ
జిత్రభారత బాలభారత పాండవానందాది నాటకంబులకంటె నీనాటక
ము ప్రాచీనమని తెలియుచున్నది. కావున నెట్లయిన నితఁడు, ఎని
మిదవ శతాబ్దంబుపూర్వభాగములోనివాఁడనఁగా భవభూతికిఁగొంచె
ముతరువాతివాఁడో సమకాలికుఁడోయైయుండునని యూహింపవచ్చును

ఇతఁడు రచించినది వేణీస హార మొక్కటియే కనుపడుచున్నది. ఇచట వేణీయనఁగా శిరోజములు వానిని సంహారమునఁగా ముడుచుట యనియర్థము. ఇందుమాయజూదంబున నోడినపాండవుఁ ధర్మపత్నియగు ద్రౌపదిని గొప్పవట్టి దుశ్శాసనుఁడు సభలోనికిఁబ్బుకొనివచ్చినపుడు విడిపోయిన తలవెండ్రుకలను, వనవాసాంతరము భీముఁడు యుద్ధమున దుర్యోధనునిశొడలు తెగఁగొట్టి వానిరక్తమునఁజిడిసినచేతులతోముడివేయుటయును కథాభాగము వీరరసోద్రేకముగావర్ణింపఁబడినది. మఱియుఁగదా నాయకుఁడగు భీమసేనునిచే గౌరవశతమును సంహరించుట, యందును దుశ్శాసనునిపట్టచీల్చి రక్తముత్రాగుట, దుర్యోధనునితొడలు తెగఁగొట్టుటయును ఘనవ్రతిష్ట లతిఘోరముగా నిర్వహింపఁబడినవి.

ఇది కేవలవీరరసప్రధానంబైనను దీనికైలిమాత్రము సులభముగా నేయుండి యాపాతమధురముగానుండును. వీరరసరూపకములలో దీనిం బోలినవ్రతరసరంజకంబగు నాటకంబొందులేదు. ఈక్రిందిభీమవచనమీ నాటక సారమంతయుఁ దెలుపుచున్నది.

† “ చత్వారో వయమృత్విజ సభగవా నుర్భోపదేష్టా హరిః ।

సంగ్రామాధ్వరదీక్షితో నరపతిః పత్నీగృహీతవ్రతా ।

కౌరవ్యాః పతవః ప్రియాపరిభవక్లశోపశాంతిః ఫలం । [౧॥౨౦॥

రాజన్యోపనిమృతశాయ రసతి స్థితం యశోదుండుభిః ॥ ”

ఈక్రిందికథాభాగ మంతయు హృదయరంజకంబుగా నుండును. భీముఁడు దుశ్శాసనుని నెత్తురుతొగి దుర్యోధనునిఁజంపి యాతనిరక్తము

† ఈయుద్ధయజ్ఞంబున మేమునల్వరము బుత్తివ్రేలము. కృష్ణుఁడు అర్జునుఁడు. ధర్మరాజు యజమానుఁడు. ద్రౌపది వ్రతదీక్షావరురాలు. కౌరవులు ఛాగ పశువులు, ప్రియురాలివరాధవశాంతి ఫలము. రాజులను బిలుచుటకు కీర్తిదుండుభి మ్రోగుచున్నది.

మేనఁబూసికొని “ డోరూక రేణ పరిఘట్టయితస్సలీలం । దుర్యోధనస్య పురతోఽపహృతాంబరాయా । దుశ్శాసనేన కచకర్షణభిన్నమాళి । సా క్రౌపదీ కథయత క్వపునః ప్రదేశే ॥ ” అని క్రౌపదింబేర్పొనుచు వెదకుచు బరుగై త్తివచ్చుచుండ, ధర్మరాజాని జూచి దుర్యోధనుఁడనిభ్రాంతి పడి సజేగముగాఁగఁగింటబట్టి, ఓమరాత్మా! దుర్యోధనా! ఉండుండుము. అనివిలిపి యిట్లుపలికెను. “ స్త్రీ ఆశైశవాదనుదినం జనితావరాధః । మత్తో బలేన భుజయోర్ద్వితరాజపుత్రః । ఆసాద్య మేఽన్తరమిదం భుజపంజరస్య । జేవన్మయాసి నపదాత్ప్యమ్యపాః ॥ ” పిదప భీముఁడనితెలియుటయు నందఱుసంతసించుటయు క్రౌపదిశిరోజముల నతఁడు మఱుచుటయు ననుకథాభాగముతో నాటకము ముగియును.

† చేతితోఁ పొడలుతట్టుచున్న దుర్యోధనునియెటుట విశ్వంబడినచీరగలదియు దుశ్శాసనుఁడు నట్టియాద్వందగా విడిచికోప్పగలదియు నగుక్రౌపది యెచ్చటనున్నది?

స్త్రీ ఓరిపావీ దుర్యోధనా! చిన్ననాటనుండి పెక్కుతప్పులుచేయుచు నాతఁడు లంబుబాధలఁజెట్టుచున్నపు నేఁటికి నాభుజపంజరమునఁ జిక్కిరివి. ఇంకఁ బ్రాణముతో నడుగుతీసి యడుగు పెట్టిపోగలవా? ౬. అం.

—:0:—

సు బంధు క వి .

ఇతనికాలమును నిర్ణయించుటకుఁదగిన సదాధారంబు లేవియుఁగ నుపడవు. కాని, కొందఱుహాణవిమర్శకుల వాఁతెలననుసరించి మనదేశీయులుగూడ నొకరిద్దఱుభ్రమపడి “ వానవదత్తలో సుబంధువాటవశతాబ్దము తుదిభాగముననున్న దండికి విరచించినఁబందోవిచిత్రమును గ్రంథంబును, దిగ్దాగాచార్యాదులచే దూషింపఁబడినవాత్సర్యయనమునిన్వాయసూత్ర భాష్యము నుద్ధరింప న్యాయవార్తికంబురచించిన యాంబవశతా

జ్జములోని న్యాయవిద్యావిశారదుడగు నుద్యోతకరుని, ధర్మకీర్తియనువా
నిని స్మరించుటచే వారికిఁబరుండై ౭ వ శతాబ్దము పూర్వభాగమందు
న్న బాటభట్టునిచే నుతింపఁబడిన వాసవదత్తగలవాఁడగుటచేతను, రా
ఘవపాండవీయకర్తయగు కవిరాజుచే “సుబంధుర్బాణభట్టశ్చ కవిరాజ
శ్చ త్రిత్రయః” అనుశ్లోకంబున బాణునికంటె ముందుగా నిర్దేశింపఁబడిన
వాఁడగుటచేతను, బాణునికంటెఁబూర్వండునైయుండు” ననియింకనే
వేవోకారణంబులిట్టివేచూపుచు సుబంధుని ౬ వ శతాబ్దంబు తుదిభాగం
బునఁజేసిరి.

ఈసందర్భమున వారుచూపిన కారణము లఃతప్రబలములు కాకపో
యినను సుబంధువు దండ్యాదులకంటెఁ దరువాతివాఁడనుట మనకాతం
కమును గలిగించునదిగాదుగాని బాణుండప్రశంసించిన వాసవదత్త సు
బంధువురచించినదనునదిమాత్రము నిస్సంశయముగనంగీరింపఁదగినది గా
దు. ఈవిషయము శ్రీహర్షవిక్రమాదిత్యజీవితములో వివరింపఁబడినను మ
రలనిందు విమర్శింపఁచగియున్నది. బాణుండు హర్షచరిత్రలోఁ బ్రశంసించి
న వాసవదత్త సందర్భమునుబట్టి సుబంధువాసవదత్తాకథకంటె భిన్నము
యిన యొకయాఖ్యాయికయనియు నయ్యదియిప్పుడు లోకవ్యవహారము
లోనున్న దృశ్యశ్రవ్యకావ్యములన్నిటికంటె మిగులఁబ్రాచీనమైనదనియు,
మహాభాష్యకర్త యగుపతంజలిమహర్షియుఁ దైయటాచార్యులునుగూడ
“బుబాఖ్యాయికాభ్యోబహులం, ఆఖ్యానాఖ్యాయికే తిహాస పురాణోభ్య
శ్చ” అనువార్తికములయర్థము వివరించుటలోఁ గ్రమముగా నాఖ్యాయీ
కాపదంబునకు వాసవదత్తాపదంబు నుదాహరించుటయే ధ్రువపతచుచు
న్నది. కాని, యట్టివాసవదత్తమఱియొకటియుండవచ్చునుగాని బాణుం
డుస్మరించినది సుబంధుకృతిగాదనుటలో బలవత్ప్రమాణమేమనియడుగుదు
రేని బాణుండు, హరిచంద్ర సాలవాహన ప్రవరసేన భాసకాళిదాసా

చులబేర్కొని సుబంధుని పేరెత్తకపోవుటయు, సరసవచనరచనయందధిక
చాతుర్యముం జూపినయతఁడు గాళిదాసాదులఁగూడ నట్లునుతింపక, య
తిక్లిష్టశ్లేష్టవాక్యరచనగల సుబంధువాసవదత్తను “ కవీనామగలద్దర్శనూ
సం వాసవదత్తయా । శక్త్యైవ పాండుపుత్రాణాం గతయాకర్ణగోచర ”
మృని యత్యుత్తమముగా నుతించు ననుట నమ్మఁదగినది కాకపోవుటయుఁ
దగినప్రమాణంబులు కాఁజాలును.

ఇదియిట్లుండఁగాఁ బైనివ్రాసిన “ కవీనామగలద్దర్శన ” యనుశ్లోక
ము కలకత్తాముద్రితపు స్తకములలోఁ దక్కఁ దక్కినయాఁధిలిఖితముద్రి
తవాసవదత్తాపుస్తకములలోఁ జివరఁగనుపడుచుండుటచే నిది సుబం
ధుకృతమై హర్షచరిత్రలోఁ గప్రశంసాపద్యములలోఁ జేరినదా? లేక
బాణకృతమై లోకపరిపరాగతమై క్రిమంబుగవాసవదత్త తుదకుఁజేరి
నదా? యనిగొప్పసంశయమొకిటి సంభవించుచున్నది. కాని పైశ్లోకము
వాసవదత్తాపుస్తకంబులలోఁ గొన్నిటిలోమాత్రమే యుండుటచేతను,
స్వోక్తార్హపరింబుగ సుబంధుఁడురచించినదీనిని బాణుండపహరించి తన
కవిస్తుతిలోఁగూర్చెననుట యనుచిత మగుటచేతను, తానప్పుడే గ్రంథన
మాప్తి చేసి యింకనులోకములో వ్యాపింపకమునుపే తనవాసవదత్తచే
నెల్లకవులగర్వముఁగిపోయినదని సుబంధువు కావ్యాంతమునవ్రాసికొనె
ననుటగూడ నసంభవము ననమంజసయ నగుటచేతను, నది సుబంధునిపద్య
ముగాదనియుఁ బతంజల్యాదులచే నుదాహరింపఁబడిన ప్రసిద్ధప్రాచీన
వాసవదత్తనుగూర్చి బాణుండట్లు ప్రశంసించియుండఁగా దానిలోనివాస
వదత్తాపదంబును గనిననవీనులు నామనామ్యంబుననో సుబంధునియంద
లిగారవంబుననో యాశ్లోకమును వాసవదత్తను దామువ్రాసికొనునెడఁ
జివరఁజేర్చియుంచురనియు నిస్సంశయముగ విశ్వసించవచ్చును. ఇంకఁగ
విరాజు బాణునికంటె సుబంధుని ముందుగా నిర్దేశించుటయగురా?

ద్వ్యర్థికావ్యమునకుఁ గడంగినయితఁడు ప్రశస్తిపరిశ్రేషవిధానగతుఁడను
 గౌరవంబుచేతనో యావృచ్చికంబుగానో యట్లు చెప్పియుండునుగాని
 యంతమాత్రమున నే వారిపౌర్వాపర్యంబు నెఱింగి యట్లు చెప్పియుండునని
 యు నిట్టివి కవికాలనిర్ణయంబున కాధారంబులనియుఁ దలంపనగునా? అ
 ట్లయిన నీసుబంధువునే వాచనబాణాదులు బాణభట్టునికంటెఁబరీనిఁగా
 నిర్దేశించిరి. అందుచే ననేకాభిప్రాయానుసరణంబుగాఁ బరుండేలకాఁగూ
 డమ? సరియే. అట్లయిన నాప్రాచీనవాసవదత్తదేవి మరలనడుగుమ
 రేని, పేరయింఁదెలియనిభట్టానిహరిశ్చంద్రుని గద్యకావ్యముతోఁ గవిపే
 రయింఁదెలియని యాప్రసిద్ధనామవస్త్ర సుఖముగా నెచ్చటనో నిద్రించు
 చున్నదని యుత్తర మీపలసినచున్ను ప్రసక్తానుప్రసక్తంబుగ నేదోవాసి
 తిమిగాని యంతయేల? ఈశానికంటెఁ బూర్వుఁడగు భవభూతి యెనిమిద
 నశతాబ్దంబు మొదటివాఁడని భవభూతి శ్రీహర్ష జీవితములలోఁజదివియుం
 డఁగా నితఁడు బాణునికంటెఁ దరువాతివాఁడనుట కనుమానమేమున్నది? ఇ
 యకనో పరిశీలింపఁగాఁ గావ్యాలంకారసూత్రవృత్తిలో నుత్కలీకాప్రా
 యంబునకుఁగాహరణంబుగా † నీవాసవదత్తలోని వాక్య మొకటి గనుప
 డుటచే నెనిమిదనశతాబ్దంబుపరభాగములోనివాఁ డగువామనాచార్యు
 నికంటె నితఁడు పూర్వుఁడైనట్లు లేలుచున్నది. కావుననేవిధముగానాలో
 చించిన ననేకసన్మృతంబుగా సుబధుకిచి రావ శతాబ్దంబు మధ్యభాగం
 బున నుండియుండు నని నిశ్చయింపవచ్చును.

ఈకవి నివాసజీవనచరితాదులేమియుఁదెలియవు. కాని యితఁడు
 జ్ఞునిప్రాంతమువాఁడేమోయని కొందఱుఁహించిరి. ఇతఁడుబ్రాహ్మ

† కులిశశఖర ఖరనఖరప్రచయప్రదండ చపేటాపాటితమత్తమాతంగకుంభా
 లగలనస్థనవ్వుటానంతచారుకేసరభారభాసురముఖి కేసరిణి.

ఋణుడు. కథాముఖంబున సమానభక్తితోఁగావించిన శీషకేశనస్తుతీయే యీతని దవ్వైతమతమని తెల్పుచున్నది. వాసవదత్తయనుగృహకావ్యము దీక్షా నితనిది మఱేమియుఁగానరాదు. దీనింగూర్చి కడియో కావ్యాంత మునన్నిట్లు వ్రాసికొనెను.

“ప్రత్యక్షరశ్లేషమయప్రపంచ విద్యాసవైద్యనిసం ప్రబంధం ।

సరస్వతీదత్తచరప్రసాద శ్చక్రే సుబంధుస్సృజనైకబంధుః ॥”

కేరళభూపాలునిచే నొసంగఁబడిన “అభివచనాభట్టశబ్దశర్ణాలంకారభూషణ” యనుబిరుదంబు నడిసినిశ్రీకృష్ణమూల దీనికి విమర్శిని వ్యాఖ్యించిం చెను. కాదంబరీచశకుమారచరిత్రలవలె దీనికిఁ శేషప్రకారము లేకపోవుటకుఁగారణము కవిత్వకాక్షరశ్లేషకతిరమై దుర్గ్రహంబుగా నుండుటయేయని దీనిచమవరులు గ్రహించియుంచురు. ఈవిధ ప్రసంధానవదత్తాకథలకంటె భిన్నముగాఁగనుపడుచున్నది. కాళిదాసునిమేఘసందేశంబునను, శ్రీహర్షుని రత్నానభీషియదర్శికలలోనుగూడ వాసవదత్త తండ్రి యుజ్జయినీరాజగు ప్రద్యోతుఁడని నిర్వచింపఁబడినది. గుణాధ్యనిబృహతగ్రంథం బగివర్తనములగు బృహతగ్రంథానుంజరీ కథాసరిత్సాగరములలోఁ జండమహాసేనుఁడని నిరూపింపఁబడినది. ఈకావ్యంబుననో కుసుమపురిరాజగు శృంగారశేఖరుఁడని చెప్పఁబడినది. వీనికన్నిటికినిమూలాధారమగు బృహతగ్రంథోన్మేలున్నదో యెవరికినిదెలియదు. కొన్నిటిలోఁ దండ్రి కనుచతమనియు, మఱికొన్నిటిలో నభిమతముగాదనియుఁగనుపడుచున్నదిగాని యెట్లయినను వాసవదత్త యాశ్మమనోహరుండును శాశాంబీనాథుఁడనైన యుదయనుని బెడ్డియూడెననుబలోనన్నియు నేకీభవించుచున్నవి. ఈకావ్యముననో తండ్రి తన్నుం బుష్పకేతున కీయఁదలంచి యుండఁగా వాసవదత్త కందర్పకేతుని వరించి యీతనిచేఁగొనిపోఁబడెననియున్నది. కాని, కథామధ్యభాగంబునఁబ్రకటించిన “అపూర్వాబ్ధి

హతాధా మయా శ్రుతా ప్రత్యక్షీకృతాచ" అనువాక్యమువలన నీకవి బృహతకథనెఱింగినవాడేమోయని సంశయముగలుగుచున్నది. ఇంకలి కథమాత్రము ప్రసిద్ధనాసపదత్తాకిథకు భిన్నముగానున్నను సరసముగానే పెంచబడినది. దానినిమిక్కిలి సంగ్రహించి యిందువ్రాసెదను. సంప్రాప్తయాపనుండును, చింతామణీరాజసూనుండును, గధానాయకుండునగుకందర్పకేతువొకనాడు స్వప్నంబున మనోహరాంగియుగు పమనెనిమిదియేండ్లవయస్సుగల యొకకన్యనుజూచి తదేకధ్యానుండై యొకనాడు తనమిత్రుడగు మకరంచునితోగూడ వింధ్యాటవికీబోయి నిశాసమయంబున నొకజంబూవృక్షముక్రింద విశ్రమించియుండెను. ఆసమయమున నానేరెడుచెట్టుమీదనున్న శారిక యపుడేవచ్చిన యాత్మప్రియుండగు శుకంబునుజూచి యంతప్రాద్దుపోవువఱకు నెచ్చటనుంటివని యతిశోషముతోనడిగెను. అంతనాశుకియు కోపింపకుము బృహతకథనుటచే జాగయినదనిచెప్పెను. అంతనాశారికప్రార్థింప శుక మాకథనుపక్రమించి కుసుమపురరాజగుశృంగారిశేఖరునిపుత్రీకియు సంప్రాప్తయాననయు నగు వాసవదత్త యతిమనోహరాంగుడగు నొకరాజపుత్రునిగ కందర్పకేతువనునతనినామాక్షరంబులను స్వప్నంబునగని విని యాతనియెడబద్ధానురాగయై యాతనిభావమెఱుంగఁ దమాలిక యనుశారికినుబంపుట యదియు నాచెట్టుక్రిందనేయుండుట యనునంతవఱకుఁజెప్పెను. అంతమకరంచుఁడాతమాలికనుబిలిచి యావద్వృత్తాంతముంగనుఁగొనెను. పిదపవారిరువురయనురాగము సమాగమము నతినిపుణంబుగ నతివివరంబుగ వర్ణింపఁబడినది. కొన్నికొన్నిచోట్ల నుపమానంబులు నిదర్శనంబులు కటువుగానున్నను గథచక్కగాఁబెంపువడిసి హృదయరంజకంబుగాఁబండితగ్రాహ్యంబుగానున్నది.

దా మో ద ర గు ప్తుఁ డు .

ఇతఁడు నిరుపమానపరాక్రముఁడును సంస్కృతభాషాపోషకుఁడును శబ్దశాస్త్రస్వతంత్రుఁడును గాశ్మీరరాజునగు (జయాదిత్యుఁడు) జయాపీఠానియాస్థానమునఁ బ్రధానమంత్రియు విద్యవ్రావియునై ప్రసిద్ధికెక్కినవాఁడు.

జయాపీఠభూపాలుఁ డుద్భటుఁ డనుగొప్పపండితునిఁ దనవిద్యత్సఖక గ్రాసనాధిపతినిఁగావించెననియు, బలిచక్రవర్తి కవిని (శుక్రాచార్యుని) మంత్రిగా నేర్పఱచుకొనినట్టితఁడు దామోదరగుప్తుఁడని దనదివాణమునఁ బ్రధానమంత్రిగా నొనరించుకొనెననియు, నీతనితో వామనపండితుఁడు మొదలుగా ననేకవిద్యస్పంతులును, మనోరథుఁడు, శంఖదత్తుఁడు, చటకుఁడు, సంధిమంతుఁడు, మొసలుగాఁగవులును దదాస్థానంబుననుండిరియు, † రాజతరంగిణి నాల్గవతరంగమువలనఁదెలియుచున్నది. ఈరాజతరంగిణినిబట్టి లెక్కింపఁగా జయాపీఠుఁడు క్రీ॥ శ॥ ౭౫౫ మొసలుగా ౭౫౬ వఱకుఁ గాశ్మీరమునేలినట్లుకనుపడుచున్నదని చరిత్రకారులు నిర్ణయించిరి. కావున నీదామోదరగుప్తకవి యీకాలంబుననే గాశ్మీరంబునఁ దదాస్థాన మలంకరించియుండు నని విశ్వసింపవచ్చును.

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు. రాజనీతినిఁ జక్కగా నెఱింగినవిద్యవ్రావి. ఈతఁడురచించినది కుట్టనీమతమనుకావ్యముదక్క నింకేదియుఁ గానరా

† సదామోదరగుప్తాఖ్యం కుట్టనీమతకారిణం ।

క వింకవిం బలిరవ భుర్యంధీసచివంవ్యథాత్ ।

మసౌరధశ్శంఖదత్త శ్చటకస్సంధిమాంస్తథా ।

బభూవుః కవయస్తస్య వామనాద్యాశ్చ పండితః ॥ ౪—౪౫౮—౯౬.

దు. ఈ గ్రంథమైనను జీరకాలములో కంబున లుప్తప్రాయమైయుండగా డాక్టరు పేటర్సును హాశయ్యుడు ౧౮౮౫ లో ఖంబాతునగరములో శిథిలమై తాళపత్రలిఖితమైయున్న యొక ప్రతిని సేకరించినట్లు కావ్యమాలాధిపతులు తెలిపియుండిరి. ఇది యాచనధ్యంతముల నకర డకర డజ్జీర్ణమై యసంపూర్ణముగా నేయున్నది. అయినను బోయిస్ షోరా ౯౨2 ఆర్కైవ్లలో కములతోనున్న యీ ప్రాచీన కావ్యము కావ్యమాలలలోఁ బ్రకటింపఁబడినందులకెంతయు సంతసింపఁదగియున్నది కుట్టనియనఁగా నాయీకానాయకులను గూర్చునట్టి దూతీకయనియర్థము. దానిస్వభావమును దెలుపునట్టి యీ గ్రంథము కుట్టనీమతమనుపేరరచింపఁబడినది. రాజుల వేశ్యాలంపటత్వమునుగనిన యీకవి వారికి నీతిదెలుపుటకీ గ్రంథమునురచించినట్లుకనుపడుచున్నది. వేశ్యలచేష్టలను, వేశ్యమాతలమాయలను, కుంటెనకత్తెలచాతుర్యమును, జూరులచురవస్థలను లోకంబునకుబోధించునట్టి యిట్టి నీతికావ్యము ప్రాచీనకావ్యములలో లేదని నొక్కివక్కాణింపవచ్చును.

వారాణసి నగరనివాసిని యగుమాత్రి యనువారాంగన యొకనాఁడు మేడపైనుండి సమీపంబుననొక గాయకుఁడు ప్రసంగవశమున బరించిన “ యశావనసౌందర్యగుడం దూరేణాపాస్య వారవనితాభిః । యత్నేన వేదితవ్యాః కాముకహృదయార్జనోపాయాః ॥ ” అనుశ్లోకంబునువిని మేడదిగివచ్చి యప్పురంబున దూతీకాకృత్యంబునఁ బ్రసిద్ధిపహించి కామిజనులఁ దగృహంబునబంధించియుంచిన వికరాల యనుముచునలికుంటెనకత్తెయింటికేగి యభీష్టపిటుల వశపఱచుకొను నుపాయంబుదెల్పుచునిప్రార్థింప నప్పడఁగి యుత్తమవిటనశీకరణోపాయంబులను సోపాఖ్యానముగ సోదాహరణముగవివరించి యనుభవపూర్వకంబుగా నుపదేశించెను. ఈ కావ్యము చదివినకామి వారకాంతలమాయల నెఱింగి మోక్షకామికాకపోడు. దీనియువసంహార మెట్లున్నదో తెలియదుగాని దీనిధోరణిదూడఁ

గా నెట్టివిద్యాధనసంపన్నులయ్యను చురైత్రికి శీఘ్రముగాలోఁబడుదురనియు నెంతటిలోకజ్ఞానులయ్యను బయోముఖవిషకుంభములవంటి వేశ్యా రూతలకపటవచనముల విశ్వసించును నొకమాటు వెలయాడతగు లంబునకొడఁబడినవాఁడు ధనిమానహానియైనను వారినివిడువఁజాలఁడనియు, విటులు వెలవెలచులకుటిలవర్తనంబులఁ గనుఁగొనఁజాలక వారి తేనెమాటల మోసపోవుదురనియు లోకలబునకు నీతిగఱపుటకే యీకావ్యముద్దేశింపఁబడినదని తెలియుచున్నది. అకటా! యిట్టికావ్యము సొంతముగానుండక యున్నభాగమైననింతదాకే వ్రజలమొగమెటుంగక యడుగఁటియుంటకు హిందూదేశముచేసికొన్నపాపమే మోతెలియకున్నది.

ఈ కావ్యశైలి యతిపేశలమై హృద్యంబై పండితపాదురసుగమంబైయున్నది ఇందలినుందరిసేనోపాఖ్యానము సరసజనరంజకంబుగా నీతిదాయకముగానున్నది. పాటలీపుత్రనివాసియు యజ్ఞయు సగుపురందర విప్రోత్తమునిపుత్రుఁడు నకీతవేదశాస్త్రుఁడు నగుసుందరసేనుఁడు వయఃకాలంబుసమీపించినతఱిని గుణపాలితుఁడనుమిత్రునితో దేశాటనంబుసలుపనేగి తుదకు నర్బునంబనుపర్వతంబు నెక్కి యందునంచరించుచు రెండవరతీదేవియొనఁదగునొక గంధర్వంగనంగాంచి దానిమాయకులోఁబడి యిల్లుమఱచియుండుట, అంతఁదండ్రి యాసంగతి నెఱింగి యొకివత్రి కవ్రాసి పరిచరునిచేతనచ్చటికిఁబంపుట, వారిసరస్వరానురాగవియోగాదులును సహజముగావర్ణింపఁబడినవి. పురందరుఁడు వ్రాసినపత్రకలోనినీతులు నిరుపమానములు. కథాంతరంబులనందంచుఁగూర్చిన నీతిపద్యరత్నంబు లభూతపూర్వంబులు. వానిలోనొకటిరెండుదాహరించెదను.

శ్రీ దేశాంతరేషు వేషస్వభావభణితాని యే నభాధ్యంతే ।

సముపాసతే నచ గురూకా విమాణవికలాన్ల డక్షాణః ॥

శ్రీ ఎవరుదేశాంతరగమనం బరులవేషభాషాస్వభావంబులను దెలిసికొనలేరో పెద్దలనుసేవించరో వారుకొమ్ములులేనియెగ్గులనఁదగుచును.

† తుణదృష్టనష్టవల్లభజన్మ జరావ్యాధిమరణపరిపూతే ।
పరివర్తిని సంసారే కః కుర్యాదాగ్రహం మతిమాక ॥

† జన్మజరావ్యాధిమరణపరితమై నిమిషములోఁగనుపడినదెంచునట్టి సంసారమందు బుద్ధిమంతుడైన వాఁడెవఁ డభిమానము పెట్టికొనును?

-:0:-

వా మ న ప ం డి త్తు డు

కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తికర్త యగునీవామనుని, నీతనికాలము నుగూర్చి రాజతరంగిణి యాధారముగాఁ బెక్కఁద్రహత మేకీభవించుచునే యున్నది. కాని, యొకవిచార్యకుఁడు “ మాఘుని శిశుపాలవధలోని పద్యముల నీతఁడుదాహరించినవాఁడగుట నవమశతకోత్తరభాగంబుననున్న మాఘునికంటె నితఁడు తరువాతివాఁడుగావలసియుండు ” నని వ్రాసినన సంశయాభిప్రాయమునకు సమాధానమింతకుమున్నె మాఘుఁడాటవశ తాబ్దములోనివాఁడని యెఱిగినచమవరులకుఁ దెలుపనక్కఱలేదు.

నీవాదేశమునుండివచ్చిన హుయకస్యాంగు హిందూదేశయాత్ర చేయునప్పటికే వ్యాకరణగ్రంథ మగుకాశికావృత్తి పఠనపాఠవ్యవహారములోనున్నదని యాతనియూత్రావర్ణనగ్రంథంబువలనఁ బాశ్చాత్యులుతెలిపియుండుటచేఁ దతగర్త యగువామనాచార్యునికంటె నీకవియన్యుడని తెలియుచున్నది అతఁడే యీతఁడేలకాఁగూడదని సంశయముగలుగవచ్చునుగాని యెనిమిదవశతాబ్దంబుమొదలునున్న భవభూతినాటకములలోనిపద్యము లీతనిగ్రంథంబున నుండుటచే నీవామనుఁడు భవభూతికంటె నర్వాచీనుఁ డనుటకు సందేహ మేమున్నది?

సాటియు నభినవగుస్తాఁచాఁడు భవ్యులొకలోకలోకవగులు ప్రక
మోన్యోతింబుననాసెన వాఁనినున్నట్టి భవ్యులొక కర్త యగునా
నందవర్ధనాచారునికంటె నీవామనుడు ప్రాచీనుడైనట్లు తెలియుచు
న్నది. ఈయానందవర్ధనుడు ౯ వ శతాబ్దము తరభాగమునఁ గాశ్మీర
మునేలిన యనంతసిర్మరాజునకు సమకాలికుడైయుండెనని రాజతరంగి
ణిచెన్నుచున్నది. దీనింబట్టి భవభూత్యాచందలకు నడుమవాడైన వానా
సుందాకర్-కాశ్మీరకుండేయని పెక్కుండ్రభిప్రాయపడుచున్నాను.

కావున రాజతరంగిణిబట్టి గామోదరకు ప్రజీవిశమున ప్రాసిన
లుగా నితఁడాతనికి సమకాలికుడై కాశ్మీరరాజగు బయోపీఠనియాథా
నంబున మన్వంత్రుడై క్రీ॥ శ॥ ఎనిమిదవతొల్లంబును పుట్టినట్లుండు
కీయుండియుండు నని నమ్మవచ్చును.

ఇతఁడు తనకుఁబంపూతుడై గామమిత్రుడై పండితిగోపన
త్రుడైన సాహిత్యద్రువుని సాహితీకలలో గావ్యబంకారసూత్రపు
త్తియనుపేరఁ గావ్యలక్షణంబులకు నుత్తమనిబంధనంబులగు సూత్రముల
నిదించి నానియర్థము స్వయముగా వివరించినయు శ్రమాలంతారికి సార్వ
భౌముడు, ఈతనికిఁబూర్వముమాడ భరిగిండిహామహాదులగ్రంథములు
గలవుగాని యవి దీనినలె ఘటపములు గావని యేతనర్వాచీనాలం
కారికులే వాచినిరి.

ఈగ్రంథమై దళితరణములుగా నిర్మింపఁబడినది. మొదటిపానిలో
గావ్యముయొక్క దృష్టాదృష్టప్రయోజనాదులు నిర్ణయింపఁబడినవి. ౨లో,
పదార్థదోషవాక్యాదోషాదులు నిరూపింపఁబడినవి. ౩లో, కావ్యగుణం

† (తెలుఁగు) వామనునియభిప్రాయంబుననిది యాక్షేపాలంకారము. భామహాభిప్రాయంబున సమాసోక్తి. ఈయాశయమునువలచితే యాశంకపక్షమున నిదియలంకారముల కొక్కయుదాహరణమిచ్చును.

బులు తెలుపబడినవి. రలో, శబ్దార్థాలంకారాదులు వర్ణింపబడినవి. ౫ లో, శబ్దశుద్ధికావ్యసమయాదులు నిర్ణయింపబడినవి. సంస్కృతభాషలో నిదియలంకారగ్రంథముగానే కాక వినుగ్గనకావ్యముగాగూడ నుపయోగపడుచున్నది. శబ్దతర్కాలంకారశాస్త్రములయం దధికసవర్ధుఁడగునీకవి పండితలోకమండనం బగునీకృతియేకాక వేఱొకటిఁచించినట్లు కనుపడుదు. నిర్గుణవర్తమాన్యధ్యానపరంబగు కృత్యాదిశ్లోక మీలనిజ్ఞానంబును గావ్యప్రతిజ్ఞ నిష్ఠు లెల్పుచున్నది.

“ ప్రణవ్య పరమం జ్యోతి ర్వాస నేన కవిప్రియా ।

కావ్యాలంకారసూత్రాణాం స్వేషాం వృత్తిర్విధీయతే ॥ ”

-:0:-

రుద్రభట్టుడు.

శృంగారతీలకకర్త యగునీకవి యేదేశస్థుఁడో తెలియదుగాని బ్రాహ్మణుఁడనిమాత్రము నామమే చెప్పుచున్నది. ఈతనికాలమైన నిదవిధ్యమ్మని నిర్వచింప నాధారములేదుగాని పంచశతాబ్దకర్త యగువిష్ణుశర్మకంఠేనితఁడు ప్రాచీనుఁడనిమాత్రము తెలియుచున్నది. ఏమనఁగా?—ఈతనికావ్యములోని “ సార్థం ననోరీభశతై స్సహధూర్తకాంతా ” ఇత్యాది శ్లోకమును లఘునాశనప్రకరణంబున విష్ణుశర్మ యుదాహరించెను.

నుటియు నీతఁడు పంచతంత్రప్రథమభాగంబునఁ గ్రీ|| ౭౫౫—

౭౫౫ నడుమనున్న దామోదరగుప్తుని కుట్టిసీమతములోని “ సర్వంకస్మాన్స్వప్తరణః పతిరనుకూలో మనోహరం సదనం ” అనుపద్యము నుదాహరించినవాఁడగుటచే ౮ వ శతాబ్దముచివరివాఁడని విశదమగుచున్నది.

కాబట్టి యీరుద్రభట్టుగూడ రావ శతాబ్దములోనివాడని యూహింప
వచ్చును. మఱియు గ్రంథముఖంబుననున్న “ప్రాయోనాబ్యం ప్రతిరో
క్తా భరతావ్యైరసస్థితిః | యథామతి తథాప్యేషా కావ్యం ప్రతినిగద్య
తే ||” అనుపద్యమున “నాబ్యరసంబును భరతానులు దెప్పిరి. కావ్యర
సంబును నేను దెల్పెన” నని ప్రతిజ్ఞ చేయుట చేతగూడఁ గావ్యాదర్శక ర్థంబు
గు నాచార్యవంశికంఁటె న గావ్యవేదగునని తోచుచున్నది. ఈ గ్రంథం
లెఱుంగుచున్న “శ్రీపురవధాదేవిగతా మల్లాస నిమాన సమస్తదేవ
తాం | శృంగారతలక నిధినా పురంపి గుద్రకి ప్రసాదయతి ||” అనుపద్య
ములన నితఁడు శ్రీపురవిధిమనుసింహాక కావ్యమును రచించెనని గోచరి
చుచున్నది.

ఈతఁడు రచించిన శృంగారతలకము కావ్యరసానుభూత కావ్యము.
ఇందు సంభోగశృంగారము, విప్రలంభశృంగారము, హాన్యాదిరసనిరూప
ణము ననుమూఁడుపరిచ్ఛేదములుగలవు. ఇందలి వివిధనాయకానాయకర
సాదిలక్షణంబులకు స్వయముగా లక్ష్యంబులు రచించినయీతనికవిత్వ
శైలి మృదువాధురంబై కల్లరసాయనంబగుచున్నది. శృంగారహాస్యకరు
ణరసంబులఁ గైకీకృత్తిప్రయోగింపఁగలిగినచుండెప్పుడు ప్రయోగించినయు
దాహరణమందుఁజూపెదను.

శ్లో “ సౌందర్యం శశలాంభవస్య కవిభిర్నిత్యైవ తద్వన్యతే |

సౌభాగ్యం క్వని పంకజస్య రజనీసంభోగభగ్నత్వపకే |

ఇత్యాలోచ్య చిరాయ చారుచిహిత త్ప్రస్యకురంగీదృశో |

పీషేతే నవయావనోన్నతముఖౌ మన్యేస్తనావాననం || ”

శ్లో కపులు చంద్రునికి సౌందర్యముగలదని యశత్యముగావర్ణించుచున్నాడు.
రాత్రిలయందు గళాపీఠంబగుపద్మమునకు శోభయొక్కదిది? అనిచిరకాలములో
దించి కురంగాక్షియొక్క సూతనయావనోన్నతముఖములగు కువములు నీత్య
సౌందర్యముగలిగినముఖమును జూచుచున్నవని తలంచెదను.

విష్ణు శర్మ

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు. శ్రుతి స్మృతి పురాణంబులఁజక్కఁగా నెఱింగినవాఁడు. ఈయంశంబు నీక్రిందిగ్రంథాదిపద్యములు ధ్రువపఱచుచున్నవి. “ననవే నాచస్పతయే శుక్రాయ పరాశరాయ సమతాయ । చాణక్యాయచ పిమషే సమోఽస్తు నయశాస్త్రకర్తృభ్యః ॥ సఃలార్థశాస్త్రీసారిం జగతి సమాలోక్య విష్ణుశర్మేదం । తంత్రైఃపంచభిరేతచ్ఛకాక సుమనోహరం శాస్త్రమ్ ॥”

అర్థశాస్త్రపరిష్కారయై పంచతంత్రమను నీతికావ్యమువ్రాసినయీ కవి తనకావ్యకథాముఖంబున “దాక్షిణాత్యంబగు మహిలాపురంబునఁ బ్రభువుగా నున్నయనారశక్తి భూపాలుఁడు చుర్చినీతు లగుతనపుత్రులకు నీతిఁగఱపఁచ నయాస్థానమందలి తక్కుంగలపండితుల స్రోతాస్సహంబునఁ దన్నునియోగించఁ దానీనీతిశాస్త్రము నురచించి నట్లుగా వ్రాసికొనినదాని “నిది కేవలము కథకుపోషాతిము గాఁజెప్పసలగాని నిజవృత్తాంతముగా” దనిమనము తలంప కుంటిమేని యీవిష్ణుశర్మ దాక్షిణాత్యంబగు మహిలాపురమున నివసించినవాఁడనియు ననారశక్తిగాజుని క్రాత్రేతుఁడనియు నూహింపవచ్చును. ఈకవి వైశాచిభాషలోనున్న గుణాధ్యని బృహత్సరథలను జాలవఱకుగ్రహించి నచనరూపకముగా న్రాయుచు నడుమనడుము నీతిసార నీతిప్రతిప మన్వాది స్మృతులలోనినీతివ్యంబులఁ బొందుపఱచి చక్కనిమృదువైతిలో వినసొంపుగాఁ జమవనింపుగా నీ కావ్యమునురచించినట్లు కనుపడుచున్నది.

క్రి॥ శ॥ ౫ వ శతాబ్దము పూర్వభాగములోనివాఁడని నిర్ణయింపఁబడిన భర్తృహరి సుభాషణనీతిశతములోని “దార్పణత్యాన్నపతి

ర్షినశ్యతి యతిస్సంగాఃస్సతోలాలనాః ద్విప్రోఽనన్యాయనాత్కులం కుత
 నయాచ్ఛీలం ఖలోపాసనాత్ । హీర్యన్యాయనవేక్షణాదపి కృషిస్సేహః
 ప్రవాసాశ్రయా । నైశ్చిత్రీచాప్రణయాస్సన్మద్ధినయా త్యాగ్యాత్సమాదా
 ధ్ధనం ॥ ' అనుపన్యమొకటిరెండుపదములభేదముతోఁ బంచతంత్రముమొ
 దటితంత్రంబునఁ గనుపడుటచేనితఁడు భర్తృహరికిఁ దరువాతివాఁడనుట
 నిశ్చయము. ఇదిట్లుండఁగా నాటవశతాబ్దముమధ్యభాగంబుననే యీపం
 చతంత్రము నాపరువానను పారసీక రాజుకాలంబున మొదటఁ బారసీక
 భాషలోనికి మార్చఁబడినదగుట నంతకుఁబూర్వంబుగాఁదగిన విష్ణుశర్మ
 ౫ వ శతాబ్దంబునంతంబుననే యాటవశతాబ్దంబుమొదటనో యుం
 డునని నిశ్చయించి పేటర్సను మొదలగువారీతని నాటవశతాబ్దము మొద
 టఁజేర్చిరి. కాని, ౮ వ శతాబ్దములోనివారగు దామోదరగుప్తరుద్రభ
 ట్టులపద్యము లీపంచతంత్రములోఁ గనుపడుచుండుటచే నారికంటె నితఁ
 డు తప్పకపరుండై ౮ వ శతాబ్దముచివరివాఁడైయుండుననితోఁచుచున్న
 ది. దీనింబట్టి పారసీకభాషలోనికి మార్చఁబడినకాలము తప్పనదగినదో,
 లేక మైకపులవ్యమలింగుఁ బ్రక్షిప్తములుగాఁజేరినవనదగినదో యీ
 హింపవశక్యముగాకున్నది. ఎట్లయిననీతఁడాటవశతాబ్దము పూర్వభాగము
 నకుఁ బూర్వంబును, ఎనిమిదవశతాబ్దము పరభాగమునకుఁ బరుండును
 గాఁ డనుటనిశ్చయము.

ఈతనికావ్యమొకగ్రామనదేశమునేకాక చిరకాలమునుండి యితర
 ఖండములఁగూడ నలంకరించుచున్నదనుటకంటె దీనిఘనతను వేఱుగాఁజే
 పునకగ్రహింపదు. మిత్రభేదము, మిత్రలాభము, కాకోలుకీయము, లబ్ధ
 నాశనము, అపరీక్షితకారకము, నను నైదుతంత్రములుగల యీనీతిప్రబం
 ధము బాలురకేకాక పెద్దలకుఁగూడ శీఘ్రేయనదియై బుద్ధిసాధనమనదియై
 హితముగఁజూపునదియై ముగ మొగవునదియై ప్రభువై గురువై మిత్రమై క

శత్రుమై వేనమై శాస్త్రమై పురాణమై కావ్యమై ప్రపంచదీక్షానమును
గరితలానులకముగాఁ జేయుచున్నది

ఈ కావ్యంబునఁ బెక్కుచోట్లఁ బాణినీయవిరుద్ధము లగుప్రయోగ
ములుగలవుగాని యవిలేఖనంబునను ముద్రణంబునను సంభవించినవికాని
శబ్దశాస్త్రజ్ఞుఁ డగునీతనివి గావని నచ్చునచ్చును. ఈ కావ్యములోని శిష్య
ములు ముక్కొలు ముప్పీసమితరులవే కాని యీతనివిగూడఁ గొన్నిగలవు.
ఇందుండి రెండు నీతిపద్యములను దాహరించెదను.

“ మాతృవత్పరదాగాణి పగద్రవ్యాణి లాప్తవత్ |

అశ్వేన త్వర్వభూతాని యః పశ్యతి సపశ్యతి || ”

ఈక్రిందిపద్యము వాదిప్రతివాదుల వివాదంబునకు ధర్మసూత్రము
గానున్నది.

“ వివాదేన్విష్యతే పత్రం | పత్రాభావేతు సాక్షిణః |

సాక్ష్యభావే తతోషవ్యం | ప్రపదంతి మనీషిణః || ”

పూర్వకాలంబున నేయిరువురకైన వివాదము సంభవించినపుడు
న్యాయకర్తలు మొరటలబ్రతమునుజూచెడివారు. అది లేనియడల సాక్షుల
నువిచారించెడివారు. వారు లేనియెడల వాదిప్రతువాదులను బ్రమాణ
ముచేయించి నిజమైనతీర్పుచెప్పెడివారట. ఒకరూకకీర్దలుకూటసాక్షు
లు ముగ్గురు దొంగలేకరును వచ్చుచిక్కాలంబునఁబైనిజెప్పినవన్నియుఁ
గూడినను మనన్యాయాధికారులసభలలో న్యాయముతేల కున్నదనిన నా
శ్చర్యమేమి? అహం కాలవ్యత్యాసము?

—:0:—

* ము ర్త ర క వి

ఇతనిసరియయినకాలము నిర్ణయింపనాధారములేదుగాని ౯ వ

* ఇతఁడు ౧౨ వ శతకమునడుమవాడనియుఁ గావ్యప్రకాశమునకు వ్యా
ఖ్యివాసిన వాడనియుఁ గొందఱునిరిగాని; నిదర్శనములేవియుఁ గానరావు.

శతాబ్దము పురభాగములోని రత్నాకరకవి హరివిజయకావ్యము ౩౯ వ
సర్గలోని “అంకేఽథనాటక ఇవోత్తమనాయకస్య నాశంకవిర్వ్యతి
యస్య మురారిస్థం । ఆకాంతకృష్ణభువనః క్వగతస్తతైత్యనాథో హిర
ణ్యకిశీపుస్సహ బంధుభిర్వః ॥” అనుపద్యములోని “అంకనాటకవిము
రారి” పదము లప్రకృతార్థపరముగా మురారికి వినిపెల్పుటచే నతినికంటె
నితఁడు పూర్వఁడైయుండుననియు, నితఁడు ననయస్థురాఘవప్రస్తావనలో
“యది తున్జం ఫూర్వై రితి జహతి రామస్య చరితం గుణై రేతావద్భి
ర్జగతి పునరన్యో జయతి కః” అనితనకుఁబూర్వము నేకులు రామకథను
రూపకములుగా వ్రాసియుండిరని యంగీకరించుటచేతను, సుప్రసిద్ధంబగు
నీతనినాటకంబులోని పద్యములెందును గావ్యాలంకారసూత్రవృత్తిలో
లేకపోవుటచేతను భవభూత్యామలకంఠఁడునానునికంఠఁడును బరుండై
యుండుననియుఁదెలియుచున్నది. కావుననితఁడు శ్రీ॥ ౭౯౦—౮౪౦ నడు
మ నుండు నని యూహించవగును.

ఇతఁడు మాన్యల్యగోత్రుఁడు. తంతుమతీవర్ధమానభట్టులకుఁబుత్రుఁ
డు. సర్వశాస్త్రములఁజదివినవాఁడు; బాలవాల్మీకివిరుదాంకితుఁడు. అనే
కులీక్రిందివిధముగానుతించుటయేయీతని సామర్థ్యముంబ్రకటించుచున్నది

“దేవీం వాచముపాసతేహి బహవస్సారంతు సారస్వతం । జానీ
తే నితరామసౌ గురుకులక్లిప్తో మురారిః కవిః” “మురారిపదచింతాచే
త్తథా మాఘే నుతిం కురు” “మురారిపదచింతాయాం భవభూతేస్తు
కాకథా”

ఈతనియనగ్రాఘవ మనర్థమైనది. ఇందుదశరథుఁడు విశ్వమిత్ర
యజ్ఞసంరక్షణార్థము రామలక్ష్మణులనుబంపుటమొదలుగా రావణవధా
నంతరమయోధ్యకుఁడైన శ్రీరాముఁ పట్టాభిషేకమునఁజేయు గల శ్రీరా

మాయణకథ యేడంకములలోవర్ణింపఁబడినది. “రక్షాంసీతి పురాపి సం శృణుచుహే” యను పయోగము ప్రామాదికమని భట్టోజీషీక్షితులూ త్రేపించినను, బాణినీయప్రయోగవిశేషంబులకు లక్ష్యముగానుండి సర్వ శాస్త్రప్రసక్తిగలిగి ప్రాథముగా లోకోత్తరముగానున్న యీనాటకకవి త్వమునుజూచినచో పండితులు “మురారేస్త్రప్రీయఃపంథాః” అనుసామోగల్పించినట్లు కనుపడుచున్నది. రామరావణపరమగునర్థముసూచించునట్లు లోకనీతిదాయకముగానున్న యీసూత్రధారవచనమెంతయుఁ జక్కగానున్నది.

§ “యాంతి న్యాయప్రవృత్తస్య తిగ్లంఛోఽపి సహాయతాం ।

అపంథానంతు గచ్ఛంతం సోదరోఽపి విముంచతి ॥”

రెండవయంకములోని యీకింది సూర్యోదయవర్ణనమెంతయు సరసముగానుత్తేజ్వింపఁబడినది.

† “ఏకద్విత్రివతుఃక్రమేణగణనా మేమామివాస్తంతయతాం ।

కుర్వాణా సమకోచయ ద్దశశతా న్యంభోజసంవర్తికాః ।

భూయోఽపి క్రమశః ప్రసారయతితా స్సంప్రద్యమానుర్యత ।

స్సంఖ్యాతుం సకుతూహలేవ నల్లినీ భానోస్సహస్రంకరాక ॥”

§ న్యాయముగాఁబోవువానికిఁ పశుపక్ష్యాదులుగూడఁ బోడ్పడును. అపమాద్య మనఁబోవువాని సోదరుఁడుగూడ విడిచిపెట్టును.

† తామరలత, అస్తమించునట్టియే సూర్యకిరణములను, ఒకటిరెండుమూడు నాలుగనిలెక్కించుచుఁ దనకమలదళములను ముడించెనో మరల నుదయించునట్టి యాకిరణములనే యిపుడు సంతోషముతోఁదిరిగిలెక్కించుచుఁ గ్రమముగాఁ దన దళములనువిప్పించుచుండెను. అనఁగా సహస్రకిరణంబుదయించెను సహస్రపత్రము వికసించెను. అనితాత్పర్యము.

నాల్గవయంకములోని గామపరశురాములసంభాషణం బెంతయు విచిత్రపుగానుండును. తాను శివధనుస్సు విజివి.నందులకుఁగోపించు పరశురామునిఁగూర్చి గామనిచాక్ష్యము.

“ బాలస్వభావసులభేన కుతూహలేన ।

కృష్టం ధనుగ్భగవతో వృషభధ్వజస్య ।

శత్రానుశంగిక మనుంగిత మీదృశంతు ।

సంవృత్తనుత్ర నహయా గణిత స్త్యమాసీః ॥ ”

ఈతనికవిత్వము ప్రతిపద్యసరసంబై పాండిత్యప్రకృష్టముగానున్నను నుట కీక్రిందిచాటుశ్లోకిము చాలును.

“ యేశబ్రహ్మస్త్రిన్ద్రాతా యే శీలితనిఘంటవః ।

శేషానేవాఫికారోఽస్తి ముగారికృతనాటకే ॥ ”

“ శివైతనపువేదికిచే బ్రసివిల్లుపట్టివందగా నానిస్సెక్కుముగా విజిగిపోయినది. ఈవిషయముననిన్ను బరిగవించెను.

“ శబ్దకాస్త్రముచదివి నిఘంటుపులుపరిశీలించినవారికే ముగారి నాటకము చచ్చినవని నాచారము గలను.

ఆనందవర్ధనాచార్యుడు.

—:—

ప్రసిద్ధాలంకారికుఁ డగునీ బ్రాహ్మణుఁడు కాశ్మీరజేశ్వరుఁడు. కాశ్మీరంబు నేలినయవంతివర్మసామ్రాజ్యంబున నీకవి కీర్తిగాంచెననిరాజతరంగిణిలోని “ ముక్తాకణశ్శివస్వామీ కవిరానందవర్ధనః । ప్రథాం రత్నాకరశ్చగా త్సామ్రాజ్యేనంతివర్ధనః ॥ ” (౫-౩౭) అనుశ్లోకమువలనఁజెలియుచున్నది. ఈయవంతివర్మ ౮౫౫ మొదలుగా ౮౮౪ వఱకును కాశ్మీరమునేలినట్లు రాజతరంగిణివాఁనుచున్నది. మరియు ౧౦ వ శతా

జ్ఞము పూర్వభాగముం దున్నరఘువంశాదివ్యాఖ్యాత యగువల్లభదేవుని పాత్రుడగు క్షయ్యటుఁ డీయానందవర్ధనుని దేవీశతకమునకు న్యాఖ్యానమువ్రాసి దానిచివర “ వల్లభదేవాయనితశ్చంద్రాదిత్యాదవాప్య జన్మే మాం । కయ్యటనామా రచయద్వివృతిం దేవీశతస్తోత్రే ॥ వసుమునిగగ నోదధి (౪౦౭౨) సమ, కా లేయాతేక లేస్తథాలోకే । న్వాపంచాశేవ ర్షేరచితేయంభూమిగుప్తవృషే ” అని తనన్యాఖ్యాన రచనకాలమును నిర్ణయించెను. ఈకాలము క్రీ॥ శ॥ ౯౭౬ నకు సరిపోవుచున్నది. కాబట్టి కైయటరాజశేఖరులకుఁ బ్రాచీనుఁడు గావలసినవనయానందవర్ధనుఁడు శ్రీమదవంతివర్మనమకాలికుఁడై, ౮౫౫-౮౮౪ నడుమ నుండె ననుట నిశ్చయము.

ఇదియుంగాక రాజశేఖరుఁడీతనిఁ బ్రశంసించినట్లుగా సుభాషితావళ్యాదులలో “ ధ్వనినాతిగభీరేణకావ్యత త్వనివేశినా । ఆనందవర్ధనః కన్యనాసీదానందవర్ధనః ” అనుపద్యముగూడఁ గనుపడుచున్నది.

ఈపండితసార్వభౌముఁడు రచించినధ్వన్యాలోక మభినవగుప్తాచార్యునిలోచనముతోఁగూడఁబ్రసిద్ధికెక్కి యున్నది. ఇందుఁగావ్యమునకు ధ్వనియేయాత్మయని నిరూపింపఁబడినది. ఇదిగాక యీతఁడుకావ్యతత్త్వము, పంచబాణలీల, దేవీశతకము, ఆర్జునచరితము, మొదలుగాఁ గొన్ని గ్రంథములురచించినట్లు తెలియుచున్నది. దేవీశతకముచిత్రబంధయమకశ్లేషాదిబద్ధంబై యతిక్లిప్తముగానున్నది. ఇందు, మహారాష్ట్రప్రశాచమాగధ సౌరసేనావప్రభంశభాషలకు సంస్కృతభాషతోశ్లేషకల్పింపఁబడినది. దీనింబట్టియీపండితుఁడు షడ్భాషాపరిపూర్ణుఁడని తెలియుచున్నది. ఇందుండి భాషాషట్రాసమావేశమునకోకకాటి యుదాహరించెదను. “ ఆలోలకమలేచి త్తలలామకమలాలయే । పాహి చండిమహామోహభంగభీమబలామలే ”.

రత్నాకరుడు.

-:-:-

ఇతడు గూడఁ గాశ్మీరరా జగునవంతివర్మభూపాలునిరాజ్యకా
లంబుని నానందవర్ధనునితో గ్రీ॥ శ॥ ౧౫౫-౧౫౬ సడుమనుండెనని
యాతనిజీవితమున నుదాహరించిన రత్నావలీ స్తోకమునుగనిన చదువరు
లకు వేఱుగాఁదెలుపనక్కరలేదు.

ఈతనివిద్వత్త్వకవిత్వమహత్త్వముం దెల్పు హరవిజయ మహాకా
వ్యమును గనియే కాఁబోలు రాజశేఖరుఁడీతని “మానమృతమహితత్వారః
ప్రాయోరత్నాకరాశ్రమే । ఇతీవసకృతో ధాత్రాకవిరత్నాకరోఽపరః”
అని ప్రశంసించియున్నగా సుఖాపితహారావళిలోఁ గనుపడుచున్నది.

ఈకివి రచించినవక్రోక్తిపంచాశికయను నేఁబదిస్తోకముల శినస్తో
త్రముమఱియొకటి కనుపడుచున్నది. ఇందుఁబార్వతి శివుఁడును బరిహా
సార్థముగాఁ బరస్పరముమాటల కన్యార్థముచేసికొనుచు నొండొరులవం
చింపఁ జూతురు. ఇందుండి యొక్కపద్య ముదాహరించెదను.

“ త్వం హాలాహలభృతగ్రోషి మనసో మూర్ఛాం మమాలింగితః ।

హాలాం నైవ బిభర్షి నైవ చ హలం ముగ్ధే కథం హలికః ।

సత్యం హలికతైవ తే సముచితా సక్తస్య గోవాహనే ।

వక్రోక్త్యేతి జితో హిమాద్రిసుతయా స్మేరో హరః పాతు వః ”

పార్వతి— నీవు హాలాహలభరుఁడవు కాఁగిలింపఁబడి. నామనస్సునకు
మూర్ఛ గావించుచుంటివి.

శివుఁడు— ఓసిముగ్ధా ! నేనుహలను (సురను) హలము (నాగలి) భ
రించువాఁడనుగాను హలికుఁడ ననుకొంటివా ?

పార్వతి— సత్యమే. ఎద్దు నెక్కునీకు హలికత్వముతగును. అనిపార్వతివ
క్రోక్తిచే జయింపఁబడి సప్తశివుఁడు మిమ్మురక్షించుఁగాత.

హరివిజయమహాకావ్య మేబదిసర్గలు గలవి. ఇందు శీవుడొక కాసురుని సంహరించి దేవతల కానంద మొసంగుటయనుకథాభాగము విద్రింపబడినది. సర్వోధలోక్ష్మానమున కీది యాకరముగా నున్నది.

ప ద్యగు పు డు .

-:0:-

ఈశోడు కాశ్మీరదేశస్థుఁ డగుబ్రాహ్మణుండు. క్రీ॥ ౮౨౫-౮౮౪ నడుమఁకాశ్మీరము నేలినయింతవర్షభూపాలుని చరిణమునే తననవనా హాసాంకిచరిత్రమున సమగ్రముగా వర్ణించినవాఁడగుటచే నిలిండారాజు నమ సమకాలినుఁడో కొంచెముతరువాతివాఁడో యగు ననిశోచుచున్నది. మఱియు ౧౧ వ శతకము పూర్వించునున్న క్రీ॥ మేండుఁడిను, ౧౦ శతక ము త్తరభాగమం దున్నధనంజయుఁడునుగూడఁ దమయలంకారింధంబుల నీతనిశ్లోకములుగాహరించినట్లుండుటచే నెట్లుండునీతఁడు ౯వ శతాబ్ది ముత్తరభాగములోనివాఁ డుట నిర్విచాదము.

ఈతనినవసాహ సాంకచరితము పదు నెనిమిదిసర్గలమహాకావ్యము ఇందు మహాకావ్యలక్షణానుసరణంబుగా నష్టాదశపర్ణనంబు లళిరియ్యముగా నందందు వర్ణింపబడినవి. కవిత్వసుఖపేశలమై శ్రావ్యముగా నుండును. ఇందుండి యొకపద్య ముదాహరించెనను.

గీ “ మగ్నాని ద్విషతాంకులాని నమరే త్వష్టధధారాకులే ।

నాధాస్మిన్నితి వందినాచిబహుశో దేవ! శ్రుతాయాం పురా ।

గీ పాదా! “ ఈయడవిలోనే తొల్లి నీభిదధారచే నాకులకైన సంగ్రామంబున శత్రువులుమునింగిపోయి ” రని నుతింపువఁదిమాటువిని గూర్జర రాజవత్స మరలఁగించు బసించు నమరాశో నీకత్తిమీచ దృష్టి విడుచుచున్నది.

ముద్దా గుర్జరభూమిపాలమహిషీ ప్రత్యాశయా సాక్షసః ।
కాంతా రే చకితా విమంచతిముహూః పత్స్యకృపాణే దృశౌ ॥ ౧౧
దీనింబట్టి యవంతివగ్న హర్షణదేశరాజును జయించెనికూడఁ దె
లియుచున్నది.

విశాఖదత్తుడు.

—౦:—

ముద్రారాక్షసకర్త యగునిశఁడు సామంతప్రభు వగువశేష్వరద
త్తునకుఁ బోత్తుండును మహారాజుపరలక్ష్మితుఁ డగువృధువునకుఁ బుత్తుం
డును నయింట్లుప్రస్తావనవలనఁ దెలియుచున్నది. అజ్మీగుప్రభువును, చౌ
హణరాజు నగువృధురాయియే యీకవితండ్రి యగువృధునైయుండునని
యు నీతఁడు క్రీ॥ ౧౧-౧౨ శతాబ్దములలోనివాఁడనియు ప్రాసించిల్లి
నుపండితునియభిప్రాయంబును, ౧౧ వ శతాబ్దములలోనివాఁ డనుహా
లుపండితునభిప్రాయంబును నివిప్రామాదికంబులని శ్రీకాశీనాథశ్రృంబక
తిలాంగునుహాశయులు నిర్ణయించిరి. వీ హతయు ముద్రారాక్షసములో
బౌద్ధమతధర్మము లధికముగా వర్ణింపఁబడుటచేఁ దన్మతముభివృద్ధిలోనున్న
కాలమునననఁగా క్రీ॥ శ॥ ౬-౭ శతాబ్దములలోనిది పుట్టియుండుననియు
సంతకంఁటె నితిరసదాధారంబు లేవియుఁ గనుపడవనియు వారే నిర్వచిం
చిరి. ఎట్లయినది ౧౧ వ శతాబ్దముకంటెఁ బ్రాచీనమైనదనుటకు దీనిలో
నివశ్యములు దశరూపంబునను దాహరింపఁబడుటయే నిదర్శనముగనుచున్నది
ఈతనినాటకము రెండవయంకములోని “ప్రారభ్యతే నఖిలు క్షిప్రుభా
యేన నీవై” రిత్యాదిపద్యము చాలగుఁదియితిరకపులస్తోకంబులకాకరం
బగు భర్తృహరినీతిశతకములోఁగనుపడుటచే నితఁడుభర్తృహరికంటెఁ

ఋగ్వేదేమోయని కొందఱికి సంశయముగలుగుచున్నది. కాని, పైపళ్ళ మీనాటకముజన్మించిన వెనుకనే యెవరోనీతిశతకములోనధికముగాఁ జేర్చి యుందురనియు నదిభర్తృహరిస్వయముగాఁ జేర్చినదిగాదనియు నూహింపవలసియున్నది.

మఱియుఁగావ్యాలంకార సూత్రవృత్తిలోఁగాని, ధ్వన్యాలోకంబులోఁగాని యీయత్తమనాటకంబులోని స్లోకములుదాహరింపఁబడక పోవుటచూడఁగా ౯ వ శతాబ్దముకంటె నితఁడు ప్రాచీనుఁడుకాఁడేమోయని సంశయము గలుగుచున్నదిగాని, కాలనిర్ణయంబుల కీయలంకార గ్రంథములే ముఖ్యాధారంబులు కాకపోవుటచే నెట్లు చెప్పబడునను వలను పడకున్నది. కావున నింతకంటెఁ బ్రబలాధారములు లభించునంతవఱకునీ కవి ౭-౯ శతాబ్దములనడుమవాఁడైయుండునని మనమూహింతము.

ఇతఁడురచించినది ముద్రారాక్షసముగాక మఱియొకటి కనుపడుదు. ఇది, రాజనీతిని, రాజ్యతంత్రంబులను దెలుపుచక్కని నాటకము. చందనదాసునింట మంత్రిరాక్షసుని ముద్ర (వేలియుంగరము) దొరకుటయు దానిమూలముగానతఁడు చాణక్యనకువశ్యుఁడగుటయు ననునంశంబులు ప్రధానంబులుగా దీనికిపేరువచ్చినది. నవనందరాజులచే నవమానింపఁబడిన చాణక్యుఁడనుబ్రాహ్మణుఁ డారాజుల సంహరించి వారిని వతితల్లి మనుమఁడైన చంద్రగుప్తుని బాటలీపుత్రమునకుఁ బ్రభువుగానొనరించె దనని ఘోరప్రతిజ్ఞ చేసి గుప్తముగాఁ గిరాతరాజుతోను మైశ్యరాజగు పర్వతకునితోను మైత్రియొనరించి వారిచే నవనందరాజులను జంపించి చంద్రగుప్తుని రాజుగా నొనరించెను. మఱియు మంత్రిరాక్షసుని యెల్లయుపాయంబులకుఁ బ్రతిక్రియలొనరించి యారాజులతండ్రి యగునర్వర్ధసిద్ధిని బర్వతకామలనుగూడ మాయోపాయంబుల జంపించెను. పిదపఁ బర్వతకునికుమారుఁ డాపురము విడిచి న్వపురంబు చేరుటగని మం

త్రిరాక్షసుఁ డాతనియొద్దకుఁ జేరి చంద్రగుప్తునివధ కుద్యమించుచుండెను. ఇట్లుండఁజాణక్యఁడెట్లయిన నారాక్షసునిఁ జంద్రగుప్తునిమంత్రిగా నొనరింపవలెనని యెన్ని పెక్కుకుటిలోపాయంబులు పన్ని తుద కౌతనికి జంద్రగుప్తునియొద్దకుఁ జేర్చెను ” అనుకథా సంవిధానంబు నతినిపుణముగా రాజనీతిపరిముగాఁబెంచి కవి దీనియందుఁ దనప్రతిభాసామర్థ్యమును గల్పనా చాతుర్యమునుజూపెను. ఇందువీరరసము ప్రధానము, అదృశ్యరసముదానియంగము, ధీరోదాత్తుఁడునాయకుఁడు, బృహత్కథావిష్ణువు రాణప్రఖ్యాత మితివృత్తము. ఇందుండి చాణక్యమంత్రిరాక్షసులవాక్యములను దెలిగించి వ్రాసెదను. “ నవనందరాజులహడియించితిని. చంద్రగుప్తునికి రాజ్యమిచ్చితిని. కోపానురాగంబులకు ఫలము శత్రుమిత్రుల యెడనమానముగా విభజింపఁబడినదికాని మంత్రి రాక్షసుండువశపడక పోయినచో స్థైర్యమెట్లుకలుగును ? నందవంశ శేషమున్నయెడల నాతఁడు వశ్యుఁడు కాడనియే సర్వార్థసిద్ధినిగూడఁ జంపించితిని. అయిన నితఁడు మలయకేతువునుబట్టి చంద్రగుప్తునిఁ జంప నెంచుచున్నాఁడు. ఓమంత్రిరాక్షసా ! బాగుబాగు లోకములో భృత్యులు సంపదతోఁగూడినరాజును ధనాశచే సేవించుదురు. తమ ప్రభువు లాపదలోనున్నను మరల సంపదఁ గాంతురనునానచేఁ గొందఱు సేవించుదురు. తమప్రభువంశము నిర్మూలమయినను సర్వకానుములఁబరిత్యజించి రాజభక్తిచే వారిశత్రువులయొడఁబ్రతిక్రియఁ దలఁచునీవంటియుత్తములు లోకములో లేరు. కావుననే నిన్నుఁగాంక్షించుచుతిని ” అనిచాణక్యని యాలోచనము. “ ఆహా యెంతకష్టము ? చంద్రగుప్తునిఁజంప విషకన్యను బ్రయోగింపదానిచేఁ బర్యంతంబుచచ్చెను. విషశస్త్రాదిప్రయోగములుచేయఁగా వానిచే నాభృత్యులువచ్చిరి. నానీతులన్నియు నాయాలోచనకు వ్యతిరక్తములై చంద్రగుప్తునికి ఫలించుచున్నవిగదా ? అనిరాక్షసునియాలోచనము.

“సాణములపైచను గోలాపీవునుగాని నన్ననమ్మి నాయెంటు
నుంచిననుంత్రి రాక్షసునిభార్యాపుత్రులను సమర్పించ ” ననుచందనుదా
సుని శరణాగతరక్షణధర్మమును, తనకు దొరకినముద్రమూలముగా నన
త్యవత్రిక కల్పించి నులయ కేతువుచునస్సుచెటిచి రాక్షసుని వశపట్టచుకొ
ను చాణక్యునిరాజనీతియు, అశక్యమగునంతవఱకును జంద్రగుపునున్నా
లింపనుద్యమంబు విడువని రాక్షసునిరాజభక్తియు నీనాటకమున కలంకా
రములుగానున్నవి.

ఉత్తమమధ్యమాధములగుణమును జెల్పునీక్రిందిస్లోక మే భర్తృ
పారిసీతిశతకములోఁ బ్రక్షిప్తముగాఁ జేరినట్లున్నది.

† సారభ్యతే నఖలు విఘ్నభయేన నీచైః ।

సారభ్య విఘ్ననిహతా పరమంలి మధ్యాః ।

విఘ్నేః పునః పునరిపి ప్రతిహన్యమానాః ।

సారఙ్గ ముత్తమాగుణా న పరిత్యజంతి ॥

† చూ॥ పాదాంత్రతి ముద్రారాక్షసపీఠిక.

† నీచులు విఘ్నభయముచేఁ గార్య మారంభింపరు. మధ్యములు కార్య
మారంభించి విఘ్నభయముచే విడుచుదురు. ఉత్తములో యెన్నియంత రాయములు
ఎచ్చినను దానుపట్టిన కార్యము విడువరు.

రాజశేఖరుడు.

-:0:-

లోకప్రసిద్ధం బగుపేరు గాంచినమహాకవులలో నొకఁడగునీతనిఁ
గూర్చియనేకప్రాచీనకవులును నవీనవిమర్శకులును మిక్కిలి ప్రసంగించి
యుండిరి. సాయనమాధవఁడారుని శంకరవిజయంబున రెండుమూఁ

డుచోట్ల నాటకత్రయకర్తయని ప్రసిద్ధిపడెననేరభక్తిపాలకుఁ డగు రాజశేఖరుఁడు శంకరభగవత్పాదులసమకాలికుఁ డగుమఱియొకరాజ కవి కావచ్చు ననినచుఁగ్గాప్రసాదపండితులయభిప్రాయము యుక్తియుక్త మని నమ్మఁదగును

బాలరామాయణాదికర్త యగుమనరాజశేఖరుఁడు తనకావ్యంబు లమహేంద్రపాలరాజును వర్ణించియుండెను. ఈరాజునుగూర్చిఇండియన్ ఆంటిక్వేరీ ౧౫ వ భాగములో ౪, ఓమ్స్వస్తిశ్రీమహాదేవయసమావా సితానేకగోహస్త్యశ్వరథపత్తిసంపన్నసూంధావారాత్ — పరమభగవ తీభక్తో మహారాజ శ్రీభోజదేవస్తస్య పుత్రస్త త్పాదానుభ్యత శ్రీ చంద్రభట్టారికాదేవ్యాముఖ్యన్నః పరమభగవతీభక్తో మహారాజ శ్రీమ హేంద్రపాలదేవగ్ర్యావస్తిభుక్తా శ్రావస్తీమండలాంతఃపాతి బాలయికావి షయసంబద్ధపానీయకగ్రామసముపగ తా సర్వానేవ యథాస్థాననియు క్తా ప్రతివాసినశ్చ సమాజ్ఞాపయతి—సంవత్సర—౧౦౦ ౫౦ ౫ మా ఘనుది ౧౦ నిబద్ధం ” అని మహేంద్రపాలదానపత్రము ముదితమై యు న్నది. ఇందువేర్వేలుగానున్న యంకెలఁగలిపినయెడల ౧౫౫ అగుచున్న ది. ఇది హర్షవర్ధనరాజ్యారంభకాలమనియు దీనికాతనిరాజ్యారంభకాల మున కయిచ్చత్రీస్తునత్సరములు ౬౦౬ కలిపినయెడల ౭౬౧ వచ్చుచున్న దనియు నిదియేదానపత్రసహాయమనియు డాక్టర్సుస్సేటుగారియాశయము. దీనింబట్టియే యాతనియాశ్రీతుఁ డగురాజశేఖరుఁడు ౮ వ శతకము పర భాగముననుండునని యొకరిద్దఱునిర్ణయించిరి. కాని, దానపత్రములోని సంఖ్య చురూహ్యముగానున్నదనియు దానింబట్టి హర్షవర్ధనకాలము కల్పించుటయు నక్కాలంబున మహేంద్రపాలరాజశేఖరు లుండిరనుటయు యుక్తియుక్తముగాలేదనియుఁ జాలవారియభిప్రాయము. ఔసు నిజమే. రాజశేఖరుఁడు ౧౦ వ శతాబ్దము పూర్వభాగమున నుండెనని యనేకని దర్శనము లుండఁగాఁ బైతృప్పలెక్క నెవఁడు విశ్వసించును?

ఈదానపత్రము కాలనిర్ణయమునకుమాత్రమే సరియైనమాగ్గ ముచూప కున్నదిగాని మనకనికి నాతనిప్రభువునకును సంబంధించియేయు న్నది. ఎట్లనఁగా? దానపత్రములోని మహేంద్రపాలు నిరాజధాని యగుమహేంద్రపాలుమనునామాంతరంబుగల కాన్యకబ్జమై నట్లుగా “కాన్యకబ్జం మహేంద్రపాలం, మహేంద్రపాలః కాన్యకబ్జే” అను విశ్వప్రకాశమేదిని నిఘంటువులవలనను, బాలభారతప్రస్తావనలోని మహేంద్రపాలనగరప్రసంగమువలనను, బాలరామాయణదశమాంకము లోని రామలక్ష్మణవచనములుగానున్న “మందాకీనీపరిక్షిప్తం మహేంద్ర పాలం నామనగరం” ఇదం ద్వయం సర్వమహాపవిత్రం పరిస్పరాలంక రణైకహేతుః। పురంచ హేజానకి కాన్యకబ్జం సరిచ్చ గౌరీపతిమాలి మాలా॥ అనువాక్యవదంబులవలనను ధృవ మగుచున్నది.

పైదానపత్రమునుబట్టి కొందఱునిర్ణయించినకాలమే కవికాలమని చెప్పినయెడల ౭౩౦ లోఁగాన్యకబ్జంబునేలిన యశోవర్మకు నాతనికవియ గు భవభూతికిని, మనరాజును గవియు సమకాలికులు గావలసివచ్చునుగ దా? అట్లయినయెడల భవభూతిని సుబంధువు, వానిని గవిరాజు, ఓరిము గ్గురిని రాజశేఖరుఁడు కాలక్రమంబున వారిగ్రంథముల స్మరించుట యెట్లు తటస్థించును? ఇదికాక, కాన్యకబ్జంబును యశోవర్మయేలుచుండఁగామ హేంద్రపాలుండేలెననుట యసంభవముగదా? కావున భవభూతి రాజ శేఖరులయంతరము తుదకొకకాలతాబ్దముకంటె నధికముగానుండవలయు ననితేలుటచే ననేకవిమర్శకసమ్మతంబుగా మనకవికాలము ౮౫౪ తట స్థించుచున్నది. ఇట్లేప్రాసెనరుపీబరు మొదలగువారు తెలిపియుండిరి. మ టియు ౧౦ వ శతకముకట్టకడ నున్నభోజరాజుపెత్తండి యగుముంజ (వాక్పతిరాజు) మహీపాలుని యాస్థానకవి యగుధనికకవి దశరూపావ లోకంబున నీతనికర్పూరమంజర్యాదులలోని పద్యములుదాహరించుటచే

గూడ హనకవి దశమశతకాంతిమభాగంబునకుఁ బూర్వఁడుగావలసియు
న్నది. దీనిచేతనే హనకవి ౧౧ వ శతకమునంతంబున నుండెనను విల్పను
పండితునియభిప్రాయంబును ౧౪ వ శతకమున నుండె ననుమాన్సిముల్లరు
నాశయంబునుగూడ నిరాకృతంబులగుచున్నవి. ఇదియుంగాక ౨౨౪
లోఁ గాశ్మీరము నేలినయవంతివర్మరాజసమకాలికు లగునానందవర్ధన
రత్నాకరులనితఁడు నుతించినట్లుండుటచేతను శా॥శ॥ ౨౨౧ లోననఁగా
క్రి॥ ౯౫౯ లో యశస్తిలకచంపుపురచించిన జైనసోమచేవుఁడీతని నుతిం
చినట్లుండుటచేతను మనకవి వీరిమధ్యకాలంబులోనివాఁడని స్పష్టపడుచు
న్నది. కావున నెవ్విధంబుననాలోచించినను రాజశేఖరికవి క్రి॥శ॥ ౨౨౪
౯౫౯ నడుమ నుండె ననుట నిశ్చయ మగుచున్నది.

ఈవి తననాటకప్రస్తావలలోఁదన్న రాజగురునివర్ణించుకొను
టచేతనే బ్రాహ్మణుఁడని తెలియుచున్నది. విద్ధసాలభంజికాబాలరామా
యణప్రస్తావనలలోనున్న “అకాలజలదస్య ప్రణిపుః” సమూర్తో య
త్రాసీ ద్దణగణఇవాకాలజలర స్సరానందసోపి శ్రీవణపుటపేయేన వ
చసా నచాన్యే గణ్యంతే తరలకవిరాజప్రభృతయో మహాభాగస్తస్మి
న్నయమజని యాయావరకులే ॥ తదాముష్యాయణస్య మహారాష్ట్రీచూ
డామణేరకాలజలదస్య చతుర్థో దౌర్దుకిః (దౌహికిః) శీలవతీసూనురుపా
ధ్యాయశ్రీరాజశేఖరః “అనువాక్యమువలన సీతఁడు మహారాష్ట్రదేశ
స్థుఁడనియు, అకాలజలదకఁకి మునిమనుషునికొడుకనియు” యాయావ
రనామకవంశమున జన్మించినవాఁడనియు, మహేంద్రపాలవర్ణనమునుబ
ట్టి స్వదేశము విడిచి కాన్యకుబ్జంబునకు రాజాశ్రయంబునవచ్చెననియుఁ
దెలియుచున్నది.

ఈతఁడురచించినవి బాలభారతము, కర్పూరమంజరి, విద్ధసాలభం
జిక, బాలరామాయణము ననునాలుగుగ్రంథములులోకంబున వ్యవహరిం

పఠించుచున్నది. కాని, యీతఁడు బాలరామాయణప్రస్తావనలో వ్రాసికొనిన “విద్ధిన్స్వత్ప్రబంధాత్” అనువాక్యమువలన, శ్రీహర్షవిక్రమాది తృణీకవిత్వములో వ్రాసినట్లుగా డాక్టరు, ఆపద్ధుదొరవారు సేకరించినట్లు తెలియుచున్న సవ్యాఖ్యలిఖితసప్తకమును, సుభాషితావత్సాదులలోనికవివిషయంబు లగురాజశేఖరుని పెక్కుశ్లోకంబులనుబట్టి కొండఱుపాహించినట్లుగాఁ గవివిమర్శమునుగ్రంథము నీతనివేయని విశ్వసింపఁదగుటచేని తఁడాలుగ్రంథములు రచించినట్లు భ్రష్టమగుచున్నది.

పైపాటలుగ్రంథములలోఁగూడ నీకవి రఘుకులచూడామణీయగు మహేంద్రపాలదేవుఁడు తనశిష్యుఁడనివర్ణించి బాలభారతప్రస్తావనలో విశేషముగా రఘువంశముత్తామణీయు, నిగ్భయిన రేంద్రపుత్రుఁడునగు మహీపాలదేవుని వర్ణించెను. కర్పూరమంజరీప్రస్తావనలోఁగూడఁ దన సమకాలికు లగున్మృగాంకలేఖాకథాకారాపరాజితకపుటెన్నునుతించినట్లుగా “బాలకవిః కవిరాజో నిగ్భయరాజస్య శిరోపాధ్యాయః” అని చెప్పికొనెను. ఈయంశములనుబట్టిమాడఁగా మహేంద్రపాలునికే నిగ్భయరాజునామాంతరంబుగలదనియు నాతనిపుత్రుఁడు మహీపాలదేవుఁడనియుఁ దండ్రికొడుకుల కిద్దఱును నీకవి గురునై చారియాస్థానమున నుత్తమపదము నొందియుండెననియు విశదమగుచున్నది.

ఈతనిబాలభారతమునకుఁ బ్రచండపాండవ మనునామాంతరంబుగలదు. “రాజశేఖరికవేర్పహాత్యకో బాలభారతమిదం హినాటకం” అనిప్రస్తావనలో నుండుటచే నిదితనకై దంకములుగలదియైనను గావలయును. కాని, దీనిరెండంకములుమాత్రమే వ్యవహారంబుననున్నవి. దీనిధోరణిఃజూడఁగాఁగపి, బాలరామాయణమునలెనే భారతకథను సంగ్రహించి పదియంకములమాత్రముగా రచించియుండెనని తోచుచున్నది. అట్లుకానియెడల దీనికేఁ బ్రచండపాండవ మనునామమే చెల్లదు. ప్రథమాంకము

లో—వ్యాసప్రాచేతనప్రవేశము, రాధావేదము (లక్ష్మ్యవిశేషమునుగొట్టుట) పణముగాఁగల ద్రౌపదీస్వయంవరమున కెల్లరాజులువచ్చుట, బ్రాహ్మణవేషధరుఁడగునర్జునుఁడు దానినిగొట్టి పండెముగెలుచుట, పరిరాజులయోగ్రహమును వర్ణింపఁబడినవి. రెండవదానిలో—దుర్యోధనుఁడు ధర్మరాజును ద్యూతమునకుఁబెలుచుట, యామాయజూదముననితఁడు శకునిమూలముగా సర్వమునోడుట, దుశ్శాసనావమానిత యగుద్రౌపదిప్రతిజ్ఞ, పాండవులు వనవాసమునకేగుట యనునంతఁజక్షకును వర్ణింపఁబడినది.

కర్పూరమంజరి యిదియొకసప్తకము. ప్రవేశకము, విమలంభము లేనిదై యగకములకు బదులుగా నాలుగుజవనికాంతరములుగలిగి ప్రాకృతభాషామయమైనరూపకము సప్తకమనఁబడును. ఇట్టిసప్తకము రచించుటకుఁగారణము కవియిట్లుతెల్పెను. “సంస్కృతవాక్కులు కఠినములు, ప్రాకృతవాక్కులు సుకుమారములు. పురుషులకుఁ గాంతలకునుబోలెవానికి విశేష మంతరముగలదు ”

మఱియునికొవి, పారిపార్శ్వీకవచనంబుగాఁ దనపక్షియు, శాహువానకులసంభూతయు నైనయవంతినుందరి కోరఁగా దీనినిఁబ్రయోగించినట్లుచెప్పుటయు, గథలోనిస్త్రీపాత్రలకవితారసజ్ఞతను నిర్ణించుటయుఁ జూడఁగా నక్కాలంబున స్త్రీలివిద్యాభిమానమును వారిగౌరవంబును గోచరము లగుచున్నవి. శృంగారరసప్రధానంబగు దీనియందుఁజండపాలభూవరుఁడు వినోదార్థముగా నచ్చుతెసిద్ధి గలభైరవానందుఁడను యోగీశ్వరునిచే మంత్రతలమునఁ దనయింటికి రఘ్వింపఁబడినతనపట్టమహిషిపినతల్లికూఁతురును గుంతలదేశరాజుపుత్రయు నగుకర్పూరమంజరిని బరిణయంబగుట యనుకథాభాగము సవిస్తరముగా సరసముగా నులభతైలిని వర్ణింపఁబడినది.

బాలరామాయణము పదియంకములప్రకరణము. దీనియందు రామా
యణకథ యంతయు సంగ్రహముగా వర్ణింపఁబడినది. ఈతనికవితాశక్తి
గౌరవంబుల కాలవాలమై ప్రసిద్ధి గాంచినయీనాటకంబుకథను వివరింప
నవసరము లేదుగావున నొకటిరెండుపద్యములుమాత్రముదాహరించెదను

“కర్పూరభవ దగ్ధోఽపి శక్తిమా యోజనేజనే ।

నమోఽస్త్యవార్యపీర్యాయ తస్యై మకరకేతవే ॥ 3 అం ”

దీనివలన మాడ్చిననుబచ్చకర్పూరమశక్తి నశించ దనువస్తుతత్వ
ముబోధింపఁబడుచున్నది.

సీతభర్తతో నడవికి వెళ్ళినపిదప నామెవార్తను సుమంతుఁడుద
శరధునకుఁజెప్పునందగ్ధమున నున్నయీశ్లోక మెంతయు శృంగారకరుణ
రససారస్యమొలికించుచు దీని కిదియే సాటి యనునట్లున్నది.

“ మమృణవరణవాతం గమ్యతాం భూ స్పదర్శనా ।

విరచయ సీవయాంతం మూర్ధ్ని ఘృక్తకఠోరః ।

తదితి జనకపుత్రీ లోచనై రశుప్రాణైః ।

పథి పథికవధూభి ర్విక్షితా శిక్షితాచ ॥ ”

మార్గములోఁ బతివిరహిత లగు స్త్రీలు సీతనుజూచి, “ అమ్మా!
త్రోవదర్శాంకురములతో నిండియున్నది మెల్లగానడుగు లిడుము. ఎండతీ
ళ్ళముగానున్నది చీరచెఱుగు నెత్తిమీద వేసికొనుము” అనిబాష్పపూరితనే
తల్లై యనురాగంబున బోధించిరట. ఇందుసీతసౌకుమార్యము నామె
యరణ్యగమనవిచారము నిర్వచింపఁబడుటయేకాక సీతనలెమనకుఁబటిన
నునరిందిపోవుభాగ్యము సంభవించినదికాదుగాదా యనువియోగినులను
నోవైకల్యము గూడసూచింపఁబడినది.

విద్ధసాలభంజిక నాబుగంకములరూపకము. ఇదికేవలకల్పితకథ
యగునొకనాటిక. ఇదికేవలశృంగారరసభూయిష్టంబై సరసజనహృద్యం

బుగానుండును. ఇందు మృగాంక లేఖావిద్యాధరమల్లదేవులయనురాగము పూర్ణముగా వర్ణింపఁబడినది. ఇందలి శృంగారరిసము ముగళాచరణపద్యంబువలననే సూచింపఁబడుచున్నది.

† “ దృశోద్ధం మనసిజం జీవయంతి దృశైవయాః ।

విరూపాక్షస్య జయినీ స్తాస్తువే వామలోచనాః ॥ ”

విరహోతురుండగు కథానాయకునివచనం బగునొక్కపద్య ముదాహరించెదను.

† “ శ్యామాం శ్యామలిమానమానయత భో స్సాంద్రైర్నీకూర్పకైః

మంత్రం తంత్ర మథ ప్రయుజ్య హరత శ్వేతోష్ణలానాం శ్రియం ।

చంద్రం చూర్ణయత క్షణాచ్ఛ కణశః కృత్వా శిలాపట్టకే ।

యేన ద్రష్టుమహం క్షమే దశదిశ స్తస్వక్రమింద్రాంకితాః ॥ ”

ఇట్టిగుహాకపులకృతులఁ జదివి యానందింపవలయును గాని స్థాళి పులాకన్యాయంబుగ విమర్శించుటచే నేమి తనివి తీటును?

† ఈశ్వరుండు చూపుచేఁగాల్చినమన్మథుని దమచూపుచే జీవించఁజేయునట్టి జవరాండ్రను సుతించెదను.

† ఓసేవకులారా! మృగాంక లేఖాముఖముద్రాంకితములైన పదిదిక్కులునే సుజూచుటకుఁ దగినట్లుగా, రాత్రికి మఱియొకలతో నల్లరంగువేయుండు. మంత్రమో తంత్రమో కల్పించి తెల్లకలువలతోఁబహరింపుండు. చంద్రుని రాతిమీఁదవేసి పిండిచేయుండు.

భల్లట క వి

:-0:-

క్రీ॥ ౧౦ వ శతాబ్దముచివరనున్న శ్రీమదభినవగుప్తాచార్యుండు భవన్యాలోకలోచనంబునఁ జెక్కుచోట్ల నీతనిశతకముల నివద్యమగును

దాహరించుటచే నీకవి ౯ వ శతాబ్దముచివరనో ౧౦ వ శతకము మొద
టనో యున్నవాఁడనితోచుచున్నది. కాశ్మీరదేశస్థుఁ డగునితఁడు రచించి
నది భల్లటశతకముగాక మఱియొక టేదియుఁగనుపడదు. అనేకాలంకారి
కు లీతనిశ్లోకములఁ దనగ్రంథముల నుదాహరించుటయె దీనిప్రాశస్త్య
మున కుదాహరణము. వివిధనీతులను దెల్పునిది ప్రాపంచికజ్ఞానదాయక
ముగా నులభశైలినున్నది. ఇందుండి యొకశ్లోక ముదాహరించెదను.

శ్లో “ ఆబద్ధకృత్రిహనటాజటిలాంసభిత్తి ।

రారోపితో మృగపతేః పసవీం యదిశ్వా ।

మత్తేభకుంభతటపాటనలంపటస్య ।

నాదం కరిష్యతి కథం హరిణాధిపస్య ॥ ”

శ్లో మొదకు జూలుచుట్టి సీంహపదవికెక్కించినంతమాత్రమునఁగనుకకక, మద
పుటేనుఁగులనెత్తిచీల్చునట్టిసింగముగర్జనము చేయఁగలుగునా?

ఆ ర్య క్షే మీ శ్వ రుఁ డు .

—:0:—

ఈతనిచరిత్ర మీక్రింది హిందూ దేశ చరిత్రవలనను, గొందఱుహూ
ణవిమర్శకులయభిప్రాయంబులను నిట్లుద్రువపడుచున్నది.

† క్రి॥ ౮౪౩ లో ఘూర్జరరాజ్యప్రభువుగానుండి కన్యాకుబ్జంబు
గెలిచి దానిఁదనరాజధానిగాఁ గావించుకొనిన ప్రథమభోజునిమనుచుండ
గు ద్వితీయభోజునికుమారుఁడు మహీపాలదేవుఁడు క్రి॥ శ॥ ౯౧౩ లోఁ
జండల్ రజప్రాతులరా జగుయశోవర్ధతోబోరాడి బుందెల్ ఖండుభాగ
మును, ౯౧౬ లో దక్షిణములోనిరాష్ట్రహూటరా జగుధ్రువునితోబోరా

† చూ॥ హిందూ దేశకథ.

డి ఘూర్జరరాజ్యములలో గొంతభాగమును గోలుపోయినవాడయ్యుని రంతరముగా శత్రువులతోఁబోరాడుచు మరలగొన్నిరాజ్యములను సంపాదించినట్లు కనుపడుచున్నది. ఈకనోజురా జగుమహీపాలుడే చండకాళికములోని మహీపాలుడనునభిప్రాయంబుతో † యమ్ విలియము మేడ్కోనలసండితులు, చండకాళికము ౧౦ వ శతాబ్దములోఁ బుట్టియుండునని వ్రాసిరి. కాని, చండకాళికప్రస్తావనలో— “ అదిష్టోఽస్మి దుష్టామాత్యబుద్ధివాగురాలంఘ్య సింహరంహసా, భూభంగలీలాసముద్భృతాశైవకంబకేన, సమరసాగ గాంతగ్రుచ్చుజవండ మందరాకృష్టలక్ష్మీస్వయంవరప్రణయినా శ్రీమహీపాలదేవేన—యస్యేమాం పురావిదః ప్రశస్తిగాథాముదాహరింతి. యస్సంశ్రిత్య ప్రకృతిగహనా మార్యచాణక్యనీతిం । జిత్వా సందా కుసుమనగరం చంద్రగుప్తోజిగాయ । కర్ణాటత్వం ద్రువ ముపగతా నద్య తానేవహంతుం । దోర్తండాభ్యస్సపుసరభవప్రీమహీపాలదేవః ॥ ” అనిసూత్రిధారవచనము కనుపడుచున్నది. (అనఁగా) దుష్టులైనతనమంత్రులకు లోబడనియీతఁడవలీలగా సర్వశత్రువుల జయించి సార్వభౌమత్వము నొందెననియుఁ బూర్వము తనచేజయింపఁబడి యిపుడు కర్ణాటరాజై పుట్టిననవనందరాజులను మరల గెలుచుటకుఁ జంద్రగుప్తుడే యీమహీపాలరాజరూపముగా జన్మించె ననియు దీనిభావము. దీనింబట్టి తమప్రభువులపరాజయమును వర్ణించుట కివులకు స్వభావముగాదుగావునఁ గవి యీతనిజయమునే వర్ణించినట్లుకనుపడుచున్నను మొత్తముమీద నితఁడనేకరాజులతోఁ బెక్కుసార్లు యుద్ధముచేసినవాడని యీవర్ణనము పూర్వోక్తచరిత్రభాగమును విశ్వసింపఁజేయకపోదు. మరియు నీతఁడు రాష్ట్రకూటరా జగుధ్రువునిమీద చండైత్తకమున్నో లేక యోడివచ్చి మరల గెలుపుగోరునపుడో కవి యీనాటకము రచించియుం

† ఇండియన్ విజడమ్. ఇంపీరియల్ గేజెట్టు.

డుననియుఁ గావుననే ప్రెస్లోకములో—“కణ్ణాటశ్వుం ధ్రువముపగశా”
ననుచో నవనందావతార హనుకణ్ణాటగాజును, ధ్రువరాజును జంపుట
కొఱకని యర్థమువచ్చునట్లుగా నిశ్చయాన్తకం బగుధ్రువపక్షమును స్రువ
రాజపర మగునట్లుగాఁ గూడఁ బ్రయోగించియుండఁననియు ధ్రువపక్షనార
శ్యమువలనఁదెలియుచున్నది. కావున నెట్లయిన నీకవి పూర్వోక్తవిమర్శ
నానుగుణంబుగా ౧౦ వ శతాబ్దము మొదట జీవించియుండఁనని ధ్రువచ
గుచున్నది. ఈమహీపాలునకే కార్తికేయఁడనునాటియొకపేరుగలిగినట్లు
నతఁడు తిన్న విశేషముగా గౌరవించినట్లుగాఁ గవి నాటకాంతిమంచు
ప్రతిది మొక్కొక క్రయంక హాభినయింపఁజేసి సువర్ణాలంకారవస్త్రాదు
లొసంగినకార్తికేయరాజుకీర్తి కవికీర్తితో క్షీరసాగరాంత మొందుగా
క” యని వ్రాసినవాక్యము వలనఁదెలియుచున్నది.

ఈకవి బ్రాహ్మణుఁడు: ఈతనిముత్రాంత విజయప్రకృష్టపండితుఁ
డు. ఇతఁడు రచించినది చండకాశిక మనునైదంకములనాఠకముగాక హ
టియొకటికానరాదు. ఉగ్రకోపుఁడగువిశ్వమిత్రుఁడు మూలముగాఁగల
దీనికిఁ జండకాశికమనిపేరువచ్చినది. ఇందుఁ బుత్రదారాన్నికయంబునఁ
బ్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చుకొని సత్యపరిపాలనం బొనరించుట విషయము. కవి, మ
హాభారతములోని హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునే తీసికొని కొన్నిమార్పు
లతో నీనాటకంబునురచి, చెను. ఈక్రిందికవివిజ్ఞాపన మొంతయు గుణగ్ర
హణంబును బోధించుచు లోకానుభవమును సూచించుచున్నది.

† “దృష్టం కిషపి లోకేఽస్మి న్ననిర్దోషం ననిర్గుణం ।

ఆవృణుధ్వ మతోదోషాన్ విప్రణుధ్వం గుణాన్ బుధాః ॥”

జంతువులకెల్ల జీవనకారణంబులలో నిద్రయేమొదటి దనునీక్రిందిహ
రిశ్చంద్రవచన మొంతయు శరీరారోగ్యవద్ధతిని బోధించుచున్నది.

† దోషములేనిది, గుణములేనిది గూడ లోకములోలేదు. కానఁ దప్పలగ
ప్పవుచ్చి గుణములగ్రహింపుఁడు.

“చిత్తం ప్రసాదయతి లాఘవ మాదభాతః ।
ప్రత్యంగ మజ్జ్వలయతి ప్రతిభాపిశేషం ।
దోషా నుచ్యంతి కిరోతివ భాతుసావ్యః ।
ఆనంద మర్యయతి యోగపిశేషగమ్యం ॥”

అక్రిందివాసకసజ్జికామనోరథభంగవర్ణనము స్వభావసిద్ధమై కమహ్య ద్యంబుగా నుండును.

శ్లో “లీలాసంభృతమండనోత్పత్తితమా నీలః ప్రదోషస్తయా ।
మన్మథార్థాప్తితనేత్రయాచ గమితో యామస్తధైవాపరః ।
నాయాత శ్చత ఇశ్యదశు వికలం వ్యాధాయ భూషావిధిం ।
శయ్యోపాంతవివర్తనై రిథ నిశాశేషః కథం యాపిశేషః ॥”

కాశికునిముఖముదర్పనుపాయంబులేక చింతించుహరిశ్చంద్రునివాక్యములు. “శుభేరుచిజయించి ధనముసంపాదించెద ననిన రాజ్యభిక్షుండుడనైన నాశజయమెట్లుకలుగును? యాచించితెచ్చెనంటినా? అదిబాగ్నిహృదులదిగాని రాజులవృత్తిగాదు. వాణిజ్యమందునా? అదిధనములమైనది. పదియైనను గాలవిలంబనము నపేక్షించును. నేనో దైవవశంబునఁ గాలవిలంబనముచేయఁదగను. అకటా! పమితేయుదును? నాదేహమునైన విక్రియించి శాశ్వత మైనసత్యమును రక్షించెదను. దానినిఁ గాపాడని

† మనస్సును నిర్మలముగాఁజేయును. అవయవములను దేలికపఱచును. బుద్ధిని గూర్చును. శరీరదోషములఁబోగొట్టును. శరీరభాతుల సమస్థితిలోనుంచును. యోగగమ్య మైనయానందము నిచ్చును.

§ అభరణముల సమహర్షుకొనుసంతోషముతోఁ బ్రదోషకాలమును వెళ్ళిబుచ్చును. నాకై యెదురుచూచుచు మొదటిజాము జరపును. ఈమోషగాఁడింకినురా లేదనిచారించుచు నగలను దీసివైచి శయ్యచుట్టు తిరుగుచు నిశాశేషమెట్లు వెళ్ళింబుచ్చినదో కదా?

యెడల నైహికాముష్మికములు నశించును ” హరిశ్చంద్రుని సత్యకైర్వముల కానందించునీక్రిందిధర్మమువచనము చూడుడు.

* “ సుఖంవా దుఃఖంవా కిమివహి జగన్మస్తి నియతం ।
వివేకప్రధ్నంసా ద్భవతి సుఖదుఃఖవ్యతిరేకః ।
మనోవృత్తిఃప్రంసాం జగతి జయినీకాపి మహతాం ।
యయా దుఃఖంచుఃఖం సుఖగుపి సుఖంవా నభవతి ॥ ”

శృశానవాటికలోఁబరితపించు శౌర్యసజ్జాచి హరిశ్చంద్రుఁడు తన భార్యయనిపోల్చు సందర్భంబున నున్నయాక్రిందిపద్యము సరసంబై సకరుణంబై శైలిచే నన్నివిధములఁ గాల్చిదాసకవితనుస్మరింపఁజేయుచున్నది.

† “ సావాణీ కరుణార్తనాదవికిలా ప్యనంద్ర తింక్రీన్దవా ।
లేచామీ భ్రమరాఘనీలకుటిలాః పర్యాకులా మూర్ధజాః ।
తాన్యంగాని కృశాన్యమూని సహసా దుఃప్రత్యభిజ్ఞానమ్ ।
కాంతిస్సైవ పురాణచిత్రమలినా లేఖాభిరున్నయి తే ॥ ”

ఈనాటకము చదువువారికి జాలిపుట్టించుచు మృదుమధురపద్య భాసురంబై యొప్పుచున్నది,

* జగములో సుఖముగాని దుఃఖముగాని, నియతముగానున్నదా? వివేకాభావముచే సుఖదుఃఖవ్యతిరేకముగలుగుచున్నది. దేనిచే సుఖము సుఖమువలెను, దుఃఖము దుఃఖమువలెను గనుపడఁగో యట్టి మహాత్ములమనెఁగై ర్యమే జయశీలమగును

† ఆర్తనాదము లలియు వీణాస్వనమువలెనున్న యావాణి యదే. తుమ్మెదలవలెనున్న యానిడిపోయినకుటిలరోజము లవియే. ఆనవాయిపట్టిరాక మిక్కిలి చిక్కిన యాయంగము లవియే. చిరకాలమునాఁటిచిత్తరుపునలెనుననై సుఖించే నూహించుదగిన యాశరీరకోభ యదియే.

జై న సో మ దే వు డు

-10-

ఇతఁడు జైనమతస్థుఁ డయిన క్షీణనికృత్యాద్యంతబులం దున్న జైన జై నాచార్యవర్ణనమే తెల్పుచున్నది. కావ్యాంతిముననున్న “ శకసృపకా లాతీతసంవత్సరశతేష్వష్టస్వేకాశీత్యథికేషు (౮౮౧) గతేషు సిద్ధాద్ధిసం వత్సర చైత్రమాసమదనత్రయోదశ్యాం..... శ్రీమదరికేపరిణః ప్రథ మపుత్రస్య శ్రీమద్వాగరాజప్రవర్ధమానవసుధారాయాం గంగధారా యాం వినిర్మిత మిదం కావ్యం ” అనుగద్యమువలన శా॥ ౩॥ ౮౮౧ అనఁ గాఁ గి॥ ౮౮౮ లో నితఁ డుండె ననియు నీతని నివాసము చోళరాజ్యము లోని గంగధార యను గ్రామమనియుఁ దెలియుచున్నది. మఱియుఁ మూఁ డవయాశ్వాసమున రాజశేఖరుని నుతించినవాఁ డగుట నాతనికింటె బ రుండుగా వుండుననియున్నది.

ఈతనిగురువు నేమిదేవుడు. ఇతఁడు యశస్తిలకచంపువనునెని మిదియాశ్వాసముల మహాకావ్యముర దించెను. ఇందు మొదటియైదాశ్వా సములలోను యశోధరమహారాజుచరితంబును దక్కినవానిలో జినోపాస కాధ్యయనక్రమంబును వర్ణింపఁబడినవి. కథాసందర్భమునుబట్టి నడుమ నడుమ ననేకోపాఖ్యానము లుదాహరింపఁబడినవి. కవిత్వము సులభ మైన దేయైన నెందుచేతనో లోకంబుననిది వన్నెకెక్కినదిగాదు. కాని యీకవి మాత్రము ర వ యాశ్వాసముచివర “ మయా వాగర్థసంభారే భుక్తే సారస్వతే రసే । కవయోఽన్యే భవిష్యంతి నూనముచ్చిష్టభోజనాః ॥ ” అని యుత్యహంకారమును జూపియుండెను. కావ్యధోరణినిబట్టి యీతఁ డు శ్రుతిస్మృతులయం దాదరము గలవాఁడనియే తేలుచున్నది. కాని య జ్ఞాదిక్రతువులను మిక్కిలియిట్లు నిందించెను.

“లోలేంద్రియై ర్లోకమహోఽనుకూలై స్సాంజీవనాయా గమపషన్య
ప్తః । స్వర్గోయదిస్యా న్నిశుహింసకానాం సూనాకృతాం తస్మి భవేత్స
కామం । మంత్రేణ శస్త్రైర్నిలపీడనాద్వా వేద్యాం బహిశ్చపి వధస్య
మానః । స్వర్గో యదిస్యా న్నిశుహింసితానాం స్వబాంధవై ర్యజ్ఞవిధిర్మ
కింతు ॥ ” కర్మబాహ్యుండును జాతిసుతభేదరహితుండు నగునితఁడు వే
దాంతప్రతిపాదిత బ్రహ్మపదార్థమే వేద్యమయినట్లు తెలిపియుండెను.

“వైరాగ్యం జ్ఞానసంసత్తి రసంగస్థిరచిత్తతా । ఊర్మిస్త్వయ సహ
త్వంచ పంచ యోగస్య హేతవః । పరే బ్రహ్మణ్యనూచానో ధృతిమై
త్రీ దయాన్వితః । అన్యత్రీ సూన్యతాద్వాక్యాన్నిత్యం వాచంయమీ భ
వేత్ । జాతిర్హరామృతిః పుంసాం త్రీయీ సంస్మృతికారణం । ఏషా త్రీ
యీ యత స్త్రీయాః క్షీయతే సాత్రీయీ మతా । అహింస స్సన్ద్ర
తోజ్ఞానీ నిరీహూ నిష్పరిగ్రహః । యస్సాన్యత్పబ్రాహ్మణస్సత్యం నతు
జాతి మదాంధలః ॥ ”

వేదబాహ్యసుతబోధ కంబగుటచేతనే యీగ్రంథము పరిసద్ధి కే
కినది గాదని తలంచెదను.

ధ నం జ యు ఁ డు .

—, 0: —

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుండు; విష్ణుపుత్రుండు; ధారానగరాధిపతియ
గుభోజమహారాజుపెత్తండ్రీయు వాక్పతిరాజనామాంజరుండు సగుమం
జమహీపాలునియాస్థానముం దున్నవాఁడు. ఇందులకు దశరూపంబుచి
వరనున్న “విష్ణో స్సుతేనాపి ధనంజయేన విద్వన్త్రయో రాగనిబంధహే
తుః । ఆవిష్కృతం ముంజమహీశగోష్ఠీ వైదగ్యభాజా దశరూపమేతత్ ”

అనుష్లోకమే ప్రమాణము. భోజరాజుకాలమునుఁజెట్టిచూడఁగా నీముంజుఁ
డును మనకవియుఁగూడఁ గ్రీ|| ౯౯౬ ప్రాంతమున నున్నవారని తేలు
చున్నది.

ఇతఁడు దశరూపంబుతుదను, ధనికుఁడు దానివ్యాఖ్యానంబగున
వలోకంబుతుదను, విష్ణుపుత్రులనునివాసికొనుటచే పీఠిరువురు సోదరు
లైనఁ గావలయుననియు లేక ధనండుఁడే వ్యాఖ్యాకర్తృత్వంబునఁ
దననామాంతరం బగుధనికపదము నుపయోగించి యుండుననియు నూ
హింప వలసి యున్నది. ఇతఁడు భరతాదినాట్యశాస్త్రీములను సంగ్ర
హించి సులభమాంగంబున దశవిధరూపంబులకు లక్షణముగా నీదశరూ
పంబును నిర్మించెను. ఇవియే తరువాతవారిరూపకనిర్మాణంబున కత్యు
త్తమాధారంబై యనన్యసదృశంబై యొప్పుచున్నది.

* ద్విసంధానకావ్యము రచించిన శ్రీదేవీవసుదేవులపుత్రుఁ డగుధనంజ
యుఁడు జైనుఁడు నీతనికంటె నుద్వండును రాజశేఖరకవికిఁ బూర్వుఁడగునని యె
ఱుంగునది.

శ్రీభోజమహారాజు

-0:-

మహాకవియనియు మహారాజునియు జగంబున నుత్తమయశస్సు
నవన్నెకెక్కిన యీసంస్కృతధామసామ్రాజ్యపాలకుని యుచితమును
వేనోళ్ళనుతించు భోజప్రబంధము, కవినమయంబులఁడెలప సరియయిన
యాధారంబు కాక యతిశయోక్తిభూయిష్ఠంబైనదే యైన నీతనివైచుష్య
సాహసాదార్యంబులఱివేయైయుండునని మన మిపుడు విశ్వసింప నాధా
రంబుగావచ్చునని తలంపవచ్చును.

విదర్భదేశమందలిధారానగర మీతనిరాజధాని; ఇతఁడు పార
మారవంశస్థుఁడు; ఈతనితండ్రి సింధురాజదేవుఁడు. శ్రీ పెత్తండ్రి (ముం
జుఁడు) వాక్పతిరాజదేవుఁడు. తాత (శ్రీ)హర్షుఁడు) సీయకరాజదేవుఁడు
ఇతఁడు శివభక్తుఁడు; అద్వైతమతస్థుఁడు; బ్రాహ్మణిహితుఁడు; విద్యా
ప్రియుఁడు; కవితాపోషకుఁడు; దానకర్ణుఁడు; యశోభూషణుఁడు; పే
యేల? నిరుపమానుఁడు. ప్రాచీనలేఖమాలలో ముద్రితమైన యీతని
† దానపత్రమునుబట్టి యితఁడు ౧౦-౨౨ లో నున్నట్లు తెలియుచున్నది
౧౦-౨౫ లో నున్న కాశ్మీరరా జగుననంతభూపాలున కీతఁడు సమకా

శ్రీ ముంజాపరనామధేయుఁ డగునీవాక్పతిరాజు భోజ రాజునకుఁ బెత్తండ్రియ
యనట్లును, ఈతఁడే స్వరాజ్యంబున భోజుని నభిషిక్తునిఁజేసినట్లును, భోజ రాజునా
స్థానమందలి భనపాలుఁడు రచించినతిలకమంజరీకథానుఖ్యానునఁ దెలియుచు
న్నది. “భోజరాజు, పితఁతండ్రి ముంజుఁడు” అని లొకమున వాఁడబడు కథగూడ
నిజమైనదికాకపోయినను బిసత్తండ్రి పెత్తండ్రియనుభేదములో దీనికి సరివచ్చుచు
న్నది. కాని, కొందఱితఁడు భోజునకుఁ బితామహుఁడినివ్రాసియుండిరి. భోజునిదా
నశాసనమునుబట్టియైన నీయంశము విస్పష్టముగాఁ దెలియుటలేదు. కాని, ముంజుఁ
డే యీతనికి రాజ్యమిచ్చినట్లుండుటచే నతఁడీతనికిఁ బెత్తండ్రియైయుండుననుట
నిజమని నమ్మవచ్చును.

† “.....మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వర శ్రీసీయకదేవపాదానుభూత పర
మభట్టారక...శ్రీవాక్పతిరాజదేవపాదానుభూత పరమభట్టారక...శ్రీసింధురాజ
దేవపాదానుభూత పరమభట్టారక మహారాజాధిరాజపరమేశ్వర శ్రీభోజనరేగ
ద్రవి కుశలీ... యథా, అతితాప్తసప్తత్యగికసాహస్రికసంవత్సరే మాఘశితత్పతి
యాయాం రవాపుడగయనపర్వణి శ్రీమద్ధారాయామవస్థితై రస్త్రాభి సాన్నిత్యా భి
వాసీపతిమభ్యర్చ్య ... ఉపరి లిఖితోఽయం గ్రామః ... బ్రాహ్మణభనపతిభట్టాయ
భక్త్యా శాసనేనూదకపూర్వకం ప్రతిపాదితః ..... ఇతి॥ సంవత్
౧౦౭౫ వైత్రశుది ౧౫ స్వయమాజ్ఞామంగలం మహాశ్రీః స్వహస్తోఽయం శ్రీభోజ
దేవస్య” (దానశాసనసంగ్రహంబే యందువ్రాయఁబడినది).

లికుడు బంధువుని † రాజతరంగిణి చెప్పుచున్నది. ఈపైహేతువులంబట్టి యునింకను గొన్నిశాసనంబులగునుగొనియుఁ గొందఱు చరిత్రకారులు క్రీ.శ॥ ౯౯౬—౧౦౧౦ నడుచు నీతఁ డుండెనని నిర్ణయించిరి. మఱికొందఱు ౧౦౧౦ మొదలు ౧౦౫౫ వఱకు నున్నట్లు నిశ్చయించిరి. కొందఱీ తఁడు ౧౦౮౦ లో మృతినొందినట్లు వ్రాసియుండిరి. ఎల్లయిన నినియన్నియు నీషద్వైషమ్యముగా సరిపడుచున్నవి గావున నీతని కాలముంగూర్చి చర్చింపవలసినవని లేదు.

ఈచుహాత్ముడనేకకవులను విద్వాంసులను నాదరించినవాడనుటలో లేశమైనను సంతయములేచుగాని యీతినికీఁబూర్వమందు భిన్న భిన్నకాలంబుల నున్న శాంకుతలాదికర్త యగుకాళిదాసు, భవభూతిమొదలగు హాహాకవు లీతనిననుకాలికు లని భ్రాహ్మపెట్టుభోజప్రబంధము నిజముగా నీతనియాస్థానమందలికవులను జెలుప సరియైనయాధారము గాక ముఖపితానముగావించుచున్నదిగదా యనిమాత్రము విచారింపవలసియున్నది. కాళిదాసాదికవిరత్నాశ్రయఁడు నుజ్జయినీరాజు నగువిక్రమాదిత్యుడే దేవభాషను బోషింపఁ దనికీతీటక పేయేండ్లకుఁబిదవ మరల ధారానగరంబున జన్మించెనో యనఁదగు నీకవిరాజభోజుని యాస్థానంబునఁ గూడ నాంధ్రదేశీయుఁడైనకాళిదా సునొకమహాకవిగలఁడని కింపదంతి గలదు గాని యీతినిఁదెలుపునాధార మించు కై న లభింపలే దనుటయెందులకు జింత్యముగా నున్నది. కాని తిలకమంజరీకర్త యగుధనపాలకవిమాత్ర మీతనియాస్థానములోనివాఁడైనట్లు కనుపడుచున్నది. భోజుండనఁగా విద్యాప్రియుఁడని లోకంబున నర్థముగల్గింప హేతుభూతుఁ

† సచ భోజనరేంద్రశ్చ దాసోతగి-రేణ విక్రతుః ।

సూరీ తిస్త్రికా వ్యతి విద్యం దావహస్తం కవిబంధవః ॥

డగుమహాయశస్వియైన సుధీధీరుఁడు సుదారుఁడు సుత్తమజ్ఞానియు నగు నీతనివ్రజలుగూడఁ బండితులై జ్ఞానవంతులై యుండు రనుట కనుమానమే మున్నది? కావుననే “భోజరాజు మొగముచూచినఁ గవిశ్వాసబ్ధిన” ట్లన్నలోకోక్తి జగంబునఁ బ్రసరించియున్నది. ఇది సత్యమై చిరక్కాలంబు క్రిందనే వాడుకలో నున్నట్లుగా లక్షణసూరికృతం బగునీక్రిందిగురు భోజరాజవర్ణనముగూడఁ దెల్పుచున్నది.

శ్రీ “ దృష్టే యత్ర యదృచ్ఛయాపి వచసాం జేవీ పురో వర్తతే ।

సారస్యం నుమా నభ్యుపేతి నదసి ప్రాగ్భ్యు మజ్జ్యంభతే ।

జాయంతే సకలాః కలా అపి నృణాం జాగర్తి కీర్తి ర్నవా ।

చేత స్నిహ్యతి తత్ర చైశికవదాంభోజేన భోజే వమ ॥ ”

ఇతఁడు సకలసాహంసమూర్ధస్యండయ్య రాజ్యమత్తుఁడును విషయలంపటుఁడును గానిపిరారి యైనవిద్యద్వరిష్టుఁ డని దానశాసనమందలి యీతనిస్వహస్తలిఖితపద్యములే వాకొనుచున్నవి.

† “ వాతాభ్రవిభవ మిదం ననుధాధిపత్య ।

మాపాతమాత్రమధురో విషయోషభోగః ।

ప్రాణాస్త్రాణాగ్రజలబిందునమా నరాణాం ।

ధర్మ స్సఖా పర హ-హేళా పరిలోకయానే ॥

శ్రీ నవని సుకగ్రాసారి విరాసార్థముగాఁ జూచినంత మాత్రమున వాగ్దేవి ప్రత్యక్షమగునో రసగ్రాహిత్యము వృద్ధియగునో సభలలోఁ జౌధిమహమ్మనో యెల్లవిద్యల వచ్చునో గొప్పకీర్తి సంభవించునో యట్టి గురుపునందును భోజరాజునందును నామనఁగుని లగ్నమగుచున్నది.

† ఈప్రభుత్వమా? మహానాయుపథములోని మేఘముయొక్క శోభవలె మిక్కిలి యస్థిరమయినది. విషయశుఖమా? ఆపృథికపుడు రుచించునది. ప్రాణము లా? గర్భిణీదేతుదనన్న సీటిచుక్కవంటివి. ఆహా? సరులకుఁ బరలోకయానంబున సుకగ్రా ధర్మమేకదా? పరమనిత్రోహగుఁడు.

‡ “ భ్రమత్సంసారచక్రాగ్ర ధారాధారా మిమాం శ్రీయం ।

ప్రాప్య యే న దమస్తేషాం పశ్చాత్తాపః పరం ఫలం ॥ ”

ఈరాజకవిచంద్రుడు సరస్వతీకంఠాభరణ మనుచోకగొప్పయలంకారగ్రంథంబును రామాయణచంపువును రచించెను. ఈతనియలంకారగ్రంథము మిక్కిలి ప్రామాణికమై నాహితీశిరోభూషణమై యక్కాలంబుననే వన్నెకెక్కియుండినట్లు కావ్య ప్రకాశకా గాదులు దీనినిఁజేర్చొనుటయే ప్రమాణము ఇది యెల్లకావ్యాలంకారలక్షణములకు నాకిరింబై సాహిత్యరసరత్నాకరంబై యలరారుచున్నది.

కవి యీ ప్రబంధనామయనకును గ్రంథవిషయంబునకును గూడననుగుణంబుగాఁ గావించిన సరస్వతీస్మరణరూపమంగళాచరణమే దీని యుద్దేశముం దెల్పుచున్నది.

“ ధ్వని ర్పణ్ణాః పదం వాక్య మిత్యాస్తవతత్త్వయం ।

యస్యా సుస్మృత్యాదిభేదేన వాగ్దేవీం తా ముపాస్మహే ॥ ”

ఇతఁడు వాల్మీకిరామాయణము ప్రతికాండములోనికథను సంగ్రహించి పద్యగద్యరూపంబుగాఁచాసి యాయాభాగంబులకుఁ గాండములనుపేర్లే పెట్టి రామాయణచంపువు రచించెను. ఎదుఁజేసిననీషి దీనిని సుందర కాంఠాంతమువఱకే చ్రాసి విరమించెనో దాని నూహింపఁజనువరులే ప్రమాణము. మిగిలినయింద్ర కాండమును లక్ష్మణసూరి యనుమహాకవి యీగనిశైలినే యనుసరించి పూరించెను.

భోజునికవిశ్వశైలి యతిసులభమై సరసమై వసుధాధిపత్యయంబోలి కవితాధిపత్యముంబ్రకటించుచున్నది. పఠనపాఠవ్యవహారంబుననన్నెకెక్కిన దీనికథ లోక ప్రసిద్ధ మగుటచే నిందువివరింప నక్కఱలేదు.

‡ గిట్టుకఁదిరుగు సంసారమనెడు చక్రముయొక్క యంచే యాధారముగాఁగల యీశంపదనుజెంది దానముచేయనివారికిఁ జక్కాత్తాపమే ఫలమగును.

ఇంథలిమంగళాచరణ్లోక మీనవియాస్తిక్యమును నైదువ్యమును బ్రాహ్మ
ణపియత్వమునుదెల్పుచు నెంతినీతిదాయకముగాఁ బ్రాభవ్యదోతకము
గానున్నదో చూడుడుఁ?

* “ ఉచ్చైర్జగతి ర్జగతి సిద్ధతి ధర్మశ్చై
త్తస్య ప్రమా చ వచనైః కృతకేతరైశ్చైత్ .
తేషాం ప్రకాశనదశాపి మహీనురైశ్చై .
స్తా నంతరేణ నివతే త్వను మప్రణామః ॥ ”

ఈకావ్యమాద్యంతమొక్కరితిగా సరసకల్పనంబులను, నవవిగ్రహ
సభరణంబునను, సదలంకారంబులను మృదుపదలాలిత్యంబునను బెం
పొందుచు నఖిలజనహృద్యముగానున్నది. అడవికి వెళ్ళుచు గై కేయిలో
రాముడన్నవాక్యమెంతి భావగర్భితమై శాంతరసపూరితముగా నున్నది?

† “ అమ్మా కై కేయా! అడవిలో, నన్నుబోసిండుకొనునట్టిభారమే
నాకు నియోగించితివి. సకలభూభరణభారము తిమ్మిని నేత్తినించితివి.
మాయిద్దటిసౌకర్యము తిరిగించినయెడలఁ దల్లి! నీకు వాయందే పక్షపా
తము కనుపడుచున్నది ”

* ఉత్తమగతి, భక్తమువలెనే సేధించునేని యాధర్మజ్ఞానము వేదవాక్యముల
చేతనే సుంధించునేని యావేదాధిప్రకటనము బ్రాహ్మణులచేతనే కాగవగైసేసి
వారిని విడిచి నానసుసాగ్రరంబు ముటియొక్కడఁ బడును? ఇంగు ప్రతినిసితంబుగ
వేదవేత్తలకు వందనము విధింపఁబడుచున్నది

† వనభువి తనుమాత్ర త్రాణ మాజ్ఞాపితం మే ।
సకలభువనభార స్సాస్పితో వత్సమూర్ధ్ని ।
తదిహ సుకరతాయా మావయో స్తర్గితాయాం ।
మయి పతతి గతీయా నంబ! తే పక్షపాతః ॥

కల్పనానాతుర్యము—

“గగనసంచారకులకుఁ గూడఁ గనుపడనిసీత యడవికి వెళ్ళునపుడు పారులకంటఁ బడు నేమో యని శంకించి బ్రహ్మ, సర్వజనులనేత్రములను బాష్పపూరితములుగాఁజేసెను. ” “ సీత, యయోధ్యాపురము పెడు చుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండఁగానే రాక్షసరాజ్యలక్ష్మి లంకాపురము విడువ యత్నించుచుండెను. ” మఱియు నీతఁడు రాజమార్తాండము, కరణమృగాంకము, పాతంజల యోగసూత్రవృత్తియు, రచించినట్లు తెలియుచున్నది.

—:0:—

ధనపాలకవి.

మధ్యహిందూదేశమందలి విశాలానగర మీతని మొదటినివాసము. ఇతఁడు మొదట వైదికమతప్రియుడయ్యి సోదరుఁ డగుశోభన పండితుని యుపదేశంబునఁ గ్రమముగా జైనమతము నవలంబించినట్లు ప్రబంధ చింతామణి వలనఁ దెలియుచున్నది. ఇందులకుఁ దిలకమంజరి మంగళాచరణము గూడ జినస్తవ మగుటయు నిదర్శన మగుచున్నది.

“స పః పాతు జినః కృత్స్నమీక్షతే యః ప్రతిక్షణం ।

రూపై రసంతైరేకైశ్చజంతోర్వాప్తం జగత్త్రయం ॥”

ఈతని తండ్రి సర్వదేవపండితుఁడు. ఇతఁ డాతనియొద్దనే సకల శాస్త్రంబుల నభ్యసించి కాలక్రమంబున ధారానగరము షేరిశ్రీభోజనుహారాజు నాస్థానంబున మహాకవి పదంబును గాంచినవాఁడు ; ముంజాపరనాముఁడును భోజునిపెత్తండ్రియు నగు వాక్పతిరాజుచే సభలో “నరస్పతి” యని పిలువఁబడినవాఁడు ; జినాగమకథలను వినఁగుతూహలం

బుగలిగిన భోజరాజునానతిచేఁ దిలకమంజరి యను గద్యకావ్యము రచించినవాఁడు. * ఈవిషయమంతయు నీతనికావ్యముఖంబున నున్నశ్లోకములవలననే తెలియుచున్నది. కావున నీతఁడు భోజరాజసమకాలికుఁడై వాక్పతిరాజునకుఁగూడఁ బూజ్యుఁడై ౧౦౦౦—౧౦౫౦ నడుమనున్న వాఁడని ధ్రువ మగుచున్నది.

ఈతని తిలకమంజరి చాలవిధములఁ గాదంబరిని బోలియున్నది. ఈకథానకమువైలిమాత్ర మంతకఠిరముగాక యత్యద్భుతరసభరితంబై శ్రవణరంజకంబుగా నుండును. ఇందయోధ్యాపురరా జగుమేఘవాహనునకు మదిరావతి యనుభార్యయందుఁ జీరకాలమునకు హరివాహనుఁడనుకుమారుఁడు జన్మించుటయు, యావనవంతుఁడగునతనికిని విద్యాధరకన్య యగుతిలకమంజరికిని జరిగిన వరస్పరానురాగపరిణయంబులు సతి విచిత్రముగా శృంగారరసప్రధానంబులుగా వర్ణింపఁబడినవి.

* తస్మిన్నభూద్రిపుకళత్ర కపోలవత్రవల్లివితానవరళుః పరమారవంశే । శ్రీవైరిసింహఇతి దుర్ధరనైస్యదంతిదంతాగ్రభిన్న చతురర్ణవహులభిత్తిః । తత్రాభూద్వసతిస్త్రియాపరమయా శ్రీహర్షత్యాభిప్రాయా । విఖ్యాతశ్చతురంబురాగళనాదామ్నః ప్రశస్తాభువః । భూపః ఖర్వితవైరిగర్వగరిమా శ్రీసీయకస్నాయకాః ; పంచేషారివయస్య పారుషగుణాః కేషాంసలగ్నాహ్నది ॥ తస్యోదగ్రయశాస్సమస్తసుభటగ్రామాగ్రగామీసుత । స్పింహూ దుర్ధరశక్ర సింధురతతే శ్రీసింధురాజోభవత్ । ఏకాభిప్ర చతుర్జితాశ్చివలయావచ్ఛిన్నభూర్యస్యస । శ్రీమదావృత్తిరాజదేవనృపతిర్విరాగఙ్గీరగ్రజః ॥ ఆశీర్వాంఘ్రితలస్సరోజకలశ చుత్రాదిధిర్దాంభనై । స్తస్యాజాయత మాంసలయతభుజశ్రీభోజత్యాత్మజః । ప్రీత్యామోగ్యై ఇతి ప్రతాపవసతిః ఖ్యాతేనముంజాభిప్రాయా । యస్యేవ వాక్పతిరాజభూమిపతినారాజ్యేభిషిక్తస్సన్వయం.

గృహవాజ్యయవిహోఽపిజినాగమాక్తాః । శ్రోతుంకథా స్సముపజాతకుతూహలస్య । తస్యావదాతచరితస్యవినోదహేతో । రాజ్ఞస్సుస్ఫుటాద్భుతరసారచిత్రాకథేయం.

తస్మాత్తజన్మా సమభూత్తహత్తా । దేవస్సవ్యయ-భూరివసర్వదేవః ॥ తజ్జ
న్ద్రజనకాంఘ్రిపంకజ రజస్సేవాత్తవిద్యాలహో । విప్రస్త్రిభనపాల ఇత్యవిశదా
మేతామబధ్నాత్కథాం । అఘ్నోఽపివిక్తసూక్తరవనే యస్సర్వవివాహినా ।
క్రియంజేన సరస్వతీతి సదసి దోఢీభృతావ్యాహృతః.

-:0:-

మేం ద్రుఁడు

కవితాప్రపంచంబున నపారయశస్సు గాంచినకాళిదాస భవభూ
తిసుహృదపులకుఁ దరువాతివారిలోఁ గవితాస్వయంవరుఁడును, వశ్యవా
కుఁ నగుక్షేమేంద్రుఁడే యగ్రగణ్యుఁడు. కావ్యాంతగద్యంబులనున్న
వ్యాసదాసవిరుదంబున కీతఁడెంతయుఁ దగియుండు నని యీతనిభాషాప
టిమయే నేనోళ్ళుఁ బొగడుచున్నది.

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు; అద్వైతమతస్థుఁడు; అందును శివభక్తుఁ
డు. త్యాగభోగపరాయణుఁడు, బ్రహ్మ వేత్తయు, నగుప్రకాశేంద్రపండి
తుఁడీతని తండ్రి (సర్వసఃనీషి) గంగకోపాధ్యాయుం డీతనిగురువు. ఈ
మహాకవి కాశ్మీరపరిపాలకుఁ డైనయనంతభూపాలకునియాస్థాన మలంక
రించినవాఁడు. ఈతని యెల్లకావ్యములకుద నీపైయంశములువ్రాయఁబ
డియున్నవి. వానిలో నొచిత్యవిచారచర్చ కడపటివద్యంబుల నిందులకు
దాహరించెదను.

“అసీఘ్రకాశేంద్ర ఇతి ప్రకాశః కాశ్మీరదేశే త్రినశేష్వరశ్రీః ।
.....త స్యాత్మజ స్సర్వసఃనీషిష్య శ్రీవ్యాసదాసాపరపుణ్యనామా ।
క్షేమేంద్ర ఇ త్యక్షయకావ్యకీర్తి శ్చక్రే ననౌచిన్య విచారచర్చాం ।
.....అశీ శ్శీతలతాం నయత్యవిరతం యస్య ప్రతాపానల । స్తస్య శ్రీ
మదనంతరాజవృషణేః కాలే కిలాయం కృతః ॥ ”

ఈయనంతరాజు క్రీ॥ ౧౦౨౦—౧౦౨౦ వఱకుఁ గాఢీరము నేలిసట్లు రాజతరంగిణివలనఁ జెలియుచున్నది. ఇది యీతనిసరియైన కాలమని తెల్పుటకు, దానశాసనాచలవలనఁ దప్పక క్రీ॥ ౯౯౬—౧౦౫౧ నడుమ నున్నవాఁడని తెలియుచున్న భోజమహారాజున కీతఁడు సమ కాలికుఁడు బంధువునని చెప్పురాజతరంగిణిలోని యనంతరాజవర్ణనంబు ననున్న “సచ భోజనరేంద్రశ్చ దానోత్కర్షణ విశ్రుతో । సూరీ తస్మిన్ క్షణే తుల్యం ద్వావాస్తాం కవిబాంధవౌ ॥” అనుశ్లోకమే ప్రబలప్రమాణము. కావున నునకవి శ్రీమదనంతరాజపూజితుఁడై క్రీ॥ ౧౦౨౦—౧౦౨౦ నడుమ నున్నవాఁడని నిశ్చయింపవచ్చును.

ఈమహాకవి, రామాయణమంజరి, భారతమంజరి, బృహత్కథామంజరి, సమయమాతృక, కలావిలాసము, చతుర్వర్గసంగ్రహము, కవికంఠాభరణము, సువృత్తతిలకము, సేవ్యసేవకోపదేశము, చారుచర్చ, శౌచిత్యవిచారచర్చ, అమృతతరంగకావ్యము, కనకజానకి, గణేశతారచరితము, ముక్తావళి, దేశోపదేశము, నీతికల్పతరువు, పశ్యకావంబరి, వాత్సల్యనసూత్రసారము, శశివంశమహాకావ్యము, చిత్రభారతనాటకము, పవనపంచాంగిక, లోకప్రకాశకోశము, బోధిసత్త్వావదానకల్పలత, లావణ్యవతి, రాజావళి, అవసరసారము, నీతిలత, మునిమతిమీమాంస, లలితరత్నమాల, వినయవల్లి, యను ననేక కావ్యముల రచించెను. ఇవన్నియు విమర్శింపఁబూనినచోఁ బ్రత్యేకమొకపుస్తకము గావలసిన చున్న గావున నందందలి కొన్నివిషయంబులు నిందుఁజూపెదను. లోకానుభవమున కితనికలావిలాసమువలె నుపకరించున దింకొకటి మృగ్యమే. ఇది పదిసర్గల చిన్నకావ్యము. ఇందు మోహము, దంభము, కామము మొదలుగాఁగల వానిచుర్లక్షణంబులు విశదీకరింపఁబడినవి. నాల్గవసర్గలో వెలవెలచుల యటువదిమూఁడుకలలను జక్రిగా వివరించి లోకమున

కు నీతిబోధించెను. చుట్టియు నెనిమిదవస్త్రలో ముగ్గుకాజానియొప్పు నానుభవముగా చ్రాయించెడిది.

శాసించర్య నూలుశ్లోకముల చిన్నకావ్యపేష్టైఁగను విశేషాల్లి ప క్క గా నున్నది. ఇందు మనుష్యుఁడు జీవితకాలంబున నభ్యసించవలసిన సత్సృద్ధిచూపనకు గామాయణభావతీతిథిలలోని మహాపురుషులయొకం బు ప్రతిపద్యము దృష్టాంకిరింపఁబడినది ఇ దుండి యొకపద్యము—

५ “ నవ్యజే ధన్యగుర్యాదా మపి శ్లోకవశాం త్రితిః ।

హరిశ్చంద్రోహి ధర్మాత్మీ సేహే చందాలకాసతాం ॥ ”

ఈతని సేవ్యసేవకోపదేశము ప్రభుస్మృత్యల మల్లకణసులక్షణం బులఁ దెల్పుచు సరిగముగానున్నది.

సువృత్తాలనము. పద్యకవిత్య బున చినియోగింపఁచినపద్యము ల యాచార్యమును డెలుపుచు నీతని శంకశ్చాస్త్రీశక్తిని బొగడుచున్నది చతుర్వర్ణసంప్రహము ధర్మాధికాను మోక్షముల యాచరణనాన్ద ముపదే శించుచున్నది. ఈతనిరాజావల్లి కాశ్మీరరాజుల చరిత్రను డెల్పుచున్నది. తిరుసే కిల్లణపండితుఁడు సరిగా లేనిని యాక్షేపించెను. ఉత్తరగుంటుగు నీతని మొసటిమూఁడుకావ్యంబులును మలభక్తైలిలో కామాయణ భార తిబ్రహ్మలోధాసారమును బోధించును న నైగాంచుచున్నది.

చుట్టియు నీతని యాచార్యవిదానవర్ణి పదార్థాలంకారా విశ్రియ నుబోధించుచుఁ గవులకుఁ బ్రవాణగ్రంథముగా నలరారుచున్నది. ఈ గ్రంథమునుబట్టియే యీతనికినిశ్చయమైత్రుహసముగాశాస్త్రసమ్మోహముగా నుబోధనంబు గానుండునో చువెరు లూహింపవచ్చును. అసంఖ్యగ్రంథు లగు సంగ కావ్యంబులను లోకంబుననుబ్ర సాదించిన యీవాచ్యపదానుని క్తియునెంతయని విచార్యి యగలను.

५ కట్టదిశి వచ్చినను ధన్యము నిడువరాదు. హరిశ్చంద్రుడు సువృత్తము నక్షత్ర చందాలుని సేవించెను

మునిశతమీమాంస, కనకజానకి, నీతికల్పతరువు, నీతిలత, అవసర సారము, మొదలుగా నీతనికొన్ని కావ్యములు నామమాత్రావిశేష్టములైనవనుట యెంతయు విచారకరముగానున్నది. మఱియు నీతనికొన్ని కావ్యములు జర్మనీమొదలగుపరిదేశములలో విహరించుచున్నవని యిపుడేపుడు తెలియుటయు సంతోషకరముగా నున్నది. పైనిబేర్కొనిన గ్రంథములలోని స్లోకములు చాలవఱ కీతని యాచిత్యవిచారచర్చలోఁ గనుపడుచున్నవి.

-0-

సోమదేవభట్టుడు

ఇతఁడు రామభట్టసూనుఁడు; కాశ్మీరనివాసి; డ్రేమేంద్రుని వలెనే యనంతరాజు నాస్థానంబుననున్నవాఁడు. గ్రంథాంతమున నున్న గ్రంథకర్తప్రశస్తినిబట్టి యనంతరాజు పట్టాభిషిక్తుడగుసూర్యవరదేవి సరసకథాశ్రవణకుతూహలంబునఁ గోరఁగా నితఁడు కథాసగిత్యగ్రమ ను గ్రంథము వ్రాసినట్లు కనుపడుచున్నది. ఇతనిసమకాలికుఁ డగుడ్రేమేంద్రుఁడు బృహత్కథామంజరి వ్రాసియుండఁగా మరల దానినే యెట్లు వ్రాయు ననుసంశయ మాగ్రంథప్రశస్తిని, వీరిరెండుకృతులను జదివినవారికిఁ గలుగదు. డ్రేమేంద్రునికృతికంటె నీతని కృతి విపులముగా సరసముగా సుగమముగా విననింపుగాఁ జనువసాంపుగా నున్నది. శ్రీ|| ౧౮౩౯ || లో బ్రో కానుపండితునిచే సంగ్రహింపఁబడిన యీగ్రంథము జర్మనీదేశములో నిపుడు మిక్కిలి వన్నెకెక్కి యున్నట్లు తెలియుచున్నది. బహుప్రాచీనుఁ డగుగుణాభ్యుదయమహాకవి పితౄచభాషలో రచించి

స లక్ష్యోక్తములు గలబృహత్సాహిత్యము నాతిసంతోషము నాతివిపుల మగుసం
స్కృతధానాంతరీకరణముచేయుచు దీనికధాపీఠలంబకమువలనఁ దెలియు
చున్నది ౧౮ లంబకములు ౧౨౪ తరంగములు గలిగిన యీ మహా
గ్రంథము గీర్వాణభాషాభిజ్ఞులకు హృదయంజకముగా నున్నది. ఇందుఁ
గౌతాంబీనాథుఁడును పత్నరాజు నగునుదయనరాజు స్వప్రాంతము విపు
లముగా నిర్ణయించినది. సుప్రసిద్ధము లగురిత్నావళి వాగానందాది యా
పకంబులకును, గారంబర్యాద్యాఖ్యానములకును, బలచతురతాది కథా
కోశంబులకును మూలాధారం బగుబహుత్కథకు యాహుతరం బగునీ
తని కృతి లోకమున కెంతయుపకారకమో తెలుపుటకు సంస్కృతభా
షాలో నిట్టిపిండాకటిలేననుటకంటె వేఱుగా నుతింపవలయులేదు. శివ
భక్తుఁడు నద్వైతమథ్యుఁడు సగునీనుహాకివిని సుకవికరఁగూఁడనిం బగు
నీతని కృతిని గూర్చి యింతకంటె నధికముగా వ్రాయఁజాలను.

—:0:—

బిల్వణు డు .

ఇతని యుపంత మీతని విక్రమాంకదేవచరితము తుదిసర్గలోని క
డుపటిశ్లోకంబులవలన నీక్రిందివిధముగాఁ దెలియుచున్నది.

“కాశ్మీరదేశంబునఁ బ్రవర మనుచొక నగరము గలదు. దానికి
మూఁడుక్రొనులమూరమున జయననమునకు సమీపమున ఖోనముఖ మను
గ్రామము గలదు. అందు గోపాచిత్యమహిషాలునిచే మధ్యదేశమునుండి
తీసికొనిరా.బడి స్థాపింపఁబడిన శ్రౌతస్మార్తకర్తాచరణ పరాయణులును
గౌశికగోత్రులు నగుబ్రాహ్మణోత్తములు గలరు. వారిలో వేదవేదాంగ

వేత్త యగుచుక్తి కలశుఁ డనుపండితమణికి రాజకలశుఁ డనుపుత్రుఁడు గలఁడు. అతనికి షహాభాష్యవాఖ్యాత యగుజ్యేష్ఠకలశుఁ డనుకుమారుఁ డు జన్మించెను. అతనికి నాగాదేవీయందు నానారాజసమ్మానము వడసి న యిష్టరామకవి, కవితానిలయుఁ డగునానందకవి, సర్వవిద్యాపూరిం గుఁ డగుబిల్వణమహాకవియు ననుమగ్గురుపుత్రులు గలిగిరి. వీరిలో బిల్వ ణుఁడు బాల్యంబుననే సంస్కృతభాషాపారంగతుఁ డై యావనంబున ననఁగా ననంతరాజుకుమారుఁడు కలశదేవుఁడు కాశ్మీరమేలుచున్నకాల మున దేశసంచరణకుతూహలుండయి కాశ్మీరము విడిచి, హధురి, బృం దావన, కాన్యకుబ్జ, కాశీ, ప్రయాగాయోధ్య, దాహల, గూర్జర, సోమ నాథ పురాది స్థలంబుల సంచరించి యాయా గాజుల సమ్మానంబులు వడసి తుదకు దక్షిణదేశమందలి చాళుక్యరాజుల రాజధాని యిగుకల్యాణపురముఁ బ్రవేశించి చాళుక్యవంశభూషణుఁడును, గంగాదేశాధీశుఁడు ను, గుంతలేందుఁడును, పార్వాడిభూపతీయుఁ డ్రిభువనమల్లాపరి నామధే యుఁడు నగునామానవులునిచే సమీకరింపఁబడి యాతనివలన విద్యాసతీ బిరుదంబువడసి యాతని కుమారుఁ డగుపక్రమాంకదేవరాజు సమయం బునఁగూడ నందేయుండి యాతని చరిత్రను పక్రమాంకదేవచరితి షనుపే ర నొక షహాకావ్యముగా రచించెను. 1

దీనింబట్టి కవి వంశ జన్మ నివాస నైరుప్య రాజ సమ్మానాదులు విశదమగుచున్నవి. ఈ కవి యీ గ్రంథంబుననే కాశ్మీరరాజగుననంత దేవుని మరణమును వర్ణించెను. క్రీ॥ ౧౦౨౦—౧౦౮౦ నడుమ నణహిల పట్టణము రాజధానిగా దాహలదేశము నేలుచున్న భీమదేవసూనుఁ డగుకర్ణరాజు లిన్ని గౌరివిదినట్లు వర్ణించెను. అప్పటి యుత్తమభూపాలకులలో నొకఁడును ధారానగరాధిపతీయు నగుభోజరాజును దాను జూడలేదని వదించెను. మఱియుఁ జైనదేవుని కర్ణరాజునే కథానాయ

కునింగాజేసి కర్ణసుందరినాటిక రచించెను. ఈ పైఁజయంబుల కనుగుణంబుగా శ్రీ రాజతరంగిణి 2 వ తరంగములోని బిల్వణవర్ణనమందలి “అనంతరాజు మరుమండ, కలశదేవుని కుమారుడు నగుహర్షదేవుని గివిబాంధవునిగా బిల్వణుడు వినె” నను వాక్యముగూడ నిదర్శనమగుచున్నది. ఈ పైయొశములనుబట్టి ‡ మానకవి క్రీ॥ ౧౦౩౦ ప్రాంతమున జన్మించి యనంతరాజు కాశ్మీరంబు నేలుచున్నకాలముననే పరిపూర్ణ పాండిత్యము సంపాదించిన యుత్తమకవియు యవిష్టుడునై డేమేం ద్రసోమభట్టులకు సమకాలికుడై క్రీ॥ ౧౦౬౨ లోఁ దండ్రి యగుననంతరాజువలన రాజ్యము గ్రహించిన కలశభూపతికాలములో నెక్కారణంబుననో యాతని యాస్థానమగు దుండక రాజాంతరదర్శనోత్సుకుడై దేశాటనమువెడలి యనేక రాజసమ్మానముంబడయుచు ౧౦౬౦ ప్రాంతమందలి భోజరాజును జూడనివాడైన నతనికి సమకాలికుడై ౧౦౭౦ ప్రాంతమునఁ గర్ణరాజునాశ్రయించి యాతని కంకితముగాఁ గర్ణసుందరి నాటిక రచించి పిదప ద్రిభువనమల్లివిక్రమాంకదేవుల యాదరణంబునఁ గల్యాణపురమున స్థిరపడి పిదప ౧౦౮౦ లో విజయక్షేత్రమున మృతినొందిన యనంతరాజు మరణవార్త నెఱింగి ౧౦౮౨ లోఁ గాశ్మీరమునకు రాజైన కలశభూపతి కుమారుఁ డగుహర్షదేవునిఁ జూచి చిరకాల జీవిత్యై ౧౧౦౦ ప్రాంతమునఁ గాలధర్మము నొందియుండునని స్పష్టమగుచున్నది. గూర్జరదేశరా జగువైరిసింహభూపాలుని పుత్రిక యగుశశికల

శ్రీ కాశ్మీరభ్యో వినిర్వాంతం రాజ్యే కలశభూపతేః ।

విద్యాపతిం యం కర్ణాట శ్చక్రే పార్వాదిభూపతిః ।

త్యాగినం హర్షదేవం స శ్రుత్వా సుకవి బాంధవం ।

బిల్వణో వందనాం మేనే విభూతిం తావతీ మపి ॥

‡ ఈవిషయమున డాక్టరు బహులరు మతముగూడ నేకీభవించుచున్నది.

నీతఁడు పరిణయబగు నుదాతమును దెల్పు బిల్వణచరిత మనుఖండకా
వ్య మితరదేశములలోను, యామినీపూర్ణతిలక యనురాజకన్య నీతఁడు
పెండ్లియాడె ననితెలుపు బిల్వణీయ మనుచిన్నకావ్యము సంస్కృతాం
ధ్రభాషలలో నాంధ్రదేశమందును, వ్యాపించియున్నవి. కాని, చమత్కృ
తికై కల్పింపఁబడిన యాకథలు నమ్మఁదగినవి గావు.

ఇతఁడు వివిధరాజసమ్మానమును బొంది, విక్రమాంక దేవునివలన
గొప్పయైశ్వర్య మనుభవించిన వాడయ్యుండ దుదకాతనివలనఁ గొంతకష్ట
మునొందినట్లుగా నీతని † చారపంచాశిక మొదటిశ్లోకము వలనఁ జెలి
యుచున్నది.

ఉత్తమసాహితీనిలయుఁ డగునీతఁడు కర్ణసుందరినాటికి, ప్రిక్
మాంక దేవచరితము, చారపంచాశిక, క్రమముగా రచించినఁ వాడు.
‡ ఇతఁడు తనకావ్యంబులలోఁ గావించుకొనిన యాత్మప్రశంసకుఁ దగినం

† సర్వస్వం గృహవర్తి కుంతలపతి ర్గృహాతి తస్మై పునః ।

భాండాగార మఖండమేవ హృదయే జాగర్తి సారస్వతం ।

రే ఘద్రా స్త్యజత ప్రమాదమచిరా దేవ్యంతి మన్మదరం ।

హేలాందోళిత కర్ణతాలకరటి సగ్రంథాధిరూఢ ర్వియః ॥

అయి కి మనిశం రాజద్వారే సముద్ధరకంఠరే ।

కువలయదళస్నిగ్ధే ముగ్ధే విమగచసి లోచనే ।

అమరరమణీ లీలావల్ల ద్విలోచన వాగురా ।

విషయపతితో నవ్యావృత్తిం కరిష్యతి బిల్వణః ॥

‡ యస్మాదం కరుణానిధి సుభగవాక్ వత్త్రికజన్మా మునిః ।

యస్యైకేకవయః పరాశరసుతప్రాయాః ప్రతిష్ఠాం దభుః ।

సద్యో యః పథి కాళిదాసవచసాం శ్రీబిల్వణ సోఽధునా ।

నిర్వాసిజం ఫలిత స్సహృద కుసుమాత్మసేన కలపద్రుమః ॥

సాంద్రై ర్వేదభస్మనిధి రనభివృత్తమంజీరనాదా ।

మాంజీబంధా త్రవభృతివదనే యస్య వాద్దేవతాశీత్ ॥

త సరసముగా నుండకున్న నీతిని కవిత్వము నైదోర్భరీతి గలిగి శ్రావ్యముగానే యుండును. ఎంచుచేతనో కాని యీతని కావ్యములకుమాత్రము లోకములోఁ బ్రశస్తిరాలేదు. నాటికలోఁ జూఞ్మత్యరా జగుకర్ణభూపాలుఁడు కన్యసుందరి యనువిద్యాధరకన్యను వరించుట యనుకథ కల్పింపఁబడినది. చాఞ్మత్యవంశవర్ణనము పిత్రవాంకదేవుని శౌర్యవర్ణనము సధికముగాఁగల యీతని రెండవకృతియే సర్వవిధముల నుత్తమంబుగాఁ గన్పడుచున్నది. స్వసోపకులచరితము కావ్యముగా వ్రాయుటలో బాణునకీతఁడు రెండవవాఁడు. చైలితెలుపుటకై శ్రీమదప్పయదీక్షితు లాక్షేపాలంకారమునకుదాహరించిన గ్రంథముఃపద్యములలో రెండుదాహరించెదను

శ్రీ “ సాహిత్యసాధో నిధి వంధనోత్థం ।
కిన్దాశ్చుతం రక్షతి హే కవీంద్రాః ।
యత్తస్య దైత్యాభిష లుంతనాయ ।
కావ్యాధ్వచోరాః ప్రగుణీ భవంతి ॥ ”

† “ గృహ్లాంతు సర్వే యది వా యథేచ్ఛం ।
నాస్తి క్షుతిః కావ్యపి కవీశ్వరాణాం ।
రత్నేషు లుప్తేషు బహువ్య వృత్తైః ।
రద్యాపి రత్నాకరపవ సింధుః ॥ ”

శ్రీ ఓకపురారా! సాహిత్యసముద్రమును మధించి తెచ్చిన కర్ణామృతమును రక్షింపుఁడు. దీనిని నొంగిలింపఁ గావ్యచోరు లనురాక్షసులు హెచ్చుచున్నారు.

† యథేచ్ఛముగా నీయమృతము గ్రహింపుఁడు. ఏమియు లోపములేదు. పెక్కురత్నములను దేవతలు గ్రహించినను సముద్రమిశ్రితమైన రత్నాకరమే.

మమ్మట భట్టు

-0:-

ఈ పండితాగ్రణి కాశ్మీరనివాసి యయిచట్టితని కావ్యప్రకాశము నకు దర్పణవ్యాఖ్య రచించిన విశ్వనాథపండితుని యభిప్రాయంబునఁ దెలియుచున్నది. మఱియు నీతని గ్రంథమునకే నుధాసాగరవ్యాఖ్య రచించిన భీమసేనపండితుఁడు గూడ “అయం మమ్మటః కాశ్మీరదేశీ యో జైయటపుత్రః వారణాసీమాగత్యాఫీతశాస్త్రః అన్యథ మమ్మటస్య పశం జలిప్రణీతవ్యాకరణమహాభాష్యటీకాకర్తా కైయటః వేదచతుష్టయభాష్యకర్తా, ఉపతాపరనామా భౌవటశ్చేతి ద్వావపి కనిష్ఠభ్రాతరా” అని వర్ణించుటచే నితఁడు కాశ్మీరవాసియనియు జైయటపుత్రుఁడనియు నితనికి భాష్యవ్యాఖ్యాత యగుకైయటుఁడు, వేదభాష్యకర్త యగునౌవటుఁడు ననుసోదరులు గలరనియుఁ దెలియుచున్నది. కాని, వాజసనేయసంహితాభాష్యముననున్న “ఋష్యాదీంశ్చ పురిస్కృత్య అవంత్యా మువటోవసత్ | మంత్రభాష్య మిదం చక్రే భోజే రాష్ట్రం ప్రశాసతి ||” అను శ్లోకంబువలన భోజరాజుకాలంబున మంత్రభాష్యమువ్రాసిన యువటుఁడు జీవించియున్నట్లు కనుపడుటచే భోజరాజుసంతరికాలమందున్న మమ్మటున కీతఁడు సోదరుఁడగుట సంభవింపదు. కావున నువటుఁడు మమ్మటుని సోదరుఁడనుటలో భీమసేనపండితుఁడు ప్రమాదపడియుండు నని యొకానొకరు వ్రాసిరి. కాని, వజ్రటపుత్రుఁ డగునువటుఁడను నింకొకఁడు భోజరాజుకాలంబున మంత్రభాష్యము వ్రాసె” నని తెలియుచుండగాఁ నామసామ్యంబున నతఁడే మమ్మటుని తమ్ముడై యుండు నని భ్రమపడి భీమసేనిని వ్రాత తప్పుగుట యుక్తముగా లేదు. అ

యినను సుప్రసిద్ధుఁ డగుమన్ముటునికాలంబు నిర్ణయింప నిది యభ్యంతరము గలిగించునది గాదు గావున నీప్రసంగము పిన్నంజెడిను. మఱియు నీతని కాలముగూర్చి యిచ్చేసేతైకమత్యము నొందియుండుటచే విశేషించి వ్రాయ నకిగ్రహింపలేదు.

ఇతఁడు తనకావ్యప్రకాశము దశమోల్లాసంబున నుదాత్తాలంకారంబున కుదాహరణముగా “ ముక్తాః కేళివిసూత్రహారగలితా స్సమ్భ్రాంతనీభిర్వృతాః । ప్రాతః ప్రాంతాణాసీమ్ని మంధరచల ద్బాహంఘ్రిలాత్కారుణాః । దూరాద్దాడినబీజశంకితధియః కర్నంతి కేళీశుకాః । యద్విద్వద్భవకేషు భోజనృపకే సత్త్వాగలీలాయశం ॥ ” అని భోజరాజవర్ణన ముదాహరించుటచే గ్రీ॥ ౧౦౫౧ లో నున్న యా హహారాజునకుఁ దరువాతివాఁడై తన కావ్యప్రకాశమునకు సంకేతాఖ్యావ్యాఖ్య నొనరించిన గ్రీ॥ ౪॥ ౧౦౬౦ లోని మాణిక్యచ ప్రసంగంఁజేఁ బూర్వంజై సర్వవిమగ్నసమృతముగాఁ గ్రీ॥ ౧౦౭౦—౧౦౮౦ నకును నున్నవాఁడని నిశ్చితం బగుచున్నది.

ఈతని కావ్యప్రకాశంబునకు నిదగ్గనవ్యాఖ్య రచించిన యానందకవి వ్రాసిన “ ఏతస్పర్యంతం మమ్ముటాచార్యాణాం కృతః ॥ కృత శ్రీమమ్ముటాచార్యనిర్వైః పరికరావధిః । ప్రసాధః పూరిత శ్లేషో విధాయాల్లటసూరిణా ॥ ” అని పద్యము వలన నితఁడు పరికరాలంకారము వఱకు రచించె ననియు మిగిలిన కించిద్భాగంబును నల్లటపండితుఁడు పూరించెననియుఁ దెలియుచున్నది.

ఇతఁడు సర్వశాస్త్రసమర్థుఁడు. ఈతని కావ్యప్రకాశనలంకార శాస్త్రమున ననన్యసామాన్యమయినదని దీనియనేక వ్యాఖ్యాతలలో నొకఁ డగుమహేశ్వరభట్టుతెల్పిన “ కావ్యప్రకాశస్య కృతా గృహేగృహే టీకా, తథాపేక్ష తతైవ దుర్గమాః । సుఖేన విజ్ఞాతు మిమం య ఈహ

తే! ధీర స్సపతాం విపులం విలోకతాం ॥” అను స్లోకమే ప్రకటించుచున్నది. ఇందుండి మంగళాచరణ స్లోకంబును గావ్యప్రయోజనబోధన పద్యంబు నుదాహరించెదను.

“నియతీకృతనియమరహితాం స్తోత్రకనుయీ మనన్యపరశ్శ్రాంతాం |
నవరసరుచిగాం నిర్మితీ మాదధతీ భారతీ కవే ర్జయతి ॥”

‡ కావ్యం యశసేఽర్థకృతే వ్యసహావిదే శివేతరిక్షణయే |
సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతాసమ్మిత తయోపదేశయుజే ॥”

‡ కావ్యము, కీర్తికి ధనమునకు లోకజ్ఞానమునకు నశుభహరణమునకు సుత్రమనుభిమునకు భార్యవలె నుపదేశించుటకు వినియోగించును.

—:0:—

శంభు క వి .

శివభక్తుం డగునీ బ్రాహ్మణునికృతి యగురాజేంద్రవంశస్థూరము లోని “శేష! శ్లేషమశేష ముస్మిజ భజ ల్పం కూర్మ! కిర్ణి స్వకం |
పైవారం ఖేలత సింధునైకతలతా కుంజేషు దిక్కులంబుగాః | అప్యేతాం
సకులాచలాం ససగరాం సాంభోనిసిం సాపగాం | నవ్వీసాంచ భువం
విభర్తి హి భుజ శ్రీహర్షప్రభీభుజః ॥” అనువర్ణనముంబట్టి యితఁడు
కాశ్మీరరా జగుశ్రీహర్షదేవుని కాలంబున నున్నవాఁడని తెలియుచున్నది.
ఈరాజు క్రీ॥ ౧.౮౮—౧౧౦౦ నశుమ నున్నవాఁడని రాజతరంగి
ణివలన స్పష్టపడుచున్నది. ఈశ్రీహర్షుఁడు కాన్యకుబ్జాధిపతియేమోయని
ప్రాంతిగలుగకుండ నీతనివర్ణననుండేయున్న “యత్రా గచ్ఛతి గోవరం
నయనయోః కాశ్మీర మీనధ్వజః” అను పద్యభాగంబును, భోజరాజు
పెత్తె యగు ము జమహిపాలుని పిరిప నీరా? సర్వసుగుణసంపద

గలవాడని తెల్పు నీ “ కిం తాన్తిః కి మనిర్వృత్తిః కి హృత్తతి ర్వాగ్దేవి! ముంజే గతే । కిం శూన్యాసి కి మాకులాసి కి మితీ క్లాంతాసి కోఽయం క్రహః । ఏతం విద్ధి తమేవ సాస్య హి హతి స్సా విశ్రుతి స్సాద్య ॥ స్పృశ్యాగ స్సనయ స్ససూక్తిషు రస స్సన్నతా స్సంపదః ॥ ” అను వర్ణనంబు నుదాహరణములు కాంచును. కావున మనకివి పూర్వోక్త కాలంబుననే యున్నవాడనుట నిశ్చయము.

ఇదికాక యీతఁడు రచించిన గ్రంథ మింకొకటి కానరాదు. ఇది కేవల మీశ్రీహర్షుని సాహసాదార్యశౌర్యామలందెల్లు స్తుతీకావ్యముగా నున్నది. కవిత్వరీతి తెలియుట కిదివలె తుదాహరించిన పద్యమే చాలును.

నీ అమ్మా! భారతీ! ముంజుండు గతించెనని యథైర్యపడి విచారించెనేని సర్వగుణంబులచేత నీశ్రీహర్షభూపాలు నాముంజునిగానే భావింపుము.

-:0:-

గో వర్ధనా చార్పుఁడు

ఈతనికాలము సరిగా నిర్ణయింప నాధారము లేదుగాని జయ దేవుఁడు గీతగోవిందము మొదట “ శృంగారోత్తరస్ప్రేమేయ వచనై రాచార్యగోవర్ధన స్ఫర్థీకోఽపి నవిశ్రుతః ” అని వర్ణించుటచే నతని కీతఁడు పూజ్యుఁడైన సమకాలికుఁడైయుండునని దుర్గావ్రసాదపండితులు వ్రాసియుండిరి. ఈజయదేవుఁడు వంగదేశాధిపతి యగుబల్లాలసేనుని పుత్రుఁడుగులత్తుణసేనుని సభలో నున్నవాడని సనాతనగోస్వామి మతమయినట్లు కనుపడుచున్నది. ఈక్రిందిశ్లోకము లత్తుణసేనుని సభామందిరద్వారముమీది శీలపై వ్రాయఁబడియున్నట్లు తెలియుచున్నది. “ గోవర్ధనశ్చ శరణో జయదేవ ఉమాపతిః । కవిరాజశ్చ రత్నాని సమై

తౌ లక్ష్మణస్యచ ॥” ఈలక్ష్మణునినుండి క్రీ॥శ॥ ౧౧ వ శతాబ్దంబు తుదను వంగరాజ్యము నేలినట్లు చరిత్రకర్తల యభిప్రాయము. కావున నీగోనర్థముడు ౧౦౦—౧౧౦ సంవత్సరము నున్ననాడని యూహింపఁదగును.

ఇతఁడేనువంశల యార్యావృత్తములు గలయార్యాసప్తశతీయనుకావ్యము రచించెను. ఇందు వాల్మీకి మొదలుగా భవభూతిఃకాకును గలపూర్వకవులు నుతంపఁబడిరి. ఇతఁడు వంగదేశస్థుఁడు. బ్రాహ్మణుఁడు; ఈతని తండ్రి నాహాకవియుఁ గర్మపరితంతుఁడు నగునీలాంబరసోమయాజి; సోదరుఁడు బలభద్రుఁడు, శిష్యుఁడు, ఉదయనుఁడు. ఈ పైయంశములెల్ల నీతని కావ్యమువలననే తెలియుచున్నవి.

ఈకావ్య మొకకథను దెలుపునది గాక వివిధనాయకానాయకలక్షణగుణులను వారిసఖుల లక్షణగుణులను బోధించుచుఁ బరస్పరీవాటు సలభాషణరూపకంబుగా నున్నది. ఇందకారాది క్షకారాంతము గలవర్ణము లాదియందుఁ గ్రమముగాఁ గలకొన్నికొన్ని పద్యములు ప్రశ్నలను నామములతో విభజింపఁబడినవి. ఈని కవిష్యము సులభమై సరిసప్తష్టాంతోపమాలంకృతంబై యలరారుచున్నది. ఈక్రిందిపద్యము నాయకి దృష్టివిశేషసౌందర్యముం దెల్పుచు జనసిద్ధాంతమును నిరసించుచు నెంతయు హృద్యముగా నున్నది.

† “ అతిపూజిత తారేయం దృష్టి శ్రుతిలంఘనక్షమా సుతను! ।

జనసిద్ధాంతస్థితి రివ సవాసనా కం నమోహయతి ॥ ”

నాటియు నీక్రింది నాయకాసభీవచన మన్యనాయకార్థుఁడగునాయకిని ధర్మము దెల్పుచు విగ్రహారాధనవిధిని బోధించుచున్నది.

‡ “ అన్యాస్వపి గృహిణీతి ధ్యామ న్నభిలషిత మాప్నోతి ।

పశ్య న్పాషాణమయీః ప్రతిచూత్తవ దేవతాశ్చైవ ॥ ”

† ఒకమణి! శ్రుతిలంఘనసమర్థ మగునీదృష్టి జైనసిద్ధాంతస్థితివలె నెవని మోహపెట్టదు: ‡ బూరుఁడు, రాతివిగ్రహములను దేవత లనిభావించు వానివలెనే పరభాషలనుగూడ స్వధార్యగాఁ దలంచి యభీష్టమొందును.

ఇట్లే యీ కావ్య మాధ్యంతము సకలలోకధర్మములం దెలుప నా దర్శముగా నున్నది.

-:0:-

* జ య దే వుఁ డు .

గోవర్ధనాచార్యజీవితమునం జదివినట్లుగా నతనికి సమకాలికుడై లక్ష్యణసేనుని సభలోఁ గొంతకాలమున్న యీకవిగూడ, క్రీ ౧౦౮౦---౧౧౨౦ నడుగు నున్నవాఁడనియే తెలియనగును. ఉత్కలదేశంబున జగన్నాథక్షేత్రమునకు సమీపమున నున్నకింకుబిల్వ మీతని నివాసగ్రామము. ఈతని తండ్రి భోజదేవుఁడు; తల్లి రాధాదేవి; భార్య పద్మావతి; మిత్రుఁడు పరాశరవండితుఁడు; ఉమాపతి, శరణుఁడు, ధోయీ కవిరాజు ననువారు సమకాలికులు. పురాణప్రసిద్ధు లగుప్రహ్లాదనారదాదులవలెఁ బరమభక్తాగ్రగణ్యుఁ డైనయీకవి స్వదేశజనులచే నిష్పటికిని గొనియాడఁబడుచు గీతగోవిందకావ్యరూపంబున జీవించియున్నవాఁడు. ౧౫ వ శతాబ్దములోని చుర్రదత్తకవి భక్తమాల యనుగ్రంథము రచించుచు దానిలో ౩౨ వ సర్గ మొదలుగా ౪౧ వ సర్గ వఱకు నీతని యుదంతము నే చక్కగా వర్ణించెను. దీనింబట్టిచూడఁగా నీభక్తుఁడు స్వకాలంబునఁ గూడ సర్వజనస్తోత్రపాత్రుఁ డైనపుణ్యాశ్వుఁ డైయుండు ననితోచుచున్నది. చిరకాలము జగన్నాథస్వామినుపాసించిన భక్తుఁడును, విరక్తుఁడును, జ్ఞానియు వైనయీమహాత్ముఁడు రాగతాళనృత్యంబులకు సరిపడు నట్లుగా భుదోబద్ధంబుగా ద్వాదశసగ్గాత్యకం బగుగీతగోవిందకావ్యము ను రచించెను. పదకవిత్యంబుననిట్టి కావ్యములు రచించిన సంస్కృతకవులలో నుత్తమపరవికి నన్దుండితడేయని యూహింపఁదగును.

* ఇతఁడు ప్రసన్నరాఘవకర్తకంటే ననుభవము.

భక్తపతనయోగ్యం బగుదీనుండి యొక్క కీర్తనముదాహరించెను.
 రామకరీరాగయతి తాళములచే గానము చేయఁబడును.
 చందనచర్చిత నీలకఠేబర పీతవనన వనమాలీ ।
 కేళి చలన్దణికుండల మండిత గండయుగ స్ప్రితశాలీ । ౧
 హరిహర ముగ్ధవధూనికరే విలాసిని విలసతి కేలిపరే ॥ ధ్రువం ॥ (ప॥)
 పీఠయోధరభారభరేణ హరిం పరిరభ్య సరాగం ।
 గోపవధూ రనుగాయతి కాచిమదంచిత పంచమరాగం ॥ ౩ ॥
 కాపి విలాసవిలోల విలోచన ఘోలన జనిత మనోజం ।
 ధ్యాయతి ముగ్ధవధూ రధికం మధుసూదనవదనసరోజం ॥ ౪ ॥
 కాపి కపోలతలే మిలితా లపితుం కిమపి శ్రుతిమూలే ।
 కాపి చుచుంబ నితంబవతి దయితం పులకై రనుకూలే ॥ ౫ ॥
 కేలి కలాకుతుకేనచ కాచిదముం యమునాజలమూలే ।
 మంజులవంజులకుంజగతం విచిత్త కరేణ దుకూలే ॥ ౬ ॥
 శ్లిష్యతి కామపి చుంబతి కామపి కామపి రమయతి రామాం ।
 పశ్యతి సస్మితచారుతరా మవరా మనుగచ్ఛతి వామాం ॥ ౭ ॥
 శ్రీజయదేవ భణితమిద మచ్చుతకేశవకేళి రహస్యం ।
 బృందావనవివేనే లలితం వితనోతు శుభాని యశస్యం ॥ ౮ ॥

* ఇతఁడు ప్రసన్నరాఘవకర్తకంటే నమ్యఁడు.

—:0:—

జల్పణ పం డి తుండు .

ఇతఁడు కాశ్మీరదేశస్థుఁడు. క్రీ॥ ౧౨ వ శతాబ్దము మధ్యభాగం
 బున నున్న శ్రీకంఠచరితకర్త యగుమంఖికి విచే నుతింపఁబడినవాఁడ గుట

చేఁ గ్రీ|| ౧౧౦౦—౧౧౫౦ నడుమ నున్నవాఁడని తెలియుచున్నది. ఇతఁడు సోమపాలవిలాస హనునొక మహాకావ్యమును రచించినట్లు కింవదంతి గలదు. ఈసోమపాలుఁడు కాశ్మీరప్రాంతవాండలి రాజపురికిఁ బ్రభువుగా నున్నవాఁడని రాజతరంగిణి చెప్పుచున్నది.

ఇతఁడు రచించిన ముగ్ధోపదేశ ముమాత్రము కావ్యమాలలో ముద్రితమై యున్నది. ఇందలి విషయము దీనినామమే తెల్పుచున్నది. ఈ కావ్యము చాలవఱకు వారకాండల దుశ్చరిత్రమును బోధించుచుండ గాముకుల జూరవృత్తిరోగమును మాన్పునట్టి సిద్ధోపధముగా నున్నది. ఇందుండి యొకపద్యము—

† “ అజీవః కిషటానుగాగికలయా దోహో న చశ్శీలతా ।

వైధవ్యంచ నబాధతే నచనతో స్పృధావనా వ్యవ్యయాత్ ।

యత్క్రించి తగ్గరిణే పర స్వహరిణే ప్రీడా న పీడాకరీ ।

నోవా రాజభయం చ హీ బత సుఖం జీవంతి వార స్త్రియః॥”

† దొంగవేడుచే సగపాదనము. దుస్సవ్యభావము తప్పగాదు. వైధవ్యము బాధించదు. ఏమిచేయుటకును నిగ్గులేదు. రాజభయములేదు. చీకీ, వారాంగనలు సుఖముగా జీవించుట.

..0:-

కృష్ణమిత్రుడు .

ఈమహాత్ముఁడు రచించిన ప్రబోధచంద్రోదయ మను నాటకము లనాటకము శృంగారాది నవరసయుతంబయ్యుండ బ్రథానశౌంతరసంజ్ఞ సకలనాట్య ధర్మానుగుణంజ్ఞై యధ్యాత్మవిద్యావిషయంజ్ఞై జీవన్ముక్తి బోధపర్యవసాయియై పండితలోకంబలంకరించుచున్నదనుట సర్వవిదిత

మే. అఖిలవిద్యాపారంగతుఁడును సంపూర్ణవిరాగియు నగునీతఁడు సన్యసింఁచి బ్రహ్మనందనునుభవించుచు శిష్యులకథ్యాత్మవిద్య బోధించుచుండ వారిలో నైహికవిషయలోలుఁ డగునొక ఛాత్రుఁడు శృంగారరసకౌశ్యముల నెల్లెడఁ జదువుచు నాత్మవిద్యాపరాఙ్ముఖుడైయుండె ననియనంత నీపరివ్రాజకుఁడు వానినెట్లయిన బ్రహ్మవిద్యాసంపన్నునిఁ జేయవలె నని యభిలషించి యఖిల రసభరితం బగునీనాటకమును రచించి వానినిఁ జదివింపఁజేసి సన్సార్గమునకుఁ ద్రొప్పె ననియు నీనాటకోత్పత్తినిఁగూర్చి యొక కింవదంతి గలదు,

ప్రస్తావనంబట్టి యీ కృష్ణమిత్రుఁడు తనశిష్యుఁ డగుగోపాలభూపాలునకానందసంధాయకముగా నీనాటకమును రచించి యిచ్చినట్లును, ఈ గోపాలరాజు తన ప్రియస్నేహితుఁడును జంద్రవంశపురాజు నగుకీర్తివర్మను రాజ్యాభిషిక్తునిఁజేయు సమయంబునఁ జిత్తవిశ్రాంతికై దీనిఁభిసయింపఁజేసినట్లును గనుపడుచున్నది.

ఈగోపాలుఁడు నీకీర్తివర్మయు నేకాలంబున నేరాజధానుల నలంకరించియుండిరో తెలియఁదగిన యాధారంబులు లేమిచే నీతని కాలము సంశయాస్పదంబుగా నున్నది. కాని, * పెక్కండ్రు హఠాణవినుర్మకు లీతఁడు క్రీ. ౧౧౦౦ ప్రాంతమున నుండె ననినిర్ణయించిరి. దీనికిఁ దథ్యముగా వాననుఁడు మొదలుగా క్షేమేంద్రునివటకును గలయాలంకారికులెవ్వరు నీయత్తమనాటకములోని శ్లోకముల నుదాహరింపకపోవుట గూడ సంభవించినది. కావునఁ దప్పక వారికర్వాదీనుఁడు గాఁదగిన యీతఁడు ౧౧ వ శతకము చివరనో ౧౨ వ శతకము మొదటనో యుండు ననియూహింపవచ్చును.

ఈనాటకవిషయంబును దీనినామమే తెల్పుచున్నది. అవాజ్ఞన సగోచరం బగుబ్రహ్మసదార్థమును వాజ్ఞనసగ్రాహ్యంబుగా నొనరించు నీరూపకము చదువరులను వివేకరాజ్యపదవి నొందించి సచ్చిదానందరస ముగ్దులం గావించుచున్నది.

ఇందు మహిమవేకములు కథానాయకులు; ప్రబోధోదయము విషయము. ఇందు బౌద్ధకాపాలికాది మతఖండనము, కామక్రోధాది నిరసనము శమదమాది షట్క సంపత్తియుం బక్కగా నుపన్యసింపఁబడినవి. ఇందలి కామవచన విప్పటి వేదాంతోపన్యాసకుల యనుభవము నెంతయుం బ్రకటించుచున్నది.

శ్లో “ ప్రభవతి మనసే వివేకో విమహావపి శాస్త్రసంభవస్తావత్ ।

నివృత్తిః దృష్టిః శిఖా యాన న్నందితా త్మికాం ॥ ”

ఈక్రింది శ్రద్ధావచనము సర్వమతసారం బగునద్వితీయబ్రహ్మజ్ఞానమును బోధించుచున్నది.

† “ జ్యోతి శ్శాంత మనంత మద్యయ మజం శత్రుస్త్వణోస్త్మిలనా ।

ప్రహ్మే త్యచ్యుత ఇత్యుమాపతిరి ప్రస్తాయతే నేకథా ।

తైస్త్వై రేవ సదాగమై శ్శూన్యముప్తై ర్నానాభప్థితై ।

ర్గమ్యై సౌ బగదశ్వరో జలనిధి ర్వాగాం ప్రవాహైరిన ॥౫౮౦

ఇంకొక్క ప్రబోధోదయవచనంబు నుదాహరించెదను.

శ్లో విద్వాంసుల నున స్సుఖోఽగూఢ, యవతుల దృష్టిబాణము పడునంతవఱకు శాస్త్రజ్ఞతేజ్ఞున వివేకము నిలుచును. ఆపైని నిలువదని తాత్పర్యము.

† అద్వితీయమైన బోధినిసాగర టియే బ్రహ్మము, విష్ణువు, శివుడు నని పెక్కువిషయములుగాఁ జెప్పఁబడుచున్నది కాని, వేదశాస్త్రబోధితము లగునానామాగ్గముల బయలువెడలినపారికి, సర్వసదులకు సమద్రుమవలెనే యాయనంతతేజోరావుఁ డగునీశ్వరుఁడొకఁడే పాండవగిణవాఁడు.

† “ కిం వాస్తం కిముపోహితం కిముదితం కిం నా సముత్సరితం ।
 న్యూతం కింను విలయితం ను కిమిదం కించిన్నవా కిం చన ।
 యస్మిన్నభ్యుద్ధితే వితర్కపదవీం నైవం సమారోహతి । అం
 త్రైలోక్యం సహజప్రకాశదలితం సోఽహం ప్రబోధోదయః॥”

† తా॥ జ్ఞానోదయమైన పిదపఁ బరిబుర్రబ్రహ్మకారవృత్తిచే బాధితంబైన
 యీజగత్తు పుట్టినదా నశించినదా? ఉన్నదా పోయినదా? అనుచిరమే కలుగ
 దు. అనఁగా జ్ఞానిని, ఈనశ్య మగుసంసార మేమియు బాధింపదని భావము.

—:0:—

కల్పణపండితుడు.

ఇతఁడు కాశ్మీరదేశస్థుఁ డగుబ్రాహ్మణుఁడు; శివభక్తుఁడు; సం
 స్కృతభాషాపారంగతుఁడు. అల్పసంఖ్యాకు లగుపూర్వవరిత్రకర్తలలో
 నుత్తముఁ డగునీకవి కాశ్మీరరాజులచరిత్రను రాజతరంగిణి యనుపేర
 గచించి నవీనవరిత్రకారులకు మార్గదర్శి యయ్యెను. ఇతఁడు సుసలభూ
 పాలుని కుమారుఁ డగుజయసింహభూపరునికాలమున నున్ననాఁడని
 రాజతరంగిణి * కడపటిష్ఠోకమువలనఁ దెలియుచున్నది. గ్రంథముఖంబు
 ననున్న “ లోకికేఽబ్దే చతుర్వింశే శకకాలస్య సాంప్రతం । సప్తత్యా
 భ్యధికం యాతం సహస్రం పరివత్సరాః॥ ” (శాలి॥ శ॥ ౧౦౭౦) అనుష్ఠో
 కమువలననే ఖనకవి క్రీ॥ శ॥ ౧౧౦౨ లో నున్నట్లు స్పష్టపడుచున్నది.
 మఱియు డ్రే మేంద్రుని † రాజావలి నీతఁడు స్మరించుటగూడ నాతనికం
 టెంబరుఁ డగునీతని పైకాలము స్థిరపఱుప నిదర్శన మగుచున్నది.

* సుతస్సుసలభూశర్తు స్సంప్రత్యప్రతిమక్షమః ।

నందయకౌ మేదినీ మాస్తే జయసింహా మహీపతిః॥

† అంశోఽపి నాస్తే సిద్ధోఽః డ్రే మేంద్రస్య స్మపావశౌ ।

ఈతని గ్రంథమెనిమిది తరంగములు గలది. ఇది చరిత్రజ్ఞానమున కేగాక భాషాజ్ఞానంబునకుఁగూడ ననుకూలముగా నున్నది. ఇది పేరున కుం గాశ్రీర రాజచరిత మేయైన నితరదేశ రాజులను గవులను దెలుపుచునే యున్నది. తనకుఁబూర్వము సువ్రతుఁడు, హేలరాజు, పద్మమిహిరుఁడు డే మేగ్రుఁడు, నీలమని మొదలుగా ననేకులు రాజుఁడరిత్రలు వ్రాసిన ను వానిలోఁ గొన్నిజేర్చిఁచిపోవుటచేతను గొన్నిదష్టంబులగుటచేతను గొన్నియనేకస్థానిత్యములు గలిగియుండుటచేతను, బూర్వరాజుదిత్తశాస నాదుల ననుసరించి నవరించి నుబోధకంబుగా దీని రచించిత నని యితఁడు చేసినప్రతిజ్ఞంబట్టి కాలనిర్ణయాదుల నితనిగ్రంథము ప్రమాణమగునని యె ల్లవిమర్శకు లంగీకరించియుండిరి. ఈతని పిదప జోనగాజపండితుఁడు, జయసింహుఁడు మొదలుగా జైనోల్లాబదీనరాజపర్యంతము ద్వితీయరా జతరంగిణిని, ఆతనిశిష్యుఁడు శ్రీవరపండితుఁడు, ఫతిహాశాహరాజువఱకు మూడవరాజతరంగిణిని, బిదపఁ బ్రాజ్యభట్టుఁడు, ఘతిశాహి అగ్గురు బల్లాలదీనునివఱకును నాల్గవరాజతరంగిణిని గ్రమముగా రచించిరి.

ఈకవి చంద్రుఁ డీ కావ్యంబున నొనరించిన కవి కర్తవ్యస్తవమంతయు జ్ఞాఘ్యముగా నున్నది. దానినిచుఁ దెలిగించి వ్రాసెదను. “దేనిచేద నకును బరునకుఁగూడఁ గీర్తిశరీరము సంప్రాప్తంబగునో యట్టియమృత రసము చిలుకు సుకవిగుణంబే వంద్యంబగును. రిమ్యనిర్మాణసమర్థులగు కవిబ్రహ్మలుగాక యతిక్రిమించినకాలమును దృష్టిగోచరంబు గావింపనిం కనెవ్వఁడు సమర్థుఁడు గలఁడు? దేనియనుగ్రహంబులేక యభయప్రద ముగాఁ జతురభిప్రతమహీతలంబును బోషించిన చక్రివర్తులుగూడ స్మరణకు రాఁజాలరో యట్టికవికృత్యమునకు నమస్కరిం నెదను. ఓయన్నా! సత్రావికృత్యమా! దీయునుగ్రహంబు లేనికారణంబున సకలైశ్వర్యంబుల నుభవించినవారేయైన వనేకపూర్వరాజులు పుట్టినట్లే లోకమునకుఁ దె

లియకుండంగఁబోయిరి. నిన్నేమని నుతింతును? నీవులేనినో జగముంతయు సంధప్రాయా బగును. దీనికనుగుణంబుగనే యీమహాకవి యసేకరాజులతోఁ గూడయశశ్శరీరంబున జీవించిలోకోపకర్తయగుచున్నాఁడు.

-:0:-

శ్రీహర్షకవి.

చింతామణిమంత్రోపాసకుఁ డగునీకవి మామల్లదేవీ శ్రీహేరులకుఁ బుత్రుఁ డనియుఁ గాన్యకుజ్జేశ్వరునివలన గౌరవింపఁబడినవాఁ డనియు నితని నైషధకావ్యాంత † శ్లోకములవలననే తెలియుచున్నది. ‡ తని నానందించినరాజు జయచంద్రాపరినామం డగుజయఁతచంద్రుఁడైనట్లు పండితశివరామశాస్త్రిగారిచే నైషధపీఠికలో వ్రాయఁబడిన † రాజశేఖరసూరి కృష్ణప్రబంధకోశాది వృష్టాంతములందు నీశ్రిందినిధిముగా స్థిరపడుచున్నది.

“ కాన్యకుజ్జపరిపాలకుఁడయి వాగణాసిలో నివసించియున్న గోవిందచంద్రుఁ డనురాజునకు వియచంద్రుఁ డనుపుత్రుఁడు గలఁడు. అతఁడు జయంతచంద్రు డనుతనకుమారునకు రాజ్యమిచ్చి యోగమార్గంబునఁ బరలోకమునొందెను. వేఘచంద్రుఁ డనుతనయుఁడు గలయీ జయచంద్రుఁ డేడువందలయ్యింపుడ పరిమితిగల భూభాగమును బాలించుచు

† శ్రీహర్షం కవిరాజరాజిమకుటా లంకాగహీరస్సుతం ।

శ్రీహీర స్సుమవే జితేంద్రియచయం మామల్లదేవీచయం ॥

తాంబూలద్వయ మ్మీసనంబ లభతే యః కాన్యకుజ్జేశ్వరా ।

ద్యస్మాదేహిరూతే సమాధిషు వరం బ్రహ్మప్రమోదార్ణవం ॥ ౧౨౨౪ ॥

‡ ఇతఁడు శ్రీ॥ గంగో లోనివాఁడు.

డెను. ఇతని సభాలో ననేకపండితులు గలరు. వారిలో శ్రీహిరూఁ డను వాఁడొకఁడు ఇతనికి శ్రీహర్షుఁ డనుకొడుకు గలఁడు. శ్రీహిరూఁడొక నాఁడు శాస్త్రవాదమున నుదయముఁ డనుపండితునివలన నోడి నాఁటినుండియు నాతనిపై వైరమునియుండి తుదకుఁ బ్రాణావసానసమయమునఁ గుమాగునిఁ బిలిచి “ఈమాగా! నీవు సుపుత్రుఁడవే యయితీవేని నాశత్రువు ను రాజసభలో జయింపఁగలవు” అనిచెప్పి కాలధర్మము నొందెను. పిదప శ్రీహర్షుఁడు బాల్యగుఱుననే విదేశములకేగి సకలశాస్త్రములఁబఠించి దివ్యకవితాధోరణి గలిగి సభాజయంబు గలుగ సన్ధ్యూపదేశంబున గంగాతీరంబునఁ జింతామణిమంత్రము నొకసంవత్సరము జపించి మంత్రసిద్ధికలనాఁడై ఖండనఖండఖాద్యాది గ్రంథములు గొన్నిరచించి కాశీపురములో నున్నజయచంద్రుని సభకేగి తనతండ్రి విరోధిని జయించి యాతనివలనను రాజువలనను మెప్పునడసెను. మఱియు రాజాజ్ఞచే నైషధకావ్యము రచించి కాశ్మీరమునకుఁబోయి యచటి పండితులకు వినిపించి యందలి సరస్వతీదేవి వీతంబున నాకావ్యముంచి యాదేవివలన సతావ్యమనిపించుకొని యెట్టికేల కప్పటికాశ్మీరరా జగుమాధవదేవుని సత్కారము లందికొని మరలఁ గాశీకివచ్చెను” అని యింక నేదో యొకపెద్దకథ శ్రీహర్షజయంతచంద్రులనుగూర్చి కలదు.

ఈజయంతచంద్రుఁడు క్రీ॥ శ॥ ౧౧౮౭ లో నున్నట్లుతని యీ క్రింది * దానశాసనసంగ్రహంబే నిదర్శనమగుచున్నది. “.....మహా రాజాధిరాజపరమేశ్వర నిజభుజోపాగ్నిత కావ్యకుబ్జాధిపత్య శ్రీచంద్రదేవ పాదానుభ్యాత పరమభట్టారక... శ్రీమదనపాలదేవపాదానుభ్యాత... శ్రీగోవిందచంద్రదేవపాదానుభ్యాత... శ్రీమజ్జయచంద్రో విజయీ... యాథోపరి లిఖితగ్రామ స్సగిరిగహననిధానః, త్రివత్సారింశదధికద్వాదశ

శతసంవత్సరే, ఆషాఢ మాసి శుక్లపక్షే సప్తమ్యాం తిథౌ రవిదినే (సం
వత్స ౧౨౪౩ కీ॥ ౧౧౮౭) అద్యేమా శ్రీమద్వాఙ్మనోగంగాయాం గంగాయాం
స్నాత్వా, ఓషధిపతిశకలశేఖరం సమభ్యర్చ్య ... భారద్వాజగోత్రాయ
ఓడరాడత శ్రీఅణంగాయ చంద్రగ్రం యావచ్ఛాసనీకృత్య ప్రదత్త
ఇతి మత్వా ... ససుస్తదాయదాజ్ఞా ఓధేయీభూయ దాస్యభితి ...
యానీహ దత్తాని పురా నరేంద్రైర్దానాని ధర్మార్థయశస్కరాణి ।
నిర్మల్య వాంతప్రతిమాని తాని కోనామ సాధుః పున రాదదీత ॥”

మఱియుఁ బ్రాచీనలేఖమాలలోని ౨౨ వ లేఖలో జయచంద్ర
యశావరాజ్యదానపత్రే సంవత్ ౧౨౨౫ (అనఁగా ౧౧౬౯)
అని యున్నది. కాన్యకుబ్జరాజులలోఁ జివరివాఁ డగునీజయచంద్రునే కీ॥
౧౧౯౫ లో యవనులు రాజ్యమునుండి తొలఁగించిరిని చరిత్రలవలనఁ
దెలియుచున్నది. కావున నీపైయాధారములంబట్టి కీ॥ ౧౧౬౯—
౧౧౯౫ నడుమఁ గాన్యకుబ్జంబు నేలిన జయచంద్రభూపాలునకు మనక
ఓ సగుకాలికుఁ డైయుండు ననిధివిమగుచున్నది. కావుననే యీశ్రీహ
ర్షుఁడు “నవప్రభువుగండి” యగునీజయచంద్రుని ప్రశస్తిని వర్ణించుచు
పిజయప్రశస్తి యనుగ్రంథము రచించినట్లు నైషధపంచమస్తంభసమాప్తిశ్లో
కమువలనఁ గనుపడుచున్నది. ఈతని యీకాలనిర్ణయంబునుగూర్చి †డా
క్టరుబహులరు సన్మృతించినట్లుకూడఁ గనుపడుచున్నది. దీనిపై నితఁడెంత
కంటేఁ బూర్వం దునికొందఱు వాదోపవాదములు జరిగించినట్లు తెలియు
చున్నదిగాని దుర్బలంబు లగువాని నెల్ల ఖండించిన వండితశివరామశాస్త్రి
గారిమతమే యాధునికసిద్ధాంతమయినట్లుండుటచే గ్రంథవిస్తరభీతివలన
నావాదముల నిందు వ్రాయఁబూనలేదు. ఇదియుంఁగాక, వామనుండు

† చూ॥ ‘రాయల్ ఏషియాటిక్ సొసైటీవారి ప్రబోధనగ్రంథము PP
౨౭౯—౨౮౭

మొదలుగా మమ్మటభట్టువఱకును గల ప్రసిద్ధాలంకారికులలో నొకడైన నీతని పద్యమొక డైనను దాహరింపకపోవుటయే యీతఁ డింతకంటెఁ బ్రాచీనుఁడు కాఁడనుటకు గొప్పనిదర్శనము గాఁ గలదు.

ఇతఁడు గాఢదేశీయబ్రాహ్మణుఁడు కావుననే గాఢకులప్రీతి కావ్యము రచించె ననికొందఱియభిప్రాయము. నిరుపమాన విద్వత్కవి సార్వభౌముఁ డగునీమహాకవి, స్థైర్యవిచారప్రకరణము, శ్రీవిజయప్రీతి, ఛందఃప్రీతి, గౌడోర్విశకులప్రీతి, ఖండనఖండఖాద్యము, అర్జున వర్ణనము, శివశక్తిసిద్ధి, నవసాహసాంకచరితచంపువు, ననుమహాకావ్య ములను రచించిన ట్లితనినైషధీయచరిత ప్రతిసగ్ధాంతశ్లోకములవలనఁ దెలియుచున్నది. కాని, యివియన్నియు లోకమున నంతప్రసిద్ధిగాంచినవిగా లేవు. ఈతని కృతులలో నెల్లను త్రమమై విద్వదౌషధమని పేరుగాంచిన ది నైషధీయచరితము. ఇది యిరువదిరెండుసర్గల మహాకావ్యము. ఇందు మహాభారతప్రసిద్ధమై జగమెల్ల నెఱిగిన నలదమయందులచరిత వర్ణింపఁ బడినది. దీనిని శ్రీనాథుం డనునాంధ్రకవి శృంగారనైషధమనుపేర మిక్కిలి చక్కగా నాంధ్రీకరించెను. దీనికైలి కఠినమైనదేయైనను సరస భావగర్భితమై విచిత్రవర్ణనకల్పనలచే పండితులహృదయంబు నలంకరించుచున్నది. ఇందుఁ బరస్పరసౌందర్యాదిగుణముల వినిన నలదమయంతులకు రాజహంస యధికానురాగంబు గలిగించుట, నలనురక్త యగుదమయంతీ విరహము, దమయంతీస్వయంవరప్రకటనము, ఇంద్రాదులతో నారదుని సంభాషణము, దిక్పాలురు నలునిఁ బ్రార్థించుట, యతఁడు వారిదౌత్యము నంగీకరించుట, దమయంతీ సర్వాంగవర్ణనము, నలుని దౌత్యము, దమయంతి యాతనిఁ దనమనోరంజకునిగా నెఱుంగుట, దమయంతీస్వయంవరము, వాడైవి స్వయంవరమునకు వచ్చిన రాజులను వణించి చూపుట, నలరూపధారు లగునింద్రాదుల నెఱింగించుట, దమయంతి న

లుని వరించుట, పౌర స్త్రీలు నలుని వర్ణించుట, నలదనుయంతుల వివాహము, వారి వైషయికసుఖవర్జనము, నలుని రాజ్యపద్ధతి, యాణిని కర్మ తత్వము, దశావతారవర్ణనము, గామనామమాహాత్మ్యము, దంపతులసౌఖ్యము, ననుభాగంబులు ప్రధానముగా వర్ణింపఁబడినవి.

శృంగారము ప్రథానరసముగాఁ గలయాకావ్యంబున సందర్భానుసారంబుగ నందొద్దెల్లరసములు ప్రదర్శింపఁబడినవి మఱియు ౧౭ వ సర్గలో వైయాయిక మీమాంసక పౌరాణిక స్మృతిప్రామాణికాది సర్వ మతఖండనం బొనరించి తన సర్వవేదశాస్త్రీమతవిద్యాప్రావీణ్యముంబ్రకటించెను. కావ్యరచననుబట్టి యితఁడు సకలశాస్త్రీములను బదినినవాఁడని తోచుచున్నది గాని పరియవసర్గవివరిశ్లోకమునుబట్టి లింగశాస్త్రీమున నధికశ్రమ చేసినవాఁడని కనుపపచున్నది. అయిన నీవాఁడు రామ భక్తుడైన యవైవ్రతమతిష్ఠఁ డనియిరువదియొకటవసర్గయే తెల్పుచున్నది కలినాశనం బగునీకావ్యమునుండి శృంగారరసంబునకు రెండుపాఠములు దాహరించెను.

§ “ అధరం కిల బిబనామకం ఫల మస్తాదితి భవ్యసన్వయం ।

లభ తేఽ ధరవింబ మిత్యదః పద మాస్య రదనచ్చసం దధత్ ॥”

† “ శిరీషకోశాదపి కోమలాయా వేధావిధాయాం గమశేషమస్యాః ।

ప్రాప్తప్రకర్షస్సుకుమారసర్గే సమాపయద్వాచి మృచుత్వముగ్రాం ॥”

§ దమయంతి క్రిందెదవినిబట్టి యధరవింబము (దొండవండువంటి పెదవి) అనుపదము, బింబఫలమీపెదవికంటె దక్కువదిగావున నిది యధరవింబమయినదను మంచియన్వయమును బొందుచున్నది. అనఁగా నామెపెదవి దొండవండును మించియున్నదని భావము.

† బ్రహ్మ, దిరిసెనపుప్రుష్టుక్కిం బ మిక్కిలి మృదువయిన దమయంతి సర్వావయవములనుజేసి సుకుమారసృష్టియందు ఘనతనుజెంది, వాక్కునందు మృదుత్వముద్రను రచించి సమాప్తిచేసెనట. ‘వాణిమిగుల మృదువైనదని తాత్పర్యము.

వేదాంతాచార్య శ్రీవేంకటనాథకవి .

ఇతడు ద్రవిడదేశస్థుఁ డగుశ్రీవైష్ణవుఁడు. ఈకవి ౧౩ వ శతాబ్దము తొలిభాగంబున నున్నవాఁ డనిజయపురవాసు లగుద్రవిడనరసింహాచార్యులు తమకుఁ దెలిపినట్లుగా దుగ్గాప్రసాదపండితులు వ్రాసియున్నారు గ్రంథాంతగద్యమునుబట్టి కవితార్కికసింహుఁడు, సర్వతంత్రస్వతంత్రుఁడు ననియితనికి బిరుదనామములు న్నట్లు కనుపడుచున్నది.

ఇతఁడు, అధికారసంగ్రహము, తత్త్వముక్తాకలాపము, న్యాయసిద్ధాంజనము, పామకానహస్రము, రహస్యత్రయసారము, సుభాషితనీవి, సంకల్పసూర్యోదయము, యాదవాభ్యుదయము, ననుపెక్కుగ్రంథముల రచించిన విద్వత్కవి. వీనిలోఁ జిన్నకై నను సుభాషితనీవి భర్తృహరినీ తీశతకమును బోలె రమ్యముగా నున్నది. ఇంద్రుండి యొకిటిరెండుపద్యము లుదాహరించెదను.

“ నష్టసారంగయూఢోఽపి దంష్ట్రానఖరవానపి :

భూభృతకూటఃసంస్థోఽపి సారమేయో నసింహతి ॥ ”

“ అపి సంతాపశమనా శ్శుద్ధా స్మరభిశేతిలాః ।

భుజంగసంగజ్జాయంతే భీషణా శ్చందనచురూః ॥ ”

సంకల్పసూర్యోదయము కృష్ణమిత్రుని బ్రబోధచంద్రోదయమువైత తహతమును బోధించునట్లుగా విశిష్టాద్వైతమతిమును దెల్పుచున్నది.

-:0:-

వి ద్వా నా థ క వి .

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు; కాకితీయరా జగుప్రతాపరుద్రదేవున కంకితముగాఁ బ్రతాపరుద్రయశోగూఢణం బనుపేర నలంకారశాస్త్ర)

గ్రంథమును రచించిన సాహితీవక్రవర్తి. రుద్రమదేవీగణపతిరాజులకుడౌ హిత్రుఁ డైనయీప్రతాపరుద్రుఁడోరుగల్లురాజధానిగా నాంధ్రదేశమును గ్రీ|| శ|| ౧౨౯౬—౧౩౨౩ వఱకును రాజ్యముచేసినట్లు దేశచరిత్రలు వాకొనుచున్నవి. కావున నాతనియాస్థానములోనివాఁ డగుమనకవికా లముగూడ జగద్విదిత మేయై యున్నది. ఈకవి నిజచరిత్రమేమియుఁ దెలి యదుగాని యితఁ డీగ్రంథము న్రాసి రాజును జూడవచ్చునప్పటి కతఁడు ఢిల్లీశ్వరునిచేఁ జేఱఁగొనఁబడెననియుఁ బినప నాస్మికమున నతనినిజూ డసంభవించిరపు డేవోమాటలనుదర్శింబున నతఁడే తనరాజనియెఁబఁగ క ప్రతిపద్యమును నశనినే తగుల వేసిత ననియనఁజ్ఞును బినప రాజువిను క్తుఁ డైనట్టి యీకవిని గౌరవించి ట్లును నొక కీటపఁచితి గలము.

ఇతనిగ్రంథమునకుఁ బ్రతాపరుద్రీయ మనునామాంతరము గలదు ఇందుఁ గావ్యనాటక రసాలంకార లక్షణంబులు సోదాహరణముగా పి శదీకరింపఁబడినవి. ఇందుఁ గపి, పండి భామహూద్యుట రుద్రభట్ట భో జ మమ్మటాది ప్రాచీనాలంకారికుల సభహుమానముగాఁ జేర్చొనెను. అర్వాచీనాలంకారగ్రంథములలో నిదియే యిపుడు లోకిముని మిక్కిలి యుపయోగకరము గా నున్నదనుటకంటె దీనివిశేషము వేఱుఁగా దెలు పనక్కరలేదు.

• 0 :-

వి శ్వ నా థ క వి రా జు .

ప్రాగ్వంగదేశీయుఁ డును, చంద్రశేఖరమహాకవికిఁ బుత్రుఁడు నగునీప్రభావ్యుఁడు క్రీ|| ౧౪ వ శతాబ్దములో నున్నవాఁ డని స్థ చాల మంది యాశయము. ౧౨ వ శతాబ్దములోనివాఁ డైనజయదేవుని గీత

శ్రీ మా|| గౌరవా యి గీతగోవి. దపరిక.

గోవిందముగాని “ ఉన్నీలన్నగుగడ్డలుబ్బ ” ఇత్యాదిపద్యము సాహిత్య దర్పణము ౧౦ వ పరిచ్ఛేదములో నుదాహరింపబడుటచే నాచీకూడ బహుశా దగిన యీతని కాలము పైయభిప్రాయంబునకే తగియుండు నని యోచింపవచ్చును. ఇతడు సాహిత్యదర్పణ మనుగొప్ప యలంకారగ్రంథ మను రచించెను ఇందుదాహరింపబడిన శ్లోకములనుబట్టి, యితడు రాఘవవిలాసము, చంద్రకలానాటిక మొదలుగా గొన్నిగ్రంథములు రచించినట్లు కనుపడుచున్నది గాని వాని ప్రచార మెందును గానరాదు. ఇతఁ డీగ్రంథమునఁ గాళిదాసాది పూర్వకావ్యకవుల శ్లోకంబుల నాయాసంవర్ధంబుల నుదాహరించుచు దనవన్యంబులనుగూడఁ జెక్కుచోట్ల నుపయోగించెను. సర్వాలంకారికగ్రంథములలో నున్న ప్రమాణంబగునీతని కావ్యము సాహిత్యజ్ఞానువుల కశ్యంతోపయోగకరముగా నున్నది. ఈతని కీతియు పేశలమై నానోహరముగా నుండును. కవి, లనరాఘవవిలాస మనుండి కరుణరసమున కుదాహరించిన యీపద్యము చూడఁడు.

† “ విపినే క్వ జటానిబంధనం తవ చేనం క్వ మనోహరం వపుః ।

అనయో ర్ఘటనావిధేస్సస్ఫుటం నను ఖిన్దేవ శిరీషకర్తనం ॥ ”

చంద్రకలానాటికలోని యీక్రింది స్త్రీచర్ణమెంత మనోహరముగా నున్నది?

† “ తారుణ్యస్య విలాస స్సమధికలావణ్యసంపదో హాసః ।

ధరణీతలస్యాభరణం యువజనహాససో వశీకరణం ॥ ”

† రామా! నీమనోహరమైన దేహమెక్కడ? అడవిలో జటలు ధరించుచుండుట యెక్కడ? దైవమీరెంటినిఁ గూర్చుట కత్తితో శిరీషపుష్పమును గోయుటయే.

† ఈకాంత, యావనముయొక్క విలాసము, లావణ్యముయొక్క హాసము భూమికాభరణము, యువజనుల చిత్తవశీకరణముగా నున్నది.

నారాయణకవి

ఈతని నివాసాదులంగూర్చి సరియయిన ప్రమాణము లేష్యుండుగానరావు గాని, పి. పేటర్సనుపండితుడు * వ్రాసినదానిబట్టి యితఁడు, జయార్జునదేవుఁడు నేపాలదేశమును బాలించుకాలమున నేపాలశకము ౪౯౩ లో ననఁగాఁ ద్రీ॥ ౩॥ ౧౩౭౩ లో హితోపదేశము రచించినట్లు కనుపడుచున్నది. మఱియు మేగ్డోనలుపండితుఁడు హితోపదేశము ౧౫ వ శతకము మొదలు బుట్టియుండు ననియు, ఇ. పీరియల్ గేజట్రిగారు ౧౦—౧౪ నడుమఁ బుట్టియుండు ననియుఁ దలంచుచు గాని యిందు మేగ్డోనలుపండితుని యభిప్రాయంబుగూడఁ బైపేటర్స నునాశయంబు నకుఁ గొంచెమెచ్చునకుఁగవా సరిపోవుటచే హితోపదేశము ద్రీ॥ ౧౪ వ శతాబ్దంబు పరభాగంబునఁ బుట్టియుండు ననివిశ్వసితము. దీనిచివర నున్న “శ్రీమాన్ధవళచంద్రోపా జీయా న్నాండలికో రిపూకా । యేనా యం సంగ్రహేనా యత్నా ల్లేఖయిత్వా ప్రచారితిః ॥” అను శ్లోకంబు నుబట్టి ధవళచంద్రుఁడ జీకావ్యమును వ్రాయించి లోకంబునఁ బ్రకటింపఁజేసినట్లు కనుపడుచున్నది గాని యితఁ డెపు డేదేశమును బాలించెనో తెలియదు.

ఈకవి బ్రాహ్మణుఁడు. అద్వైతవాదానుభవము. “కథాఫలన బాలానా నీతి స్తదిహ కథ్యతే । మిత్రలాభ స్సహృద్యేభిరో విగ్రహ స్సంధిరేవచ । పంచతంత్రా త్తథాన్యస్తా ద్ధృతిథాదాకృత్య లిఖ్యతే ॥” అను శ్లోకములవలన నిఁగఁడు విష్ణుశర్మ పంచతంత్రమునే యాధారముగాఁ

* బొంబాయిప్రతి హితోపదేశపీఠిక.

జేసికొని సంవత్సరముసారంబుగ నితరుల జ్ఞాకంబుల నందంబు సమకూర్చుచు బాలురకుంకూడ సుబోధం బగునట్లుగా చక్కని శైలిని నాలుగు ప్రకరణంబులతో నీతికథాసంగ్రహ మగు హితోపదేశమును రచించెనని తెలియుచున్నది.

సంస్కృతాక్షరములు వేచ్చిరవారెల్ల నెఱింగిన దీనింగూర్చి యితరం బేమియు వ్రాయనక్కఱలేదు. గ్రంథాది నితఁడు వ్రాసిన రెండు పద్యముల నిం దుదాహరించెదను.

“ అజరా మరవ త్రాక్షో విద్యా మర్థంచ సాధయేత్ |

గృహీతశ్చైవ కేశేషు మృత్యునా ధర్మమాచరేత్ || ”

“ విద్యా దదాతి వినయం వినయా ద్యాభి వాత్రతాం |

పాత్రత్వా ధననూప్నోతి ధనా ధర్మం తత స్సుఖం || ”

—:0:—

జ య దే వు డు .

ఇతఁడు పంగదేశీయుఁ డగు బ్రాహ్మణుఁడు; కాండిన్యగోత్రుఁడు సమిత్రా మహాదేవులకుఁ బుత్రుఁడు. ఈతనికాలము సరిగఁ దెలియదుగాని వామనుఁడు మొదలుగా విశ్వనాథకవిరాజుఁ బ్రభువును గలయాలగారికులలో నొకఁడును నీతని జ్ఞాకము లుదాహరింపఁబోవుచుండ గాఁగ వ శతాబ్దములోని విశ్వనాథకవిరాజుఁడంటే నితఁడు పరుఁడై గల వ శతకము మొదలు నుండియుండు ననికొందఱుఁగూఁపిరి.

ఇతఁడు మిక్కిలి కవిత్వప్రియుఁడయి నట్టితని జ్ఞాక మే చెప్పుచున్నది.

† సప్రహస్తవిద్యా నవ రాజ్యలక్ష్మీ స్తథాయథేయం కవితా కవీనాం |

లోకోత్తరే పుంసి నివేశ్యమానా పుత్రీవ హర్షం హృదయే కరోతి ||

ఇతఁడు ప్రసన్నరాఘవనాటకము, చంద్రాలోకము, రిషిమంజరి యను గ్రంథములు రచించెను. వాల్మీకిరామాయణకథాశ్రయం బగునీతనినాటకమన్నివిధముల మురారి యనర్హరాఘవమును బోలియుండుటచే నీతనికిఁ బిల్లమురారి యనియాంధ్రదేశమున నొకవాడుక గలదు. ఈనాటకకవిత్వము యుక్తియుక్తసంభాషణంబున సభారంజకంబుగా నుండును నాల్గవయంకములోని గుక్రిందిపాత్రల యెత్తిపాడుపుమాటల లెంపవినసొంపుగా నున్నవో చూడుఁడు.

జామదగ్నుడు—రామా! యెవనికాఁగిటిలోఁ జిక్కుకొనిన కుమార స్వామి తనతలలకఁ దిగినట్లు భుజములను నిర్మించినాఁడుకాఁడని కోపముతో శివునిచేతలోనున్న బ్రహ్మశిరస్సును జూచెనో యాపరిశురాము నెఱుంగవా?

రాముడు—ఓబ్రాహ్మణా! మీతో మాకు యుద్ధవార్తయైనను సంఘటింపదు. మీరుబలవంతులు మేము బలహీనులము.

అక్షు—సత్యమే. రాజుల కొక్క గుణము (అంపతాడు) గలిగింశరాస నము బలము. బ్రాహ్మణులకో తొమ్మిదిగుణములు (పోగులు) గలిగిన యజ్ఞోపవీతము బలము.

జామ—ఓరీ! ఇది మీతప్పుగాను క్షత్రియున దముతలచుట నాకుతారము తప్పు.

రాము—క్షీరకంఠుడు వానితోనేమి?

జామ—వీఁడు క్షీరకంఠుడు గాఁడు. విషకంఠుడు.

అక్షు—విషకంఠశిష్యా!

జామ—ఓరీ మర్కాన్దా! అక్షరసామ్యంబున నాకు నీవు గురువవగుచు వా? భూమిని రాజరక్తధారచే నీరేణుకనుజేసిన నాకుతారమెఱుంగవు

లక్ష్మ—ఔను నీగొడ్డలి భూమిని నీరేణుకను (పరశురామునితల్లి రేణు
క) జేసెనుగాదా?

జాను—మాతల్లిగొడవ యెత్తెనే

శత్రుశంకుడు—మునీ! శమము మఱచితివా?

జాను—ఓరీ! నీకు శమగుణము నిండ్రుడు నేర్పెనా? గౌతముడు నే
ర్పెనా? అని యిష్టిధంబుగాఁ బాత్రసంభాషణంబు రుచికరము
గానుండును,

గామని విప్రలంభావస్థను దెల్పుకొక్కవ్యముదాహరించెదను.

“ సోమిత్రే! నను సేవ్యతాం తిరుతలం చందాంశు రుజ్జృంభతే!

చందాశో ర్నిశి కా కథా రఘుపతే చంద్రోదయ మస్మిలతే ।

వత్సైత ద్విదితం కథ-ను భవతా ధత్తే శరంగం యతః ।

క్వాసి ప్రేయసి హా కురంగనయనే చంద్రాననే జానకి! ॥ ”

సర్వాలంకారములకు లక్ష్మ్యలక్షణరూపంబులగు సులభశ్లకములతో
నున్న యీతిని చంద్రాలోక మలంకారశాస్త్ర మభ్యసించువారికి మ
హిమకారకముగా నున్నది. ఇందలి శ్లకంబులనే గ్రహించి వివరించి
శ్రీమదప్పయదీక్షితులు కువలయానందమును రచించిరి.

ప్రతీపాలంకారోదాహరణము.

“ ప్రతీప ముపమాన సోపమేయత్వ ప్రకల్పనం ।

త్వల్లోచనసమం పద్మం తద్వక్త్రనదృశో విధుః ॥ ”

మూడవది యగురతిఁజరి కేవలము శృంగారకావ్యము. ఇందు
న్యాయకానాయకి లక్షణములు వర్ణింపబడినవి.

రామ చంద్ర క వి .

ఇతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు. అయోధ్యాపురవాసి. ఈతని తండ్రి లక్ష్మణభట్టు. ఈకవి శృంగారవైరాగ్యంబులకు సమానార్థకంబుగా ౧౨౫ శ్లోకములతో రసికరంజన మనుద్వ్యర్థికావ్యము రచించి స్వయముగా వ్యాఖ్యానము రచించెను. ఈగ్రంథంబున వ్రాసిన ప్రతిజ్ఞాపద్యంబుననే యీయంశము స్పష్టమగుచున్నది.

“ ఏకశ్లోకకృతౌ పురస్సురితయా సత్తత్త్వగోష్ఠ్యా సమం ।

సాధూనా నదసి స్ఫుటాం విటకథాం కోవాచ్యవృత్త్యానయేత్

ఇత్యాకర్ణ్య జనశ్రుతిం వితనుతే శ్రీరామచంద్రకవిః ।

శ్లోకానాం సహపంచవింశతిశతం శృంగారవైరాగ్యయోః ॥ ”

కావ్యాంతముననున్న “ శృంగారవైరాగ్యశతం సపంచ । వింశత్యయోధ్యానగరే వ్యభత్ర । అట్టే వియద్వారణబాణచంద్రే । శ్రీరామచంద్రోఽనుచ తస్య టీకాం ॥ ” అను పద్యంబుననే ౧౨౫౦ విక్రమార్కశకమనఁగాఁ గ్రీ॥ శ॥ ౧౫౨౪ లో నితఁ డీకావ్యమును రచించెనని తెలియుచున్నది.

ఇది శ్లేషకావ్యమైనను సుగమంబై మృదులసరసంబై యలరారుచున్నది. ఇందుండి యొక్కపద్యముదాహరించెదను.

“ విద్యాధనాభిజన కామమదేషు పుంసా ।

దుర్వారపష చరమ స్తనహం బ్రవీమి ।

రామాత్మకం జగదిదు హృది భావయంతః ।

కిందర్పమేక మవలంబిత ముగ్ధహేరక ॥ ”

ఈకావ్యము శృంగారవిషయంబునఁ గొన్నిచోట్ల నీతిబాహ్యముగా నున్నను భక్తివిషయంబున సనుకూలముగానే యున్నది.

సం స్కృత క వి జీ వి త ము .

క వి క ర్తృ పూ ర క వి .

ఈకవి స్వాత్మబాహుళ్యము. ఈని కావ్యాద్యంతాపద్యములంబు
ష్టి యితండు శా॥ శ॥ ౧౮౬౮ లోఁ జైతన్యచంద్రోదయము రచించిన్నా
ను, శపిలేశ్వరదేవునకుఁ బొంతుండును, బురుషోత్తమదేవునకుఁ బుత్రుం
డును నీలగిరిప్రభువును నగుగజపతివ్రతాపరువదేవుని యాచితచే శా॥శ॥
౧౮౭౧ లోఁ జైతన్యచంద్రోదయము రచించిన్నాను గనుపడుటచే నితం
డు శ్రీ॥ ౧౮౭౦—౧౮౮౦ నడుమ జీవించియున్నట్లు తెలియుచున్నది.

ఈని యారెండుకావ్యములుగూడ నొకాంబండు లేక చైతన్య
స్వరూపమే శా॥ శ॥ ౧౮౭౨ లోఁ భూమిపై నవతరించిన భగవంతునిచ
రితము నతని ధర్మాచరణమును, సమపదేశమను చెల్పుచు ముముక్షువు
లకు మార్గదర్శకములుగా న్మృదుమధురశైలి నలరారుచున్నవి. పీనిలో
రెండవది యగుపనియంకిముల నాటకము (ప్రకరణము). సర్వవిధముల
ప్రబోధవంద్రోదయమును బోలియున్నననుటకంటె దానియొత్తమత్వము
ను వేరుగా న్రాయనక్కరలేదు. శైలిబలుపులు కెదుండి యొకటిరెం
డుదాహరించెను.

విరాగము—“ సశౌచం నో సభ్యం నచ శమవమా నాపి నియమో ।
న శాంతి ర్న శ్శాంతి మైత్రీ
అ హి మా మే నిర్వాప్యజప్రణయిసుహృదోఽపీకలిజనైః ।
కిమున్నీభూతా వినిగతి కి మజ్జాతపసతం ॥ ”

పశ్చిమీకర్మణి కేవలం కృతధియి స్సూత్రైక చిహ్నద్విజా ।
స్సంజ్ఞామాత్రవిశేషితా భుజభుజో నై శ్యస్త బౌద్ధాశ్చవ ।
శూద్రాః పండితమానినో గురుతయా ధర్మోపదేశోత్సుకాః ।
వర్ణానాం గతి రీష్యగేవ కలినా మా హంత సంపాదితా ॥ ”

అద్వైతము- :- ధర్మార్థకామేషు పైవైవ క త్సా ।

లిప్సా న మోక్షస్య చ కన్వించిన్నః ।

ఏభి స్సమస్తై స్తవ దేవలోకై ।

ర్హో కాంత రేఽ వ్యస్తు సదైవవాసః ॥ ”

-:0:-

రుద్ర క వి .

న్యాయవాచస్పతిబిరుదాంకితుఁ డగునీతఁడు స్వార్థుఁడు; జయపుర నివాసుఁడు; విద్యాపిలాసముఖీమణికిఁ బుత్రుఁడు; జయపుర (బొంబాయిరాజధానిలోనిది) గాజ్వరమానాథుఁ డగుమానసింహమహిపాలునిపూరుఁ డగుభావసింహమహిపతి యాశీతుఁడు.

* ఈపైయంశము లీతని కావ్యములననే తెలియుచున్నవి.

ఈభావసింహమహారాజిష్ఠటిజయపురమహారాజునకుఁ బదునా అవపూర్వపురుషుఁ డనియు నితనితండ్రి యగుమానసింహ గాజు శ్రీశ్రీ ఘాదూమా యగునక్కరుచక్రవర్తికి ననుకూలికుఁ డనియుఁ బ్రస్తుతిజయపుర రాజాస్థానపండితు లగుచుద్దాప్రసాదపండితులు వ్రాసియున్నారు.

కావున నీకవి శ్రీ ౧౫౪౦—౧౬౨౦ నడుమ నున్నవాఁడనుట నిర్వివాదము.

ఇతఁడు తనపోషకునిపేరనే భావవిలాసంబున నన్యాపదేశముగా నీతిదాయకముగా నొకచిన్నపద్యకావ్యమును రచించెను. ఇంక నీతిని

* అన్యాపదేశవినివేశ విదగ్ధబుద్ధి । శ్రీభావసింహసరసింహనిషాగమోగాత్ ॥

విద్యాపిలాసపుత్రస్య న్యాయవాచస్పతే రియం ॥ సప్తజానాం సముద్రే
న రుద్రేణ గ్రహితా గుప్తః । కరణస్థా శ్లోకమాలేయం శేషం నమరుతే రియం ॥

గ్రంథములు గలవని తెలియుచున్నదిగాని యవినాశు లభింపలేదు. ఈశని కవిత్వశైలి మిక్కిలి సరసముగా నుండును. ఇందుండి కెండుదాహరించెదను

“ సంపాదితా స్పృహ దిగ్దురస్థానాశా ,

7 యతోక్తిలాకలగు ఘాస నిరాశ్రవాని ।

నిష్పీత మంబు లచణం నతు దేవః క్షాణః ।

వర్జన్య! తేన భవతా స్పృతో వివేకః ॥ ”

“ ఆరోపిత శ్మిరసి య స్వయమీశ్వరేణ ।

సిక్తి స్పృహైవ సురైశ్చైవ లింగితేన ।

నత్రాచుతాం తదపి నుండతి సోఽయమిందు ।

రేణి గ్వ్యవక్తి చురత్ప్రమమేవ దై నం ॥ ”

—:0:—

అప్రయదీక్షితములు .

ఈశ్వరుడు కలియుగములో మొదట శంకరాచార్యవతారమై త్రి మురల నప్రయదీక్షితములై పుట్టెనని నాతవేత్తలయభిప్రాయము. ఈ మహాత్ముని చరిత మొకరిద్దఱు సంస్కృతాంధముల “ వ్రాసియుండుట చేర గవిప్రశంసాపరముగా నిందు సంగ్రహించి వ్రాయుచున్నాను.

కాంచీమండలములోని “ అదెహల ” మనుగ్రామమీతనినివాసము ఇతడు భారద్వాజగోత్రుడు; ఈతని పితామహుడు ఆచార్యసర్వతో ముఖమహావ్రతయాజి; తండ్రి విశ్వజిద్యాజిరంగరాజమఖి. ఈవిషయమీ తని మధ్వశంత్రముఖమర్చనము చివరి స్థితి కములవలనఁ దెలియుచున్నది

శ్రీ విద్యధ్వరో ద్విహితవిశ్వజిదధ్వరస్య । శ్రీసర్వతోముఖమహావ్రతయాజి సూనాః । శ్రీరంగరాజమఖిన త్త్రితచంద్రహాశే । రస్య పవదీక్షిత ఇతి ప్రథితః ॥

ఇతఁడు పండ్రెండు సంవత్సరములకే వేదము సాంతముగాఁ జదివి పంచ నెల్లశాస్త్రములయందుఁ గృతపరిశ్రముఁడై యద్వైతశాస్త్రానిధియై త త్కాలనుంఁచి వైష్ణవుల యాధ్యత్వము సహింపక పీఠైవమహాస్థాపకుఁ డై శివభక్తుఁ డై శైవమతపరముగా ననేకగ్రంథము లొనరించి యునేకిష్ట వైష్ణవుల ధిక్కరించి యనేక దేశంబులఁదిరిగి యనేక రాజులసభల సమ్మానం బుపడసి కాపేరీనదీతీరంబున ననేక క్రితువులు నలిపి వేత్తయై ముఘతుమై కాశీకింబోవుచుఁ దనభక్తుల నిర్బంధమునఁ జిదఁబంఘములఁ గొంత కాలముండి యుండే డెబ్బదిసంవత్సరముల వియస్సున శరీరము పరిత్యజిం చె ననియీతని జీవనచరితసంగ్రహము తెలియుచున్నది.

ఈనుహాకవి క్రీ॥ ౧౫౮౫—౧౬౧౮ నడుమఁ జంద్రగిరిరాజధా నిగాఁ గట్టబడేశము నేలినవాఁడను, గృష్ణదేవరాయల కుటుంబములోని వాఁడను నగు † వేంకటపతిరాయల యాస్థానంబున నున్న ట్లితనికుంబల యానందాంతిముఖోకింబునఁ దెలియుటచేతను నశునిగురు వగృహితుల తాతాచార్యుని శాస్త్రవాదంబుననోడించి యాతేనివలన సమ్మానంబు నొందినవాఁ డనిలోకప్రసిద్ధముగా నుండుటచేతను, ఇతని సోదరునివలె త్రుం డగునీలకంఠదీక్షితులు క్రీ॥ ౧౬౩౬ లో నీలకంఠచంపువు రచించి నట్లా † కావ్యాద్యపద్యంబుననే తెలియుచుండుటచేతను, క్రీ॥ ౧౫౮౦—

సూజః ॥ సోఽయం మితవదముకరో నృహితార్థం మధ్వతంత్రముఖశంగం । ప్రేతైస్థ పురామరాతే శ్రీకామాక్షీ సమేతస్య ॥ శ్రీమద్భారద్వాజులజలధి కౌస్తుభ శ్రీమ దద్వైతాచార్య విశ్వజిద్యాజీ శ్రీరంగరాజాధ్వరి వరసూసూ రప్పయదీక్షితస్య కృతిస్సమాప్తా ॥

† అమృత పువలయూనంద మకరో దప్పదీక్షితః ।
నిఘంటుగా గర్వంబుటచే ర్నిరుపాధికృషానిధేః ॥
† అప్రతినిధివగునైది సప్తశతాధిక చతుస్సహస్రేషు (౪25౮) కలిప గ్రంథము గాఁగిరిది సంగతి విజయాయం.

౧౩౨౦ నిడుమ జీవించియున్నవాడని స్పష్టమగుచున్నది. ఈతనిసామర్థ్యమునాహాత్మ్యములనుగూర్చి యనేకకథలు లోకములలో గలవుగాని వానితత్వమును లోకమేయెఱుంగు నని ముంద్రచాయఁబూనలేదు. ఎట్లయిన నీతఁడు నైష్ఠ్యవమతస్తులతోఁ బెద్దవిరోధముపెట్టుకొని పెక్కుస్థానములందు జయించినవాఁడనుట స్పష్టము.

ఇతఁడు, శివకర్ణావృణము, శివతత్త్వవివేకము, శివానిత్యముణిపిషెక, వైవాద్యైతినిర్ణయము, శివార్చనచంద్రిక, వీరవైషము, ఆత్మార్పణస్తుతి, ఉపక్రమపరాక్రమము, చతుర్ముఖసారసంగ్రహము, చంద్రకలాస్తుతి నామసంగ్రహమాల, బ్రహ్మతర్కస్తవము, భక్తిశతకము, వరదరాజస్తవము, వాచసక్షత్రమాలిక, రత్నత్రయపీఠ, విధిరసాయనసుఖోపజీవిని, పృథ్వివార్తికము, భారతతాత్పర్యసంగ్రహము, రామాయణసారస్తవము, హరివింశతిసారచరితము, శబ్దప్రకాశము, మధ్వసంగ్రహముఖమర్దనము, కువలయానందము, దశకుమారచరితసంక్షేపము, శారీరకన్యాయరత్నామణి, సిద్ధాంతలేఖసంగ్రహము, రసికజనరంజని, (కువలయానందటీక), చిత్రమీమాంస, వైరాగ్యశతకము మొదలుగా నూఱుగ్రంథములు రచించినట్లు తెలియుచున్నది. ఇందఁ గొన్నియముగ్రంథములై యున్నవి మఱికొన్ని నామమాత్రావశిష్టంబులై యున్నవి. అలంకారగ్రంథము లగుకువలాయానంద, చిత్రమీమాంసలుమాత్రము లోకి ప్రఖ్యాతిగాంచియున్నవి. “నగృహీతం శ్రుతిహృదయం నచ నగృహీతం పరిష్టవం హృదయం | ఇచ్ఛామిచ ధామ పరం గచ్ఛామితు విశ్వనాథపురిం ||” అనుశ్లోకమును బట్టి యీతఁడు కాశీకిఁబోవఁదలంచినకాలమున వైరాగ్యశతకము నిర్మించినట్లు కనుపడుచున్నది. ఇది వేదాంతసారంబై యెల్లవిధముల భర్తృహరివైరాగ్యశతకమును స్మరింపఁజేయుచున్నది. ఇతఁడు వెంకటపతిరా

యలయానతిచే జయదేవకవి చంద్రాలోకములోని శ్లోకములనే తట
చుగా గ్రహించి వివరించి సర్వాంశకారలక్ష్యలక్షణంబులతోఁ గువలయా
నందము రచించి దానికి స్వయముగా రసికజనరంజని యనువ్యాఖ్య ర
చించినట్లు తెలియుచున్నది. కాని యావ్యాఖ్య యిపుడెందును గానరా
దు. రామచంద్రసూరిపుత్రుఁ డగువైద్యనాథపండితుని యలంకారచంద్రి
కతోఁగూడిన యీకువలయానందము సార్థకముగా నలంకారంబులకు
సప్రమాణముగా లోకోపకారము గావించుచున్నది. మొదటఁ బద్యకా
వ్యాయుగా రచించిన మధ్వతంత్రముఖమర్దన శివకర్ణామృతములకు స్వ
యముగా నికడే వ్యాఖ్యానములు రచించెను. ఏకారణంబుననో సమా
ప్తముగాని యలంకారగ్రంథ మగునీతని చిత్రమీమాంసపై నితనికి వార్ధ
కపీఠలో సమకాలికుఁ డగుపండితరాజ జగన్నాథకవి ఖండనముచేసెను
ఈచిత్రమీమాంస నవ్వుదీక్షితులు వ్రాయుచున్నకాలములోనే పండిత
గాయిండు దీనిపై ఖండనముప్రారంభించెననియు నందుచే దీనిసమాప్తి
గావింపకయే దీక్షితులు విడిచినట్లును లోకప్రవాదము గలదు. కువలయా
నందము రూపక ప్రకరణములోనున్న “చిత్రమీమాంసాయాం ద్రష్టవ్యం”
అనువాక్యమునుబట్టి కువలయానందముకంటె దీనినే పూర్వము రచించి
నట్లు కనుపడుచున్నది. అందుచేఁ బైలోకప్రవాదము సత్యమేయైయుండ
వలెననియు, లేదా! దానిపరభాగము పండితరాయలకు సంభవింపకుండ
వలెననియు, గాదా? దీనిచివరిభాగ మాతనిఖండనముతోఁగూడ నశించి
యుండు ననియుఁ దోచుచున్నది. ఎల్లయినను వీరిమధ్య కొంతయు కా
లము సమకాలికు లైయుండి రనుట సత్యమని నమ్మఁగలినది.

దీక్షితుల కవిత్వము మిగులహృదయరంజకముగా సుగమముగా
నుండను. శైలితెలుపు కొక్క పద్యముదాహరించెదను.

* “ ప్రాచేశమాత్ర ముదరం పరిపూరయితుం కియా నయం యశ్చ : |
చులకే నాభః పాతుం భునితవ్యః కిం శతాకోఽపి || ”

* ఈచిహ్న సాస్తిహానికొనుట కెంతయత్నిము గావలయును? పుడిసిటితో నీ
రుత్రాగుటుకు జెలుపు త్రవ్వవలయునా?

•:0:-

పండితరాజజగన్నాథ క వి.

గోదావరీమండలమునం దమలాపురమునకు దగ్గరగానున్న ముం
గండగ్రామ మీతని జన్మభూమి. ఇతఁడు వేగినాటి యాంధ్రబ్రాహ్మణుం
డు. వీరియింటిపేరు, ఉషద్రష్టవారని చెప్పుదురు. ఇప్పటికిని వారివంశ
స్థులు కొందఱాగ్రామమునఁ గలరు. వీరికితని తండ్రి పేరుభట్టు; తల్లి
లక్ష్మీదేవి. అత్యవృత్తం బగునీతనిచరిత మొకటిరెండు విధములుగా లో
కమున వ్యవహరింపఁబడుచున్నదిగాని ప్రభావవిషయంబున నేకీభవించు
నవి కొంచెమెచ్చుతక్కువగా సరిపడుచుండుటచే వానికి సామర్థ్యము
మాత్రము గల్పించుకొని సత్యము గ్రహింపవలసియున్నది. ఇతఁడు తురు
ష్కస్త్రీని జెండ్లియాడె ననుట సత్యమే కాని దానిఁగూర్చి యొకకింప
దంతి లోకమున నిట్లు గలదు.

“ జగన్నాథపండితుఁడు చిహ్నశాసముననే † తండ్రియొద్దఁ దరగి
వ్యాకరణాలంకారశాస్త్రములఁజదివి సాహిత్యాలయం దధికసమర్థుడై
యిరువదియైదుసంవత్సరములప్రాయముననే ధవార్జనంబునకై దేశాంతర

† త్రైలింగాశ్వయ మంగలాలుముహు లక్ష్మీదయా లాలితః |

శ్రీమతేవీరమఖట్టసూను రణిశం విద్యల్ల లాటం తపః ||

† హామణాదపి పీయూషం శ్వందతే యశ్య లీలయా |

తం వందే వేరుభట్టాఖ్యం లక్ష్మీకాంతం మహాగురుం ||

జిగమిషంబూని కన్ఱాటజయపురరాజుమల యాస్థానంబుల కేగియంద
లిపండితులజయించి యందుఁగొందఱివలన సమ్మానంబులు వడసి యా
కాలంబున ననఁగాఁ గ్రీ॥ శ॥ ౧౫౫౬—౧౬౦౫ నడుగు రాజ్యము చే
యుచున్న ఢిల్లీఫాదుషా యగునక్కరుచక్రవర్తి సంస్కృతవిద్యాభిమాని
యని విని యాతని సందర్శింప నేగెనట. అట్లేగి చక్రవర్తిదర్శనము కాం
క్షించునతనికి దైవికముగా నెవరోయిరువురు తురుష్కలు వాగ్వాదప
డుచుండ వినుటయు నందులకై యక్కరువద్దకు సాక్ష్యమీయ నేగుటయు
సంభవించెనట. అప్పటికి ఫార్సీ భాషయేమియురానియీ పండితుఁడావా
దవిషయమంతయుఁ దానువిన్నట్లుగాఁ జక్రవర్తియొద్దఁ జెప్పఁగా నతఁ
డీతని బుద్ధివైశద్యమున కానందించి యేకిసంఘాగ్రాహిత్యమును బరీ
క్షింప నుహమ్మదీయవేదములోని కొంతభాగము చదువఁగా మనపండి
తుఁడు దానిని మరలఁ జదివెనట. అంత నక్కరు మిక్కిలిసంతసించి యి
తనిఁడన యాస్థానంబున నుంచుకొనెనట. ఇట్లుండ నక్కరుచక్రవర్తికి
రాజస్థ్రీయందుఁబుట్టిన లవంగి యనుకన్య తండ్రియానతిఁజే బానీయ
పూరితం బైనబుగారుకలశము శిరస్సుమీఁదఁబెట్టుకొని వచ్చుచుండఁగా
నక్కరు దీనిరాకను విద్ధింపు మని మనకవిని గోరెనట. అంత నతఁడు—

“ ఇయం సుస్తనీ మస్తకన్యస్తకుంభా ।

కుసుంభారుణం చారుచేలం దధానా ।

ససుస్తస్య లోకస్య చేతః ప్రవృత్తిం ।

గృహీత్వా ఘటే స్థాప్య యాతీవ భాతి ॥ ”

అనివర్ణింపఁగాఁ జక్రవర్తి నీకేమిగావలయు ననియడుగుటయు నతఁడు

‡ నయాచే గజాళిం నవా వాజిరాజిం ।

నవిత్తేషు చిత్తం మదీయం కదాచిత్ ।

ఇయం సుస్తనీ మస్తక స్యస్తహస్తా ।

లవంగీ కురింగీ దృగంగీ కరోతు ॥ ”

నామ గజమగరామలక్ష్మ—అలేషు. ఈలవంగియే కావలయును.

యదనీ నవనీత కోమలాంగీ శయనీయే యది నీయతే కదాచిత్ .
అవనీతలమేవ నాథునున్యే సననీమానుషనీ వినోదహేతుః ॥

అని చెప్పెనట. అంత నాడి తప్పనియాప్రభువు నీవు నాతోఁ
గూడి భుజించియెడల దీనినిచ్చి పెండ్లిగావించెద నని చెప్పి యం
చుల కంగీకరించిన యాపండితున కదివఱకే జగన్నాథకవియందు మో
హము గలిగినలవంగిక నిచ్చి పెండ్లి గావించె నట. ఈవిషయంబున మ
నవి పెండ్లియాడిన లవంగి యిక్ష్వరుపుత్రక యగునా కాదా యనియు
నీతని యసఫలీనజగదాభరణాది కావ్యములంబట్టి యీఁడ క్ష్మరుచక్రివ
ర్తిపాత్రుఁడగుశహజహానుచక్రవర్తిని, అతనికుమారుఁడగుదారాశాహ
ప్రభువును నాశ్రయించినట్లు కనుపడుటచే నీతఁడ క్ష్మరుకాలంబున నుం
డుట యెట్లునంభవించు ననియుఁ గొందఱు సంశయించుచుండిరి. కాని,
యిందు మొదటిసందేహము సందేహమేకాని ముందు తెలుపఁబోవునట్లు
గా నీతని జీవచరిత్రను, ఈతని గ్రంథులనను, ఈతని సమకాలిక పండితు
లకాలమునుబట్టి చూడఁగా నెనుబదిసంవత్సరములకుఁ బైగాజీవించి పరి
పూర్ణాయుర్దాయ మనుభవించిన యితఁడ క్ష్మరుసంస్థానంబునఁగూడ నా
తని రాజ్యావసానకాలంబున నుండియుండు ననుటమాత్రము సత్యమైన
ట్లుతోచుచున్నది. ఇందులకు ముందుగా నీతని జీవితకాలమును నానఁ
చెలిసినట్లుగా స్థూలదృష్టితోఁ బరిగణించి వ్రాసెదను. ఇందేనుండునఁ
గొంచేమెచ్చుత్రకుఁ వలున్నను నీతని సర్వకార్యంబుల నఁదడుమఁ గను
పడుచున్నట్లోకంబులంగనియు, నీతనిసమకాలికు లగునప్పయదీక్షితాదుల
తో నీతనికి సంబంధించినకథలు వినియు, నితఁడొచ్చిరకాలము జీవించిన
వాఁడనికర్ణవర్ధివరాఁయత్తమై పచ్చమొమ్మవార్త నెఱిగినవారి కిది వి
శిష్టసనీయుఁడు కాకపోదు

శ్రీ కోమలాంగి యగులవంగి నాపండిత జేదానీని సందన యుక్తంబై భూతలమే
నాకాపండితమగును.

జగన్నాథపండితుడు శ్రీ॥ శ॥ ౧౫౭౫ ప్రాంతమున జన్మించి యిరువదియైదేండ్లప్రాయముననే దేశాటనమువెడలి కర్ణాటజయపురాదిరాజుల సందర్శించి ౧౬౦౦ వందలప్రాంతమున ఢిల్లీకిజేరి ౧౬౦౫ వటకు నక్కరునొడ్డనుండి యపుడే యొక తురుష్కస్త్రీని బరిణయం జేయది మొదలుగా ౧౬౨౭ వటకు జహంగీరు రాజ్యకాలంబున నందేయుండి సంస్కృతవిద్యాభిమానముగల యాతనికుమారుఁ డగుశహజహానుతో మైత్రినలుపుచు విదవ నాతని రాజ్యకాలమున విశేషగౌరవముంచెందుచు నపుడే యాతని పెద్దకుమారుఁడు పండితమిత్రుఁడు నిగుదారాశాహతో మైత్రియొనరించి యాతని యశోవర్ణనంబునే జగదాభరణకావ్యముగా నొనరించి ౧౬౫౨ ప్రాంతమునఁ దనప్రభువులు నశించినవెనుక నిరాలంబుండై పశ్చిత్తపుండై వృద్ధుండై విరక్తుండై కాశీకిజేరి గంగాతీరంబున ధరించి గంగాప్రార్థనంబు గావించి లవంగితోఁగూడ శరీరము పరిత్యజించె నని తెలియుచున్నది. ఇందులకు శ్రీ॥ ౧౫౮౫—౧౬౦౪ నడుమఁజుండగిరి, రాజధానిగాఁ గర్ణాటరాజ్యమేలిన వేంకటపతిరాయల యాస్థానంబున నధికగౌరవము నొందిన శ్రీమదప్పయదీక్షితులతో శాస్త్రవాదమొనరింప నితఁడు పెక్కుసారులుద్యమించినట్లును, ఇతఁడు జాతిభ్రష్టుఁడయ్యెనను కారణంబున దీక్షితులీతనిజూడ నిష్ఠములేనివారై కన్నడకుండినట్లును విదవ నీతఁడాతని ముద్దేశించియే భామినీపిలాసములో “దిగంతే శ్రూయంతే” యనుపద్యము చెప్పినట్లును, తెలియు కథగూడ నివర్తనము కాఁగలదు. హఠియు నీతఁడు స్వకాలమందలి పండితులతో బోరాటము గలవాఁడైనట్లు తెలియుకథమిత్రము పత్యమే. ఏమనఁగా? అనసానకాలమందలి యుద్యమంబునకుఁ జేగనో మిత్రుఁడు జేగనో యసంశ్కర్ణ మగుదీక్షితులవీత్రమిమాటనైన నంతవఱకే పిండనమొనరించెను. ఇట్టిజీవితముల మనోరమమైన మనోరమానుజమిందల నున్న

ఖండనము రచించెను. ఇట్లే తత్కాలముందలి ప్రత్తిగంధకారకృతుల నీ తఁడు ఖండించె ననివాడుక గలను. కావున నప్పయదీక్షితులకు సమకాలికుఁ డగుచునకవి యక్బరుకాలముననుండె ననితలంచుట యాశ్చర్యము గాదు. ఇదియుంగాక యితఁడు రాజపండిత నిందాపరముగా నన్వాపదేశముగా వ్రాసిన భామినీవిలాసము చూడఁగా నక్కాలముందుఁ దన్ను నమ్మాచముచేయని కర్ణాటాదిరాజులను వారియాస్థానపండితులను నిందించినట్లును “ శిల్లీవల్లభ పాణిపల్లవతలే నీతం నవీనం నయః ” అని యందేశముపడుటచే నవయావనము నక్బరుకాలంబునఁ గడపినట్లును, ఇదియీతని ప్రథమప్రయత్నమైచట్లును దోచుచున్నది. ఒకవేళ నప్పయదీక్షితులు గతించిన వెనుకనే యాతని చిత్రమీమాంస నీతఁడు ఖండినియుండునని యూహింపఁదగినను లోకములోని వారిపరస్పరకథలనుబట్టియు నీతని జీవితకాలమునుగూర్చిన కథలనుబట్టియు దీక్షితులయవసానకాలంబున నితఁడాతనికి సమకాలికుఁడై యుండునని కనుపడుటచే నక్బరు రాజ్యావసానకాలమున నితఁడు శిల్లీకిఁ జేరెననుట యసంగతము గాదు. ఏదియై ట్లయిన నితఁడు చిరకాలము జీవించినవాఁడనుటయు శహజహాను దారాశాహప్రభువులఁ జిరకాలమాశ్రయించినవాఁ డనుటయు నిర్వివాదాంశంబులు. ఇతఁడు జాతిభ్రష్టుఁడయ్యెను హతముమాత్రము విడువక శివకేశవస్తుతులుచేయుచు నదైవోపశానియై మరణమునకుఁ గాశినిజేరి ముకుందైన ట్లీశనిలహరీషటగ్రామే తెల్పుచున్నది.

ఈమహాకవి, భామినీవిలాసము, చిత్రమీమాంసాఖండనము, మన్లోరమాకుచమర్దనము, యమువాహననవంపుపు, అనపవిలాసము, జగదాభరణము, రసగంగాధరము, ప్రాణాభరణము, సుధాలహరి, శీయ, హరి, కరుణాలహరి, లక్ష్మీలహరి, అమృతలహరి, గంగాలహరి యనుపదునాల్గుగంధములు రచించినట్లును తెలియుచున్నది. ఇట్లెడవది “ అ

సఫఖానునవాబుచరితముం డెల్లు నొకయాఖ్యాయిక. దీరిచివరి గడ్డు
ముంబట్టి శహజహానుచక్రవర్తి యీతనికి “ పండితరాజు ” బిరుదుమిచ్చి
నట్లు కనుపడుచున్నది. అతనిదానిలో గొంచెముగా శహజహానువర్ణ
నంబును విశేషించి దారాశాహ యశోవర్ణనంబును గలవు. ఈతని కృ
తులలో నెల్ల గురుపమానమైనది రసగంగాధరము ఇది యైదాననముల నె
డు ప్రకరణములుగల గొప్ప యలంకారగ్రంథము. ఇందు ముందుగా,
ననేకాలంకారికసమ్మతమైన “ అదోమో సగుణో సాలంకారా శబ్దార్థా
కావ్య ” మృనులక్షణంబునకు భిన్నముగా “రస బీయార్థప్రతిపాదకశృట్టి
కావ్య ” మ్మని కావ్యలక్షణమొనరించెను ఇట్లే యీతని గ్రంథమామూ
లాగ్రముగాఁ బ్రాచీనమతముల ఖండించుచు మిక్కిలి ప్రాధముగా ను
న్నది. ఇందుదాహరింపఁబడిన శ్లోకములన్నియు నిశిత స్వయముగా ర
చించినవి. ఈతని ప్రాణాభరణము † కామరూపదేశాధీశుఁ డగుప్రాణ
నారాయణమహీవరుని ప్రవముగా నున్నది. ఇందుఁ బ్రతిపద్యమొక్క
యలంకారమునకు లక్ష్యముగా నున్నది. ఇదిగోని చింతావ్యము లగు
సుధాలహర్యాను లాటును సూర్య కేశవ లక్ష్మీ గంగాది ప్రవచూపములై
యీతని * వశ్యతాపమును, చిత్తవైగళ్యమును, దైవభక్తిని, బోధిం
చుచున్నచ్చి కవితామృనిధి యగునీతని కావ్యములనుండి యెన్నియుదా
హరింపఁగలను అయిన నొకటి యెంచు—

† ఇది కవిభిషాససినాసేన... మూర్తిమతేన సహజాశ్చసఖానమనఃప్రసా
దేన మాధుర్యులసముద్రేంచ నారాయణమందే నాదిష్టేన సారస్వభావ శ్రీశహజ
హనుప్రసాదాధిగత పండిత రాజకవచీ విరాజితేన జగన్నాథే సాసఫలిసాసాఖ్యా
యికేయం నిరమితః

‡ జాగర్లు శ్రీతిమఃడలే చిరమీశా ప్రకాశముఁడవ్వతః

* అట్లు దీనతరం దయానిదే శురవోష్ణ సకలై సప్తమర్మభేద

అభునాసి నమాం నిధాలయ నభజనే హ కథమశ్న చిత్తః

“విద్వాంసో వసుధాతలే పరవచః స్లాఘా సువాచం యమా ।
 భూపాలాః కమలావిలాస ముద్గరో నీ లన్మదాఘూర్ణితాః ।
 ఆస్యే ధాన్యతి కస్య లాస్య మధునా ధన్యస్య కామాలస ।
 స్వర్వామాధరమాధురీ మధరయన్ వాచాం విలాసో మమ ॥”
 “పురాతనానాం వచసా మగోచరం ।
 మహీశితారం పురుషోత్తమం పతిం ।
 అపాస్య తం త్వం నిరపత్రపా సతీ ।
 సతీ మతిర్మే కథ మన్య ష్యతి ॥”

—:0:—

నీలకంఠ దీక్షితులు .

శ్రీమదప్పయదీక్షితుల తమ్ముని పోతుండును, భూమిదేవీ నారాయణ దీక్షితులకుఁ బుత్రుండును, ననేకాధ్వరక ర్తయు, బ్రహ్మ వేత్తయు నగునీతఁ డు క్రీ॥ ౧౬౩౬ లో నున్న ట్టితనినీలకంఠవిజయకావ్యంబుననున్న “ఆ స్త్రతింశచుపస్కృత సప్తశతాధిక చతుస్సహస్రేషు (౪౭౩౮) కలివర్షేషు గ్రతేషు గ్రథితః కిల నీలకంఠవిజయోఽయం.” అను శ్లోకమువల్లనూ తెలి యుచున్నది. ఈతని తల్లిదండ్రులు బాల్యంబుననే కాలభర్గులకు నొందఁజ్ఞా నప్పయదీక్షితు లీతనిఁ జేరఁదీసి పెంచి విద్యల నేర్పి రనియు నితఁడు యిర కాల్ముఖ భాధురాపురములో నివసించి ఘోషాక్షి సేనయొనర్చియును ద తాళలంబున దత్తుగ రాజునొద్దఁ బుష్పనాలానుసరివత్సరములు మంత్రప దం బలంకరించెయిండ్లి భరియిం దక్షిణదేశమున నొక పాదుక కలదు. నీ లకంఠదేవపుత్రులొని యొక్కింద్రిశ్లోకంబునలనఁగూడ నీతఁ డపయదీక్షితు లయొద్ద విద్య నేర్చినట్లు కనుపడుచున్నది.

“ లీలావీధపురాణసూక్తిశకలా వష్టంభ సంభావనా ।

వర్ణస్త్రశ్రుతిసేతుభిః కళివయై ర్నితే కిల సాంత్రతాం ।

శ్రీకంఠోఽవతతార యస్య వపుషా కల్యాత్మనావాచ్యుః॥

శ్రీమా నప్పయదీక్షిత స్సజయతి శ్రీకంఠవిద్యాగరుః ॥ ”

ఈతఁడు పెత్తాతవలెనే కర్మతుండై బ్రహ్మజ్ఞానియై ఘనయశస్సు గాంచినవాఁడు, నీలకంఠవిజయచంపువు, హాలాస్యాభ్యుదయము, శైవ పురాణతామసత్వనిరాకరణము, కిలిపిడంబనము మొదలుగా ననేకకావ్యముల రచించినవాడు.

-:0:-

వేంకటాధ్వరి

వీరియింటిపేరు అరిశాణఫాలమువారు. ఇతఁడు కాంచీపురనివాసుఁడు; ఆశ్రేయగోత్రుఁడు; చంద్రగిరిరాజగు వేంకటవతిరాయలగురువగు తిరుమలతాతాచార్యుని మేనల్లుఁ డగుగఘనాధదీక్షితకవికిఁ బుత్రుఁడు; వాజిపేయ పాండరీకాప్తోర్యామాది యాజి యగునప్పయచార్యునకు (శ్రీ)నివాసాచార్యునకు) పౌత్రుఁడు; సీతాంబాగృహసంభూతుఁడు; ఉత్తమపండితుఁడు; తరగవ్యాకరణవేదాంతమీమాంసావిశారదుఁడు; శ్లేషయమకచక్రవర్తిభిరుదాంకితుఁడు; ఈయంశంబుల కీర్తిని * కావ్యాస్యంత

* కాంచీసుండలమండనస్య మఖిసః కిల్లాటభూభృష్టరో । స్త్రాతాచార్య దిగంతకాంఠయశసో యం భాగినేయం విద్యః । అప్రోకాధ్వరకర్తృ రప్పయగురో రస్యైవ విద్వన్మణిః । పుత్ర క్షీరఘనాధదీక్షితకవిః పూర్ణో గుడై రధతే ॥ తత్పుత్రస్తరగవేదాంత తంత్రవ్యాకృతి చింతకః । శీతాంభా భర్తృభవస్య శ్రీమతాగ్రాంచీనగరవాస్తవ్యస్య ॥

పద్యంబులే ప్రమాణము. స్వవేంకటవతిరాయల తాతాచార్యులకాలము నుబట్టి చూడఁగా నితఁడు క్రీ॥ శ॥ ౧౬౨౦—౧౬౨౦ నడుమ నున్న వాఁడని స్పష్టమగుచున్నది.

ఇతఁడు సప్రవృత్తమైన నందనాటకప్రస్తావనలో “ దినైకకావ్య రచనసమర్థుఁడు, శాస్త్రీవాదఖ్యాతకరణవత్తుఁడు, దుర్వాదిగర్వభంజకుఁడు ” నని తన్నుఁబ్రశంసించుకొనెను. ఈతనివ్రాతనుబట్టిచూడఁగా నితనితండ్రి యగుగిఱ్ఱునాథదీక్షితుఁడు గూడ శ్లేషయమకచక్రవర్తివిరుదాంకగుఁడైనట్లు కనుపడుచున్నది.

ఇతఁడు విశ్వగుణాదర్శము, లక్ష్మీసహస్రము, వరదాభ్యుదయము ప్రవృత్తమైన నందనాటకము మొదలుగాఁ బెక్కు కావ్యములు రచించినట్లు కనుపడుచున్నది. కాని పీఠిలో విశ్వగుణాదర్శమే యుత్తమమై లోకప్రఖ్యాతింబొందియున్నది. ఇందు, వివిధములైన యుపాస్యదైవములు, జాతులు, ఋషులు, శాస్త్రీయులు, దేశములు, పురములు, మొదలగువానిగుణదోషములను స్వభావసిద్ధముగా వర్ణించి కవి, తనలోకజ్ఞానమును హిందూదేశమునదిని వివిధాచారములను బ్రకటింపెను. దీనింబట్టి యితఁడొక్కసారి యాసేకు హిందూచలము లిగినవాఁడని తెలియుచున్నది. సకలగుణముల నిజస్వరూపంబు నద్దమువలె స్పష్టముగాఁ గనఁబడుచు దీనిఁ బోలిన కావ్యము సంస్కృతభాషలో నశ్రుత హద్దవై మభావియనుటకంటె వేఱుగా వ్రాయఁజాలను. లక్ష్మీగుణావయవసౌందర్యమహిమాభివర్ణన రూపంబై వేయిశ్లోకంబులచే నొప్పుచున్న లక్ష్మీసహస్రమీతని కవితాధురంధరత్వముం బ్రకటింపుచున్నది.

స్వవిశ్వగుణాదర్శ వ్యాఖ్యాత యగుమధురసుబ్బశాస్త్రి “ కర్ణాభూతృపదమునకు ” కృష్ణరాయలని యర్థము వ్రాసెను గాని యది ప్రామాదికము.

వరదరాజావతారమహిమవర్ణనరూపకంబుగాఁ బద్యగద్యాత్మకంబుగా నైదువిలాసంబులతోనున్న కరిగిరిచంపు వనునామాంతరంబుగలిగిన యీతని వరదాభ్యుదయము, కేవలశ్లేషయశకోద్యమంబై శబ్దజాలంబు నేర్పుకొనుటకుపయోగించునట్లుగా నున్నదిగాని శ్రవణపరమాత్రరహ్యముగాలేదు. శ్రీకృష్ణసూనుఁ డగుప్రహ్యముఁడు కథానాయకుఁడుగాఁగలిగి వీరశృంగారసాత్మకం బగునీతని ప్రహ్యమానందనాటకము సరసముగా నున్నదిగాని దానికి లోకఘ్రాణ్యమాద్రము రాలేదు. శైలితేలుపుటకై యీతని కృతులనుండి యొకటిరెండుదాహరించెదను. యజ్ఞపశ్చాలంభనము దోషముగా దనుటకుఁ జెప్పినయుక్తి చూడఁడు.

† “హింసాంతరేష్వివ మఖాగ్రితహింసనేఽపి ।

జైనేతరో యది జనో భజతే జుగుప్సాం ।

నార్యంతరేష్వివ ననిందతి నందనానాం ।

నిష్పాదనం కి మనఘేఽపి నిజేకశత్రే ॥ పి॥ గు॥ ”

† “సహసా కుర్వతాం కర్మ శర్మహాని రసంశయం ।

సులభా శలభానా హి ంహ్ని హహ్నయి విరదతాం ॥ ”

† బాధుఁడు కానివాఁడు యాగపశుహింసనుగూడ నితరజంతుహింసవలెనే నిందించెనేని పరశ్రీయంశవలెనే సర్వభార్యయందుగూడఁ బిల్లలను గనుట యేల నిందింపఁడు†

† తొందరపడి కార్యములుచేయువారు వేగముగావచ్చి నిష్ఫలమగుదుమిగుల తలవలెనే నశించురు.

నా రాయణ భట్ట పాదుడు.

కేరళదేశమున కలంకారముగానున్న నీలానది కఠినమీపంబున
 సుత్తరతీరంబుననున్న “ మోప్పునూరు ” అనుగ్రామమీతని నివాసము.
 బ్రాహ్మణోత్తమఁ డగునితఁడు బాల్యంబునఁ గావ్యపరిచయముగలవాఁ
 డైయచ్యుతనామకవైష్ణవగురువునొద్ద నెల్లశాస్త్రములఁ జదివెను. ఇట్లుం
 ఁఁగాలవశంబున నితనికిఁ బురాకృతకర్మఫలంబోయన నొకగొప్పరోగ
 ము సంభవించెనట. దానికెవ్విధంబునను బ్రోక్రియగానక తపోబలంబు
 న రోగశాంతియగునని తలంచి “ గురువాయుపురం ” బనుపుణ్యక్షేత్ర
 మునరుఁబోయి శ్రీమన్నారాయణునిఁగొలుచుచుఁ బ్రతిదినము భాగవ
 తార్థపఠంబుగా నారాయణస్తోత్రము స్లోకరూపంబుగాఁ జేయుచు గొ
 న్నాళ్ళకు నిరాహార్యుండయ్యెనట. అదిమొదలుగా నితఁడు భాగవతబి
 రుదాంకితుండయ్యె ననియు హృదయశ్రవణరంజకంబుగానున్న యాస
 హస్రాధికపద్యస్తోత్రమిప్పటికి నాకేరళదేశవాసులతిభక్తితో నిత్యము ప
 ఠించుచుండు రనియు నొకరు వ్రాసిరి. ఈస్తోత్రనిర్మాణకాలము దాని
 యంతిమ స్లోకంబుననున్న “ ఆయురారోగ్యసౌఖ్యం ” అనుపదంబునఁ
 గలికాలదివససంఖ్యారూపకంబుగాఁ దెలియుచున్నదిని చుగ్గాప్రసాదపం
 డితులు వ్రాసియున్నారు. కాని వారుచెప్పినట్లు భాగింపఁగాఁ గ్రీ॥౧౬౫౪
 నచ్చుచుండఁగా నెంచుఁజేతవోవారు ౧౫౬౦ అని నిర్ణయించిరి. ఆస్లోకం
 బును, కలిదివససంఖ్యారూపకాలంబు నిందుఁజూపెను.

“ అష్టత్వ తే మహత్త్వం యదిహ నిగదితం విశ్వనాథక్షమేధా ।
 స్సతతం వైప్రస్సహస్రోత్తర మధికతరం త్వద్విసాదాయ భూయాత్ ॥ ”

ద్వేధా నారాయణీయం శ్రుతిషువ జనుషాం స్తుత్యతా వర్ణనేర! |
స్థితం లీలావత్పాదై రివమహ కురుతా మాయురారోగ్యసౌఖ్యం || ”

గీతపై పనిముదు వరకుచివాక్యం బగుకటపయోదీక్రమమున స
రిచూచినయెడల గుణకాలవనసంఖ్య ౧౭౧౨౧౦ అని వచ్చుచున్నది.
దీనిని సంవత్సరములలోనికిమార్చి క్రీస్తుశకాబ్దములతో సరిచూచినయెడల
౧౬౦౦ యే మచ్చుతక్కువగా ౧౬౫౪ వచ్చుచున్నది. కావున నిదియే యీ
కవికాల మని తెలియబడుచున్నది.

ఇతడు ప్రక్రియాసర్వస్వ మనుష్యాకరణగ్రంథము స్వాహాను
ధాకర మనునొకచిన్నకావ్యమును రచించెను.

ఒక నాడు బాలచంద్రునింజూడ నొక పోటకుంజేరిన బ్రాహ్మణు
లు “ లోకులీచంద్రునింగూర్చి యొకనూలుపోగువిడిచి నమస్కరించుట
కుం గారణమే ” మనియడుగఁగా నితఁడాశుకవసంబున స్వాహానుధాక
రకావ్యముగూర్చిన స్త్రీకావ్యమంటే కలదు. ఇందుడియొక సద్యముదాహ
రించెదను.

“ రవి రయమస్తం యాత స్సహగతో హంతహంత చక్రకోఽయం |

యాతి వికాసహపీయం కుముద్వతీ కిం విలంబసే భృంగ! || ”

ఈకవి వృత్తమంతయుఁ గేశవదేశములోని కటధనదధిపాలుండగు
నుదయవిర్భరాజు వ్రాసినట్లుగాఁ గావ్యమాలాధిపతులు వ్రాసియుండిరి.

-:0:-

శ్రీకృష్ణ కవి. ౧౬౫౪—౧౭౦౦

ఇతడు పైనాగాయణభట్టపాదుని కుమారుఁ డైనట్టితని “ శ్రీ
కృష్ణరాజగుణైక నికేతన కృష్ణేన భాగవత ఇత్యఖిశబ్దితస్య | నారా

యణస్య తనయేన సమీరితేయం తారాసుధాకరకథా విదుషాం ముడే-
స్తు ॥ ” అను పద్యమువలననే తెలియుచున్నది.

ఇతఁడు మందారమరందచంపువు, తారాశశాంక మనుచిన్నకా
వ్యమ్మును రచించెను. ఇది కేవలశృంగారరసప్రధానము. ఇందు బృహస్పత
భార్యయగుతారకుఁ జంఘనకు జరిగినవృత్తాంతమును బుధుని జన్మమును
వర్ణింపఁబడినవి. దీనిననుసరించియే తెలుఁగులోఁ దారాశశాంక విజయము
ప్రణయఁబడియుండు ననిగ్రహింపవచ్చును. ఇందుండియొక్కపద్యము:-

“ ఏకం ద్విధాకలయితం సకలా స్సమాధాః ।

ద్వావేక మారచయితం శ్వదృతే నకోఽపి ।

త్యాగుర్చయామి తదహం సుచిరం త్వయై న ।

సంతాపితో ఘటయనా భగవన్మనోజ! ॥ ”

ఈ కావ్యము సరసముగానున్నను శృంగారరసంబున సీతీక్రమమతి
క్రమించి తలఁపరానిపిషయంబును బెల్లుటచే లోకములోఁ బ్రశస్తిని
గాంచకున్నదని చెప్పవచ్చును.

మందారమరందచంపువు. ఇందు వృత్తవిషయము, కన్యభేదము
లు, రసభేదములు, తల్లక్షణములు, నాటకలక్షణములు, అలంకారభేదము
లు, వానిలక్షణములు చక్కగా సంస్కృతభాషాభిజ్ఞుల కత్యుపయోగ
ముగా వర్ణింపఁబడినవి.

-30:-

వి శ్వే శ్వ ర ప ం డి తు డు .

ఈతఁడు సర్వాదీనమహాకవులలో నొకఁడు. ఈతనిజీవచరిత్రమి
ట్లు తెలియుచున్నది. “ హిమాలయంబునకు మిక్కిలిచేరియున్న అల్పాఢా

నగరప్రాంతమున నున్నయొకపల్లె యీతని నివాసము. “పాడియాకే పాండే” అనుబ్రాహ్మణకులంబున లక్ష్మీధరవగపండితునకుఁ గ్రీ||౧౭౨౦ ప్రాంతమున నితఁడు జన్మించెను. ఈతని యెనిమిదవపురుఁ డిప్పటికిని జీవించియుండెనట. ఈతని జీవితకాలగుఁతయు రం సంవత్సరములు పదియవయేటనే కవిశిష్యుఁ యొదలువెట్టి యితఁ డీక్రిందిగ్రంథములను రచించెను” అలంకారకాస్తుభము, అలంకారముక్తావళి, కావ్యతిలకము, కావ్యరత్నము, రసచంద్రిక, కవీంద్రకర్ణాభరణము, నవనూలికానాటిక, శృంగారమంజరీసప్తకము, తరంగకుతూహలము, సిద్ధాంతసుధానిధి, ముంఘరమంజరి, ఆర్యాసప్తశత. వీనిలో మొదటియైదుగ్రంథము లాలంకారికములు. ఆఱవది వ్యస్తసహస్రాదు లగు ౫౮ జాతులను సోదాహరణముగాఁ జెల్పునట్టి లక్షణకావ్యము. సప్తమాప్తమములు దృశ్యకావ్యములు. నవమదశమములు శాస్త్రవిషయకములు. ఏకాదశము గద్యకావ్యము. కడపటిది దేవీస్తోత్రము. వీనిలో మొదటి రెండలంకారగ్రంథములకును మనదేశములో నక్కడక్కడఁ గొంచెము ప్రచారము గలదా గాని మిగిలినవాని నామములైన మానదేశస్థులెఱుంగ రనిచెప్పవచ్చును. ఆర్యాసప్తశతమాత్రము పతనపాఠయోగ్యమై యెల్లహిందూదేశము నలంకరించి యున్నది. గ్రంథవిస్తరభీతిచే వీనివినుర్భవమునకుఁ గడంగక కవితాచమత్కారమును దెలుపఁ గవీంద్రకర్ణాభరణమునుండి యొకటి యుదాహరించెదను. ద్విస్సమస్తజాతికుదాహరణము—

“కాముకకదంబసద్భట పూర్ణేందునిశీధినీ భామాః ।

నాచ్యాః కథం చకాసతి కాంచనకలశాశ్చ కిశ్పతాః ॥”

అనఁగా, జారుని, కడిమిచెట్టును, భటుని, పూర్ణికును, అంగారకుని, గ్రమముగాఁ జెలుపుచున్న సమానపదము, బంగారుకుండలెట్లుండునో తెల్పునది గానలెను అనిప్రశ్నము. దీనికుత్తరము— “కామినీప

యోధరాకారాః' ఇది ప్రత్యేకము పైవానింజెప్పుచు సువర్ణకలశములు కాంతాకుచములవంటివని తెలుపుచున్నది.

-:0:-

శివరామత్రిపాఠి .

ఇతఁడు స్మార్తుఁడు; త్రిలోకచంద్రుని హనుమఁడు; కృష్ణరామ సూరికొడుకు. మహావైయాకరణుఁడు. గ్రంథముఖంబుల నున్నకాశీ గంగాది వర్ణనలంబట్టి కాశీవాసుఁ డని తెలియుచున్నది. ఇతఁడు తన గ్రంథంబుల క్రీ॥ శ॥ ౧౮ వ శతాబ్దము పూర్వభాగమందలి నాగేశభట్టుని పరిభాషించు శేఖరమును స్మరించినవాఁ డగుటచే నతనికిఁ బరుండై క్రీ॥ ౧౭౫౦—౧౮౦౦ నడుమనుండియుండు ననికొందఱువిద్వాంసులూహించిరి. ఈతని నక్షత్రమాలావ్యాఖ్యాంతమందలి † స్లోకమునుబట్టి యితఁడ నేకకావ్యములను బెక్కుగ్రంథములకు వ్యాఖ్యానములను వ్రాసినట్లు కనుపడుచున్నది. కాని వానిలో సతీకరసరత్నహారము, నక్షత్రమాల, కాదంబరీ వాసవదత్తా దశకుమారచరిత్ర వ్యాఖ్యానములును గనుపడుచున్నవి. వ్యాకరణశాస్త్రంబున నితఁడపారశ్రద్ధుగలవాఁడనుట కీతఁడు రచించినట్లు తెలియును. శాదికోశమును, సవ్యాఖ్యైక్యత్రిమాలయుఁ జూలును. నక్షత్రమాలలోని స్లోకములు వ్యాకరణపరిభాషలయర్థమును సులభముగా బోధించుచు శృంగారసభరితం బగులొకీకార్థమును దెల్పుచు నెంతయు హృద్యంబులుగాఁ విద్వద్భాష్యాంబులుగా నున్నవి.

† కావ్యాని పంచ తనుతేఽపిచ పంచసంఖ్యాః ।

టీకాస్తు సప్త దశైక ఉతాదికోశః ।

భూపాలభూషణమథో రసరత్నహారో ।

విద్యాధిలాసజనసౌర్వశరత్ఫలాద్యాః ॥

పి. వి. బ్రౌన్ ఇంధులకొక యుదాహరణము—

1వ పాదము—“ అర్థవద్ధిహణే నానర్థకస్య గ్రహణం ” అని వ్యాఖ్య చేసి, ... రణపరిభాష.

† “ అర్థవద్ధిహణే యస్మా న్నానర్థకపరిగ్రహః ।

సూరూపధనిరో ర్హేత్యే గృహ్యతే ధనినం తతః ॥ ”

† అర్థవద్ధిహణంబున ననర్థవత్పరిగ్రహము చేయబడదు. కావుననే రూప వద్విత్తవంతులలో ధనవంతునే హేత్య స్వీకరించుచున్నది.

